

Издаје
**ВОЈНОИЗДАВАЧКИ
И НОВИНСКИ ЦЕНТАР**

За издавача
Мр Стеван Станојевић, пуковник, начелник Центра
Др Никола Поповић, пуковник, заменик начелника Центра

Библиотека
РАТНА ПРОШЛОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ
КЊИГА ТРИСТАСЕДАМДЕСЕТ ШЕСТА

Монографија
јединица НОВ и ПО Југославије
КЊИГА СТОШЕЗДЕСЕТ ТРЕЋА

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Светозар Оро, генерал-потпуковник, председник; др Слободан Бранковић, потпуковник; Ахмет Ђонлагић, пуковник; др Владо Ивановски; Александар Јанић, генерал-пуковник; др Петар Качавенда; Рахмија Каденић, генерал-пуковник; Здравко Клањшчек, пуковник; Методије Котевски, генерал-потпуковник; Иван Матовић, пуковник; Вељко Миладиновић, генерал-потпуковник; Антун Милетић, пуковник; Предраг Павловић, пуковник; Радомир Петковић, пуковник, мр Стеван Станојевић, пуковник; Жика Стојшић, генерал-потпуковник; Али Шукрија; Фабијан Трго, генерал-потпуковник; Петар Вишњић, пуковник; мр Август Вртар, генерал-пуковник; др Славко Вукчевић, потпуковник; Радомир Ђондовић, пуковник.

**РЕДАКЦИОНИ ОДБОР СЕКЦИЈЕ БОРАЦА 17. СРПСКЕ
БРИГАДЕ**

Живорад Петровић, председник, Радивоје Лазаревић, Обрад Кујовић, Младен Миладиновић, др Стеван Ђорђевић и Душан Божовић.

Главни и одговорни уредник
Радомир Ђондовић, пуковник

Уредник
Иван Пантелић, потпуковник

Рецензенти
Радивоје Лазаревић
Предраг Павловић, пуковник

Стручни редактор
Петар Вишњић

Предраг Миленковић

СЕДАМНАЕСТА
СРПСКА
НОУ БРИГАДА

Београд, 1989.

УДК 355.486(497.1) 17. српска НОУ бригада

МИЛЕНКОВИЋ, Предраг

Седамнаеста српска НОУ бригада / Предраг Миленковић. - Београд : Војноиздавачки и новински центар, 1989 (Београд : Војна штампарија).-378стр. : илустр. ; 20 цм. - (Библиотека Ратна прошлост народа и народности Југославије ; књ. 376. Монографија јединица НОВ и ПО Југославије ; књ. 163) (Едиција „Србија у рату и револуцији 1941-1945Б1)

Ћир. - Тираж 2000 примерака. - Извори и литература : стр. 374-375.
Бригаде у НОР-у - Седамнаеста српска

Монографија 17. српске бригаде је писана хронолошки, читко и стручно, документовано, прегледно и са доста детаља из борбених дејстава бригаде, са више појединости из њеног живота и са много топлине о својим саборцима. Књига остаје као још један документ о доприносу наших младих бригада са југа Србије у четворогодишњем народноослободилачком рату народа и народности Југославије за ослобођење земље, о великим ратним напорима родољубљивог становништва Топлице, Пусте Реке, Јабланице и Косанице.

Књига је илустрована ратним фотографијама, скицама борбених дејстава бригаде, а као прилог садржи списак бораца и списак погинулих.

С1Р - Kalalo\$12ac1Ja и рићНкасц
Сеп1гапа ћЅ1ш(ека ЈИА

Победницима са Гргуровца, Мелова, Липовице, јунацима са Дразње чуке, Оштрог Копља и Чичевице, учесницима у ослобођењу Лесковца, Ниша, Крушевца и Косова, храбрим борцима који су срцем заустављали немачке тенкове на Оруглици, испред Лесковца, Ниша, Подујева, који су ломили вреле бајонете бугарских фашистичких рота и крваве каме четничких »горских корпуса«, уништавали делове јединица 7. СС дивизије »Принц Еуген« и разбијали балистичку руљу, победницима смрти, глади, хладноће, несанице, босотиње и голотиње, људима који су више желели да у торби имају муницију и бомбе него хлеб, погинулим и преживелим, несебичним и храбрим, знаним и незнатим — борцима 17. српске НОУ бригаде.

ПРЕДГОВОР

Пред нама је још једна књига из »Едиције монографија јединица НОВЈ у Србији 1941—1945«, овог пута писана о борбеном путу 17. српске ударне бригаде 24. дивизије НОВЈ.

Аутор је уложио велики напор да се први пут изда једна потпунија монографија о овој јединици и објави за њен 45. јубилеј.

Текст је писан хронолошки, читко и стручно, документовано, прегледно и са доста детаља из борбених дејстава бригаде, са више појединости из њеног живота и са много топлине о својим саборцима. Посебну вредност књиге чине стручни описи појединих борби и бојева које је водила бригада, чиме је увећана њена емпиријска, едукативна и васпитна вредност, појачана још и бројним прилозима и документима. То је чини занимљивом не само за љубитеље историје, за борце и руководиоце који су прошли кроз бригаду већ и за шири круг читалаца који су на било који начин везани за ову јединицу.

Али, пре свега, књига остаје као још један документ о доприносу наших младих бригада са југа Србије у четворогодишњем народноослободилачком рату народа и народности Југославије за ослобођење земље, о великим ратним напорима родољубивог становништва Топлице, Пусте Реке, Јабланице и Косанице, као и о незаменљивом доприносу Комунистичке партије Југославије која је тај народ организовала и повела у ослободилачку борбу против фашистичких завојевача и њихових помагача. У првом реду то је књига о младима који су показали како се у борби за прогресивне људске идеале могу савладати и на изглед несавладиве теškoће.

Као таква она се топло препоручује пажњи читалаца.

Живорад Петровић Брица

УМЕСТО УВОДА

Познато је да су се народноослободилачки покрет и оружана борба народа Југославије неравномерно и неједнако развијали у појединим крајевима земље, како временски, тако и по снази, плими и осеци и општем замаху у одређеном времену. То је зависило од више историјских околности, али најчешће од: снаге и активности организације КПЈ, опште снаге, утицаја и активности непријатеља и војно-политичке ситуације у међународним размерама и регионалним оквири-ма.

Под утицајем тих општих и читавог низа посебних чинилаца револуционарни покрет на југу Србије успео је да одржи свој континуитет и после краткотрајне, али оштре кризе у пролеће 1942. која је уследила повлачењем главних оружаних снага НОП-а из западне Србије, губитка слободне територије и пада Ужичке републике, да се релативно брзо опорави и даље непрекидно узлазно развија све до коначног протеривања окупатора и домаћих издајника, односно до коначног ослобођења земље.

Србија је ослобођена читавих седам месеци раније него што је последња окупаторска јединица капитулирала на тлу Југославије. На југу Србије годину дана пре коначног ослобођења било је формирано пет дивизија НОВЈ које су потпомогале продор Оперативне групе дивизија НОВЈ из Црне Горе у Србију.

Управо ове дивизије НОВЈ су прве успоставиле борбени додир са јединицама Црвене армије и потпомогле њихов продор кроз источну Србију у правцу Београда и на западно-моравском правцу према Крагујевцу и Краљеву.

Тих пет дивизија НОВЈ, формираних крајем маја и током јуна 1944, са друге три које су нешто касније формиране на истом простору, биле су главна снага НОВЈ у источној Србији

и на моравско-вардарском правцу. Док је беснела битка за Београд, оне су ослободиле све градове од Бујановца до Сталаћа, чврсто запоселе јужноморавске комуникације и натерале јаку немачку Групу армија »Е« да се из Грчке повлачи на север заобилазним и неповољним правцима преко Косова и Албаније и даље преко Босне и Црне Горе. Захваљујући њима битка за Београд је победоносно завршена без учешћа главних снага Групе армија »Е«.

За недовољно упућене нови квалитет у развоју НОБ на југу Србије, тј. масовно стварање бригада и дивизија НОВЈ, деловао је као изненађење и својеврстан феномен. А заправо то је био логичан резултат огромног организацијског и идеолошко-политичког деловања које су руководства и организације КПЈ у току три ратне године и у најтежим условима развили у овим нашим крајевима на стварању партизанских јединица, органа нове народне власти, друштвено-политичких организација, територијалних команди, система снабдевања и збрињавања партизанских јединица и бораца.

Као плод таквих активности дошло је и до формирања 17. српске бригаде НОВЈ, о којој је у овој књизи реч. У први строј ове бригаде ушли су борци и руководиоци претежно из насеља на десној обали реке Топлице. То је простор између река Топлице, Косанице и Пусте реке, испуњен побрђем и ниским планинама. Сем низинског и лако заталасаног земљишта према ушћу реке Топлице у Јужну Мораву, цео простор на десној обали Топлице је испуњен ниским планинама, које се узводно ређају: Пасјачом са Јовиним Ливадама и Белим Каменом, Видојевицом и Ргајском планином, Соколовицом и Арбанашком планином, Проломском планином и на крају Драварском планином, преко које се овај простор, код превоја Мердара, повезује са Косовом, а на исток се наслања на планине Мајдан и Радан, односно на простор Пусте Реке.

На овом простору живи мало староседелачког, аутохтоног становништва. У већини су досељеници са Косова и из Метохије, из Новопазарачког санцака, Херцеговине, Црне Горе, а има их и из предела Власине, Пчиње и Криве Реке. Овде су насељени пре стотинак година, (што је, уосталом, случај и са целом Топлицом), када су ови крајеви припојени Србији на основу одлука Берлинског конгреса из 1878. године. Становници су махом сиромашни сељаци, сточари и дрвосече, много мање је сељака средњег имовног стања, а сасвим је мали број био богатијих земљорадника. Индустрија није била развијена, у неким ранијим општинским центрима налазио се

понеки моторни млин и сл. Део сиромашног становништва обезбеђивао је допунске приходе како би прехранио породице. Одлазили су на сезонске послове по градовима (зидари, циглари и сл.), а из неких домаћинстава поједини млађи мушкарци су служили повремено у жандармима, граничној трупи и другим сличним службама, за које су тражени отресити, храбри и одани млади људи, са недовољним школским образовањем. Истина, између два рата из овог становништва издигао се и мањи број школованих интелектуалаца (правника, професора, шумара, агронома, официра и др.).

У ранијим ратовима војници из Топлице испољавали су високе патриотске и борбене вредности (1912—1919. г.), тако да је у то време 2. пешадијски пук са војним обвезницима из Топлице био проглашен за »2. гвоздени пешадијски пук«, један од два елитна »гвоздена« пука колико их је укупно имала српска војска.

У току 1917. године становништво ових крајева узело је масовно учешће у топличком устанку. И увек када би се у Топлици дизале буне и устанци они би се врло брзо ширили и на простору десне обале ове реке. У тим условима брзо би се појављивали истакнути појединци, народни осветници, који би својим високим борбеним квалитетима постајали народне вође и прваци. Они најистакнутији и најчувенији брзо су прелазили из живота у песму, а гусле би допринеле да се из песме пређе у легенду, заједно са догађајима које је песма описивала, да заувек остану у свести тога народа, попут песама о бојничкој катастрофи, о погибији Ратка Павловића Ћићка, боју на Радану, или као у песми »Иде чета чела намрштена« итд.

У устаничкој 1941. години на овом простору је никло неколико партизанских јединица и велики број сеоских партизанских десетина. Познате су Пасјачка, Видовјевачка и Косаничка партизанска чета, затим, Пасјачки НОП одред. Једно време на овом терену је постојао и Пасјачки батаљон »Ратко Павловић Ћићко« 1. јужноморавског НОП одреда. Пре формирања 17. српске бригаде, са овог терена је ступио велики број бораца у јединице НОВЈ које су до тада биле створене, а највише у 1. јужноморавску и 4. српску бригаду која је касније преименована у 6. српску бригаду.

Преко овог простора успоставља се природна веза са Пустом Реком, Јабланицом и Косовом, па са делом Топлице који се налази на левој обали реке, ка Јастрепцу, као и са Јужном Моравом.

Од почетка 1943. године већи део овог простора, који је био у саставу простране партизанске слободне територије, био је у надлежности округа Лесковац, односно Окружног комитета КПЈ за Лесковац и лесковачког војног подручја, и осталих институција које су биле развијене на нивоу овог округа. Било је развијено и неколико команди места и средњих команди места.

Према садашњем административном устројству овај простор припада општинама: Дољевац, Житорађа, Прокупље и Куршумлија.

Приликом формирања, непосредно после тога, а нарочито касније, у строј 17. српске бригаде су ступили борци и руководиоци и из суседних крајева и са ширег подручја. То је зависило од терена на којем је бригада дејствовала, од места која је ослобађала и од пристизања нових бораца из великих градова, али се до краја постојања бригаде по саставу бораца и старешина, по борбеном духу и традицији, осећало њено завичајно порекло.

*

О томе како се и колико успешно развијала оружана борба на овом простору, после савлађивања краткотрајне кризе у првој половини 1942. године, Светозар Вукмановић Темпо, делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ, каже: »На терен јужне Србије враћам се годину дана касније (фебруара 1944). Стање се, у међувремену, битно измијенило. Били су већ извршени или су се налазили у току извршавања задаци које сам поставио пред 1. и 2. јужноморавски одред, односно пред комунисте који су радили на том терену. Све је то постигнуто готово без помоћи ПК КПЈ и Главног штаба за Србију«.

Ову Темпову оцену доказују и следећи подаци;

У првој половини јануара 1943. Војин Бајовић Вук, секретар Пасјачког бироа КПЈ, формирао је међусеоску ћелију КПЈ за села Коњарник и Каре;² марта 1943. је формирано партијско повереништво КПЈ за Косаницу; априла 1943. Окружни комитет КПЈ за Лесковац и Топлицу формирао је средње комитете КПЈ у Топлици. Комитет »А« обухватао је територију на десној обали Топлице (Пасјача, Видојевица и Косаница), секретар је био инжењер Тадија Поповић Јова из

¹ Руковођење НОБ и револуцијом у Србији 1941—1945, Београд, 1988, стр. 134.

² Драгољуб З. Мирчевић: Хронологија нишког региона 1919—1945, Ниш 1984.

Београда, кога је нешто касније заменио Милија Радовановић, а чланови Радомир Мрдаковић, Ратко Вукашиновић, Вук Бајовић и Светислав Поповић Тиле; средином јула исте године формирана су два среска руководства СКОЈ-а у Топлици. У среско руководство СКОЈ-а за Топлицу »Б« (десна обала Топлице, од Дољевца до Куршумлије) изабрани су: Милорад Вуловић Деспот, ђак из села Пестиша, Мирко Перовић из Коњарника, Светислав Тиле Поповић, ђак из села Растовнице (секретар руководства). У августу су формиран рејонски и општински комитет КПЈ у Топлици. За села око Видојевице формирана су два општинска комитета КПЈ: први је обухватио територију од Туковца до Виче (секретар Љубинко Несторовић Озрен, а чланови Богољуб Аранђеловић, Милинко Максимовић и Вукоје Ранчић, сви из Прекадина) а други села Јабучево, Мрљак, Пестиш и Ргаје (секретар Будимир Нинковић, а чланови Милош Бјелица, Тихомир Петровић и Михајло Средојевић). Формиран је општински комитет КПЈ за општину Дубово (секретар Петроније Савовић, ђак из Кара, а чланови Радоје Драгутиновић, земљорадник из Коњарника, и Милош Машовић, земљорадник из Новог Момчилова, а нешто касније Лазар Томановић из Бериља), а такође и општински комитет КПЈ за Пасјачу који је обухватао села: Балчак, Бели Камен, Бериље, Бучинци, Водице, Добротић, Јовина Ливада, Пасјача и Растовница (секретар Никола Џуверовић Академац, студент из Прокупља, а чланови Аксентије Илић из Бериља и Михајло Карацић из Пасјаче, оба земљорадници, Радомир Вучковић Мидо и Лазо Томановић, оба из села Бериља).

У септембру 1943. реорганизован је срески комитет КПЈ за територију на десној обали Топлице. Секретар је био Радомир Мрдаковић Ргајац, трговачки помоћник из Ргаје, кога је на тој дужности заменио Ратко Вукашиновић Јања, студент из Гласовика, а касније Живорад Петровић Брица из Лесковца, а чланови Велимир Мрдаковић из Ргаја и Петроније Савовић из Кара.

У исто време формиран су и срески комитети СКОЈ-а у Топлици. У среском комитету СКОЈ-а за територију на десној обали Топлице (срез пасјачки) секретар је био Милорад Вуловић Деспот, ђак из Пестишта, кога је новембра месеца заменио Милутин Булајић Чоче, ђак из Јовине Ливаде, а чланови: Милорад Мијовић, ђак из Прокупља, Светислав Петровић, земљорадник из Мрљака, Мирко Перовић, ђак из

Коњарника Миодраг Поповић, учитељ из Растовице, Божо Томановић, ђак из Бериља, и Јелка Лапчевић, из прокупачке организације С/КОЈ-а.

Такође су формиран и деловали месни народноослободилачки одбори у топличким селима, на Пасјачи и око ње (Балчак, Горње Црнатово, Дебели Луг, Доња Коњуша, Драги Део, Житни П^аток, Злата, Растовница, Ргаја, Селиште).

У децембру 1943. обновљено је партијско повереништво КПЈ за Косаницу чији су чланови били: Вукоје Недељковић и Богољуб Ш^тр^овић^а из Ргаја, а у Белом Камену одржана је оснивачка с^реског НОО за територију на десној обали Топлице (пасјачки срез). За председника изабран је Спира Илић из Гласовика, кога је нешто касније заменио Душан Мрдако^{вић} из Ргаје, за секретара Петроније Савовић, а за члана одб^ора Обрад Симоновић из Гласовика. Изабран је и извршни одб^ор среског НОО за срез пасјачки у саставу: Душан Мрдако^{вић} из Ргаја, Лазар Поповић из Растовице, др Милан Прелић, Милорад Живковић из Кара, Михајло Средојевић из Мрљ^а, Стојан Стојиљковић из Шишмановца и Обрад Симоно^{вић}. О^сн^ов^{на} су и повереништва Среског НОО: за безбедност, сна^бдевање војске, снабдевање грађанства, мобилизацију, Ф^ин^ан^си^је, со^ци^јално старање, обраду земље.

Средином марта 1944. формиран је окружни комитет КПЈ за Топлицу и Косаницу (секретар Радош Јовановић Сеља), а маја 1944 срески ко^ми^тет СКОЈ-а за косанички срез, део који је припадао лес^ковачком ок^ругу (секретар Јован Бојанић из Растовнице а лпанови: Милан Станишић из Широких Њива, Милорад Мрд^аковић из Ргаја, Вита Ракић из Прокупља и Милић из До^а Коњуше; јуна месеца секретар је постао Божидар Тома^овић из Бериља).

Истовремено је формиран и срески комитет КПЈ за срез косанички у саставу: с^ек^рета^р Стојан Миленковић из Белановца а чланови: Мика Биговић из Обилића, Дука Божовић из Превоја, Секула Блечић из Гајтана и Божо Томановић из Бериља.

Седмог маја 1944. у селу Бублици је одржано дводневно партијско саветовање на ко^ме су присуствовали Петар Стамболић командант Главног штаба НОВ и ПО Србије и члан ПК КПЈ за Србију, чланови и представници окружних комитета КПЈ Лесковца, Зајечара, Топлице и Крушевца, као и чланови партијских руководстава из војних јединица. Том приликом изврш^{ена} је а^{на}л^{иза} војно-политичке ситуације у

земљи и иностраиству и указано на потребу масовне мобилизације људи за јединице НОВЈ.³

Као једна од мера за ефикасније руковођење партијом, почетком марта 1944. године, ПК КПЈ за Србију је одлучио да се из састава ОК КПЈ Лесковац изузме Топлица и да се формира самостални окружни комитет КПЈ за Топлицу. У саставу ОК КПЈ Топлице није била цела територија топличког краја. Подручје на десној обали реке Топлице, са два среза — пасјачким и косаничким, остало је у саставу ОК Лесковац до јесени 1944. године, када дефинитивно улазе у састав ОК Топлице.

*

Новембра 1943. године на југу Србије започео је и процес стварања војнопозадинских органа. У селу Вујанову, код Лебана, 18. новембра формирана је Команда јабланичког војног подручја (командант Воја Ристић, заменик команданта Милоје Спасић и помоћник команданта Љубиша Вукановић Мргуд) а у току је било и формирање команди места. До децембра 1943. на територији ове команде подручја образовано је седам команди места. За упућивање бораца у 17. бригаду најзначајније од њих су биле команде места у селима: Бучинцима, Миљковици, Јабучеву, Дубову и Бублици, а касније и Команда места за срез пасјачки, смештена у селу Ргајама.

Истовремено су формиране и команде места у Црној Трави и селу Првонеку (за врањску територију) са разгранатом мрежом партизанских стража. Јануара 1944. образована је Команда војног подручја за ову територију уз упоредно стварање више нових команди места и партизанских стража.

Одмах по формирању војнопозадинске команде су преузеле организацију исхране, прикупљање и складиштење животних намирница и неопходних материјално-техничких средстава, бригу о радионицама, извиђачкој и обавештајној служби, саобраћају и транспорту, успостављању реда и сигурности на ослобођеној територији. Поред тога организовале су разноврсне акције на непријатељске колоне и објекте који су служили непријатељу за маневар и експлоатацију природних богатстава, старале се о изградњи, снабдевању и заштити

³ *Зборник докумената и података о НОР-у 1941—1945*, Војноисторијски институт, Београд, том II, књ. 11, док. бр. 101 (у даљем тексту: *Зборник НОР-а*).

болница и других санитетских установа као и о изградњи склоништа за рањенике. Посебно је била значајна активност војнопозадинских команди на мобилизацији људских и материјалних потенцијала за попуну и образовање нових борбених јединица, обуку у руковању пешадијским наоружањем и стицање других неопходних војних знања.

Потчињене командама места биле су многобројне партизанске страже. Највећи број ових стража, јачине одељења до вода, налазио се на десној обали Топлице, углавном у селима Ргаје, Буколорама, Арбанашка, Трнови Јаз, Товрљане, Широке Њиве, Горња и Доња Коњуша, Горња и Доња Топоница, Прекадин, Смрдан, Гојиновац, Шишмановац, Коњарник, Глазовик итд. Оне су биле стални извор бораца за нове бригаде.

Средином јануара 1944. у селу Великој Плани код Прокупља формирана је Команда топличког војног подручја са пет команди места. Убрзо је дошло и до формирања Команде пиротског војног подручја.

У целини узев, војнопозадинске команде и јединице — уз непосредну сарадњу партизанских јединица и органа народне власти — одиграле су значајну улогу и у обезбеђењу прихвата, евакуацији и расподели животних намирница и материјално-техничких средстава која су током 1944. године, првенствено као савезничка помоћ, стизала на аеродроме и на друга места за прихват овог материјала на подручју јужне Србије.⁴

Успостављањем војнопозадинских команди на ослобођеној територији у њихову надлежност прелази и организовање територијалне санитетске службе за потребе оружаних једини-

⁴ *Лесковачки зборник, XXV*, стр. 164.

»Један од задатака који је стајао пред војнопозадинским органима народноослободилачким одборима био је исхрана бораца оперативних јединица, избеглица, погорелаца и сиротиње. Овај задатак се могао ваљано извршити само уз координирано деловање свих структура НОП-а на терену и солидну организацију позадине. Поред добровољних прилога, куповине и реквизиције неопходних животних намирница и артикала широке потрошње, војнопозадински органи су успостављали радионице, пекаре и млинове те улагали знатне напоре у правцу организовања размене и набавке најважнијих намирница. Тако су на пр. одмах након успостављања прве команде подручја на територији јужне Србије у Вујанову и њених извршних органа (команди места), у другој половини новембра 1943. приступило проширењу и формирању низа нових радионица — пушкарске, обућарске, столарске и кројачке, затим, пекара, сушница за месо и друго. Осим тога, команде места и војних подручја предузимале су мере за ускладиштење и чување најважнијих артикала за војне јединице. У том правцу Команда Јабланичког војног подручја је 1944. године израдила посебан систем склоништа — магацина на територији војног подручја, посебно на Радану и у селима око ове планине«.

ца. Тако је, на пример, Команда јабланичког војног подручја у Вујанову крајем новембра 1943. преузела бригу о болници која је само месец дана раније била образована на том терену (у Доброј Води). Болница је смештена у засеоку Гусињцу, на источним падинама Радана, а располагала је са 30 кревета и простором за смештај око 60 лакших рањеника. Од медицинског особља имала је три доктора, три медикара (студента медицине), две инструментарке и 15 болничара и болничарки. Управник болнице био је др Воја Стојановић. Команда јабланичког војног подручја је одмах организовала изградњу земунца за рањенике у Магашу, Доброј Води и Вујанову, а исто тако настојала је да се на Радану (на месту званом Болнички поток) израде баракe за болницу и склониште за тешке рањенике. Болница у Гусињцу није мењала своју локацију до краја априла 1944, када је, због јаког бомбардовања од стране непријатељске авијације, била премештена у густу шуму на Радану, више Велике Лопарде. На овом подручју болница је продужила са радом до јуна 1944, када је пред налетом непријатељске офанзиве била принуђена да се повуче са оперативним јединицама.

Заједно са народноослободилачким одборима, масовним антифашистичким организацијама и становништвом, војнопозадински органи су испољили значајну активност у евакуацији рањеника и болесника до болница НОВЈ на савезничким територијама. Са подручја јужне Србије евакуисани су рањеници и мањи број болесника на лечење у Италију. Евакуација је вршена са аеродрома Косанчића, Бојника и Мирошеваца. Тако је, на пример, са аеродрома Косанчића, ноћу 10/11. јула 1944, истим авионом којим је дошао нови командант Главног штаба НОВ и ПО Србије, Коча Поповић, евакуисано за Италију око 70 рањеника. А према подацима Санитетског одељења Главног штаба НОВ и ПО Србије од почетка јула до краја септембра 1944. са аеродрома на слободној територији у јужној Србији отпремљено је на лечење у Италију 406 рањеника и болесника, и то: са аеродрома у Миршевцима — 130, са аеродрома у Косанчићу — 200, а остали са аеродрома у Бојнику.

*

• • ^ • I •

Под утицајем укупних повољних резултата на фронтима у свету и у Југославији, народноослободилачки покрет у Србији у овом периоду добија све шири размах. Редови

партизанских јединица се свакодневно попуњавају новим борцима, стварају се услови за формирање бригада, а затим и дивизија.

До формирања првих ударних, маневарских и већих јединица на југу Србије долази у 1943. години. У фебруару 1943. на војно-политичком саветовању руководилаца партизанских одреда и организације КПЈ, одржаном у селу Калуђерици испод планине Кукавице, коме је присуствовао и делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ Светозар Вукмановић Темпо, одлучено је да се формирају крупни партизански одреди: 1. и 2. јужноморавски НОП одред, са тенденцијом да прерасту у бригаде.

У духу директиве врховног команданта, маршала Тита, од 28. августа 1943, да на подручју Србије почне формирање бригада и дивизија, Главни штаб НОВ и ПО Србије крајем септембра 1943. издао је наредбу о формирању бригада. На основу тога ће се у јесен 1943. формирати прве бригаде на подручју јужне Србије: 11. октобра 1. јужноморавска бригада у селу Ображди (Јабланица) и 21. новембра 2. јужноморавска (4. српска) бригада у селу Буцима (Расина).

Формирање 1. и 2. јужноморавске бригаде и њихове успешне борбе крајем 1943. године, као и непрекидна борбена дејства 1. јужноморавског, Јастребачког и Расинског НОП одреда допринели су да се на простору од Јастрепа до Радана створи већа слободна територија, формирају команде подручја и места, стабилизују органи народне власти и бројно и организационо се учврсте партијска и скојевска организација. Све је то допринело да се створи повољно расположење у народу, повећа прилив нових бораца у партизанске одреде и створе услови за формирање нових бригада на овом простору. С тим у вези Главни штаб НОВ и ПО Србије издао је наредбу о формирању: 3. јужноморавске бригаде 14. јануара 1944. у селу Великој Плани у подножју Јастрепа, а два дана касније, 16. јануара, у селу Ображди, 4. јужноморавске бригаде. Док су у 3. јужноморавској бригади преовлађивали борци са леве обале Топлице, у 4. јужноморавској су били претежно са Пасјаче, Видојевице и Соколовице, Јабланице и из Пусте Реке. Као основа за формирање послужили су батаљони 1. јужноморавског НОП одреда.

Започети процес настављен је током 1944. године: 4. фебруара формирана је 5. јужноморавска бригада (касније 7. српска), у селу Јабукову код Власотинца, 8. марта — 6. јужноморавска (касније 8. српска), у селу Трговишту, код

Врања, затим 11. марта — 9. српска (називана и Озренска) бригада.

Од почетка маја и у првој половини јуна 1944. настављен је други циклус у формирању бригада на југу Србије. Тако је 9. маја формирана 7. јужноморавска (касније 10. српска) бригада, у селу Стрелцима, код Врања, 20. маја 11. српска бригада, 18. маја 12. српска, а од 2. до 17. јуна још 13, 14, 15, 16, 17, 18. и 19. српска бригада.

У овом једномесечном периоду, од 20. маја до 21. јуна 1944, формирано је и првих пет дивизија на југу Србије: 21. и 22. дивизија у мају и 23, 24. и 25. дивизија у току јуна.

*

Без обзира на велики замах оружане борбе у мају 1944. године, посебно у јужној Србији, и успехе савезника на европским ратиштима, непријатељ је у то време још увек био јак у Србији. У овом делу земље капитулација Италије није се одразила на даљи развој НОБ као у западним крајевима. Овде се и даље морала отимати од непријатеља свака пушка и сваки метак. Снабдевање од стране савезника авионима из база у Италији било је у почетној фази организовања, сведено искључиво на ноћне летове и често дотурање наоружања падобранима због угрожености аеродрома за слетање или немогућности да се они уреде у зонама борбених дејстава.

Немачки Вермахт и Команда Југоистока још увек су планирали одбрану Балкана пред очекиваним продором Црвене армије и могућим искрцавањем западних савезника на Балкану. Јака и неангажована Група армија »Е«, стационирана у Грчкој, била је релативно близу јужне Србије и Македоније, са многобројним јединицама за обезбеђење на издуженим вардарско-моравским комуникацијама.

Такође јаке бугарске снаге су обезбеђивале окупацију јужних делова Југославије и мање Грчке, са могућношћу даљег нарастања тих снага. Јер, цела бугарска оружана сила још увек је стајала на располагању Немачкој, у првом реду за борбу против јединица НОВЈ у Србији и Македонији, са тежиштем дејстава у јужној Србији. То је период и највећих напора Немачке да организује балистичке фашистичке јединице на Косову, које ће се у најтежим тренуцима за наше снаге ангажовати против њих у суседном јужноморавском региону. И на крају, иако је у то време дошло до тада највећих пораза четника на југу Србије, то је и време када ће четници

извршити највећу мобилизацију у Србији коју су уопште извршили у току рата, а затим своје најелитније и набројније јединице упутити против наших снага на југу Србије.

До маја 1944. Немци су успели да на Косову организују и наоружају, а затим и да увежбају бројне и разноврсне балистичке фашистичке јединице, којима су командовали немачки официри. У томе су имали пуну подршку националистичких и великоалбанских кругова тада окупљених око Друге призренске лиге. Било је формирано више пукова и батаљона и 21. СС дивизија »Скендербег«, са личним обећањем рајхсфилера СС Химлера да ће се у догледно време формирати и један албански корпус. Део ових јединица је контролисао демаркациону линију између Косова и Недићеве Србије све об близине Враћа и Гњилана (тронежа са Бугарском окупационом границом) па до планине Богићеве, односно Проклетија, што је ометало маневар јединица НОВЈ ка Косову и у близини ове границе.

Због неповољног развоја догађаја у Србији и на њеним западним границама (продор 2. пролетерске и 5. дивизије НОВЈ) у пролеће 1944, војноуправни командант Југоистока и командант Србије генерал Ханц Фелбер био је принуђен да 5. СС моторизовани полицијски пук и 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије пребаци у Санџак и да их ангажује против 2. ударног корпуса НОВЈ. За спречавање продора 2. и 5. дивизије употребио је 24. и 25. бугарску пешадијску дивизију, делове белогардејског Руског заштитног корпуса, делове Српског добровољачког корпуса и Српске државне страже и четнике Драже Михаиловића из западне Србије и Шумадије. Преостале немачке снаге средином маја биле су овако распоређене:

— 1. полицијски добровољачки пук са штабом и 1. батаљоном у Нишу, 2. батаљоном у Лесковцу и 3. батаљоном у Прокупљу;

— 2. полицијски добровољачки пук са штабом и 1. батаљоном у Београду, 2. батаљоном у Ваљеву и 3. батаљоном у Пожаревцу;

— 3. полицијски добровољачки пук са штабом и 1. батаљоном у Краљеву и 2. батаљоном у Крушевцу.

Први бугарски окупациони корпус:

— штаб у Нишкој Бањи;

— 22. пешадијска дивизија са штабом и 63. пуком у Нишу, 62. пуком у Књажевцу и 66. пуком у Белој Паланци;

— 24. пешадијска дивизија са штабом, дивизијском артиљеријом, приштапским деловима и 2. батаљоном 61. пука у Ужицу (сада Титово Ужице), 3. батаљоном у Пожеги и 1. батаљоном у Ивањици; 64. пук са штабом и 1. батаљоном у Кремнама, 2. батаљоном у Бајиној Башти и 3. батаљоном у Мокрој Гори;

— 25. пешадијска дивизија са штабом и приштапским јединицама у Пожаревцу, 69. пуком у Петровцу и 70. пуком у Аранђеловцу;

— 27. пешадијска дивизија са штабом, 1. четом 122. пука, 4. четом 123. пука, 27. дивизијском ловачком четом, дивизијским ескадроном, четом за везу, 2. батеријом 1. артиљеријског дивизиона, 27. интендантском четом, хирушком болницом, санитетом, ветериним и интендантуром у Прокупљу; штаб 122. пука и 2. батаљон у Крушевцу, 1. батаљон у Куршумлији, а 3. батаљон у селу Белољину; 123. пук са штабом и 3. батаљоном у Лесковцу, 1. батаљоном у Лебану и 2. батаљоном у Блацу; 67. пук са 1. батаљоном у Брестовцу, а са остала два батаљона дуж железничке пруге Ниш—Лесковац; противтенковски лаки вод у Дољевцу, 5. корпусна »охранитељна« чета у Житорађи, дивизијска болница у Лесковцу. За распоред 65. пука нема података.

Кад су, крајем априла 1944, јужноморавске бригаде НОВЈ овладале територијом између реке Јужне и Западне Мораве, Копаоника и Горње Јабланице и потинуле бугарске делове у њихове сталне гарнизоне, штаб бугарске 27. пешадијске дивизије известио је 28. априла да је Јабланица постала »централно упориште у које бугарске трупе до пука закључно не могу да продру«, а да немачким снагама из Крушевачког гарнизона и деловима Српске државне страже није успело да разбију око 1.500 — 2.000 бораца НОВЈ на простору Јастрепца и да се, због неповољног развоја ситуације у Србији која се »може окарактерисати као хаотична«, »појачање са новим деловима намеће као неопходно«.⁶

Поред наведених снага, у Србији је било неколико бугарских етапних пукова за осигурање железница, затим делови 1. и 6. пешадијске дивизије, источно од линије Пирот — Зајечар. Бугарска 29. пешадијска дивизија 5. армије, чији је

⁵ Изјава Асена Николова, команданта бугарског 1. корпуса и генерала Симеона Симова, команданта бугарске 24. дивизије, Архива Војноисторијског института, (у даљем тексту: Архив VII), Београд, бр. рег. 6234. и 6235, и шифровани докуменат 27. дивизије, Архив VII, нерегистровано.

⁶ Извештај од 28. IV 1944. бр. 4, Архив VII кут. 2, док. рег. 2/5—6.

штаб био у Врању, тада је била ангажована против 6. јужно-моравске и 3. македонске бригаде НОВЈ у Македонији.

Почетком 1944. квинслишки Српски добровољачки корпус био је реорганизован: од пет батаљона на пет пукова — око 8.000 људи. Његов 1. пук, дислоциран у Ваљеву, и 3. пук у Шапцу, били су ангажовани против 2. пролетерске и 5. дивизије у западној Србији, 4. пук био је у Смедереву, 2. пук из Крагујевца и 5. пук из Крушевца били су пребачени у долину Јужне Мораве и Топлице ради учешћа у борбама против јединица главног штаба Србије у Топлици, Јабланици и Пустој Реци.

Недићева Српска државна стража, јачине 17.000 људи, била је формирана у окружне, среске, градске и граничне одреде и распоређена по целој Србији; само је у Нишу био батаљон (једини који је имала).

Белогардејски Руски заштитни корпус, до пет слабијих пукова, обезбеђивао је железничке комуникације и неколико рудника у Србији, изузев два батаљона која су била ангажована у борбама против 2. пролетерске и 5. дивизије и једног батаљона који је био у рејону Прокупља.

Користећи се споразумом са Немцима, снаге четника Драже Михаиловића су крајем 1943. и у првој половини 1944. знатно бројно ојачале. Оне су вршиле мобилизацију, нарочито у западној и источној Србији и Шумадији. Према онима који су им пружали отпор и нису хтели да ступе у њихове редове примењивали су чак и смртне казне. Маја 1944. у Србији су постојали:

— у западној Србији и Шумадији група корпуса Горске гарде (Опленачки и Космајски корпус — 2.000 људи), Шумадијска група корпуса (1. и 2. шумадијски и пожешки корпус — око 3.000 људи); Посавско-колубарска група корпуса (Ваљевски, Колубарски и Руднички корпус — око 2.000 људи и Церски корпус — 1.500), 1. и 2. равногорски и Златиборски корпус (са по 2.000 људи) и Јаворски корпус (1.000 људи), Београдска група корпуса (1, 2, 3, 4. и 5. београдски и Авалски корпус — око 4.000 људи) у Шумадији и Великоморавска група корпуса (Ресавски, Варварински и Иванковачки корпус — око 1.250 људи);

— у источној Србији: Млавско-смедеревска група корпуса (Млавски и Смедеревски корпус — 2.800 људи), Тимочки (1.800 људи), Крајински (2.465 људи) и Делиградски корпус (1.300 људи), Нишка група корпуса (Књажевачки, Нишавски и Чегарски корпус — око 3.000 људи) и Власински корпус (око 800 људи);

— у јужној Србији: на Јастрепцу дејствовао је Расински корпус, из састава Расинско-топличке групе корпуса, са Жупском, Копаоничком, 1. и 2. крушевачком и 1. и 2. трстеничком бригадом (укупно око 2.300 четника), док је Топлички корпус са 1. и 2. косаничком, 1, 2. и 3. топличком и 2. добричком бригадом (укупно око 2.000 четника) био оријентисан из долине Топлице према Косаници и Горњој Јабланици; Јастребачки корпус је тих дана формиран, у саставу Групе, од 1. добричке, Моравске и 1. и 2. расинске бригаде, а његово бројно стање није прелазило 1.000 четника. Северно од планине Кукавице према Јабланици била је груписана Јужноморавска група корпуса, која је носила и назив »Горски штаб 110«. У саставу ове групе били су: Јужноморавски корпус са Моравском, Пољаначком и Лесковачком бригадом, Јабланички корпус са 1, 2, 3. и 4. јабланичком, Гњиланском бригадом »Хоца Зејнел«, 1. косовски корпус са Грачаничком, Неродимском и Шарпланинском бригадом и Вардарски корпус са Пршевском, Кривоаланачком, Жеглиговском, Скопском и Ристовачком бригадом. Укупно бројно стање Јужноморавске групе корпуса априла 1944. било је 2.300 четника, без 1. косовског корпуса, који је бројао око 600 четника. Под његову команду потпадали су још: 2. косовски корпус, који је у свом саставу имао Митровачку, Колашинску, Пећку, Дукађинску, Ибарску и Дреничку бригаду, са укупно 1.000 четника, и Власински корпус, који је био у рејону Власотинца.⁷

⁷ Војин Поповић: *Борбе 21. дивизије у мају и јуну 1944*, ВИГ 5/56, стр. 61.

Глава I

ФОРМИРАЊЕ 17. СРПСКЕ БРИГАДЕ

НЕПОСРЕДНЕ ПРИПРЕМЕ ЗА ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ

Пролеће 1944, посебно месец мај, било је испуњено великим активностима, мобилизацијским, организацијским, материјалним и кадровским припремама на стварању нових јединица НОВЈ на југу Србије. Иако још није била извршена општа мобилизација у класичном смислу речи, прилив нових бораца-добровољаца, претежно омладинаца, био је масован. У вези са прихватом овог људства основни проблем је био у наоружању и муницији, а и он је почео знатно повољније да се решава од априла 1944. дотуром ваздушним путем од стране савезника.

До тада развијена ратна организација нове народне власти и политичких организација НОП-а омогућавала је и обезбеђивала реализацију одлука о стварању крупнијих тактичко-оперативних јединица и састава на слободној територији. Уређивани су прихватни магацини наоружања и муниције и ангажоване бројне коњске и воловске запреге за транспорт ка одредиштима за формирање нових јединица.

Курири Главног штаба НОВ и ПО Србије, коњаници и пешаци журили су на све стране носећи наређења, упутства, одлуке партијских форума и штабова. У Главни штаб су позиване новоодређене старешине — команданти и политички руководиоци — где им је саопштавано да ће примити нове дужности, затим места и рејони у којима ће се формирати јединице, одакле ће се добити попуна, који су почетни и основни задаци јединица итд.

Пошто се упоредо радило и на плановима груписања нових бригада и дивизија, посебна пажња је обрађана одређивању операцијских рејона, основних праваца дејстава, главних задатака јединица, одржавању стабилних и сигурних веза између јединица, попуни и даљем снабдевању јединица наоружањем и муницијом.

Што се тиче снабдевања одећом и обућом и исхране бораца, остало је да се то и даље врши на терену, што значи у народу и из средстава заплених од непријатеља.

Кад се овако много касније проучавају сачувани документи и минули догађаји, мора се задивити енергији, снажљивости, умешности и ефикасности којом је Главни штаб НОВ и ПО Србије решавао велике задатке и потребе времена у мају 1944. на јужноморавском операцијском простору. Одвојен стотинама километара од главних снага НОВЈ, односно његових најјачих групација, у општој материјалној оскудици, повезан slabим и несигурним радио-везама са Врховним штабом и искључиво курирским везама са потчињеним јединицама и другим саставима НОП растуруним на релативно великом простору, Главни штаб Србије је успешно координирао разноврсну активност: организацијску, пропагандно-политичку, мобилизацијску, кадровско-персоналну, уређење позадине, формирање нових јединица — бригада дивизија, батаљона и НОП одреда, команди места и сл. и, без икаквог одлагања, ангажовао их у извођењу сложених тактичких и оперативних задатака.

Јасна оријентација и издавање дугорочних задатака замењивали су недостатак чешћих, сталних и сигурних веза између потчињених и претпостављених команди и установа.

За 17. српску бригаду била су за оно време доста повољно решена сва питања санитетског обезбеђења и збрињавања. Био је обезбеђен неопходан санитетски материјал и приучен кадар за пружање прве помоћи рањеницима, а за теже рањенике и уопште оне којима је било потребно дуже лечење предвиђала се евакуација у Централну војну болницу, која се у то време налазила на планини Радану, изнад пропланка Велике Лопарде.

Буквално, бригаде су формиране у предасима борбених дејстава, на преданцима или у кретању се попуњавале новим борцима и наоружањем, да би одмах наставиле са извршењем добијених борбених задатака.

Са готовим јединицама се маневрисало од бојишта до бојишта, отварали се нови сектори дејстава на правцима најосетљивијим за непријатеља, наносени муњевити удари непријатељским снагама, затим се формирале нове јединице, које су одмах развијале иницијативу и офанзивну активност, тако да непријатељ није стизао ни да идентификује непосредног противника испред својих положаја.

Формирање сваке бригаде, и других јединица, уосталом, било је строго у функцији тактичко-оперативних потреба. Тако је било и са формирањем 17. српске бригаде.

На пример, док су новоформиране 21. и 22. српска дивизија извршавале задатак разбијања Јужноморавске групе четничких корпуса на простору источно од реке Јабланице и јужно од Лебана, од 20. до 25. маја 1944, Главни штаб је већ био донео одлуку о формирању 15. српске бригаде у Горњој Јабланици и 17. српске бригаде у Косаници, односно о формирању нове 24. српске дивизије НОВЈ, и већ издао упутства за мобилизацију бораца за ове бригаде, за њихово прикупљање и упућивање ка местима у којима је било предвиђено формирање, издао наредбе и решио основну кадровску попуњу у јединицама које су у целини или делимично улазиле у новоформиране бригаде.

У грубом узев, борци за 4. и 6. српску бригаду регрутовани су са простора између реке Топлице и Јужне Мораве, за 5. српску између реке Топлице и Расине, за 11. српску бригаду из Пусте Реке, за 13. српску бригаду са простора између реке Ветернице и Јужне Мораве, за 15. српску бригаду из Јабланица, а 17. српску бригаду са простора на десној обали Топлице, укључујући и Косаницу.

Главни штаб НОВ и ПО Србије је одредио да се 17. бригада формира на превоју између планине Соколовице и Арбанашке планине, а рејон прикупљања јединица, руководиоца и група бораца, који је требало да уђу у састав бригаде, био је предвиђен између села на јужним падинама ових планина: Власово (засеоци Бубан и Бачије) — Пролом (данас познатије као Проломска бања) — с. Пупавце и нешто дубље према Косаници — с. Механе (познато и као Мејане или Меане). Догађаји су потврдили да је рејон формирања 17. српске бригаде врло добро процењен и пажљиво одабран:

— тактички је најбоље решавао како да се јединице најбрже нађу на најпогоднијем правцу продора и развоја дејства према добијеном задатку. Линије предвиђеног дотура наоружања из Пусте Реке биле су безбедне и не превише развучене у односу на могућности ондашњих средстава дотура (воловске запреге и товарна грла);

— са војно-политичког аспекта рејон се налазио на ободу слободне територије и на граници до које је досезала повремено четничка контрола;

— већ самим упућивањем ка назначеном рејону предвиђене јединице и групе су се одвојиле од својих ограничених

месних локалитета, а психолошки и морално-политички припремале за упад и дејства на територију коју су дуго, без чешћег и озбиљнијег узнемиравања, контролисале окупаторско-квислиншке снаге.

Двадесет деветог маја Главни штаб је наредио 21. дивизији да своја дејства усмери из Горње Јабланице ка Косаници, јер су се тамо налазили четнички 1. косовски и Топлички корпус (са 1. и 2. косаничком и 1, 2. и 3. топличком бригадом), који су могли да омету формирање нових бригада. Такође је наредио 5. српској бригади, која се тада налазила на левој обали Топлице, у рејону Јастрепца, да крене у правцу Косанице и да уђе у састав своје 21. дивизије. До тада је 5. бригада дејствовала самостално, далеко од своје матичне дивизије.

Тако су се крајем маја 1944. истовремено, из различитих праваца, груписале у Косаници бројне колоне већих и мањих јединица НОВЈ и група: из Горње Јабланице 4. и 6. српска бригада, под непосредном командом штаба 21. дивизије, добро наоружане и искусне; 5. српска бригада је још »31. маја гонила четничке снаге на простору Ђуниса, порушила на више места железничку пругу између Ђуниса и Житковца и на овом терену остала до почетка јуна, када је... добила наређење да се пребаци у Косаницу у саставу 21. српске дивизије«; из правца села Ргаја, Пасјачки батаљон »Ратко Павловић Тићко«, до тада у 1. јужноморавском НОП одреду, затим борци из неколико команди места и већи број нових бораца из планинских и потпланинских села Пасјаче, Видојевице и Ргајске планине; из правца Пусте Реке, групе команде места Бублице и команде подручја у Вујанову.

У истом правцу се кретало и неколико самосталних група на челу са партијско-политичким радницима из топличких села на десној обали реке.

Сви борци у овим групама били су наоружани, сем ретких изузетака. Групе су наоружавали они који су их прикупљали — команде места, партијско-политички органи или НОО, и то лаким пешадијским наоружањем, разноврсног порекла, прикупљеним најчешће из месних извора. Сваки борац је био снабдевен минималном количином муниције за оружје које је добио или понео од куће, ручним бомбама, понеким бајонетом, пиштољем, а неки борци и са нешто опреме (порције, чутурице, фишеклије) сачуване од бивше краљевске југословенске војске или негде заплењене од непријатеља.

Та шарена војска по наоружању и опреми, али са високим моралом и нестрпљива да ступи у борбе, журила је на зборно место.

О тим догађајима има више сведочења. Међу њима је најимпресивније оставио борац Слободан Несторовић. Зато га и цитирамо нешто опширније:

»Најмасовнији покрет међу омладином и старијим људима из ових села за одлазак у борбу био је у мају 1944. године, када је почетком месеца већи број омладинаца ступио у 17. бригаду 24. српске дивизије, на чијем су челу били ранији партијски радници на овом терену, Михаило Мушовић, као командант и Љубинко Несторовић, као политички комесар бригаде.

У то време, преко општинских и сеоских народноослободилачких одбора, спровођена је добровољна мобилизација бораца широм Топлице. Такав задатак био је постављен и Општинском одбору у Прекадину. Спроводећи ову директиву, Одбор је одржао састанак са свим сеоским одборницима у кући Љубисава Ђокића у Гојиновцу, на коме је одлучено да се за сва три села израде спискови свих војних обвезника и других способних омладинаца, као и да се по селима одрже конференције на којима ће се народу изложити војно-политичка ситуација и значај добровољне мобилизације бораца. Дан мобилизације био је одређен за 28. мај 1944. године, а зборно место свих војних обвезника било је одређено код водне пумпе у средишту села Прекадина.

Тога дана, на позив Партије, добровољно се пријавило 32 бораца из Прекадина, Гојиновца и Шишмановца, као и око 15 бораца из суседног села Доње Коњуше, које је тада било у саставу Прекадинског општинског народноослободилачког одбора. Сви пријављени борци распоређени су у 17. бригаду, 24. српске дивизије.

Том приликом у НОВ су ступили: Борисав Аранђеловић, Драгољуб Вуксановић, Јордан Милошевић, Миодраг Милошевић, Спасоје Игњатовић, Стојан Лазаревић, Бранислав Стаменковић, Александар Капетановић, Хранислав Стојковић, Витомир Јанковић, Милан Маринковић, Вукашин Ранчић, Стојан Киковић, Вукомир Максимовић, Александар Игњатовић, Драга Јоцић, Драга Милошевић, Александар Ранчић, Крстомир Илић, Бранислав Златковић, и Вукоје Китановић — из Прекадина; Милош Станковић, Радисав Јанићијевић, Милинко Јанићијевић, Крстивоје Јанићијевић и Радосав Крстић — из Шишмановца и Драгољуб Тодоровић, Милоје Ђокић, Момир Комадина, Хранислав Јововић, Боровије Ђокић и Милутин Ђокић из Гојиновца.

Од старијих људи маја 1944. ступио је у Народноослободилачку војску и Добросав Коковић из Гојиновца, коме је јединац

син, Јован Коковић, погинуо 21. марта 1944. као политички комесар чете у 2. јужноморавској бригади, у борби ^{о в е} бригаде против Кесеровићевих четника на Белом Камену-

По директиви Партије, почетком маја 1944. повучен је са партијског рада на терену у рејону Прекадина Светислав Петровић — Пики, као и Драгиша Станковић, члан Партије и један од најактивнијих позадинских радника из Шишмановца, који су постављени најпре за политичке комесаре чета, а убрзо за комесаре батаљона у 17. бригади.

У борбу против окупатора и домаћих издајника више се није ишло кришом, као у првим данима устанка. Сада ^сУ читава села, свечано и са песмом, испраћала здраве сеоске младиће у партизанске бригаде. Окупаторска команда у Прокупљу била је већ одавно начисто у непокорност ових села. Бугарски и недићевски стражари хапсили су на улазу у ^{г р а д} сваког сељака из Прекадина, Гојиновца и Шишмановца ко би се усудио да каквим послом сиђе у Прокупље⁸.

У договору између Главног штаба Србије, Команде ^{п о д} ручја у Вујанову и Окружног комитета КПЈ за Лесковац, одређена је група бораца и старешина из Пусте Реке која ће ући у састав 17. српске бригаде. Њена јачина је била око 60—70 бораца, већином из команде места у селу Бублици и неколико искусних ратника и партијских радника, предвиђених за најодговорније командне и друге руководеће дужности, међу њима и први командант бригаде Милош Мушовић. У групи се налазио и Младен Миладиновић, који је као избеглица живео у току рата у селу Вујанову, а тренутно се налазио на дужности у команди места у Бублици. ПодрУ^чЈ^е У Вујанову одредило га је за старешину групе и био је предвиђен за партијско-политичку дужност у новој бригади. Груп^а Ј^е понела и извесну количину наоружања и муниције.

Ова група је са Милошем Мушовићем на челу, који је са собом носио основна документа о формирању бригаде, кренула из Вујанова, преко Бублице, Горњег Статовца и села Арбанашке и стигла до Бачија (засеока села Власова) изнад Проломске Бање. Овде се група улогорила. Са групом је дошао и Вељо Мрдаковић, члан Окружног комитета КПЈ ^{з а} Лесковац, са задатком да у новој бригади организује партијски рад. У ишчекивању пристизања других јединица и група, група је организовала извиђање према Косаници и обезбеђе^{њ е} логора.

⁸ Слободан Несторовић: *Три добра села* (Хроника Прекадина, Гојиновца и Шишмановца), Прокупље, 1961.

Истовремено су одабирани борци и старешине из команди места, партизанских јединица и од теренских активиста на десној обали Топлице. Они су организовали привремене војне саставе и упућивали на место формирања 17. бригаде. У другој половини маја то је био најважнији задатак на овом терену, а носиоци највећег терета су били срески органи народне власти тадашњег пасјачког среза, чије је седиште било у селу Ргајама, заселак Мрдаци.⁹ Ту се налазила среска команда места, срески комитет КПЈ и срески народноослободилачки одбор, омладинско руководство и руководство АФЖ-а.

У то време секретар среског комитета КПЈ за пасјачки срез био је Живорад Петровић — Жика Брица, командант среске команде места у селу Ргајама био је Михајло Средојевић, из оближњег села Мрљака, председник среског НОО Душан Мрдаковић из Ргаја, а секретар среског НОО Петроније Савовић из села Кара.

⁹ *Мрдаци — Мрдаковићи — Мрдачка мала*: различити називи за заселак села Ргаја у општини Прокупље. До краја другог светског рата у засеок уј било 25 кућа Мрдаковића, или, како у том крају скраћено кажу, Мрдака. Насеље се развило од три брата Мрдаковића, који су се овде доселили 1880. године испод Јавора из Новопазарског санџака.

У току балканских ратова и првог светског рата из овог засеока погинуло је седам Мрдаковића, а четворица су преживела као ратни инвалиди.

Од почетка устанка 1941. Мрдаци су узели учешћа у борби, а у току читавог НОБ били су сигурна база и ослонац НОП-а. Један од организатора устанка у овом крају био је Радомир Мрдаковић Ргајац, предратни члан КПЈ у београдској организацији, где се налазио на раду, а у току рата секретар партијске ћелије, члан рејонских и среских комитета и секретар среског комитета. У току рата је тешко оболео и завршио рат као инвалид. Његов брат Веља је у рату био помоћник комесара Пасјачког партизанског батаљона »Ратко Павловић Ћићко«, а 1944. и члан Окружног комитета КПЈ за Топлицу и Јабланицу.

Као активни борци НОБ погинули су следећи Мрдаковићи: Миодраг, политички делегат вода Косаничке партизанске чете, 22. фебруара 1942. у Куршумлији; Вукоје, борац Косаничке чете, 22. фебруара 1942. у Куршумлији; Богољуб, Гајо, борац 6. српске бригаде, марта 1944. на Ргајској планини у борби против четника; Драгутин, борац 17. српске бригаде, у борби против балиста на Косову, октобра 1944. године. Борци који су преживели рат као ратни војни инвалиди: Јордан, Петроније, Радојко и Богосав, ухваћен 1942. од стране четника, интерниран у Норвешку, умро непосредно после завршетка рата.

Сем набројаних, као борци НОБ учествовали су: Душан, који је једно време био први председник среског НОО, Милорад, који је био секретар среског комитета СКОЈ-а, а у 17. бригади у јесен 1944. комесар батаљона, Десимир, Вујадин, Обрен, Драгољуб, Вукомир, Бранимир, Радослав, Владислав и Обрад. Укупно 21 активни борац НОБ, а могуће је да неки није наведен. Знатно је већи број Мрдаковића са признатим статусом борца НОБ, јер су активно учествовали као сарадници НОБ на терену. Међутим, има и више мрдачких жена. На пример, Јовка је била члан СКОЈ-а и активисткиња од 1943. а као активисткиња АФЖ су биле: Милица, Дивна, Јелка, Сара и Рада.

Тих даиа, 20. маја 1944. године, формирана је и 21. дивизија, у којој је такође највећи број бораца и старешина био из Топлице. Њене бригаде (4, 5. и 6. српска) требало је поунити већим бројем бораца, међу којима је било доста из села са десне стране Топлице. Сва та активност се одвијала преко органа формираних на обе обале Топлице, што значи и преко среских органа у Ргајама.

Због свих тих разлога, партијске, омладинске и женске организације биле су развиле велику политичку активност чији је резултат био масовно добровољно ступање омладине у партизанске редове. У топличким и потпасјачким селима одабрано је више мањих група бораца које су се прикупиле у два полазна рејона: један у селу Топоници а други у Ргајама.

Код среске команде Ргаје прикупљена је највећа група, намењена за формирање 17. бригаде, око 300 бораца и руководилаца. Поред омладинаца и омладинки из планинских села око Пасјаче, Видојевике и испод Радана, са овом групом су се спојиле и две чете Пасјачког батаљона »Ратко Павловић Тићко« 1. јужноморавског НОП одреда, које су биле предвиђене да уђу у састав 17. бригаде. То су биле 1. и 2. чета, док је 3. чета остала као језгро да задржи континуитет овог батаљона, који је требало да се попуни новим борцима и настави са активношћу на свом терену. Од две чете Пасјачког батаљона биће окосница за формирање 17. бригаде и из њих ће се регрутовати највећи део батаљонских и четних руководилаца бригаде.

Тадашњи командант Пасјачког батаљона Стево Венчевић Берза, родом из пусторечког села Косанчића, довео је свој батаљон у Ргаје, а он се затим, по распореду Главног штаба Србије, одмах упутио да прими дужност заменика команданта 13. српске бригаде, чије је формирање такође било у току. Овај млади, неустрашиви и познати пусторечки партизански командант погинуо је на тој дужности са више својих бораца крајем октобра исте године недалеко од села Бајгоре, код Подујева, на Косову, одбијајући јурише Немаца који су штирили повлачење својих снага из Грчке.

Између 25. и 28. маја група бораца прикупљена у Ргајама кренула је под вођством команданта среске команде Михајла Средојевића преко села Широких Њива и Арбанашке ка планини Соколовици. Са групом се кретао и већи број партијских активиста и чланова партијских органа из Топлице.

Са овом групом из Ргаја је пошао и Душан Божовић Дука, политички активиста на терену, који је до тада редовно

одржавао везу са партијским и војним руководствомима у Топлици и Пустој Реци и по њиховим задацима често упућиван у Косаницу. Одржавао је везу са малобројним партизанским илегалцима и симпатизерима који су радили под врло тешким условима. Прикупљао је информације на терену Косанице и обавештавао заинтересована руководства. Лично није био упознат са одлуком о формирању нове бригаде у Косаници. Када му је речено да треба да пође са овом групом у Косаницу, он је једноставно то примио као један од уобичајених задатака ради чијег је извршења и раније тамо одлазио. Сматрао је да је у Ргају прикупљена јача партизанска јединица, која је требало насилно да продре преко Проломске Бање у Косаницу и тамо демонстрира своје присуство, а он, као мештанин и добар познавалац терена, да буде њен водич. Највише што је очекивао то је да ће се старешине са њим саветовати, користити се његовим познавањем људи на терену и искуством илегалца и герилског борца. Као што је речено, наредбу о формирању бригаде и о одређивању старешина за најважније дужности у њеној команди носила је група Милоша Мушовића, тако да Дука није знао ни да ће ући у састав бригаде. Као скроман човек и вредан активиста, навикнут на извршавање деликатних герилских и других илегалних задатака, Дука је најмање очекивао да ће му се у новој бригади поверити и најодговорнија политичка дужност.

У селу Бачији ргајска група се придружила пусторечкој групи, коју је овамо довео Милош Мушовић.

ПОКУШАЈ НЕПРПЈАТЕЉА ДА ОНЕМОГУЋИ ФОРМИРАЊЕ 17. БРИГАДЕ

Док су се ове две групе прикупљале и договарале између села Бубан, Бачије и Пролом и планине Соколовице, у очекивању пристизања других група из Топлице, нешто даље од њих, према селу Пупавцима налазиле су се јаче четничке снаге. Изненађени појавом веће групе партизана у овом рејону, четници су се одлучили да изведу препад на залогорване јединице, да их униште или протерају са овог терена, али су дочекани енергичном одбраном и јаком ватром делова за обезбеђење.

Борбу је прихватила мања предстражна јединица партизана, која је била избачена као обезбеђење према засеоцима Вуковићи и Горње Село. Када је друго предстражно обезбе-

ђење односно в^Д Пасјачког батаљона под командом Николе Божовића Вука, отворило ватру из правца (к. 1050) Радуловца, четници су били изненађени, па су се у великој журби повукли дубље у Косани^У У^{равцу} села Раче и Ђаке. У краткотрајном сукобу пар^{гизани}су^С прошли без већих губитака. Том приликом рање^ису^С: Лазо Томановић, члан среског комитета КТП пасјачког сР^{еза}> Гру^а Каличанин из села Коњуше и још један борац чи^име^{ни}је забележено. Четнички губици су остали непозн^и- Касније је утврђено да су четници припадали јединици к^{ЈУ} Ј^е во^{Дио} Божо Ивановић, капетан бивше југословенске в^С Ј^{ске}, и^{на}ч^е партизанима познат као плашљив стаоешина јер^{се} ника^{да} није усуђивао да прихвати самостално борбу Лротив партизана, већ је то чинио редовно заједно са јачим четничким снагама или под сигурном заштитом Бугара.

Изненађени о^тп^ором и енергично вођеним противнападом четници су одступили после неколико сати борбе и успели да се Д^{оста} организовано извуку венцем планине Соколовице по^а заштитом шуме и ослонцем на јаке тактичке положаје Први м^Р а^к су искористили да се одвоје од противника извуку из б^о р^б е и б^е з задржавања одступе.

Због недов^љно јасне ситуације и предвиђеног формирања бригаде, ^ије предузето гоњење непријатеља у току ноћи Али је г^ојава непријатеља на прилазима рејона за формирање 17. бригаде наметала нове одлуке и акције.

Од доласка у Р^е Ј^{он} с^{ела} Бубан — Бачије Милош Мушовић је одржавао ред^ов^{ну} курирску везу са Главним штабом НОВ и ПО Србије и ^алао извештаје о пристизању јединица, старешина и наопуж^иња за нову бригаду, о првим контактима са непријатељем, резултатима борби, стању на терену и општој ситуацији а пов^ј а^{тно} је добијао нова наређења и обавештења.

После изв^е Ј^и т^а ј^а о борби прикупљених јединица против четника у рејон^у Пролома — Велики Пупавци — Соколовица, Главни штаб СР^и Ј^е је послао наређење Мушовићу да се расположивим с^а га^{ма} предузме офанзивну акцију све до реке Косанице и при^аза Куршумлији с циљем да се непријатељске снаге протерају с^а то^{га} простора. Истовремено, Главни штаб је обавестио Му*¹¹⁰¹³¹¹ Д^а Ј^е о^тп^очео продор две бригаде 21. дивизије и да за^{ко}ји да^и сти^{ћи} у Косаницу. У току извршења овог задатка, зависно од ситуације и пристизања следећих група б^о Р^а Д^а> старешина и наоружања, на погодном месту требало ф^о р^м и^р а^т и бригаду.

Поступајући по овом наређењу, Милош Мушовић је одлучио да са пристиглим јединицама маршује у две колоне, обухватајући Соколовицу са североистока и југоистока, и то:

— јачом, левом, правцем Пролом — Велики Пупавац — Рударе, затим долином Косанице преко села Високе до села Кастрата — уз реку Косаницу ка селу Механама;

— десном слабијом, од села Бачије правцем село Товрљане (заселак Пећанци) — село Космача — Мале Пупавце — Каменица — Велика Лубница — Мала Лубница — заселак Сретеновићи — село Механе.

Десна колона је на прилазима селу Космачи требало да сачека топличку групу бораца, коју је водио др Милан Прелић. Овој групи је дат задатак да успут извиђа десну обалу Топлице.

У селу Бачије остала је мања група бораца за везу са Главним штабом а касније и са штабом 24. дивизије.

Предвиђено је да обе колоне и остале групе које буду пристигле, као и групе из Бачија, по извршеном задатку, најдаље до 1. јуна, стигну у Механе.

Милош Мушовић, са неколико руководилица, једним водом Пасјачког батаљона и одељењем курира, извршио је покрет из Бачија 29. маја и истог дана по подне стигао у село Механе. Пре одласка послао је извештај Главном штабу Србије о намераваном померању и обавестио да се у том правцу упуте минобацачи за формирање пратеће чете бригаде. Овог дана увече, и у току 30. маја, пристигли су и први курири из јединица који су извештавали да упућене колоне нигде нису успоставиле контакт са непријатељем и да на правцима наступања нису наишле на отпор. Код леве колоне на два-три места су се огласиле усамљене, заостале групе месних четника, које су брзо растеране. Из Куршумлије су добијени извештаји да је бугарски гарнизон прешао у највиши степен приправности, појачао спољно обезбеђење и избацио јаче делове на брдо Самоково, 2 км јужно од Куршумлије, које доминира изнад града с југа.

Сви извештаји су потврђивали да су створени услови за краткотрајни предах ангажованих јединица и неопходно време за завршни део формирања нове бригаде.

У ПРВОМ ЗАЈЕДНИЧКОМ СТРОЈУ

До 1. јуна све колоне и групе су се слиле на простране ливаде и ивице околних шума испод Механе. Још нису били стигли минобацачи и понеки старешина заузет примопредајом раније дужности.

Преданило се и заноћило на ледини, под ведрим небом. Само мањи део бораца је преспавао под кровом. Сусретали су се борци из истих места, из различитих јединица, разговарало се о протеклим догађајима, о будућим акцијама, о друговима у другим јединицама. Неки су чистили оружје, други разгледали нове »брнгале« (енглеске пушкомитраље-зе), требали се од вашију, крпили одећу и обућу. Хране није било, па су се делиле последње корице хлеба које су борци донели однекуда са терена. Топличани, пристигли из села Губетина, Смрдана, Топонице, Прекадина, Шишмановца, Коњуше и других делили су последње залогаје погача које су понели од својих кућа. У току ноћи пристигло је нешто хране из околних села: проје из Товрљана и Космаче, сира из Арбанашке и других села, али ништа друго. Изјутра је борцима подељен по комад проје или грудa стврдногo качамака и по комадић сира. Око 7 часова изјутра, 2. јуна, наређено је да се сви борци построје у две врсте. На десном крилу су биле чете Пасјачког батаљона, затим Пусторечани, а на левом крилу упадљиво највећа група Топличана који су се гласно довикивали са мештанима из постројених јединица и на крају групе пристиглих добровољаца.

Пред стројем од неколико стотина бораца налазили су се бригадни руководиоци. Постројеним борцима се кратко обратио Милош Мушовић и саопштио да ће наредбу Главног штаба НОВ и ПО Србије о формирању 17. бригаде прочитати Веља Мрдаковић, члан 'Окружног комитета КПЈ за Лесковац и делегат Главног штаба Србије. Наредба је била кратка и садржавала је формацију и одредбу о постављању најодговорнијих руководилаца у штаб 17. српске (Косаничке) бригаде. За команданта је постављен Милош Мушовић,¹⁰ за политич-

¹⁰ *Михајло Мушевић Милош*, познат и по илегалном надимку Мустафа, рођен је 21. XI 1913. у селу Превишу, општина Шавник, Црна Гора. Родитељи су му били сиромашни сељаци и надничари, са шесторо деце — четири сина и две кћери. После завршетка основне школе, Милош је радио као помоћни радник прво на траси пута Шавник — Жабљак, а затим Бијело Поље — Бродарево. Уз рад је завршио средњу геодетску школу, па је већ 1938. напустио Бродарево и прешао на трасирање пруге Куршумлија — Приштина.

Одмах по доласку у Топлицу развио је активност у напредном радничком покрету. Тако је 1938. организовао штрајк радника на прузи Куршумлија — Приштина. Исте године примљен је за кандидата, а 21. јануара 1939. и за члана КПЈ.

Непосредно после пријема у КПЈ, Мушовић је постао секретар партијске ћелије и члан месног комитета КПЈ за Куршумлију. Са Сретеном Жујовићем и Давидом Пајићем, члановима Покрајинског комитета КПЈ за Србију, Мушовић је учествовао у припреми и раду прве партијске конференције за срез косанички у Куршумлији, крајем 1939. год.

ког комесара је одређен др Милан Прелић,¹¹ за заменика политичког комесара бригаде (партијског руководиоца) Ду-

Током 1940. дуже времена је провео на војним вежбама. Учествовао је на једном партијском семинару у Куршумлијској Бањи августа 1940. Априлски рат 1941. затекао га је на албанском фронту, где је био рањен. По капитулацији старе Југославије привремено се вратио у своје родно место, остао тамо око месец дана, док му се рана није залечила, а затим отишао поново у Топлицу у којој је радио на организовању устанка.

Налазио се међу првим партизанима у топличком крају. Октобра 1941. учествовао је у борби за ослобођење Прокупља, а децембра 1941. је постављен за комесара Косаничке партизанске чете. Ова чета је била једна од најелитнијих јединица Топличког партизанског одреда. У јесен 1942. постао је члан бироа Партије за десну обалу Топлице и за Косаницу, а од марта 1943. члан среског комитета КПЈ, да би од јесени 1943. пошао да руководи радио-станицом која је тада први пут била добијена на југу Србије. По доласку Главног штаба Србије у марту 1944. на југ Србије, Мушовић, као резервни официр везе, ради као руководилац веза овог штаба све до маја исте године, када је одређен за команданта и упућен да формира 17. српску бригаду НОВЈ. На овој дужности је остао до половине октобра 1944, када је опет повучен на рад у Главни штаб Србије. Непосредно по завршетку рата, у јесен 1945, упућен је на школовање у СССР. Јуна 1946. у току једног командантског путовања, слушаоци, међу њима и Мушевић, купали су се у Волги. Нико од другова није приметио када су се таласи ове велике реке склопили изнад Милоша, нити су видели како се то догодило и зашто. Могли су само утврдити да се Милош утопио, да се угасио један богат револуционарни живот у 33. години.

Савременици и саборци причају о Мушовићу као о изразито хуманом човеку. Р. Мрдаковић Ргајац каже: »Био је то у правом смислу човек народа. Пун љубави за сељаке и разумевања за све њихове невоље. Име Милош био је магично. Оставио је трага где год је дошао. Многи сељаци у рату мимоилазили су нас мештане да би потражили помоћ и савет од Милоша«.

Љубинко Несторовић Озрен: »Жалим што немам способности... што немам речи којима би описао оно што је из Мушовића зрачило топло и мило, његова насмејаност у свако доба и у свакој прилици«. На сличан начин о Мушовићу говоре и Радослав Ђорђевић Балонче, Војкан Јеремић Велимир, Војин Бајовић Вук, Милисав Станишић, Радивоје Лазаревић Лаза Глумац и други.

Непосредно после рата, на иницијативу Баје Несторовића, основној школи у Власову (заселак Бачије) дато је име Милош Мушовић«.

¹¹ Др Милан Прелић је био најмлађи доктор правних наука и био члан Централног одбора омладине Земљорадничке странке. Припадао је напредном, левом крилу омладине. У току рата склонио се у своје родно село Губетин, код Прокупља. У јесен 1943. изабран је за члана среског НО одбора. Када је Петар Стамболић дошао на терен Топлице, за команданта Главног штаба Србије (пролеће 1944), тражио је од Прелића да се више ангажује и узео га за сарадника. После доношења одлуке о формирању 17. бригаде, П. Стамболић је донео одлуку да се др Прелић упути за комесара 17. бригаде. На место формирања бригаде Прелић је дошао са овећом групом бораца из његовог села Губетина и околних села са десне обале Топлице. Непосредно пред почетак непријатељске офанзиве у јулу 1944 (топличко-јабланичке операције) повучен је у Главни штаб Србије, где је радио на изградњи народне власти, а касније и на припреми Првог заседања Скупштине Србије.

шан Божовић Дука,¹² за начелника штаба бригаде Радивоје Лазаревић Лаза Глумац,¹³ за секретара бригадног комитета

¹² Душан Божовић Дука рођен је 23. марта 1913. у селу Равни Шорт — Превој, општина Куршумлија. Активан је учесник НОП од марта 1942, а члан КПЈ од августа 1943. Радио је на терену као активиста од почетка 1942. по задацима партијске организације из Топлице, а касније од почетка 1944. по задацима Окружног комитета КПЈ Лесковац, односно команде подручја Вујаново у Пустој Реци. Био је посебно оријентисан на формирање органа народне власти и упоришта НОП у Косаници. Учествовао је у различитим локалним акцијама у Косаници, а под притиском непријатеља се повлачио на слободну територију у Топлици односно Пустој Реци. Извршавао је обавештајне задатке за потребе најближих команди места (Праје, Јабучево, Вујаново и сл.) и партизанских јединица и бригада НОВЈ, а често био и водич јединицама које су оперисале на терену Косанице и суседним ка Косову и Копаонику.

На дужности заменика комесара бригаде остао до јула 1944. а затим поново упућен на рад на терену Косанице, са задатком стварања организације КПЈ, организације НОФЈ, омладинских организација, органа народне власти и др. У тек формираном среском комитету за косанички срез био члан комитета задужен за рад народноослободилачких одбора и истовремено секретар среског НО одбора. На дужности заменика комесара 17. бригаде заменио га је Живорад Петковић — Жика Брица, али на кратко време. У току топличко-јабланичке операције за помоћника комесара бригаде постављен је Драгић Вукић Малиша. Њега је, по завршетку топличко-јабланичке операције, заменио Момир Лекић Моша и остао до новембра, или почетка децембра 1944. Мошу је заменио Славко Поповић и остао на дужности помоћника комесара 17. бригаде све до њеног расформирања јула 1945. године.

¹³ Радивоје Лазаревић — Лаза Глумац рођен је 15. марта 1917. у селу Спанцу, у сиромашној породици. Године 1936. завршио средњу пољопривредну школу у Буковцу код Неготина и упустио се као радник у Државној штампарији у Београду. Учествовао у студентским демонстрацијама. У једној тучи на углу улице Балканске и Краљице Наталије (сада Народног фронта) истргао из руку жандара једног студента, члана КПЈ из Макарске, кога су гурали према »марици«, и крио га око месец и по дана у свом стану. Бившу југословенску војску служио 1937/38. у Школи резервних официра у Горажду. Након једне вежбе 1939. године постао резервни потпоручник. Од 1939. до 1941. године радио у Прешеву и Крушеву као монополски чиновник. Мобилисан је марта 1941. и као водник учествовао у рату против Италијана на правцу Струга — Елбасан. По распаду бивше војске, крајем маја 1941, стигао је кући, а потом се пријавио на службу у »монопол« у Прокупљу где је радио на производњи дувана. Дана 31. октобра 1941. у селу Неваде учествовао је у спречавању мобилизације сељака општине барбатовачке и гргурске у четнички одред и разбијању »Каљатског одреда«. После те акције тај одред је нестало. До одласка у Јабланички партизански одред јуна 1943. радио у селу и околини као илгалац. У 2. батаљону Јабланичког НОП одреда био је борац, пушкомитраљезац и десетар. 9. октобра 1943. са десетином ступио у 1. јужноморавску НО бригаду. Био је десетар десетине 2. чете 2. батаљона. Рањен у селу Рујковац у борби против Бугара 29. октобра 1943. Лечен у партизанској болници у селима Гајтан и Ивање до половине децембра 1943. и као рековалесцент упућен на боловање у пусторечке базе, што је одбио, захваљујући да иде у јединицу, па је постављен за команданта у команду места у селу Јабучево, где је остао до

СКОЈ-а (омладинског руководиоца) Милутин Војводић¹⁴ и за интенданта бригаде Вукоје Ранчић из села Прекадина.

Затим је извршена расподела бораца по јединицама. Тога дана формирана су три батаљона, курирско одељење, заштитни вод штаба и пратећа чета бригаде, за коју се сваког дана очекивало да добије минобацаче и мине, јер је њихов долазак био најављен. Одређене су старешине по батаљонима и четама. Сваки батаљон је имао по три чете. Затим су сви борци, по групама, распоређени по батаљонима и четама, при чему се настојало да јединице на почетку буду приближно једнаке јачине. Групе из појединих села су се сврставале у десетине и водове постројених чета.

Језгро за формирање 1. и 2. батаљона биле су чете Пасјачког НОП одреда »Ратко Павловић Ћићко«, па су старешине ових чета биле и прве батаљонске старешине бригаде. За команданта 1. батаљона постављен је Миле Стаменковић Прекадинац,¹⁵ родом из Прекадина, до тада командир 1. чете Пасјачког батаљона; за политичког комесара батаљона Радовић (није се могло утврдити име), родом из Пиве, у Црној Гори, а за омладинског руководиоца Предраг Миленковић из села Горњег Статовца.

За команданта 2. батаљона одређен је Ђорђе Перишић Ђока, из села Белог Камена, до тада командир 2. чете

половине јануара 1944. После тога је распоређен за вођу културне екипе у којој је радио око месец дана у Пустој Реци. Потом је упућен у Црну Траву да успоставља школе и дилетантске групе. Средином маја 1944. вратио се на терен Кукавице и Поречја, а крајем маја 1944. јавио се Главном штабу Србије у селу Гајтан, који га је поставио за начелника штаба 17. српске бригаде. У бригаду стигао око 6. јуна 1944. у село Лубници (Косаница). У бригади је остао до средине фебруара 1945, када је упућен на дужност начелника оперативног одсека 24. дивизије.

Кандидат за члана КПЈ постао је 11. октобра, а члан КПЈ средином новембра 1943. Од половине марта 1945. године Главни штаб Србије поставио га за вршиоца дужности команданта 24. дивизије, где је остао до њеног преформирања 1945. године на Косову.

¹⁴ Милутин Војводић, рођен у селу Новом Момчилову, срез Прокупље, вероватно 1924, у сиромашној породици. Рано је приступио напредном омладинском покрету. Пре доласка у 17. бригаду био је борац, а затим руководилац СКОЈ-а 6. српске бригаде 21. дивизије. Погинуо 6. августа 1944. у борби против четника код села Врпци, у Горњој Јабланици.

¹⁵ Милета Стаменковић, Миле Прекадинац, рођен 25. децембра 1921. После завршетка основне школе изучио је поткивачки занат.

Још од првих дана устаничког покрета у Топлици истакао се као најватренији симпатизер покрета међу напредним омладинцима у Прекадину. Пред крај 1942. ступио је у Топлички партизански одред, у коме је убрзо стекао углед врло храброг борца. Као такав постављен је за командира чете у батаљону »Ратко Павловић« у јужноморавском одреду. Био је у 17. бригади командант батаљона од 2. јуна до половине августа 1944. године.

Пасјачког батаљона; пре тога је кратко време био командант команде места у Јабучеву. За његовог заменика постављен је Љубинко Перовић, из села Бучинаца, између Белог Камена и Пасјаче, за политичког комесара батаљона Драгиша Радевић из Јабучева, а за омладинског руководиоца Вујадин Мрдаковић из Ргаја.

За команданта 3. батаљона одређен је Аца Павловић из села Бериља у близини Прокупља, ближи рођак народног хероја Ратка Ћићка.

(Предходно, је био предвиђен Митар Мартиновић - Север, али је он после неколико дана упућен за комесара бригаде »Георги Димитров«),

Овај батаљон није могао бити попуњен на дан формирања бригаде. Одређено је само језгро руководилаца и бораца, а попуна је извршена у следећих неколико дана од пристиглих добровољаца из Топлице, Пусте Реке и првих добровољаца из Косанице.

Основни задаци бригаде, које је она добила при формирању, били су да:

а) маневром, војно-политичком активношћу и борбом на територији Косанице, Горње Јабланице и Горње Топлице уништава заостале четничке групе чистећи терен и утврђујући слободну територију;

б) продорима према Копаонику уништава непријатељске снаге, шири и утврђује слободну територију;

ц) врши пропаганду за НОБ у народу на овим теренима, а нарочито у Косаници и поткопаоничким селима, уз мобилизацију људи за потребе бригаде;

д) непрекидним притиском на непријатељски гарнизон у Куршумлији веже његове снаге и онемогући му упаде на слободну територију;

е) спречава упаде непријатељских снага из других гарнизона како из долине реке Топлице, тако и са Косова, а нарочито преко превоја Мердаре и Преполац и села Дегрмена;

ф) својим присуством на терену Косанице шири идеје НОП-а на терену Косова, уз изричиту забрану преласка тзв. »шиптарске границе« и ступања у већи оружани сукоб са шиптарским снагама;

г) садејствује борбама осталих наших снага.

Бригада је била релативно далеко лоцирана од своје 24. дивизије и Главног штаба Србије и са отежаном везом. Овако оквирни директивни задаци омогућавали су штабу бригаде да самоиницијативно дејствује, не чекајући наређења претпостављене команде.

За нове јединице и команде требало је обезбедити велики број војних и политичких руководиоца. Огромну већину нових бораца чинили су махом млађи омладинци, из сиромашних сеоских средина, међу којима је био незанемарљив проценат бистрих и одважних омладинаца, али неписмених или са минималним образовањем. Мало је било ђака, несвршених студената, резервних официра и подофицира, а сасвим ограничен број интелектуалаца. И међу малобројним борцима из градова преовладала је пука сиротиња, али је било мало класно свесних индустријских радника.

Било је, свакако, и искусних ратника, који су својим способностима израсли од бораца у успешне партизанске командире, команданте и политичке комесаре, али је већина њих већ била постављена у раније формираним јединицама, командама и штабовима, тако да су постојале веома резерве руководиоца. Издвајање способних старешина, нарочито за ниво штабова батаљона, бригада и дивизија, Главни штаб је решавао уз доста тешкоћа. Оне су биле нешто ублажене дотадашњим школовањем и обуком на краткотрајним војним и политичким курсевима почев од јесени 1943. године, и редуцираном тактичком обуком у командама места, одредским батаљонима и сл., али све је то било веома недовољно и за све то је било и сувише мало времена.

У то време ни Врховни штаб НОВ и ПОЈ није могао да интервенише упућивањем искуснијих руководиоца; то ће се озбиљније учинити тек од половине јула 1944. па надаље, а до тада се Главни штаб и Покрајински комитет КПЈ за Србију, са окружним, среским и другим комитетима и органима, сналазио како је најбоље знао и умео у околностима велике потребе за разним профилима руководиоца. Бирани су најбољи који су у том тренутку стајали на располагању за одговарајућу дужност, а пошто су се потребе брзо увећавале, доста често су мењана претходна решења и тражена нова — боља.

У новоформиране јединице су упућивани руководиоци из раније формираних јединица, из институција са терена (комитети КПЈ, комитети СКОЈ-а, војно-територијалне команде, НОО и сл.), или регрутовани из јединица партизанских одреда које су у целини или делимично улазиле у новоформиране бригаде (дивизије). За 17. српску бригаду то је био случај са батаљоном »Ратко Павловић Ћићко« из 1. Јужноморавског одреда. Природно, на промене старешина утицали су и сопствени гуоци трпљени у непрекидним борбама.

У решавању кадровских проблема остварено је велико јединство и усклађеност између активности организације КПЈ,

као водећег и најборбенијег одреда револуције, и активности на стварању оружане силе, као најважнијег средства за вођење оружане борбе. Све институције на слободној територији и ван ње имале су свој део одговорности и своје задатке у стварању нових Јединица и одабирању руководиоца за њих. При томе се сматрало врло значајним да на почетку егзистенције и борбених активности новоформиране јединице воде старешине које су борци већ познавали и који су по свему имали висок углед и ауторитет међу њима, и које би и они плебисцитарно изабрали, иако их је одређивао Главни штаб и Покрајински комитет КПЈ својом наредбом. То се у потпуности потврдило и у случају одређивања првих старешина за 17. бригаду. Заједно са групама добровољаца-бораца у бригаду су ступили секретари и чланови комитета КПЈ, руководиоци из органа власти и сл., тј. управо они који су организовали, прикупљали и повели омладинце у бригаду. Али, такве потребе су постојале и на терену. Приоритет се давао одабирању најбољих руководиоца за потребе нових бригада и дивизија, али су истовремено нарастале и потребе за квалитетним и повећаним бројем руководиоца на терену. Ево шта о томе стоји у писму Окружног комитета КПЈ за Србију од 24. јуна 1944: »Двадесет и четврта дивизија узела је Дуку из Среског комитета Косанице за политичког комесара 17. бригаде место Прелића. (У ствари, он је на почетку био одређен за заменика комесара бригаде — прим. аутора). Ми о томе нисмо били обавештени и не знамо да ли је то по Вашем налогу, а наше је мишљење да Дука мање може да одговори политичком бригади од Прелића, уз то Дука је једини био у Среском комитету Косанице (вероватно једини из Косанице у Среском комитету — прим. аутора), други чланови Среског комитета не познају ни терен ни људе, а срез је где треба да се пробија, те би он више користио у позадини и то највише што познаје терен. Срески (комитет) је тек формиран и сви се нису заједно ни састали те немају никаквих веза тамо«.¹⁶

Да је то био »срез где треба да се пробија«, потврђује и чињеница да је комплетан Срески комитет СКОЈ-а за Косаницу кренуо на терен, на којем је требало да створи организацију и развије активност, заједно са групом из Пасјачког батаљона »Ратко Павловић Ћићко«, која је ишла на формирање 17. бригаде.

Према казивању тадашњег секретара Среског комитета СКОЈ-а за Косаницу Божидара Томановића, из села Бериља, касније, за време офанзиве, Комитет СКОЈ-а је и одступио са 17. бригадом.

¹⁶ Архив Србије, ПК КПЈ за Србију, сигнатура ПКС—587.

Глава II

ДЕЈСТВА 17. БРИГАДЕ НА ТЕРИТОРИЈИ КОСАНИЦЕ, ТОПЛИЦЕ И ПУСТЕ РЕКЕ

СУСПРЕТ СА 21. ДИВИЗИЈОМ У КОСАНИЦИ И ЗАЈЕДНИЧКА ДЕЈСТВА

Одмах после формирања 17. бригада се успорено, широким фронтом у колонама, спуштала од Механе ка долини реке Косанице. Застанци су били чешћи и одмарања дужа. Био је најављен долазак нових група бораца, наоружања и још неких руководилаца. Пристизале су групе бораца из Пусте Реке и Топлице. Бригада је била и у ишчекивању продора 21. дивизије са којом је требало да успостави везу у долини Косанице.

Покрети јединица 21. дивизије НОВЈ према Косаници отпочели су 29. маја 1944. у две колоне. Десна колона — 6. српска бригада — наступала је правцем села Тупале — Реткоцер — Секирача — Добри До, према селу Рачи. Лева колона — 4. српска бригада — извршила је марш правцем села Радевци — Боровци — Медевци — Чокотин — Трапеза — Мачија Стена — Дегрмен, ка селу Кртоку. Приликом ових покрета кроз Горњу Јабланицу, 30. и 31. маја, дошло је до борби против четничких снага које су биле продрле из Косанице и одбациле Горњојабланички НОП одред са овог терена. Шеста српска бригада 29, 30. и 31. маја је разбила и одбацила ове четнике и протерала њихове сараднике. За то време 4. бригада пребацила се из села Липовице преко села Боровци и села Медевци у село Чокотин.

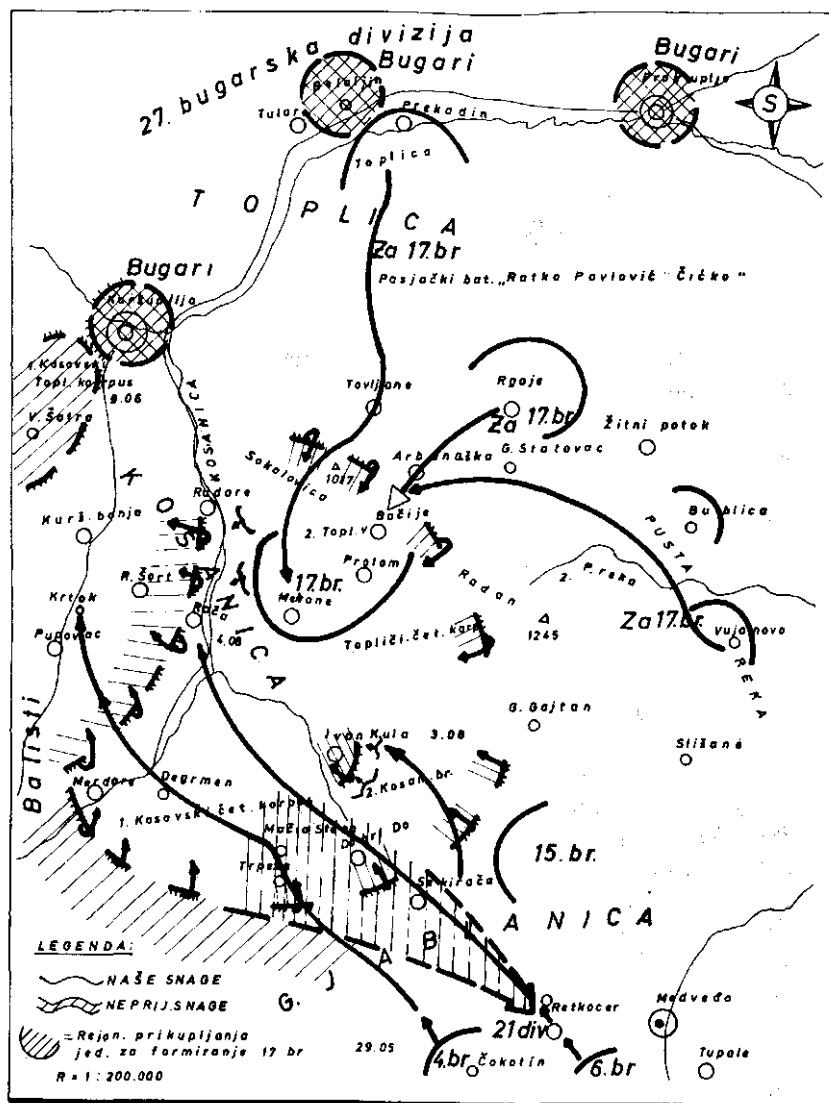
Првог јуна четници су известили Дражу Михаиловића радио-депешом да су 1. и 2. косовски корпус и две бригаде Топличког корпуса 30. и 31. маја водили »очајне и огорчене борбе на правцу с. Добри До — с. Реткоцер — с. Туларе«.

Ослобођено четничког притиска, становништво Горње Јабланице је у свим успутним селима топло дочекивало јединице 21. дивизије, а велики број мештана добровољно је ступио у њене редове. Како су јединице 4. и 6. српске бригаде биле бројно попуњене, то је из њиховог састава издвојен најнужнији кадар и ту остављен ради формирања 15. српске бригаде.

Другог јуна предвече 6. и 4. бригада су наставиле покрет и сутрадан избиле на границу Косанице, коју су, у висини села Добри До, биле поселе четничке 1. и 2. косаничка бригада и 1. косовски корпус. Фронтални напад на ове четничке снаге извршила је 6. српска бригада са правца села Секирача, упућујући један свој батаљон ка селу Иван-Кули, ради угрожавања непријатељског левог бока и пресецања његове одступнице. Четврта српска бригада добила је задатак да од села Трна избије ка селу Трпези ради дејства у непријатељски десни бок. Овако организованом обухватном нападу непријатељ није могао дати озбиљнији отпор. Под притиском 6. српске бригаде он је убрзо био раздвојен у две групе које су одступале ка Рачи. Гоњење 1. и 2. косаничке бригаде и 1. косовског корпуса предузела је 6. бригада, а 4. бригада, која је без борбе избила у Трпезу, предузела је преко села Мачије Стене, дуж недићевско-албанске »границе«, чишћење терена, при чему је долазило до мањих сукоба са четничким групицама.

Протерујући четничке делове, 6. бригада је 4. јуна избила југоисточно од Раче, док је 4. бригада са 1. и 3. батаљоном продрла у села Кутлово и Малу Косаницу, а са друга два батаљона на Маторовском вису (кота 761) напала прикупљене четничке групе и после оштре борбе протерала их преко »границе«, заробивши већи број четника. Идућег дана је 4. бригада потпуно очистила простор јужно од Маторовског вуса и вршила извиђање и обезбеђење дуж »границе«. Шеста бригада је предвече избила у село Оцаке и на источну ивицу Раче.

Истовремено, на одвојеном правцу, од села Меана ка Рачи приближавала се новоформирана 17. бригада. Директна веза између 6. и 17. бригаде успостављена је већ 4. јуна у поподневним часовима. Тиме су отпочела заједничка дејства ове две бригаде у долини Косанице у оперативној потчињености штабу 21. дивизије. Седамнаеста бригада је добила

Продор 21. дивизије у Косаницу почетком јуна 1944. и формирање 17. српске бригаде.

задатак да поседне положај од села Пупавце до Лубнице и затвори правце који према овим селима воде од Куршумлије преко села Рудара и од села Космаче.

Пред вече 5. јуна 6. српска бригада је избила у село Оцаке и источни део Раче. Десно од ње, на положајима од Оцака до Пупаваца положај је посела 17. бригада.

На левој обали Косанице налазиле су се четничке снаге Топличког корпуса, а низводно ка Рударима мањи делови Српске државне страже.

Истог дана око 22 часа 6. и 17. бригада извршиле су снажан напад на ове непријатељске снаге. Шеста бригада је главни удар усмерила преко Добричанске косе ка Рачи са циљем да онемогући повлачење непријатеља према Куршумлији. Изненадним ноћним нападом на најосетљивијем правцу, јединице 6. бригаде успеле су да поколебају непријатеља и да га, после поноћи, принуде на повлачење на леву обалу Косанице.

Обавештен о неповољном исходу ове борбе и осетивши се непосредно угроженим у Куршумлији, непријатељ је интервенисао у корист четника брзим јединицама. Из Куршумлије је 6. јуна изјутра камионима упућен 3. батаљон 5. добровољачког пука, један вод бугарских тенкова и вод моторизованих топова.

Ове снаге су дочекане бочном ватром у клисури реке Косанице, низводно од Раче, у висини заселака Дешишке и Мијачића. Јединице 6. бригаде извршиле су противнапад левом обалом Косанице, а 17. бригада десном обалом, ослоном на полазни положај на Звицерској и Миличиној бандери и Девојачком кршу. После краће борбе у којој је претрпео губитке од 10 мртвих и 15 рањених, непријатељ је у нереду одступио: Бугари и љотићевци у правцу Куршумлије, а четници на Бранкову кулу.

У току ноћи између 6. и 7. јуна 17. бригада је остала на својим положајима, упућујући извиђачке делове ка Рударима и затварајући правац уз реку Косаницу, док је 6. бригада предузела напад против четничких снага на Бранковој кули. После краће, али оштре борбе, четници су протерани са Бранкове куле и без задржавања, још у току ноћи, одступили према Копаонику, односно Луковској Бањи.

О овом четничком неуспеху командант четничке Расинско-топличке групе корпуса известио је 7. јуна Дражу Михаиловића радио-депешом у којој је стајало:

»Јабланица у рукама комуниста. У Топлици комунисти напали на Косаницу преко Доброг Дола и дошли до Куршумлијске Бање.

Наши делови разбијени и повлаче се ка Лукавској Бањи. Траже помоћ коју им упутити не могу — обзиром на ситуацију која влада у Расини и на Јастрепцу».

Тако је југоисточни део Косанице до 10. јуна био потпуно очишћен од јачих четничких јединица. На терену су заостале само мање групе, углавном месних четника.

Десетог јуна је пристигла са Јастрепца на простор села Раче и 5. српска бригада и ушла у састав 21. дивизије, док се 4. српска бригада тога дана пребацила на Соколовицу.

Истог дана Главни штаб Србије формирао је 24. дивизију НОВЈ. У њен састав су ушле: 11, 13, 15. и 17. српска бригада.

Истовремено је Главни штаб Србије проценио да ће окупатор предузети операције против српских дивизија. У складу с тим он је предузео потребне мере које су имале за циљ да јединице својим дејствима на ширем подручју јужне и источне Србије предухитре удружене Немце, Бугаре, четнике и недићевце који су имали у плану да на појединим секторима Србије остваре брже и одлучније успехе. У вези с тим Главни штаб је 10. јуна издао директивно наређење у коме се каже:

»Последњих дана Немци врше концентрацију својих снага у гарнизонима према нашој слободној територији. Јаче снаге Бугара налазе се у Куршумлији, Прокупљу, Нишу, Лесковцу и Лебану и на прузи Ниш — Скопље. Дуж границе према Косову, Немци довлаче појачање. Разбијене банде четника најотвореније се стављају у службу окупатора. Непријатељ врши сталне упаде на нашу слободну територију, вероватно у циљу извиђања наших снага. У последњим офанзивама на нашу војску у другим крајевима, непријатељ је употребљавао и падобранце.¹ Све те чињенице могу се оценити као припрема непријатељске офанзиве на нашу територију. У вези са тим, —

¹⁷ Односи се на ваздушни десант Немаца на Дрвар, 25. маја 1944. год.

НАРЕЂУЈЕМО

I

Да све наше јединице одмах пређу у офанзиву на непријатељске гарнизоне, саобраћајне везе и истурене положаје, како би осујетили непријатељске планове.

II

Да би у случају непријатељске офанзиве већих размера наше јединице могле самостално деловати, задати ударце непријатељу и сачувати живу силу војске, наређујемо:

1) Штабови дивизија треба да одржавају чврсте везе са бригадама и са суседним јединицама. Бригаде ће се чврсто повезивати са суседним јединицама.

2) Команде места и партизанске страже прикључиће се делом јединицама НО војске, а тамо где постоје услови за одржавање остаће на терену и стално офанзивним акцијама узнемиравати непријатеља и организовати обавештајну службу за јединице које се повуку.

3) У случају да непријатељ покуша да створи обруч око наших снага са већим силама урадити ово:

а) Јединице II дивизије¹⁸ пробијаће се у правцу Врања, планина Карадага и Козјака. Према конкретној ситуацији може се пробијати и у правцу источне Србије где ће нападати ослабљене гарнизоне непријатеља и разбијати четничке банде, повезујући се са јединицама III дивизије.¹⁹

б) Јединице IV дивизије²⁰ настојаће да задају ударце непријатељу концентришући снаге на ужем сектору. Правац повлачења Копаоник, где ће се повезати са јединицама I ударне дивизије,²¹ 13. бригада ће се прикључити II дивизији.

в) I дивизија прикупиће мање снаге на Јастрепцу повезујући се са 16. бригадом и нападаће на непријатеља. Правац повлачења Копаоник.

¹⁸ Односи се на 22. дивизију.

¹⁹ Односи се на 9. бригаду и Нишки НОП одред 23. дивизије, који су у то време дејствовали у источној Србији.

²⁰ Односи се на 24. дивизију.

²¹ Односи се на 21. дивизију.

г) Свака јединица треба да развије што јачу обавештајну службу.

д) Предузети мере за смештај и обезбеђење рањеника.

е) Штабови дивизија држаће чвршће везе са подређеним им командама подручја.²²

Сутрадан је Главни штаб Србије доставио потчињеним јединицама наређење Врховног штаба којим су дотада формиране српске дивизије добиле бројне називе што им их је Врховни штаб одредио још 28. августа 1943. године.²³ Тако су 1, 2, 3. и 4. српска дивизија преименоване у 21, 22, 23. и 24. дивизију НОВЈ. Једновремено с овим Главни штаб Србије је извршио потребне припреме за формирање 18. и 19. бригаде, које би, заједно са 16. бригадом, у најкраћем времену требало да образују нову, 25. дивизију. Млада 21. српска дивизија са својим бригадама извршила је све до тада постављене задатке, те је у знак признања и ради подстрека осталим јединицама које су биле у формирању, проглашена ударном.

Двадесет прва дивизија је, одмах по пријему овог наређења, оријентисала своје бригаде из Косанице на север ка Топлици с циљем да изврше напад на непријатељско упориште у Блацу и да дејствују ка северном делу Копаоника. У складу с тим 6. српска бригада прешла је реку Топлицу код села Доњег Плочника, без непријатељског отпора, док је 5. српска бригада при прелазу преко Топлице, код села Барлова, разбила бугарску посаду, наневши јој знатне губитке. Да би спречио евентуални непријатељски напад од Прокупља и Куршумлије, штаб 21. дивизије поставио је 4. српску бригаду у село Космачу да ту образује општу резерву и остане до 13. јуна. По завршеном прелазу преко Топлице, 6. српска бригада пребацила се у рејон села Гргура, 7 км југозападно од Благаца, а 5. српска бригада на јужне падине Великог Јастрепца, северно од Благаца. Четврта српска бригада је 13. јуна извршила покрет из Космаче преко села Трновог Лаза ка селу Горњој Коњуши и, пошто је ноћу уочи 14. јуна прешла реку Топлицу, пребацила се у село Драгушу. Ови покрети јединица 21. дивизије утицали су и на четничке снаге; оне су се

²² Архив VII, кут 1078, док. бр. 1/1.

²³ Директива Врховног команданта НОВ и ПОЈ (Архив VII, кут 7А, док. бр. 40/1) Наређење Главног штаба Србије од 11. VI 1944, (Архив VII, кут. 1078, док. бр. 2/1).

12. јуна повукле на линију Лепенац — село Магово — село Бобица. Четнички и Расински корпус упућен је ка Копаонику. У Косаници је поново остала сама 17. бригада.

САМОСТАЛНА ДЕЈСТВА СЕДАМНАЕСТЕ БРИГАДЕ У КОСАНИЦИ

До 8. јуна протеране су из Косанице и последње веће јединице Топличког, 1. и 2. косовског четничког корпуса. На терену су остале само мање групе локалних четника, које су избегавале директне сукобе са јединицама НОВЈ, али су непрекидно осматрале њихово кретање, регистровале и процењивале њихову јачину, нумерацију, наоружање и остало, организовале заседе и препаде на курире и мање јединице када год им се за то указала прилика. Све је то наметало потребу непрекидне активности јединица НОВЈ и потере на терену, и појачане мере обезбеђења у току кретања и одмарања.

Следећих неколико дана (од 8. до 13. јуна) 17. бригада је искористила присуство јединица 21. дивизије за своје организацијско учвршћење, попуну новим борцима који су непрекидно пристизали са слободне територије, за попуну наоружањем и за обуку. Придолазиле су и нове старешине и примале дужности у бригади.

У бригаду је ступила и група од око 20 добровољаца из Косанице, састављена претежно од избеглица са Косова и неколико мештана. Међу њима су били Мија Поповић и Мирослав Мирковић, који ће се врло брзо истаћи храброшћу и умешношћу, па ће им бити поверене командирске дужности у воду и чети.

До 12. јуна стигло је и 150 нових бораца из Пусте Реке. На домаку села Рударе у Мале Лубнице стигао је из Пусте Реке и начелник штаба бригаде Лаза Глумац, крупна момчина, са густим намерно опуштеним брковима и бујном косом на којој се једва одржавала новосашивена »титовка«, утегнут у опасаче и упртаче преко новог енглеског одела. Већина од бораца први пут је видела енглеско одело и прописно скројену »титовку«. Борци су носили широке и умазане, али практичне, сељачке шајкаче са најразличитије пришивеним петокракама. Код Лазе је све било као саливено. Низ леву бутину, на

нешто дужем каишу, висио је револвер »парабелум« са дугачком цеви, а на десном куку кожна торбица пуна шаржера са револверском муницијом (»сабља му се по калдрми вуче«, како би рекао народни песник). Гласно и доброћудно се поздрављао, распитивао, разговарао, као да се ту испод куле Косанчић Ивана (Иван-куле) појавио један од епских јунака. Ваљда је због тих асоцијација и назван Краљевић Марко. Можда је и то инспирисало једног од храбрих бораца 17. бригаде, Милована Протића из Горње Коњуше, који је волео да своје мисли саопштава у десетерцу, да у једној сачуваној песми каже: »Начелник је Штаба Глумац стари Лаза, војничина јуначког израза«.

У рејону села Мале Лубнице стигла су и прва оруђа за подршку: четири минобацача 82 мм енглеског порекла са минама. Тиме је пратећа чета бригаде комплетирана.

У то време бригада је добила и минобацаче малог калибра, такође енглеског или италијанског порекла. Подељени су по батаљонима и четама, тако да су и ове јединице добиле каква-таква средства подршке. Више се није морало јуришати само са бомбама.

Тек са овим попунама било је завршено формирање 17. бригаде. Касније су улазили у састав нови борци, али организацијско-формацијска структура била је потпуно постављена и бригада ће тако организована отпочети дејства у Косаници.

Према томе, формирање 17. српске бригаде био је један процес који је трајао око 20 дана, а од доношења одлуке до њене пуне реализације прошло је и више. То је и разлог што се за формирање бригаде узимају различити датуми и места. Неки помињу село Бачије, неки село Бубан, Проломску Бању, Космачу и др., наводећи различите датуме и сви су они делимично у праву, јер свуда су тамо стизале или водиле борбу јединице којима је већ било речено да улазе у састав бригаде и које су због тога дошле у шири рејон Соколовице и Проломске Бање. Све оне су себе већ сматрале саставним делом једне крупније јединице. На крају, оне су, по доласку у овај рејон, дејствовале под јединственом командом команданта Милоша Мушевића, без обзира на то што ће се званична промоција 17. бригаде извршити нешто касније. Остаје чињеница да је 17. бригада силом прилика била принуђена да

се избори за свој настанак, да настаје у процесу борбе, да у току прикупљања туче и протера непријатеља, да пре завршеног чина формирања претрпи и прве губитке, али и да се већ тада најави као одлучна ударна снага на коју ће даље озбиљно рачунати како Главни штаб Србије, тако и непријатељ. Седамнаеста бригада је дефинитивно срушила мит о Косаници као четничком упоришту, а слободарски народ овог краја прихватио је нову бригаду као своју јединицу, шаљући најбоље омладинце у њене редове и дајући им све што имају, одвајајући и последњи залогај од својих уста.

Формирањем 17. бригаде у Косаници, на важном операцијском правцу Ниш — Прокупље — Куршумлија — Подујево — Приштина, она се од почетка нашла на крајњем левом крилу распореда своје 24. дивизије, али и на споју 21. дивизије оријентисане према Копаонику и Александровачкој жупи, и у правцу комуникација у долини Ибра и 25. дивизије, формиране на левој обали Топлице и оријентисане за дејства ка Топлици, Расини и Западној Морави.

Активним дејствима у Косаници, посебно у рејону Куршумлије, чији гарнизон никако није испуштала из вида, 17. бригада ће у наредном периоду (током јуна и јула 1944) обезбеђивати дејства 21. и 25. дивизије, повремено садејствовати са њиховим бригадама, као и са бригадама своје 24. дивизије. Због тога ће бити више пута оперативно препотчињавана штабовима 21. и 25. дивизије, али ће у основи изводити самостална дејства у широком рејону од обода Пусте Реке, Топлице и Копаоника до демаркационе границе према Косову.

ОДБИЈАЊЕ БУГАРСКО-БЕЛОГАРДЕЈСКОГ НАПАДА НА ТЕРИТОРИЈУ ПУСТЕ РЕКЕ

Док су јединице НОВЈ изводиле успешна дејства у Косаници, Топлици и према Копаонику, непријатељ је покушавао да преузме иницијативу макар и тактичког значаја. Већ почетком јуна је отпочела припрема велике офанзиве удружених окупаторских и колаборационистичких снага против јединица Главног штаба НОВ и ПО Србије на југу Србије с циљем да се те јединице потисну, опколе и најзад униште и тако

ослободе снажног притиска непријатељеве снаге и комуникације у централном делу Балканског полуострва.

Очигледно, непријатељ је био добро обавештен да се на слободној територији Пусте Реке налази само 11. српска бригада 24. дивизије и да су слабо брањени веома важни објекти и установе који су се тада налазили на овом делу слободне територије (Главни штаб Србије, Покрајински комитет КПЈ за Србију, Окружни комитет, срески комитети, органи власти, аеродром Бојник са савезничком мисијом, магацини, болнице, Команда подручја, штаб 24. дивизије, команде места и сл.).

У међувремену, док су трајале припреме и вршено прикупљање главних снага за офанзиву, непријатељ је предузео један снажнији препад на Пусту Реку. Са тим циљем је ангажовао бугарску 27. дивизију из Прокупља и релативно јаку јединицу белогардејског Руског заштитног корпуса са Белог Камена. Створено је неколико јаких тактичких група, које су ојачане артиљеријом. Оне су синхронизовано и изненадно продрле у Пусту Реку, са кружне основице, јер је то положај гарнизона према слободној територији и Пустој Реци дозвољавао. Напад је изведен из праваца: Лебане — село Бучумет; Лебане — село Прекопчелица; Село Дољевац — село Косанчић — село Стубла; Прокупље — село Житорађа — село Ново Момчилово — село Коњувце; село Бели Камен — село Житни Поток — село Добра Вода; село Белољин — село Товрљане — село Власово — Соколов вис.

Било је више разлога за изненадно ангажовање ових тактичких састава. Неки учесници оцењују да је непријатељ на тај начин организовао потрагу за пребеглом бугарском јединицом која је 17. маја 1944. изашла из Лебана на слободну територију у Пустој Реци (око 200 војника са капетаном др Кирилом Игњатијевим и поручником А. Русевим на челу). Други пак сматрају да је непријатељ тиме хтео да пружи помоћ четничким јединицама које су биле катастрофално потучене и протеране из својих традиционалних упоришта у Горњој Јабланици, Косаници и на Копаонику. И на крају, сматра се да је непријатељ предузео насилно извиђање према јединицама НОВЈ да би прикупио допунске податке и употпунио свој обавештајни мозаик, неопходан за извођење припремане офанзиве.

Чињеница је да су сви ови разлози постојали, па није ни битно који је међу њима најважнији, тек први напад је отпочео још 7. јуна. Тога дана један батаљон 11. српске бригаде водио је сусретну борбу против бугарске јединице која је наступала правцем Косанчић — Стубла.

Све до 14. јуна 11. бригада је водила оштре борбе и била принуђена на повлачење ка планини Радану. Са њом су се повлачили штаб 24. дивизије, Главни штаб Србије, Команда подручја из Вујанова, савезничка војна мисија, особље аеродрома Бојник, болница и доста избеглица.

Штаб 24. дивизије је одлучио да се 11. бригада у току ноћи између 14. и 15. јуна пробије из окружења и преко Радана, Гајтана, Доброг Дола пребаци у Горњу Косаницу, где да се споји са 17. српском бригадом.

У току повлачења из Пусте Реке штаб 24. дивизије је редовно обавештавао штабове бригада о ситуацији, посебно у Пустој Реци. Тако је и штаб 17. бригаде био обавештен о продору јединица бугарске 27. дивизије. Такође је обавештен да је 12. јуна један здружени одред Бугара, јачине око 1.000 војника, прешао из Белољина на десну обалу Топлице и преко Доње и Горње Коњуше, села Трновог Јаза, Товрљана и Арбанашке стигао до села Власова, и да продира дубље у планину Радан према Соколовом вису, односно Гајтанским вратима. Истог дана један белогардејски одред, јачине око 2.000 војника, наступао је од Белог Камена, преко Житног Потока ка селу Драги Део и селу Доброј Води. Не наилазећи на јачи отпор сеоских стража и слабих делова команди места, ова два одреда су брзо напредовала, а нарочито Бугари, који су преко Јавора 13. јуна избили на Гајтанска врата и посели положај до Соколовог виса (кота 1370), где су заноћили.

Избијањем на ове положаје била је јасно изражена намера непријатеља да спајањем снага на Гајтанским вратима и Соколовом вису са овима које су продирале правцем Лебане — Леце — Гајтан опколи снаге НОВЈ које су се повлачиле из Пусте Реке и да их на Радану уништи.

Положаје на линији Гајтанска врата — Соколов вис непријатељ је посео замореним јединицама, војницима који су се релативно брзо нашли на непознатом, ненасељеном и дивљем терену, одвојени од својих најближих јединица, без непосредног контакта са противником којег су очекивали.

Положај је поеднут тако да је организована бочна и унакрсна ватра оријентисана према Гајтану и Великој Лопарди, јер се отуда очекивао наилазак снага НОВЈ из Пусте Реке. При томе је била занемарена друга страна, од Соколовог виса према Иван-Кули и Ђакама, што је представљало озбиљну тактичку слабост. У овом правцу било је организовано само осматрање и обезбеђење мањим деловима, без планиране ватрене подршке.

Положаји непријатеља су били поседнути по групном систему, без организације кружне одбране. За израду ровова није се имало ни времена ни снаге. Војници су после развођења на своја места изградили само индивидуалне заклоне од приручног материјала: камена и дрвета.

Избијањем бугарских јединица на Соколов вис отворена је озбиљна криза за снаге НОВЈ у Пустој Реци и Јабланици. Постојала је опасност да се потпуно затвори обруч око свих снага које су водиле жилаву задржавајућу борбу на прилазима Радану из Пусте Реке. У таквим условима штаб 24. дивизије је, у јутарњим часовима 14. јуна, упутио наређење 17. бригади да одмах обустави извршење раније добијеног задатка и да се усиљеним маршем, најкраћим путем помери ка Соколовом вису, нападне Бугаре на овом положају, протера их или веже за себе и на тај начин обезбеди прихват 11. бригаде на линији села Свињиште — Добри До — Трн — Трпеза.

Истог дана око 10 часова курир-коњаник штаба 17. бригаде, Владислав Дедић, који је претходног дана био отишао за Главни штаб, донео је ово наређење и предао га штабу 17. бригаде у Равном Шорту, изнад Куршумлијске Бање, где је штаб био управо стигао и размештао се по кућама. После упознавања са наређењем и кратког саветовања са члановима штаба, командант бригаде Милош Мушовић упутио је курире у батаљоне са наређењем да се одмах зауставе у пристиглим рејонима, да прикупе јединице и буду спремни за извршење новог задатка, који ће команданти и комесари батаљона лично примити у штабу бригаде.

Курири су пронашли батаљоне у следећем распореду: 1. батаљон у селу Превоју на маршу ка селима Љуши и Самокову, 2. батаљон у селу Кртоку у припреми за рушење пута Куршумлијска Бања — Преполац — Подујево и 3. батаљон у селу Саставцима и извиђачким деловима у селу Малој Косаници.

У међувремену је командант бригаде добио и допунске податке о непријатељу од курира Владе Дедића,²⁴ који се на путу провлачио између Бугара и белогардејаца од села Добре Воде, преко села Богујевца и Пролома док није пронашао штаб бригаде. То је могао учинити само срчани омладинац, рођен ту испод Радана, а такав је управо био Влада. У тренутку продирања непријатеља на слободну територију са разних страна и непрестаних промена ситуације, вршење курирске дужности био је велики подвиг. Курир је морао пронаћи удаљене штабове и јединице који су били у непрекидном покрету и борби, пролазити између непријатељских јединица и преко терена на којем су могле бити непријатељске патроле или заседе, при томе познавати непријатељске доушнике и остати непримећен од њих. У таквим условима курир је морао бити и извиђач и обавештајца који успут прикупља податке о непријатељу, како због безбедног извршења свог задатка тако и ради пружања информација штабовима и јединицама између којих је одржавао везу.

У том тренутку 17. бригада је била најудаљенија јединица 24. дивизије, усамљена на простору на којем су, истина недавно потучене и са њега протеране веће непријатељске јединице, али су биле остале четничке притајене групе, које су се ослањале на окупаторски гарнизон у Куршумлији и балистичке снаге распоређене дуж »границе«. Најближе бригаде биле су преко 50 км удаљене од 17. бригаде, и то 11. и 15. бригада приковане борбама против Бугара, а 13. бригада јужно од Јабланице. Бригаде 21. дивизије већ су биле прешле на леву обалу Топлице, припремајући се за напад на бугарски гарнизон у Блацу.

Подаци о распореду Бугара на Соколовом вису били су непотпуни. Нису се знали најосновнији елементи њиховог борбеног поретка, груписање и распоред ватрених средстава, инжењеријско уређење положаја, организација ватрене подршке, предњи крај одбране, отпорне тачке, јачина борбеног обезбеђења ни даље намере непријатеља. У рукама непријатеља још увек је била иницијатива и он је имао широк избор да ли ће се померати са достигнутих положаја или ће јединицама маневрисати унутар њих. Све је то било непознато.

²⁴ Владислав Дедић преживео рат. Умро као официр РВ и ПВО.

Искусан и опрезан командант бригаде Милош Мушовић је у таквим условима одлучио да батаљони истог дана до 14 часова изврше припреме, одмах затим отпочну усиљени марш, у току ноћи подиђу непријатељу и изађу на полазне положаје за напад, где да организују извиђање испред себе, укључујући и насилно извиђање на правцима по одлуци команданта батаљона с циљем откривања организације ватреног система непријатеља. Борбени поредак предвиђен је у два ешелона са резервом. У првом ешелону на левом крилу налазио се 1. батаљон, са задатком да напада са ослонцем на полазни положај Ђавоља Варош — село Мале Ђаке у правцу Врата, вршећи леви обухват, а на десном крилу 2. батаљон, са задатком да напада правцем Иван-Кула — Равна планина — Соколов вис. У другом ешелону задржан је 3. батаљон, без једне чете, са задатком да поседне положај у рејону Свињишта, у спремности да се ангажује на правцу дејства 2. батаљона, и да обезбеђује од евентуалног напада непријатеља на правцу Лтеце — Доњи Гајтан, као и да прихвати јединице 11. бригаде чије се извлачење очекивало у овај рејон. Резерву су образовале 1. чете батаљона и пратеће чете, под непосредном командом штаба бригаде, и она се кретала иза 2. батаљона, спремна за увођење у борбу по одлуци команданта бригаде.

Даља намера команданта бригаде је била да, после успостављања борбеног контакта са непријатељем и добијања потпунијих података о непријатељу, ангажује резерву и изврши прегруписавање батаљона, нарочито имајући у виду могућност упућивања 3. батаљона у десни обухват у зависности од пристизања 11. бригаде.

У рано по подне, а у складу са добијеним задацима, батаљони су образовали маршевске поретке и отпочели наступање по великој врућини. Борци су били већ преморени од претходних маршева и ненахрањени. У ишчекивању и неизвесности није било времена да се по четима и водовима организује исхрана на терену распоредом група бораца по појединим домаћинствима.

Бугарски положаји на Соколовом вису и Равној планини су надвишавали и доминирали околним тереном обезбеђујући добро осматрање, а захваљујући густој шуми, и добро маскирање. Једино се од села Ђаке до испод Соколовог вуса пружао издужени пространи пропланак, заправо једна стрма ка-

менита падина, која се при врху завршавала култивираним парчетом што су га мештани назвали Јевђина ливада. Само ту, на ивици Јевђине ливаде, боље је осмотрен бугарски положај са на брзину уређеним појединачним каменим грудобранима и са два-три већа заклона за митраљезе. Није се могло утврдити да ли су и колико су положаји развијени и по дубини, јер све је било заклоњено високим дрвећем.

Већ око 19 часова први контакт са Бугарима успоставиле су патроле 2. батаљона на прилазу Равној планини, испод коте 1126. Само после једног сата цео 2. батаљон је водио борбу и нападао положај на Лазу (кота 1126). Тада је отпочело и дејство минобацача бригаде који су прво ређе, а затим све гушћом ватром засипали бугарске положаје на Лазу.

Око 20 часова Бугари су отворили ватру са положаја на Јевђиној ливади, на 1. батаљон, који је у том тренутку, без отварања ватре, вршио обухват продирући западно од Соколовог виса. Пошто је био откривен, 1. батаљон се развио за напад, усмеравајући га према Соколовом вису са западне стране.

Када је пао мрак, борба је спласнула, без активних дејстава и противдејстава. Борци 17. бригаде су били преморени, па се ноћни јуриш није предвиђао, а Бугари су били изненађени и заплашени, окружени неизвесношћу. На појединачне пуцње и краткотрајне рафале бораца 17. бригаде бугарски војници су одговарали ураганском ватром, од које није било никаквих губитака. Иза Соколовог виса, у даљини, повремено би се на небу појавио широки блесак, а нешто касније се чула и потмула грмљавина артиљерије са друге стране Радана.

Сутрадан, 15. јуна, до 8 часова, истурено обезбеђење 3. батаљона успоставило је везу са јединицама 11. српске бригаде, које су избиле у рејон села Свињишта и коте 757, пошто су се претходне ноћи неопажено провукле са збегом и штабом 24. дивизије правцем Радан — Горњи Гајтан — Свињиште и наставиле извлачење ка селима Добром Долу и Секирачи. Ово извлачење је обезбеђивала и 15. бригада, која је претходног дана била потиснута од Бугара на правцу Леце — Стубла, али је остала чврсто на положајима на линији Зуб (кота 990) — Равна главица (кота 660), изнад Стубла, затварајући тако правац Стубле — Секирача — Добри до.

Док се 11. бригада прикупљала у рејону Свињишта и Доброг Дола, командант 24. дивизије Миле Ђаловић је наредио да њена пратећа чета са ватреног положаја на јужном делу Мајдан-планине дејствује по Бугарима на Соколовом вису и за то је препотчинио команданту 17. бригаде.

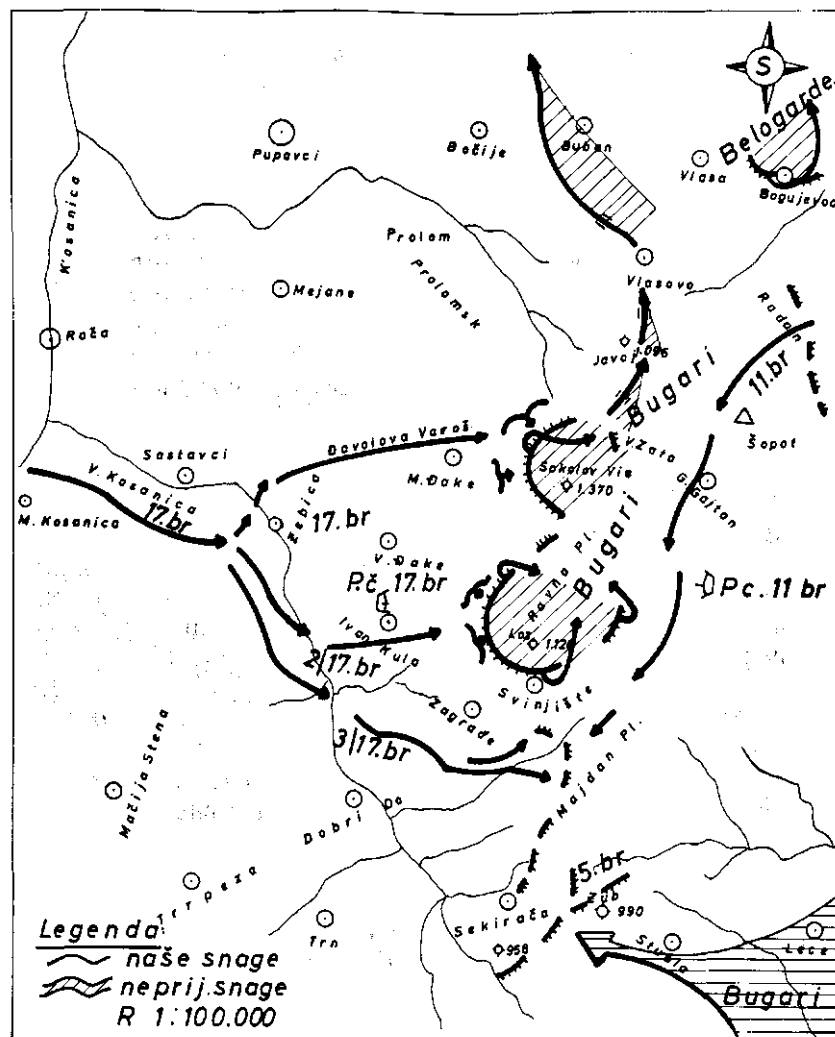
У току преподнева постепено је уведен у борбу цео 3. батаљон 17. бригаде на правцу Свињиште — Равна планина (кота 757 и кота 640), обухватајући лево крило бугарског положаја на Лазу (кота 1126). Због претње да им снаге на Лазу буду одсечене од делова на Соколовом вису, Бугари су се до подне повукли са Лаза на Соколов вис, где су били прихваћени од својих снага.

Изнаенађени појавом јачих делова НОВЈ у рејону у којем их до краја претходног дана уопште није било и вероватно процењујући да им је пропао покушај да се споје са оним својим јединицама које су наступале на правцу Леце — Стубла — Добри До, и да им није успела замисао да окруже снаге НОВЈ које су се извлачиле из Пусте Реке, Бугари су се у раним поподневним часовима повукли и са Соколовог виса у правцу Јавора и Власова, где су заноћили. Те ноћи и следећег дана, 16. јуна, 17. бригада се одмарала у Свињишту, Иван-Кули и Ђакама, покушавајући далеко избаченим патролама према Власову и Пролому да одржи контакт са Бугарима. Ево шта о томе пише Александар Живковић у књизи *Партизани Пусте Реке и Јабланице*:

»Да би олакшао задатак Једанаестој, издата су посебна наређења Тринаестој и Петнаестој да активним дејствима привуку пажњу непријатеља на себе и помогну Једанаестој бригади, снагама Лесковачког подручја и болници, пошто су се сви на Радану нашли у окружењу, да се што лакше извуку из обруча. *Седамнаеста је својим активним дејствима у правцу Радана збунила окупатора, што је Једанаеста искористила и у току ноћи са збегом, болницом и Лесковачким подручјем скоро непримећена, успела да се повуче и преко Гајтана упути ка Добром Долу, у Косаници*»⁵ (подвукао П.М.).

Шеснаестог јуна, процењујући ситуацију, штаб 24. дивизије је донео одлуку да прегрупише јединице и постави им нове задатке за следећих неколико дана:

²⁵ Александар Живковић: *Партизани Пусте реке и Јабланице*, Народна армија, Београд, стр. 84.

Напад 17. бригаде на бугарске положаје на Соколовом вису и Равној планини 15. 6. 1944.

— 17. бригада да на крајњем левом крилу дивизијског распореда контролише планинско чвориште Радана, Проломске планине, Соколовице и Арбанашке планине, одржи борбени додир са Бугарима на овом врло тешком планинском земљишту и искористи сваку прилику за развој активних дејстава ка Пустој Реци, општим правцем села Власово — Богујевац — Житни Поток — Дубово;

— 15. бригада да и даље затвара правац од Леца, а нарочито правце који воде у Горњу Косаницу и ка Гајтанским вратима;

— 13. бригада да развије максималну активност на десној обали Јабланице и смањи притисак Бугара који су вршили на 11. и 15. бригаду, а затим да пређе на леву обалу Јабланице и напада у правцу Бучумета;

— 11. бригада да образује дивизијску резерву и одмара се у рејону села Добри До — Трн — Трпеза, а после одмора и сређивања да изврши противнапад правцем села Свињиште — Горњи Гајтан — Петровац — Слишане. До почетка противнапада требало је да упути један батаљон у Косаницу ради контроле територије и обезбеђења дивизијског распореда пошто је тај простор после повратка 17. бригаде са прилаза Куршумлији, Мердару и Преполцу привремено остао без и једне јединице НОВЈ, а евентуална изненађења са те стране и даље су била могућа.

Батаљон 11. бригаде у току неколико следећих дана дејствовао је на правцу од извора реке Косанице до њеног ушћа у Топлицу, изненада се сручио у долину Топлице у тренутку када је непријатељ процењивао да су се јаче снаге НОВЈ упутиле ка Копаонику и Радану, извршио снажан препад на железничку станицу Барлово, удаљену само неколико километара од Куршумлије, и нанео тешке губитке бугарској посади на овој станици, а затим се вратио на Радан без губитака и ушао у састав бригаде.²⁶

СЕДАМНАЕСТА БРИГАДА У ГОЊЕЊУ БУГАРА И БЕЛОГАРДЕЈАЦА

Већ сутрадан, 17. јуна, 17. бригада је приступила извршењу добијеног задатка. Наступала је опрезно батаљонским и четним колонама, општим правцем ка селу Пролому и

²⁶ Исто, стр. 92.

Власову. Батаљони су испред себе далеко избацили извиђачке патроле, а у великим међупросторима једва се одржавала и само повремено веза са суседним батаљонима и штабом бригаде.

Постојала је могућност да се Бугари задрже на платоу изнад Власова или одступе преко села Товрљана ка Топлици, а са мањом вероватноћом се очекивало да се преко планине Пролома и села Механе спусте најкраћим путем у Куршумлију.

На основу овакве процене, 1. батаљон на левом крилу бригаде требало је да се нешто поврати у правцу Ђака и Зебица, а затим преко Пролома избије на висораван код села Бачије. Марш кроз беспуће био је врло тежак. Непрекидно се спуштало и пењало преко ретко насељеног земљишта и без погодних услова исхране на терену.

До 19. јуна 17. бригада је широким фронтом изашла на плато Власово — Бубан — Бачија, водећи местимично краће борбе против бугарских заштитница. Успостављене су чвршће везе између батаљона. Са више страна и из извора у штаб бригаде су пристизали подаци да се Бугари нагло повлаче са овог дела Радана преко Товрљана ка Топлици и да им је претходница вероватно стигла до Трновог Лаза. Бригада је крајњим напором одржала борбени контакт са непријатељем у одступању.

Јединице Руског заштитног корпуса су се такође повукле са Радана, али су се и даље налазиле на положајима од Богужева преко Добре Воде, Драгог Дела и Бублице до Житног Потока.

Главни разлог за нагло повлачење Бугара са десног крила њиховог распореда био је продор јединица 21. дивизије НОВЈ на леву обалу Топлице, већи број диверзантских акција које су оне извршиле на прузи Прокупље — Куршумлија, као и изненадан и силовит њихов напад на бугарски гарнизон у Блацу који је отпочео ноћу уочи 16. јуна и трајао до ноћи уочи 18. јуна. У тим борбама јединице бугарске 27. дивизије имале су 78 мртвих и још више рањених војника и старешина, а међу њима је рањен и један потпуковник, који ће бити смењен са дужности због неуспеха.²⁷

Тако је опет цела слободна територија на десној обали Топлице, од Куршумлије до Прокупља према Радану, била

²⁷ Војин Поповић: *Ослобођење Горње Јабланице и продор 21. српске дивизије у Жупу и на Копаник*, ВИГ бр.76/1955, стр. 85.

очишћена од непријатеља. Бугари су и даље задржали положаје на крајњем југоисточном делу Радана (Петровац, к. 1152) до Лебана, а на десном крилу их је обезбеђивао одред белогардејаца на положајима од села Бугојевца до села Житног Потока.

Од 20. јуна 17. бригада се са Радана спустила у потпланинска села на вратима Пусте Реке, извиђачким деловима успоставила борбени контакт са белогардејцима и интензивирала извиђање у очекивању наређења за даља дејства. Исхрана на терену се знатно побољшала, јер су села у којима су се налазиле јединице бригаде економски била мање исцрпљена од планинских села око Радана и у Косаници.

У новонасталој ситуацији штаб 24. дивизије је одлучио да свим снагама, уз максималну активност територијалних и других јединица у Пустој Реци, пређе у одлучан напад с циљем да се збаци Бугари са последњих положаја на Радану и протера непријатељ из Пусте Реке. Почетак општег напада се предвиђао за ноћ између 24. и 25. јуна. У складу с тим јединицама су постављени следећи задаци:

— 13. бригади да из рејона села Бувци пређе Јабланицу и нападне с леђа бугарске положаје код села Бучумета;

— 15. бригади да напада бугарске положаје у рејону села Пустог Шилова;

— 11. бригади, која се налазила на главном правцу напада дивизије, да по сваку цену заузме Петров вис (кота 1152) и одбаци Бугаре ка Лебану;

— 17. бригади, на крајњем левом крилу дивизијског распореда, на правцу одвојеном од правца напада 11. бригаде планинским масивом Радана, да одбаци или чврсто за себе веже јединице белогардејског Руског заштитног корпуса које су биле распоређене на линији Бугојевац — Драги Део — Бублица — Житни Поток.

Остале снаге НОВЈ које су учествовале у противнападу требало је да чврсто вежу за себе непријатеља у својим рејонима дејства и да садејствују на тежишту напада 24. дивизије, односно на правцу напада 11. српске бригаде.

Штаб 24. дивизије требало је да се креће са 11. бригадом.

Према овом плану све бригаде су подишле непријатељу и отпочеле напад у току ноћи уочи 25. јуна.

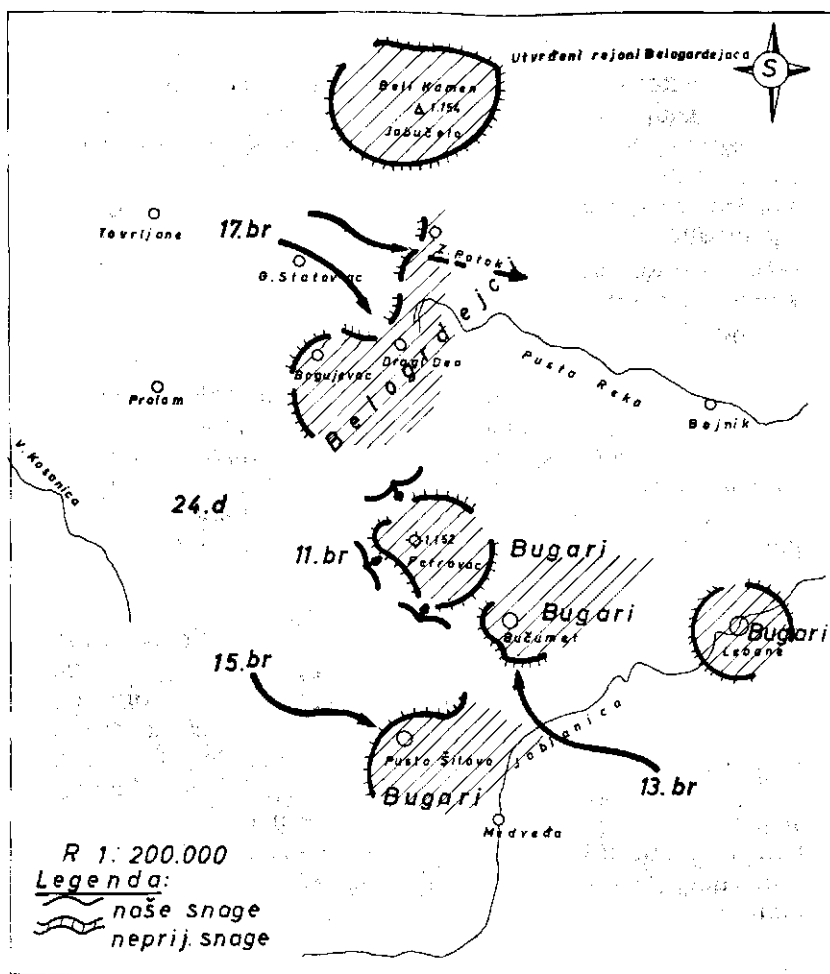
Најоштрије борбе је водила 11. бригада. У двочасовном окршају, користећи ноћ за постизање изненађења, бригада је успела да збаци непријатеља са Петровог виса. Међутим, непријатељ се брзо средио и после увођења појачања, уз снажну артиљеријску подршку, успео да поврати изгубљени положај. Сутрадан, по наређењу команданта Главног штаба Србије »да се Петров вис заузме по сваку цену«,²⁸ 11. бригада је обновила напад и, уз максимално залагање најодговорнијих старешина који су предводили јуришне групе бомбаша, дефинитивно протерала Бугаре са Петровог виса. У овој тридесетшесточасовној борби прса у прса погинуло је 20 бугарских војника и четворица су заробљена: број рањених остао је непознат.

Због истовременог напада осталих бригада 24. дивизије, Бугари нису могли да одвоје ниједну своју јединицу за помоћ снагама на Петровом вису.

Седамнаеста бригада је у току ноћи између 24. и 25. јуна отпочела напад на одсеку Богујевац — Житни Поток. Једна чета 2. батаљона, коју је лично предводио командант батаљона Ђоко Перишић, ојачана са неколико пушкомитраљеза, муницијом и бомбама, успела је, под заштитом мрака и захваљујући добром познавању терена, да се убаци кроз слабије поседнути и контролисани простор правцем села Горњи Статовац — Ранкова Река — Крушкар и продре иза непријатељског распореда у рејон села Брестовца и Магаша. Рано изјутра чета је из овог рејона отпочела енергичан напад на непријатељске положаје испод села Бублице. На овим положајима (у рејону Језерске чуке, кота 570) била је распоређена батерија брдске артиљерије и минобацачке јединице, код којих је изненадан напад изазвао панику, па су, не сачекавши јуриш, на брзину одступиле правцем Бреговина — Житни Поток — Гласовик и даље према Белом Камену. У току дана 25. јуна и остале јединице Руског заштитног корпуса су се повукле истим правцем и поселе раније утврђени положај Бели Камен — Јовина ливада — Мрљачки вис (триногаметар 1152) на Видојевици.

Ове положаје белогардејци су посели још марта 1944. и остали на њима све до почетка септембра исте године. У међувремену они су их развили, добро уредили и створили

²⁸ А. Живковић, *Партизани Пусте Реке и Јабланице*, стр. 93.

Ситуација на сектору Пусте Реке и Јабланице 24. 6. 1944.

јако утврђени одбрамбени, који је било тешко освојити без средстава за ефикасно рушење.

Положаји су обухватили планински венац изнад села Јабучева, Мрљака и Гласовика, с једне, и Бучинца, Балчака и Добротића, односно Видоваче, с друге стране. Сви доминантни висови су уређени у јаке odporне тачке, међусобно

повезане са неколико линија ровова и покривеним саобраћајницама. На прилазима отпорним тачкама било је посечено дрвеће и искоришћено за утврђивање, а створен је и брисан простор, добро осматран и контролисан ватром. Биле су постављене и вишеслојне жичане препреке, комбиноване са другим врстама запречавања и противпешадијским минама. Разне врсте пешадијске и минобацачке ватре биле су добро испланиране.

Целокупно становништво унутар утврђеног рејона и на његовим прилазима било је протерано, разбежало се или је одведено у концентрационе логоре; куће у околним насељима попаљене су или порушене, док је један број њих био утврђен за одбрану или припремљен за смештај војника.

Све отпорне тачке, као и рејон у целини, били су оспособљени за дуготрајну кружну одбрану, са нешто израженијом дужином у правцу југ-север. Рејон је био поседнут снагама различите јачине од једног ојачаног батаљона (око 1.000 војника) па до два и више батаљона, зависно од ситуације и намера. Такође је био попуњен довољним резервама муниције и других потреба.

Вишемесечно присуство непријатеља на Белом Камену ометало је маневар јединица НОВЈ на десној обали Топлице и између Пусте Реке и Јастрепца. Осим тога, непријатељ је често предузимао испаде из овог упоришта са мањим или јачим снагама најчешће према Пустој Реци. Извиђао је прилазе Пустој Реци, претио околном становништву и угрожавао маневарски простор између Видојевице и Ргајске планине, с једне, и Радана и Соколовице, с друге стране, тј. најкраћи и најпогоднији правац од Пусте Реке према Копаонику и Горњој Топлици,

За контролу и спречавање активних дејстава непријатеља из овог упоришта био је перманентно ангажован Пасјачки батаљон »Ратко Павловић Ћићко« 1. јужноморавског НОП одреда, као и околне команде места, сеоске страже и сл. Било је организовано и неколико већих напада с циљем да се ликвидира ово непријатељско упориште. Међутим, сви ови напади завршавали су се углавном безуспешно, због оскудице у средствима ватрене подршке и одговарајућих средстава за савлађивање препрека. Непријатељ је трпео губитке, али је успевао да одбрани упориште. Марта 1944. године напад је извршила и 2. јужноморавска бригада. О томе Миливоје

Перовић у књизи *Јужна Србија* пише: »Делови 2. ЈМНО бригаде извршили су жесток напад на положаје једног батаљона Руског (белогардејског) заштитног корпуса на планинском венцу Бели Камен — Пасјача. Борба је трајала скоро цело по подне. Услед јаког отпора белогардејаца јединице НОВЈ су се увече повукле, убивши десетак непријатељских војника и запленивши два тешка митраљеза. У овој борби погинули су један борац и Владимир Букелић, Поп Мића, трећи по реду командант 2. ЈМНО бригаде. Он је са пушкомитраљезом у руци, попут осталих храбрих партизанских команданата, јуришао испред својих војника«. За народног хероја Југославије проглашен је 9. октобра 1953. године.²⁹

Седамнаеста бригада није имала намеру да гони белогардејце до њиховог упоришта на Белом Камену, нити је тада био предвиђен напад већих размера на ово упориште. Протеривањем њихових јединица са прилаза Пусте Реке био је извршен и задатак 17. бригаде на овом простору.

ПОВРАТАК У КОСАНИЦУ

За то време Косаница је остала без већих јединица НОВЈ. Догађаји су се брзо одвијали на простору Копаоника и Александровачке жупе, због чега се још више истицала потреба сигурне контроле простора Косанице, односно споја између Пусте Реке и Копаоника и позадине 21. дивизије.

Ова дивизија је до тада успела да разбије и порази Расинско-топличку групу на северним падинама Копаоника, и да 23. јуна делови 21. дивизије заузму Брус. Следећег дана 5. и 6. српска бригада су извршиле покрет даље на север, ка Александровцу.

У међувремену, 22. јуна Главни штаб НОВ и ПО Србије обавестио је штабове подручних дивизија да се прикупљају немачке и квинслишке снаге у долини Западне Мораве (Крушевац, Краљево и Врњачка Бања) ради напада на слободну територију Копаоник, Расина, Јастребац, а вероватно и на Топлицу. Због тога је наредио 21. дивизији да, у случају непријатељског напада, испољи што јаче дејство на жељезничку пругу Рашка — Краљево, а 18. бригаду 25. ди-

²⁹ *Хронологија нишког региона 1919—1945*, Ниш 1984, стр. 330.

визије оријентисао је на простор село Велика Шатра — Куршумлијска Бања — Мердаре ради дејстава према Куршумлији и чишћења терена од заосталих четничких група, с тим што ју је, у оперативном погледу, потчинио штабу 21. дивизије.

У ситуацији када је све своје дивизије ангажовао на дивергентним правцима и међусобно доста удаљеним рејонима Главни штаб Србије је настојао да обезбеди контролу Косанице и правца Куршумлија — Подујево, овог пута 18. бригадом, коју је, због привременог ангажовања 17. бригаде на Радану и у Пустој Реци, морао довести чак са Јастрепца.

У директиви Главног штаба Србије од 22. јуна 1944. се истиче: »Да 18. бригада НОВЈ одржава везу са 21. дивизијом и 17. бригадом, крећући се на терену: с. Шатра — Куршумлијска Бања — с. Мердаре. Обратити пажњу на правац од Подујева преко с. Мердара и Преполца, са задатком узнемиравања гарнизона Куршумлија и чишћења мањих четничких банди на том терену.«³⁰ Из овога се може закључити да је Главни штаб Србије већ тада имао у виду да ће се 17. бригада убрзо вратити у Косаницу.

После заузимања Бруса, а у складу са поменутом директивом Главног штаба Србије, штаб 21. дивизије је наредио 18. српској бригади 25. дивизије да се до 26. јуна прикупи на простору села Магова и Мерџеза и на масиву планине Пожар као дивизијска резерва. Овим наређењем 18. бригада је потпуно укључена у борбени поредак и дејства 21. дивизије и ангажована према Кобаонику, због чега је Косаница поново остала без неке јаче јединице. Због тога је наређено 17. српској бригади да се одмах врати из Пусте Реке у Косаницу и преузме извршење задатака које је имала пре одласка на Радан и у Пусту Реку.

За десетак дана заморних маршева и сукоба са непријатељем јединице 17. бригаде нису имале већих губитака; укупно је било 11 рањених бораца, од тога у 1. батаљону пет, у 2. батаљону четири и у 3. батаљону два борца. Само су два теже рањена борца евакуисана у болницу код др Воје Стојановића, негде под Раданом у Доброј Води. Остали лакши рањеници задржани су у батаљонима после пружања прве помоћи.

³⁰ *Зборник НОР*, том I књ. 9, док. бр. 8, стр. 18.

Приликом пробоја 11. бригаде из Пусте Реке (који је омогућен и дејством 17. бригаде против Бугара на Соколовом вису и др.) са овом бригадом се повукао и велики број одборника, команди места, деце и жена. Била је то велика група од преко хиљаду људи. Неки су били стигли чак из Црне Траве. Сав тај иарод нашао се на ширем простору села Меане. Са обзиром на тежину његовог опстанка у Косаници, а како се ситуација у Пустој Реци и делу Топлице побољшала, штаб 24. дивизије је наредио 17. бригади да са једним батаљоном овај збег безбедно спроведе до села Ргаје. То је учинио 3. батаљон.

Већ у току ноћи уочи 26. јуна 17. бригада је извршила марш из Пусте Реке у правцу Косанице. Маршовало се најкраћим путем, преко села Арбанашке, Бачије и Пролома, у једној колони до близу Раче (косаничке). Из рејона Раче батаљони су наступали одвојено, на посебним правцима, ради претреса терена и поновног успостављања контроле надчним територијом која је привремено била напуштена. Први батаљон је оријентирано маршовао узводно десном обалом Велике Косанице, а 2. батаљон између Мале и Велике Косанице, тако да се за два-три дана оба батаљона прикупе у рејону села Мердара и Матарова, с тим што је 2. батаљон требало да успостави пуну контролу над комуникацијом која преко Мердара изводи ка Подујеву, као и контролу »границе« на линији од Мокре гаће (кота 1052), преко села Трпеза, Мачије Стене и Мердара до Матарова.

Између ова два батаљона кретала се пратећа чета и штаб бригаде са својим деловима.

Трећи батаљон је од Раче упућен преко села Равни Шорт ка селу Крток да што пре избије на комуникацију која од Куршумлије води преко превоја Преполца за Подујево, организује рушење вештачких објеката на њој и израду препрека у границама могућности, ангажујући што је могуће више месно становништво за те потребе, и да контролише активност непријатеља из Куршумлије и Подујева. Са овом колоном кретали су се заменик политичког комесара и начелник штаба бригаде са мањом групом из састава штаба. Први је имао задатак да, као познавалац терена и човек од ауторитета код људи у овом крају, помогне 3. батаљону у мобилизацији мештана за радове на запречавању, а начелник штаба да организује извиђање према Куршумлији и прикупљање ин-

формација из других обавештајних извора, да организује командно место штаба бригаде у Равном Шорту и да обезбеди везе са командантом бригаде, батаљонима, суседним јединицама и штабом дивизије. Било је процењено да ће се у следећих неколико дана моћи да стабилизује командно место бригаде на једном месту, па је то ваљало припремити. Начелник штаба је опет одабрао кућу Петра Бјелетића из засеока Превоја за смештај ужег дела штаба бригаде.³¹ Са овог места командоваће се 17. бригадом све док се она задржава у Косаници, планирати борбе и остваривати садејство са јединицама и штабовима 21, 24. и 25. дивизије.

Батаљони су у потпуности извршили постављене задатке без већих тешкоћа и без губитака.

Трећи батаљон је запалио или порушио мостове и пропусте на путу Куршумлија — Преполоц, а на најосетљивијим местима ископао противтенковске ровове и поставио механичке препреке, тако да је на овом путу за дуже време био потпуно онемогућен саобраћај.

Први и 2. батаљон и пратећа чета су прокрстарили целим простором горње Косанице, а затим се вратили у средњи део и поставили према Куршумлији, 2. батаљон се наслањао на 3. батаљон и посео део међуречја Косанице и Бањске, док је 1. батаљон контролисао такође део међуречја Косанице и Бањске и долину реке Косанице. Оба батаљона су била оријентисана ка Самокову и Кастрату, односно ка Куршумлији.

Пратећа чета се развила у близини рејона штаба бригаде.

Извиђање је било организовано како према Куршумлији, тако и ка Мердару и Преполцу, односно Косову.

У својој активности батаљони су ређе наилазили на заостале четничке групе. Оне њихове групе које су још постојале биле су мање-више заплашене, деморалисане и неактивне и кад год би могле бежале су и склањале се испред патрола јединица НОВЈ, а када им то не би успевало, онда су се предавале са оружјем, тврдећи да они нису четници, већ наоружани и заплашени мештани којима је оружје потребно за самоодбрану. Они су спровођени у штаб бригаде, где

³¹ Петра Бјелетића су касније ухватили непријатељи и депортовали у концентрациони логор у Нишу. Преживео је рат и колонизиран у Бачкој. Цела његова породица је сарађивала са НОП-ом.

су их примали командант и комесар бригаде и објашњавали им циљеве НОП-а и издајство четника и других колаборациониста. Лично ангажовање команданта Милоша Мушовића у разговорима и на зборовима по селима, у којима је препознавао доста својих радника и сарадника са изградње пруге Куршумлија — Приштина у предратном периоду, имало је велики позитивни одјек, не само у Косаници већ и у суседним местима на Косову.

За протекле две-три недеље бригада је прокрстарила у батаљонским и четним колонама скоро цео простор Косанице. Није остало ниједно село или заселак кроз који није прошла нека од јединица 17. бригаде. Колоне су продирале од најудаљенијих села према граници са Косовом (Матарова, Мердаре, Дегремен, Мачија Стена, Трпезе, Трн), као и до села Секираче, Врела, Заграђа, Свињишта, Иван-Куле, Ђаке, Зебице и других.

На овом терену борци су чули многе приче везане за нека села. Мештани су причали легенде које су кружиле у народу. Тако су сазнали да је село Трпезе добило назив по томе што је у њему последњи пут вечерао цар Лазар пре него што је сишао на Косово пред чувену битку 1389. године. За Иван-Кулу се причало да је у њој »столовао« Косанчић Иван, а за Ђаволу Варош да је тако накинђурена фигурама и изукрштана стазама уским и заклоњеним да се и сам ђаво у њој не би снашао. Остала је легенда како је давно у Ђаволој Вароши залутала девојка, која се изгубила и никада више није нађена. За Пролом је постојала легенда да је настао тако што је пре много времена овде тако снажно рикнуо лав да су се брда проломила, а између њих потекла Проломска река и јавили се извори лековити и око њих се развила насеља Пролом и Проломска Бања.

У току кретања јединице бригаде су наилазиле на мање заостале или остављене четничке групе, које су нападале из заседа на делове колоне. Од таквих група бригада није имала губитака, али су поједине десетине и водови били принуђени да се развијају за борбу и да прогоне непријатеља, што је успоравало кретање колоне. С обзиром на то да се бригада кретала у рашчлањеном маршевском поретку, врло често је батаљонима успевало да мањим јединицама обиђу, опколе и заробе ове непријатељске групе, обично јачине 3—5, ређе више људи. Тако похватани су саслушавани и саветовани, а затим, уколико не би изразили жељу да остану у једини-

цама НОВЈ, најчешће пуштани кућама уз савет да више не иду у четнике. Некима од њих је чак и остављено оружје да би се штитили од албанских фашиста који су повремено упадали преко »границе« и пљачкали осиромашено становништво или бранили стоку од дивљих звери, а нарочито вукова, којих је у овим крајевима било у великом броју. Штаб бригаде им је враћао оружје, уз невољно одобравање и тихо гунђање бораца.

У то време доста се гладовало па је дошло и до неких инцидената, од којих је најдрастичнији био у 1. батаљону. Интендант су уз много тешкоћа успевали да преко тек успостављене власти НОО дођу до неке овце или козе, са намером да их касније, на застанку, закољу и скувају чорбу борцима. Тако је неко време 1. батаљон са собом вукао једног јарца. Прегладнели борци су често погледали у њега и нестрпљиво очекивали када ће га видети у лонцу. Али је командант батаљона Миле Прекадинац непрекидно пожуривао да се иде брже и што пре стигне испод Соколовог виса. Од Зебице се маршовало преко брдовитог и тешко испресецааног планинског земљишта, пошумљеног местимично, чак и без обичних пешачких стаза. На правцу 1. батаљона из долине Косанице морао се савладати необично велики успон. Колона се све спорије пела и све чешће застајкивала, кидала се кроз шуме, губило се време у поновном успостављању везе. Негде наомак Соколовог виса батаљон је наишао на две усамљене куће на пропланку. Из потока до пропланка на коме су се налазиле куће водила је само једна стрма путања. Командант је наредио да се овде направи дужи одмор, закоље јарац и месо скува за вечеру. Док се већина бораца одмарала, двојица су драла јарца. Од мештана су узети лонци и два борца су се вратила истим оним путељком који је батаљон дошао до потока да донесу воду за кување. Ближег извора није било. Само што су водоноше стигле до потока, са друге стране, из шуме, одјекнули су пуцњи. Знало се да су водоноше ненаоружане, па је настала узбуна. Борци су поскакали, а једна десетина је отрчала у правцу потока отварајући ватру у правцу из којег су се чули пуцњи. Међутим, нико није одговарао. Од високог дрвећа ништа се на другој страни није видело. Ускоро су се из потока појавиле водоноше, оба рањена. Заостала групица четника била је припремила заседу батаљону, али се није усудила да на њега отвори ватру. Кад су оценили да се

батаљон уморан прикупио и да се одмара, покушали су да убију ова два усамљена и ненаоружана борба, удаљена око један километар од батаљона. Пошто су рањеници превијени, а нису били тешко рањени, донета је вода и вечера скувана уз боље мере обезбеђења. Није било бог зна шта, али сваки борац је добио комад меса и по мало топле чорбе. У међувремену, командант је наредио да се обе куће претресу. На велико изненађење, пронађено је испод кревета неколико тепсија тек испечених пита и хлебова припремљених за четнике. То је наљутило команданта Мила Прекадинца, и он је наредио да се из куће све изнесе, да се одузме сир и кајмак и још нешто од припремљених намирница и да се све то подели борцима. Тако је изненада побољшана вечера. Куће су пред полазак запаљене као одмазда за расејене борце. Ненавикнути на овакве поступке, јер је то био први пут да бригада тако нешто уради, борци су се у почетку снабдевали, али када су видели свог наљућеног команданта, са упаљачем у руци, брзо су почели да доносе сламу, кревете, намештај и куће су спаљене.

То је био први овакав случај, а сигурно и једини у историји 17. бригаде. Али, догодило се. Борци су се нелагодно осећали. Помишљали су и на своје куће које су палили Бугари, али исцрпљени и озлојеђени због недужно рањених другова, извршавали су наређење команданта батаљона.

Познато је колику је пажњу Партија посвећивала васпитању партизана у хуманом односу према народу и његовој имовини. У том погледу није дозвољавана ни најмања самовоља и неправилан поступак, а најмање тежи испад. О грешкама се расправљало и строго су кажњаване. Зато је због овог и још неких касније самовољних испада смењен командант 1. батаљона Миле Прекадинац, а убрзо удаљен из 17. бригаде и упућен у другу јединицу.

Догађај је неповољно одјекнуо, али није изазвао веће негативне последице, како због одлучне интервенције штаба бригаде, тако и због политичког утицаја Партије међу борцима и у народу.

После овог догађаја престали су и преподи наоружаних група и појединаца на јединице 17. бригаде.

Поред овог примера навешћемо и један случај из сведочења Ђорђа Перишића, команданта 2. батаљона.

Журећи да са 2. батаљоном што пре избије на Мердаре и на «границу», његове патроле су стигле у село Матарово,

на самој »граници« и тамо, у једној кући затекли шест товарних коња, везаних у дворишту. Уплашена домаћица причала је да је код ње свратила група четника и да су једва умакли партизанима, те да су те коње покупили из околних села у намери да отпутују ка својима, који су били далеко (тада је четнички Топлички корпус, са 1. и 2. косаничком бригадом, био одбачен од 21. дивизије ка Александровцу у Жупи — прим. П. М.). Ђока је ове коње, као ратни плен, упутио команданту бригаде у Мердаре, где је испод саме »граничне« карауле, испред носа заплашених балиста, држао збор окупљеним мештанима. Без обзира на велике потребе бригаде у том тренутку за товарним и запрежним грлима, Мушовић је наредио да се коњи врате њиховим власницима.

Процес донаоружавања бригаде, нарочито тежом техником, минобацачима и сл., још је био у току а оскудевало се и у коњима и у товарној опреми. Навешћемо пример који управо то потврђује. Само неколико дана пре овог догађаја Мушовић је упутио заменика политичког комесара бригаде из Меана у Иван-Кулу да у трговини Мике Дурута набави конопце, како би се могли причврстити натоварени минобацачи и гранате. Пошто је конопце платио и узео рачун, Дука је на повратку са групом бораца запазио на једној ливади крупну кобилу како пасе са букагијама на ногама, а од чобана је дознао да је она власништво богатог трговца код кога је купио конопце, па је без двоумљена кобилу ослободио букагија и повео са собом, да би је дао начелнику штаба бригаде који још није имао коња, а због последица ранијег рањавања једва се кретао. Командант је одобрио овај поступак и кобилу задржао за потребе бригаде, јер је овог пута у питању био богати власник који је имао још коња, или је могао да их купи, за разлику од сиромашних горштака којима су четници били отели коње.

ПРИЛИВ БОРАЦА ИЗ КОСАНИЦЕ И ПОПУНА РУКОВОДИОЦИМА

У току краткотрајног затишја 17. бригада се брзо попуњавала новим старешинама, борцима и наоружањем. Допуњене су истрошене залихе муниције, комплетирана пратећа чета, за батаљоне су добијени минобацачи малог калибра, пушкомитраљези »брнгали« и неколико противоклопних пушака

(у почетку један — два на батаљон), али је и то било значајно у оспособљавању јединица бригаде за противтенковску борбу, јер до тада није имала чиме да се бори против оклопа или да напада објекте изграђене од чврстог материјала. Добијене су и веће количине ручних бомби, енглеског порекла. Експлозива и мина још није било.

Дошли су нови политички комесар и помоћник комесара бригаде. За комесара је постављен Љубинко Несторовић Озрен,³² а за помоћника комесара Живорад Петровић Брица.³³ Дотадашњи комесар др Прелић повучен је на рад у

³² Љубинко Несторовић Озрен рођен је у топличком селу Шишмановац, општина Прокупље. Основну школу завршио је у Сремским Карловцима, а после четири разреда гимназије и средњу пољопривредну школу у Букову код Неготина. Затим се уписао на агрономију у Београду. У међувремену је завршио школу резервних официра у Марибору и унапређен у чин потпоручника децембра 1939. године. До априлског рата 1941. радио је као наставник-приправник у Нижој пољопривредној школи у Прокупљу. Учествовао је у априлском рату 1941. као старешина у 92. пешадијском пуку и водио борбе против Немаца на страцинским положајима. Под утицајем сестре Даринке, предратног члана КПЈ и студента медицине на Београдском универзитету, првих дана устанка приступио НОП-у. Већ у септембру 1941. постављен је за командира илегалне партизанске чете у Прокупљу, а 7. новембра 1941. примљен је у КПЈ. Одлуку о пријему саопштила му је Јулија Делерије, инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију код Месног комитета КПЈ за Прокупље. 27. јануара 1942. са већом групом бораца илегалне чете у Прокупљу, прикључио се Малојастребарској партизанској чети, где је остао до јула 1942, када је придодат Пасјачкој партизанској чети. У пролеће 1943. упућен је на партијско-политички рад у селима на десној обали Топлице у својству члана средњег комитета КПЈ. У пролеће 1944. са истим задатком упућен је у Пусту Реку и Јабланицу. Приликом формирања 13. српске бригаде постављен је за комесара батаљона, а у јулу 1944. за комесара 17. српске бригаде. После ослобођења југа Србије постављен је за комесара Артиљеријске школе у Пироту.

³³ Живорад Петровић Брица рођен је 28. априла 1922. у Лесковцу. Гимназију је завршио у Лесковцу, а 1940. се уписао на Медицински факултет у Београду. Од најраније младости, од своје шеснаесте године, укључен је у напредни омладински покрет. У гимназији је биран за руководиоца «екипе», како су се тада називале организоване групе напредних омладинаца, а заправо то су били активни СКОЈ-а. Пред рат, 31. марта 1941, вратио се са студија из Београда у Лесковац и одмах укључио у рад скојевске организације. У току лета 1941. постао је кандидат за члана КПЈ. За члана КПЈ је примљен 7. новембра 1941. као борац Лесковачког партизанског одреда. У одред је ступио крајем августа 1941. Нешто касније је повучен из одреда и послат на рад у Пусту Реку, где је организовао партијски пункт за везу између Окружног комитета КПЈ Лесковац и Јабланичког партизанског одреда, да би затим наставио као борац Јабланичког партизанског одреда.

У првој половини 1942, због издаје, пао је у руке непријатеља и био затворен у Лесковцу. Као затвореник оперисан је од слепог црева, што је искористио за бекство, тако да је у јулу 1942. опет борац Јабланичког одреда. Из одреда је упућен за организовање СКОЈ-а на терену среза лесковачког, а од 15. марта 1943. постао је члан комитета КПЈ за овај

Главни штаб Србије, а Душаи Божовић, на основу ранијег писма окружног комитета КПЈ за Лесковац, упућен је у срески комитет КПЈ за срез косанички. Нешто касније, на почетку друге половине јула, за начелника штаба бригаде дошао је Воја Букелић, а Лаза Глумац је постављен за заменика команданта бригаде. Тако је знатно ојачан штаб бригаде. Извршена је попуна војним и политичким руководиоцима и у батаљонима, па и у четама. Појачање са руководиоцима и краткотрајно затишје искоришћени су и за интензивирање политичког рада у бригади, а и још више на терену. У близини бригаде, сарађујући са њом, налазили су се и срески органи КПЈ и СКОЈА-а, и они су развијали широку политичку и организациону активност на терену. Одржавани су политички зборови, организовани народноослободилачки одбори, партијске и омладинске организације. У бригади је успостављена евиденција, организован и покренут рад организације КПЈ и СКОЈ-а. Највећа помоћ и носиоци главног терета су били дојучерашњи партијски и скојевски руководиоци са терена, који су припремали, мобилисали и упућивали борце у бригаду, а међу њима најзначајнији су били управо Живорад Петровић Брица, дотадашњи секретар пасјачког среског комитета КПЈ, одакле је и дошло највише бораца у бригаду, и Љубинко Несторовић Озрен, који је више година провео као партијски руководиоцац на десној обали Топлице, као и цео комитет СКОЈ-а косаничког среза, са секретаром Божом Томановићем на челу, који се стално кретао са бригадом.

Успеси јединица НОВЈ у борбама на простору од Копаоника до Кукавице, разбијање четничких формација у Јабланици, Косаници и Топлици и њихово протеривање из ових крајева, стално присуство јачих јединица НОВЈ у Косаници и интензиван политички рад почели су убрзо да дају нове велике резултате.

Колико се могло утврдити, у току дејства бригаде у Косаници ступило је у НОВЈ преко 70 бораца, а највише у 17. бригаду. Само у једном дану у бригаду је ступило 17 нових бораца из села поред саме »границе« са Косовом: Мердара, Боровца, Трпезе и Дегрмена.

срез. Када је формиран комитет КПЈ за срез пасјачки, постављен је за његовог секретара. Почетком јула 1944. постављен је за помоћника комесара 17. бригаде, односно секретара бригадног комитета КПЈ. Крајем јула повучен је у штаб 24. дивизије за интенданта дивизије. После ослобођења Лесковца упућен је у месни комитет Лесковца за руководиоца пропаганде.

Наводимо само неке од бораца који су тада ступили у 17. бригаду: Марко Добричанин из Дешишке, ступио је у бригаду са три сина и ћерком и одступао са бригадом до Веље Главе, а један од његових синова, Душан, касније је, на захтев среског комитета КПЈ за Косаницу, повучен из бригаде и постао први председник НО косаничког среза; Милутин Томовић из Раче, заселак Пећарани, ступио у бригаду са женом. Жена му је рањена приликом одступања ка Вељој Глави, па је касније евакуисана у Италију на лечење. Милутин је погинуо у јесен 1944. код Равног Шорта у борби против Немаца; Стева Јаничић из Превоја, који је погинуо у јесен 1944. у борби против Немаца код Равног Шорта. Тада су погинули и Милутин Томовић из истог места и борац Лукић из Блаца; Радоје Масловарић Пујо из Пећарана, био прво борац а затим и командир чете у 17. бригади; Јован Андријашевић из Превоја, као водич и добар познавалац терена успешно је провлачио јединице бригаде у нападима на Самоковске шанчеве у близини Куршумлије. Касније је постављен за команданта команде места у Рачи; Обрад Кујовић из Матарове, који се брзо истакао храброшћу и способностима, те је постао командир чете и заменик команданта батаљона у 17. бригади. Кроз 17. бригаду су као борци прошли и Радомир и Милош Божовић и Богосав Радојевић из Превоја, Васо Саковић из Равног Шорта, те Грујо и Вујица Јаковљевић.

Утицај 17. бригаде и јачање НОП-а у Косаници одразили су се и у суседним местима на Косову, са друге стране »границе«. И отуда су пристизали нови борци, од којих су најхрабрији и најспособнији убрзо постали командири чета и команданти батаљона, као што су били Мирослав Мирковић из Подујева и Мија Поповић.

Крајем јула, када се 17. бригада под притиском непријатеља повукла из Косанице, удружени окупатори и издајници су извршили масовна зверства и репресалије над присталицама НОП-а. Тако су у селу Пећанари четници заклали Велимира Саковића; из Превоја су депортовани у логор на Бањицу и тамо стрељани Ђорђо и Видак Божовић и Марко и Мирко Шекарић; запаљено је шест партизанских кућа у околини Раче (Марка Добричанина из Дешишке, Милутина Томовића и Радоја Масларевића из Пећанара), а у Превоју куће Јована Андријашевића и Дуке и Николе Божовића.

Крајем јуна 1944. створени су услови да се формира команда места у селу Механе. Иницијативу је још раније покренуо окружни комитет КПЈ за Лесковац, али тај предлог није могао раније да реализује штаб 24. дивизије. О томе, у свом писму од 24. јуна 1944, окружни комитет КПЈ Лесковац пише Покрајинском комитету за Србију:

»Наш предлог да се у Косаници формира Команда места и да 17. бригада у томе помогне, Штаб дивизије (24. дивизије — прим. П.М.) је одбио, да нема још услова јер су дражиновске групе још јаке, бригада услед потреба борби не налази се увек на том терену, те остаје празан, а тиме се омогућује лакше кретање и опстанак дражиновских групација.«³⁴

Крајем јуна 1944. формирана је команда места у Механама, а за првог команданта постављен је Минић (име му није утврђено), родом из села Доброг Дола или Трпезе у Косаници.

Ова команда је функционисала око месец дана и била је важан пункт преко кога је одржавана веза Главног штаба и штаба 24. дивизије са 17. бригадом и другим јединицама које су пролазиле кроз Косаницу и преко које је вршена даља попуна борцима и наоружањем. Она је наставила функцију и ранијег логора на Бачијама, који је био привремено успостављен пред формирање 17. бригаде, и прихватила раније успостављене везе са Косаницом. Ове везе су ишле преко сарадника НОП-а Радомира Ћурчића у Проломској Бањи и Радовића (који су иначе били родбински повезани са Милошем Мушовићем) на Бачијама.

Из тих дана, међу ретким оригиналима, сачуван је и један извештај Милутина Војводића, секретара комитета СКОЈ-а 17. бригаде, од 17. јула 1944. који је довољно илустративан за активност 17. бригаде на почетку јула 1944. године. Он показује да је то већ једна организована, активна, јединица, којом се уредно руководи и командује по командној, свакако и партијској, па и скојевској линији.³⁶ У извештају се, уз остало, каже и ово:

³⁴ Архив Србије, ПК КПЈ за Србију, сигнатура ПКС 587.

³⁵ У току топличко-јабланичке операције команда места у Механама је расформирана, а њено људство је наставило да се бори у саставу 17. бригаде.

³⁶ Архив ЦК КПЈ; сиг. Србија П/УП, 35, ж. VII, филм ЈРПИ-2/189-195. и 200.

»Драги другови, Организационо стање изгледа овако:

БРИГАДНО РУКОВОДСТВО:

Милутин Војводић
Вујадин Мрдаковић

Предраг Миленковић
Милица Ђокић.

1. БАТАЉОН

Предраг Миленковић — секр. СКОЈ-а у батаљону

1. чета

1. Милош Миљковић	5. Јова Стојковић
2. Јевта Станчић	6. Зарије Стојковић
3. Драгиша Јовановић	7. Крстомир Илић
4. Добривоје Трајковић	8. Гвозден Рајковић

2. чета

1. Жика Станковић	6. Миодраг Пауновић
2. Стојан Киковић	7. Божидар Ђорђевић
3. Аца Ђурић	8. Миливоје Николић
4. Витомир Стојковић	9. Тихомир Ђорђевић
5. Живојин Милић	

3. чета

1. Драган Николић	7. Миливоје Ђурић
2. Миодраг Ракић	8. Драгољуб Тодоровић
3. Витомир Младеновић	9. Милутин Стојановић
4. Милица Радуловић	10. Сибин Јанићијевић
5. Драгољуб Милошевић	11. Драгољуб Перић.
6. Илија Милошевић	

2. БАТАЉОН

4. чета

1. Тихомир Цанић	4. Мирко Благојевић
2. Миодраг Станојевић	5. Драгомир Перовић
3. Станимир Миловановић	

5. чета

1. Милинко Пиповић
2. Миодраг Јосиповић

3. Бранко Лукић

6. чета

1. Витомир Јанковић
2. Радосав Радуловић
3. Драгиша Ристић
4. Милан Николић
5. Миливоје Ристић

6. Марко Матовић
7. Миле Ђокић
8. Цветко Стојковић
9. Храме Јововић

3. БАТАЉОН

7. чета

1. Вукоје Стојановић
2. Душан Ђорђевић
3. Радиша Брадић

4. Милорад Вукадиновић
5. Гвозден Денић
6. Боривоје Јовић

8. чета

1. Радош Гајнић
2. Добривоје Ђолић
3. Јова Стаменковић
4. Вељко Марушић

5. Раде Лукић
6. Бранко, санитарски референт 3. батаљона

9. чета

1. Милош Маринковић
2. Миломир Ђукић
3. Лаза Аранђеловић
4. Љубисав Спасић

5. Вукалица Максимовић
6. Мирослав Јанковић
7. Бранислав Златковић

РАСХОД:

2 скојевца су на војничком курсу,
3 друга су узета за Среску команду Меане (они нису узети у обзир у списку)

Рањени су у борби 15. VII 44. г. на Љушком вису:

1. Аца Ђурић

2. Радосав Радуловић
3. Јова Стојковић

О даљем раду, развоју и шта се све постигло, написаћу опширан извештај првог августа.

У извештају се дају бројно стање, губици чланова СКОЈ-а за седам дана, чак и расход појединих скојеваца и прекоманда. Посебна његова вредност је аутентичност имена једног дела младих бораца, због недостатака потпунијих спискова ветерана који су се нашли у редовима бригаде од првих дана.

Извештај показује да је тада било у: 1. батаљону 28 скојеваца, у 2. батаљону 17, а у 3. батаљону 19, затим да су три члана СКОЈ-а рањена, два упућена на курс, три у откоманду и пет бригадних руководиоца. Укупно је у бригади било 77 чланова СКОЈ-а.

У списку нису били приказани скојевци из пратеће чете и приштапских делова бригаде. А било их је и тамо. Примера ради, један од курира штаба 17. бригаде, већ помињани Владислав Дедић, био је скојевац, а било је и других, јер су се тада за курире бирали одважни и вредни борци, а управо такви су били скојевци. Према томе, без претеривања се може рећи да је у првој половини јула 1944. било око 100 бораца 17. бригаде чланова СКОЈ-а. Вероватно да тада у 17. бригади није било више од 15 — 20 одсто омладинаца у СКОЈ-у, из чега би се могло закључити да је укупно бројно стање бригаде, значи неорганизованих чланова СКОЈ-а и Партије, било око 700 бораца и руководиоца.

ОКУПЉАЊЕ ПАТРИОТСКИХ СНАГА У КОСАНИЦИ

Главни штаб НОВ и ПО Србије и политичко руководство НОП-а на југу Србије били су добро упознати са развојем ситуације у Косаници у току НОБ. Народ Косанице увек је био патриотски и слободарски расположен, спреман да се жртвује у борби за слободу. Неко време у току последњег рата био је преварен и заведен од стране четничких вођа који су га, уместо у борбу за слободу, повели у издајство и национално понижење. Држећи дуго Косаницу под својом контролом, четници су настојали да народ оријентишу против НОП-а, па је у време наиласка јединица НОВЈ требало доста рада на терену да би се овај народ вратио на прави пут.

Предузимане су све мере да се НОП омасови и постави на најширу ослободилачку основу и у његове редове укључе сви виђенији и познатији људи који се до тада нису компромитовали сарадњом са окупатором, макар до тада и били на неке начине повезани са квислиншким формацијама.

Маја 1944, после преласка потпуковника Радослава Ђурића,³⁷ дотадашњег четничког команданта за јужну Србију и Македонију, на страну НОВЈ, НОП-у је приступило више интелектуалаца из Горње Јабланице и Косанице, који су до тада били сарадници или симпатизери четника или су се пасивно држали. После приступања НОП-у они су се поштено ангажовали на ширењу његовог утицаја. Такву једну групу од 12 »интелектуалаца«, како су их у бригади звали, упутио је Главни штаб Србије у штаб 17. бригаде. То су заиста били људи са високим образовањем, међу којима — судије, професори и слично, а већина њих су били из овог краја или су на било који начин били везани за Косаницу. Међу њима је било и оних којима су четничка руководства предвиђала високе функције у будућој четничкој држави. Они су увидели заблуде.

Главни штаб Србије распоредио је ове људе у штаб 17. српске бригаде са задатком да преко својих веза, познанстава и рођака утичу на одметнике како би се вратили кућама, односно да се предају партизанским јединицама. Њихово деловање одвијало се уз контролу штаба бригаде, али се може рећи да су се заиста залагали и утицали на разбијање четничке пропаганде. Њихово деловање састојало се у личним контактима са сељацима и у дописивању са одметничким групама, преко њихових рођака.

Дешавали су се и неугодни случајеви. Један од ових утицајних људи наговарао је неког сељака, чији је син био у четницима, да утиче на сина, покуша да га врати кући или да приђе НОП-у. Сељак је одговорио:

»Нити сам га ја упутио у четнике, нити ћу га сада враћати отуда. Ти си га у своје време подговорио да приђе четницима, па га сада ти и убеди да их напусти«.

Активност ових људи била је краткотрајна, али је дала резултате.

³⁷ Потпуковник бивше југословенске војске Радослав Ђурић, кога је Дража Михајловић поставио за команданта свих четничких снага у јужној Србији и Македонији. Његов званичан положај био је »командант истурених снага краљевске војске у отаџбини«.

БРИГАДА — ИСТУРЕНИ ОДРЕД ПРЕМА ДЕМАРКАЦИОНОЈ ЛИНИЈИ СА КОСОВОМ

Вештачка граница са Косовом у делу Косанице одржала се до јесени 1944. и ишла је линијом старе српско-турске границе из периода пре 1912. године, планинским венцем и преко два најважнија превоја између Косанице и Косова, преко Преполца и Мердара. »Граница« је имала карауле и била поседнута сталним посадама албанске жандармерије, која се ослањала на јаче приграничне гарнизоне немачких и квислиншких јединица. Јединице из ових гарнизона доста брзо су ступале у дејство у случају појаве веће опасности у приграничном појасу, а њих су ојачавале и подржавале снаге из дубине окупираних територија Косова.

У лето 1944. појава крупнијих једница НОВЈ и њихово дуже задржавање у пограничном појасу изазвали су панично узнемирење међу граничним балистичким јединицама и у непријатељским гарнизонима на Косову, а нарочито у Подужељу и у Приштини. До тада неузнемираване, посаде »на граници« су интензивирале осматрања и извиђања. Јединице из гарнизона су изашле на положаје и ојачале поједине отпорне тачке околу и између караула. По дубини су даноноћно уређивале узастопне положаје, фортификацијски уређујући и организујући ватру отпорних тачака на важнијим правцима.

Седамнаеста бригада није имала задатак да прелази »границу« и продире у дубину Косова, али је са своје стране такође вршила интензивно извиђање граничних положаја и отпорних тачака настојећи да открије намере непријатеља. Са тим циљем је вршила и повремена насилна извиђања изненадним краткотрајним нападима на истурене непријатељске делове.

Убрзо је утврђено да су балистичке јединице дефанзивно оријентисане и да ретко прве отварају ватру. Када би то и учиниле, биле би врло брзо ућуткане. Јединице 17. бригаде су продирале дуж »граничне линије« Мердаре, Матарова, Мачија Стена, Трпеза, Велики и Мали трн.

Илустративан је један догађај из јунских дана 1944. у Мердару. Ово сиромашно и невелико село, са међусобно удаљеним групицама кућа, смештеним по странама омање котлине, крајњим својим кућама допире до саме »границе«.

На југоисточној страни села налази се тригонометар 660 — Финансије,³⁸ удаљен од најближих кућа око 500—600 метара. Јужно, испод самог тригонометра, од најстаријих времена пролази пут од Куршумлије за Подујево и Приштину. Кроз средњи део котлине, у правцу исток-запад, протиче Мердарски поток у који се са северне и јужне стране улива више поточића. Око потока је и најбројнија група кућа. Од ових кућа, центра Мердара, Подујево је удаљено око 5 километара. У ствари, Мердаре има свој заселак на косовској страни, преко превоја, и тај део се зове Турско Мердаре. У току другог светског рата окупаторска граница је пролазила кроз само село, одвајајући Турско Мердаре од Мердара. На Финансији се налазила гранична караула, а око ње развијена и добро уређена отпорна тачка, поседнута јачом јединицом која је затварала комуникацијски правац јужно од тригонометра и проходно земљиште северно од њега.

У Мердаре је 17. бригада стигла око подне из правца југа, од села Боровца. Њен 1. батаљон је промарширао, заједно са штабом бригаде и пратећом четом, поред самог улаза у железнички тунел, са косаничке стране и затим се распоредио по кућама на ручак, а 2. батаљон је продужио ка Матарову.

Борбено осигурање је осмотрило групу непријатељских војника на Финансији-и о томе обавестило штаб бригаде. Група се убрзо повећала на око 20 људи, који су се ужурбано кретали, застајали и очигледно пратили распоређивање бораца по кућама. После краћег времена, кад су се борци већ налазили у кућама, отворили су ватру из аутоматског оружја. У селу се нису чули фијуци метака, на основу чега је командант бригаде проценио да непријатељ вероватно гађа неку од јединица бригаде према селима Боровцу или Матарови и није дао узбуну 1. батаљону у Мердару, нити је наредио да се поседну положаји. Само је пратећој чети ставио у задатак да развије два оруђа и узврати минобацачком ватром.

На прве пуцње више бораца је изашло из кућа и радознало посматрало шта се дешава, спремни да ступе у акцију ако буде затребало.

Из минобацача су избачене две мине према караули, од којих је једна имала пун погодак. Тог тренутка је престала

³⁸ Добио је назив ио томе што се овде у давна турска времена вршила царинска контрола на истоименом граничном прелазу.

ватра са карауле, а балисти су се разбежали. После тога јединице бригаде су мирно завршиле оскудан ручак, а затим поподне наставиле покрет у рашчлањеним колонама левом обалом Косанице, према Преполцу и селима Равном Шорту, Љуши и Самокову.

Овај догађај показује каква се тактика у дејствима бригаде примењивала према балистима. У свим сличним приликама, пре и после овог догађаја, поступало се најчешће на идентичан начин. А таквих прилика није било много, три-четири укупно, после којих је, истина, остала непосредна претња са »границе«, али су активна узнемиравања од стране балиста нестала. У току ових сукоба јединице 17. бригаде нису имале губитака.

Тако су се развијали оригинални тактички поступци бригаде, неуобичајени и ретко примењивани у дејствима тактичких јединица: јединица намењена за ватрену подршку — пратећа чета — преузела је улогу борбеног осигурања и неутралисала дејства непријатеља, док су батаљони неометано извршавали друге задатке. Минобацачлије су брзо реаговале, ефикасно и економично, не излажући се губицима.

Командир пратеће чете је био Душан Марковић, рударски техничар, један од врло добрих артиљераца и одличан нишанџија, са темељним познавањем балистике, па се борцима чинило да има урођен осећај и способност да наводи мине како он хоће и како зажели. Ћутљив, висок и плећат, у црном сукненом гуњу, изгледао је отмено и доста старији од просечно младих бораца у бригади, мада је вероватно до тада тек био превалио 30 година.

Имао је обичај да после првог рафала са »границе« застане, као по неком утврђеном ритуалу, скине пушку коју је увек носио преко леђа или на куку, никада на рамену, па да се на њу ослони и послушне мало. Онда би наредио да колона пратеће чете стане, извадио дурбин из футроле и још мало претраживао терен са кога су долазили пуцњи. Потом би наредио да се растовари један коњ и припреми за дејство само један минобацач. И док би се оруђе постављало на ватрени положај и припремала мина, он би размишљао и свео у својој глави све прорачуне; нико га није видео да то ради оловком, или уз коришћење таблица гађања, односно других помагала. Сам би одређивао да се убаци мина у цев. И док су при-

учене, голобраде и новопечене минобацачлије радозналим погледом пратиле кривуљу путање мине, командир је опет узимао дурбин и загледао се у тачку на којој је очекивао њен пад. Ретко би кад наредио да се убаца и друга мина, јер је прва ишла као руком ношена. Обично би после прве експлозије узвикнуо: »Ова је довољна, товари!« После тога би пратећа чета наставила марш, а непријатељски пуцњи престали.

Овај врсни минобацачлија, коме су се борци дивили као чаробњаку и који је минама управљао као прави мађионичар, а надасве био сталожен, храбар и скроман борац, није дуго остао у 17. бригади. Негде крајем јула 1944. био је тешко рањен од сопствене мине на положају Клајићи — Округлица, јужно од ЈТебана. Остаће тајна због чега се то догодило, али се зна да је мина експлодирала у сопственом минобацачу. Од ње је погинуло и рањено неколико бораца, а међу тешко рањенима био је и командир пратеће чете. Никада се није сазнало да ли је до тога дошло због лоше производње мина, техничке неисправности или пак због нестручних поступака послужилаца. Командир чете је касније пребачен на лечење у Бари (Италија). Преживео је рат и остао тежак инвалид.

Глава III

ДЕЈСТВА БРИГАДЕ У ТОПЛИЧКО- -ЈАБЛАНИЧКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

УЗНЕМИРАВАЊЕ И ВЕЗИВАЊЕ ЗА СЕБЕ • НЕПРИЈАТЕЉСКИХ СНАГА У КУРШУМЛИЈИ

Изненадна и успешна дејства 21, 24. и 25. дивизије у средњем и горњем делу Топлице, према Брусу и Александровцу присилила су непријатеља да се привремено повуче у утврђене гарнизоне, прикупи допунске податке и изврши извесне коректуре у плановима за офанзиву против снага Главног штаба Србије.

Почетком јула у рејону Куршумлије непријатељ је прешао привремено у дефанзиву. Покушаји испада из овог гарнизона током јуна били су сломљени уз знатне губитке непријатеља, па је он приступио ојачавању своје одбране. Развијени су нови положаји, нарочито истурени, и поседнути јачим снагама. Непријатељ је блокирао све улазе и излазе из града и онемогућио кретање становништва.

Непријатељски гарнизон у Куршумлији сачињаавли су ојачани пешадијски 122. пук бугарске 27. дивизије и љотићевско-недићевске снаге јачине око два батаљона.

Линија спољне одбране непријатеља према 17. бригади је ишла из долине Косанице, од села Кастрата према Самокову (кота 734), а затим се спуштала у реку Бањску и даље ка селу Марковићима на коту 697 (Самар). Положаји су развијени на погодном земљишту и у пуној мери искоришћени ровови који су били ископани у ранијим ратовима (тзв. Самоковски шанчеви). Ужа одбрана је располагала већим бројем бункера, обезбеђеним жичаним и минским препрекама, добро брањени ватром из аутоматског оружја и артиљерије.

Истурени положаји 17. бригаде су били на седлу изнад села Љуше, а по дубини тако развијени да су обезбеђивали активну одбрану, искључивали тактичко изненађење и омогућавали предузимање нападних дејстава. У току задржавања јединица 17. бригаде на овим положајима непријатељ никада није успео да продре у Љушу или Куршумлијску Бању. Највише што је постигао било је да продре до Љушанског виса (кота 759), одакле је редовно протериван противнападима. Простор у висини села Високе најчешће је био »ничија земља«.

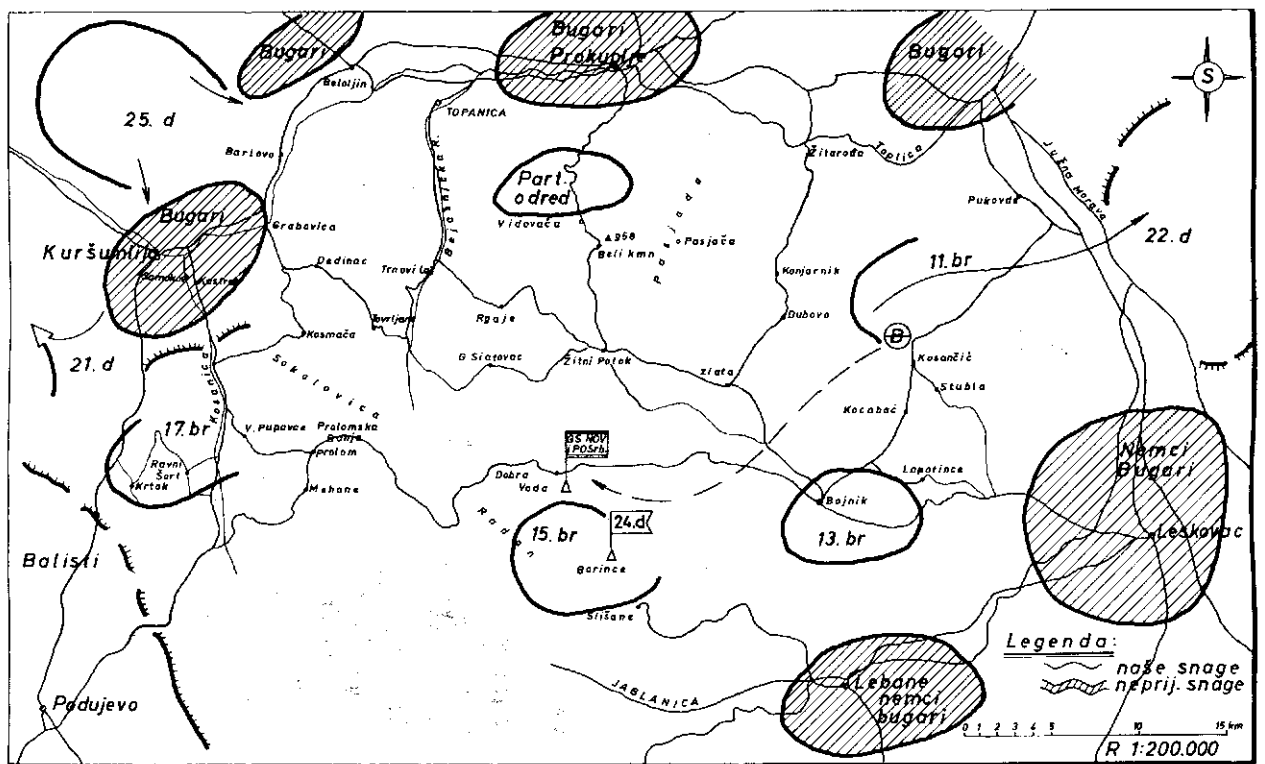
Почетни борбени поредак бригаде у међуречју Косанице и Бањске није се мењао. На десном крилу се налазио 1. батаљон, на левом 2. батаљон, оријентисан од Равног Шорта према Самокову, а 3. батаљон у резерви и за контролу »границе«, док се минобацачка чета налазила у рејону засеока Превоја, спремна за подршку 1. и 2. батаљона, зависно од потребе. Штаб бригаде се налазио у Равном Шорту.

Седамнаеста бригада је ова дејства отпочела са само једномесечним искуством у командовању, организацији нападних и одбрамбених дејстава и за оне услове добро попуњена наоружањем и муницијом.

Почетком јула први напад је предузео непријатељ. Том приликом једна колона љотићеваца је покушала да се од Кастрата пробије долином Косанице ка Рачи. Испред Рудара дочекао ју је 1. батаљон и одбацио према Куршумлији, при чему је уништена једна непријатељска танкета, док су остали губици непријатеља непознати. Први батаљон је прошао без губитака.

После тога уследили су наизменични напади и противнапади на правцу Самоково — Превој и обратно. Дејства су извођења свакодневно неједнаким снагама. На страни 17. бригаде обично се ангажовао по један батаљон у одбрани, а затим се уводио и други батаљон у противнапад. То је најчешће било довољно да се непријатељ одбаци.

Готово сваке ноћи наше мање снаге (једна до две чете) нападале су непријатељске положаје ради узнемиравања. Све до 6. јула борбе су вођене против љотићеваца, чије су јединице биле засићене аутоматским наоружањем и минобацачима малог калибра. Само када би делови 17. бригаде пришли ближе Куршумлији, ступала би у дејство бугарска артиљерија и минобацачи.

Располож 24. дивизије 11. 7. 1944.

Почетком јула у борби код села Љуше заробљено је 20 љотићеваца и један капетан, командир чете. После саслушања спроведени су у штаб 24. дивизије.

УСИЉЕНП МАРШ ПРЕМА КОПАОНИКУ

У току ноћи уочи 7. јула стигла је директива Главног штаба Србије³⁹ за 17. бригаду, ове садржине:

»Немци удружени са домаћим издајницима (недићевцима и Дражиним бандама: Кесеровић и Калабић) воде борбу са нашом 21. ударном дивизијом НОВЈ, на положајима Копаоника.

Потребно је да се наша снага појача на томе правцу, како би се непријатељ могао тући.

На основу предњег Главни штаб НОВ и ПО за Србију даје следећу:

ДИРЕКТИВУ:

1. Да XV и XVII бригада 24. дивизије НОВЈ *одмах* крене на терен Косанице, са правцем дејства:

XV бригада: Д. Грабовница — Спанци — Сагоњево — Гргуре — Мерћез,

XVII бригада: Добри До — Крток — Равни Шорт — Куршумлијска Бања — Трмка — Луково — Блажево — Мерћез.

2. Штабови бригаде хитно ће се повезати међу собом и са 21. ударном дивизијом НОВЈ, на правцу: Луковска Бања — Мерћез — Жуње — Разбојна — Огледна — Дренова — Брус.

4. Због хитности директива се доставља непосредно штабовима бригада, а Штаб 24. дивизије допуниће исту и својим наређењем тежећи да се главни циљ постигне.

Настојати да терен Косанице буде увек слободан за евентуални наслон наших снага.

Обратити пажњу на правце: Куршумлија — Преполац (долина реке Бањске) и Куршумлија — Мердаре (долина р. Косанице) и терен који обухватају ова два правца...«.

Исте ноћи (6/7. јула) 1. батаљон са две чете извршио је напад на Самоковске шанчеве и успео да потисне делове за обезбеђење, а затим и остале истурене јединице, тако да се непријатељ морао ослонити на линију бункера, где су га

³⁹ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, док. 14, стр. 31.

прихватиле бугареке снаге. Због тога је и у Куршумлији дата узбуна целом гарнизону, након чега су отпочела да се јављају и артиљеријска оруђа. Пред зору батаљон се повукао на положаје изнад Љуше. Уморни борци су тврдо спавали на положајима када је стигло наређење за покрет.

У међувремену штаб бригаде је донео одлуку: у току ноћи одлепити се од непријатеља и у раним јутарњим часовима отпочети марш наређеним правцем у једној колони, која ће се формирати од Куршумлијске Бање, с тим да на челу маршује 3. батаљон, који је био најближи правцу кретања, за њим 2. батаљон, па пратећа чета, а у заштитници 1. батаљон. Штаб бригаде требало је да се креће са 3. батаљоном.

Седмог јула у току марша, у рејону Куршумлијске Бање, стигло је и друго наређење Главног штаба Србије.⁴⁰ У њему је прецизирано:

»Према прикупљеним подацима, 6. јула, а вероватно и данас, положаји 21. ударне дивизије НОВЈ били су: Богише — Јаворац — Лепенац — Пожар — Глица — Црна Чука — Трупац — Хумка — изнад Магова. На случај јачег притиска од стране непријатеља, дивизија ће се пребацити на десну обалу р. Топлице, положаји: Луково — Соколовица.

XVII бригада: њен главни задатак, да не дозволи угрожавање десног бока и леђа 21. ударне дивизије, а то је са правца: Блажево — Луково — Жегрова па према Топлици и положајима 21. дивизије. Имати у виду да се у Куршумлији налазе јаче снаге Бугара и ове би могле угрозити одступницу дивизије, ако ова буде принуђена да одступи на десну страну р. Топлице.

Бригада ће осигурати одступницу 21. дивизије, а ако до овога не дође и дивизија остане на напред поменутих положајима Копаоника, Бригада ће ударити по непријатељским снагама у Топлици, дејствујући у леђа непријатеља«.

Ово наређење је било у складу са директивом од 6. јула, али је у њему било више алтернатива, које су указивале на нагло погоршање ситуације код 21. дивизије, на брзе промене, јер су се и положаји код ове дивизије процењивали као »вероватни«, а »због хитности«, директива је достављена непосредно штабовима бригада. Времена за извршење зада-

⁴⁰ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, док. 16, стр. 36.

тка 17. бригаде било је мало, а неизвесности око тога где се налазе јединице 21. дивизије и где ће се успоставити први контакти са њима после вишечасовног марша бригаде много. Седamnaеста бригада је тог дана била у Косаници, а директивом и наређењем Главног штаба дато јој је више алтернативних задатака:

»настојати да терен Косанице буде увек слободан за евентуални наслон наших снага«;

»обратити пажњу на правце: Куршумлија — Преполоц (долина реке Бањске) и куршумлија — Мердаре (долина р. Косанице) и терен који обухвата ова два правца«;

»да не дозволи угрожавање десног бока и леђа 21. дивизије са правца: Блажево — Луково — Жегрова према Топлици«;

»имати у виду да се у Куршумлији налазе јаче снаге Бугара и ове би могле угрозити одступницу дивизије, ако ова буде принуђена да одступи на десну страну р. Топлице«;

»ако 21. дивизија остане на напред поменутиим положајима Копаоника, бригада ће ударити по непријатељским снагама у Топлици, дејствујући у леђа непријатеља«.

Неизвесност је повећавало и непознавање ситуације код непријатеља, јер штаб 17. бригаде није располагао најновијим подацима о снази, активности, намерама и приближном распореду непријатеља у рејону Копаоника.

Шта се заправо дешавало на простору Копаоника док је 17. бригада била везана борбама код Куршумлије?

Још 24. јуна 1944. одлуком четничке Врховне команде формирана је 4. група јуришних корпуса (1, 2, 3. и 5. корпус), првобитно намењена за борбу против снага НОВЈ у Санџаку. У ситуацији када је 21. дивизија била разбила четничку Расинско-топличку групу корпуса и одбацила је дубоко ка Жупи и Копаонику, 26. јуна четничка Врховна команда је одлучила да 4. групу јуришних корпуса, јачине око 8.000 људи, ангажује против снага НОВЈ у јужној Србији, како би пружио неопходну помоћ својим снагама које су се на том простору налазиле у тешком положају. Двадесет седмог јуна је наређено и 2. косовском корпусу (око 1.000 људи) да се из долине Ибра, преко Копаоника, ангажује против 21. дивизије.

До 4. јула завршено је груписање планираних четничких снага за дејства против 21. дивизије. Тога дана је Дража

Михаиловић поверио руковођење операцијама против јединица НОВЈ на планини Копаонику, у Расини, на Јастрепцу, у Топлици и Јабланици команданту 4. групе корпуса, мајору Драгославу Рачићу. Под његову команду ставио је и Расинско-топличку групу корпуса (око 5.500 људи) и 2. косовски корпус.

Општи напад 4. групе јуришних корпуса против 21. дивизије отпочео је 5. јула у 4. часа. Циљ напада четничких снага види се из директиве штаба 4. групе корпуса, у којој се између осталог, каже:

»Општа је тежња да се брзим и енергичним нападом туче 24-та дивизија (четници нису знали да се испред њих налази 21. дивизија — прим. П.В.) пре него што јој стигну појачања или пре него што се извуче испред наших снага. Поред овог наш циљ је најбрже избијање на друм Блаце — Куршумлија како би се могла припремити акција према Јастрепцу заједно са осталим антикомунистичким снагама (Немцима, Бугарима и Српским добровољачким корпусом — прим. П. В.). Ради тога мора се радити веома енергично како не би дошло до тога да нас комунистичка обезбеђења задржавају, а главнина се несметано извуче.⁴¹

У току 5. и 6. јула бригаде 21. дивизије водиле су тешке борбе против вишеструко надмоћнијих четничких снага, постепено се повлачиле и сужавале фронт одбране. У току ноћи уочи 7. јула непријатељ је успео да продре на оба крила 21. дивизије и да запрети окружењем ако ангажује бугарске снаге из долине Топлице.⁴² Седмог јула, око 9 часова, 2. четнички косовски корпус почео је да наноси удар преко Плавчева брда и села Пачардађе ка Црној чуки (триг. 1197). После трочасовне борбе четничка 2. трстеничка бригада је заузела Јаворац, уз губитке од три погинула и 13 рањених. Продирући у дубину, она је угрозила десни бок 21. дивизије. Оваквим развојем напада била су јако угрожена оба бока и позадина 21. дивизије. Уз то, евентуални напад 122. пешадијског пука бугарске 27. дивизије од Куршумлије и четника из долине Топлице, са линије Плочник — Барбатовач — Куршумлија, могао је довести у питање и извлачење 21. дивизије на десну обалу Топлице и даље преко комуникације Куршумлија — Подујево.

⁴¹ Петар Вишњић, *Немачка офанзива на ослобођену територију у јужној Србији средином 1944*, ВИГ бр. 2/1970, стр. 111.

⁴² Исто, стр. 115.

У таквој ситуацији штаб 21. дивизије наредио је 7. јула јединицама да се извуку из борбе и помере линију одбране на десну обалу Топлице. У складу с планом Главног штаба Србије, првобитно је било предвиђено да се 21. дивизија повуче на југ и да на десној обали Топлице поседне положај на линији Соколовица — село Луково. Ради остварења ове идеје, Главни штаб је наредио 15. бригади 24. дивизије да што пре избије на линију села Горња Коњуша — Пупавци и с ње нападне бугарске снаге у долини Топлице, на одсеку Смрдан — Куршумлија, а 17. бригади исте дивизије да крене на простор западно од Куршумлије (села: Жегрова — Луково — Блажево) ради обезбеђења левог бока и позадине 21. дивизије и осигурања њене одступнице на простор јужно од пута Куршумлија — Мерћез. Међутим, пошто је 2. косовски јуришни корпус већ био продро у горњи ток Топлице и преко села Мерћеза и Пачарађе ка селу Сагоњеву, а 17. бригада није правовремено стигла да поседне положаје на левој обали Топлице, јужно од линије Куршумлија — Мерћез, то се 21. дивизија морала оријентисати на повлачење простором северно од Куршумлије и на прелаз преко друма Куршумлија — Блаце и реке Топлице, североисточно од Куршумлије, где је могла да је прихвати 15. бригада 24. дивизије. И поред великих тешкоћа, повлачења 21. дивизије извршено је на време и уредно. Јединице њене 5. и 6. српске бригаде успеле су да се свију у маршевске колоне, док се 4. српска бригада под борбом пробила са Црне чуке (триг. 1197), одбацивши делове 2. косовског корпуса, који су је већ били посели. У близини Сагоњева и она се свила у колону. Све су се бригаде пребациле преко друма Куршумлија — Блаце на одсеку између села Пљакова и Барбатовца, а затим наставиле одступни марш ка реци Топлици, коју су у току ноћи, уочи 8. јула, прешле између села Доњих Крчмара и Доњег Плочника, уз прихват 15. бригаде 24. дивизије, која је дан раније била стигла у село Грабовац. Организовано повлачење 21. дивизије извршено је захваљујући у првом реду добром руковођењу штабова и команди и упорној одбрани заштитница које су водиле борбу против делова четничке 4. групе јуришних корпуса на северу, а затим и неактивности бугарско-четничких снага из рејона Куршумлије према левом боку главнине 21. дивизије. За то време јединице 21. дивизије су умешно кори-

стале земљиште за еластичну одбрану по дубини како би се добило у времену. Правилном употребом ватре и предузимањем правовремених противнапада, као и узајамним потпомагањем и маневрисањем јединица, 21. дивизија је успела да онемогући намере непријатеља. Поред осталог, ова дејства 21. дивизије представљају изванредан пример организованог и постепеног, али брзог и умешног извлачења јединица које су биле развучене на широком фронту и ангажоване против знатно јачег и технички опремљенијег непријатеља. Већ око 24 часа бригаде 21. дивизије су се прикупиле на простору села Грабовца, Трнов Лаза и Грабовнице (5. и 6. бригада) и у рејону села Космаче (4. бригада).

За обезбеђење одступног правца Пожар (триг. 1163) — долина Топлице, који су могле угрозити непријатељске снаге с простора Блаце — Барбатовца, ангажована је 18. српска бригада 25. дивизије, која се у то време налазила на Пожару и у селима Магову и Мерћезу, као општа резерва 21. дивизије.

У међувремену, 6. јула, да би ојачао снаге на правцу дејства 21. дивизије и непријатеља што успешније тукао, Главни штаб Србије је наредио 15. и 17. српској бригади 24. дивизије да одмах крену на простор Косанице, и то: 15. бригада правцем Доња Грабовница — Спанци — Гргуре — Сагоњево — Мерћез, а 17. бригада правцем Добри До — Равни Шорт — Куршумлијска Бања — Трмака — Луково — Мерћез — Блажево. Њихов задатак је био да се повежу са 21. дивизијом на простору села Луковска Бања — Мерћез — Жуње — Разбојна — Дренова — Огледна.⁴³

Од села Равног Шорта у Косаници до села Лукова на Копаонику има преко 30 км, до Мерћеза преко 40, а Блажево је још удаљеније. Марш-рута бригаде је водила преко испресецаног планинског земљишта. Требало је 8—10 сати марша у нормалним условима да се стигне на ново бојиште, без времена потребног за извлачење из борбе, припрему и организацију марша.

Изјутра 7. јула 17. бригада је у преподневним часовима отпочела марш из Куршумлијске Бање и савладала успон од села Шатре. Маршовало се по великој врућини. Сасвим ретко се сретао неко од мештана. Одмах по изласку заштитнице

⁴³ Петар Вишњић, *Немачка офанзива на ослобођену територију у јужној Србији средином 1944*, ВИГ бр. 2/1970, стр. 115.

из Шатре, на њу је група четника отворила ватру, истовремено је и од правца Трмке четничка група са доста велике даљине дејствовала пушкомитраљезом на колону. Четници су протерани побочним патролама из заштитнице и ватром из минобацача.

На леви бок колоне бригаде из правца села Трмака притисак је вршила група четника јачине око 50 људи. То је присилило колону да за даље кретање користи мртве углове и да се креће заклоњеном косом. Да се не би губило време око протеривања ове групе, наређено је да се против ње дејствује ватром минобацача. Већ прве мине су пале по дворишту зграде иза које је дејствовао непријатељ, после чега су престала узнемиравања са те стране.

У току даљег наступног марша претходница је гонила слабе четничке делове који су најчешће бежали без јачег и организованог отпора.

Касно поподне, на маршу ка Мирници, између Раштелице и Игришта, колона је наишла на једног сељака који се враћао из млина са брашном. Он је тврдио да су четници, који по изгледу и ношњи нису слични месним, прешли преко Топлице ка Пачарађи и Сагоњеву, те да су се партизани повукли са Копаоника ка Топлици. После већања у штабу бригаде, донета је одлука да се бригада повуче назад.

Због могућег узнемиравања од стране четника, бригада се није вратила истим путем, преко Шатре и Куршумлијске Бање, већ је сишла у поток између Мирничке Косе и села Трмке и избила у југозападни део Куршумлијске Бање, изнад куће Перовића, где су руководство бригаде две омладинке обавестиле да су у току дана долазили у Бању недићевци и да су пред ноћ заузели положаје у висини Бање, на десној обали Бањске реке, ка засеоку Паламарима и вероватно поставили заседе.

На основу таквог обавештења бригада је од Куршумлијске Бање наставила покрет долином Бањске реке ка Преполцу. Између Куршумлијске Бање и Преполца упутила се према Равном Шорту, а затим с леђа напала непријатеља на положају код засеока Паламара, изнад Куршумлијске Бање. Изненађени непријатељ је претрпео озбиљне губитке и у највећој журби напустио положај, не успевши да покупи своје погинуле и рањене.

Сутрадан је бригада заузела раније положаје према Куршумлији, Преполцу и Мердару. О томе је обавештен штаб

24. дивизије, од којег је истог дана добијено обавештење и о новом распореду 21. дивизије.

Према томе, док је 17. бригада маршовала десном обалом Топлице ка Лукову и Копаонику, истовремено су и паралелно с њом, у супротном правцу, продирали левом обалом Топлице четнички 2. косовски и 3. јуришни корпус, испред којих се организовано повлачила 4. српска бригада 21. дивизије.

»Седмог јула у 15,00 3. јуришни корпус је прешао Округлицу и продужио поред Сагоњева... У ... 17,40 часова је избио у Вишесело, после чега се разместио по селима Коњува, Гргуре и Кутловац. У овим селима се мало задржао, јер је примио наређење да се пребаци на просторију с. Перуника — с. Данковиће — с. Дубрава — с. Пљаково, где да заноћи. Тако су, увече 7. јула, јединице 4. групе јуришних корпуса избиле на линију Дубрава — с. Гргуре, а иза њих и 2. косовски корпус, у села Прескоче и Коњува. Са ове просторије четници су успоставили везу са бугарским снагама у Куршумлији«.⁴⁴

Тако су се јединице четничког 3. јуришног и 2. косовског корпуса и 17. бригаде кретале у обратним курсевима, са удаљењем крајњих левокрилних, односно деснокрилних делова 4 — 6 километара, а да нису знали једни за друге. Можда су четници и добили неку информацију о кретању 17. бригаде у току дана, па се због тога, вероватно, у другој половини дана и спустило крило 2. косовског корпуса све до реке Топлице у висини села Перуника и Дубрава. Али, 17. бригада у току целог дана 7. јула није примила ниједно обавештење о кретању четника, сем оног од сељака о коме је било речи. У току дана чули су се само ретки рафали и појединачни пуцњи у даљини на другој страни Топлице. Није успостављена никаква веза са 21. дивизијом, односно њеном левокрилном, 4. бригадом.

У таквим околностима, а имајући у виду алтернативне задатке да контролише активност непријатељских снага из Куршумлије, као и правце ка Преполцу и Мердару, штаб 17. бригаде није имао другог избора.

Својим дејствима против непријатељских снага у Куршумлији, 17. бригада је успела да их потпуно веже за себе, јер непријатељ није могао ниједну јединицу да добије за на-

⁴⁴ Исто, стр. 116.

пад на 21. дивизију, па чак ни критичног дана, 7. јула, када је 21. дивизија одступала између Доњих Крчмара и Плочника на десну обалу Топлице, на удаљењу до 4 километара од гарнизона Куршумлије.

И следећих 10—15 дана, све док је 17. бригада била пред Куршумлијом, јединице НОВЈ ће слободно маневрисати између Куршумлије и Подујева и од Копаоника до Радан-планине, док ће 17. бригада тешким борбама чврсто приковати непријатеља за себе.

У току 8. јула бригада се поново нашла на ранијим положајима. Са јаким обезбеђењима према Куршумлији и појачаним осматрањем праваца од Куршумлије према Подујеву, јединице су се одмарале. Успостављене су непосредне везе са левокрилним јединицама 21. дивизије. Следећег дана бригада је добила наређење о препотчињавању штабу 21. дивизије. То је било нормално, јер се после 8. јула од Косанице па даље на десној обали Топлице, на неколико километара од Прокупља налазила цела 21. дивизија, до тада ојачана 18. српском бригадом, као и комплетна 25. дивизија.

На крајњем левом крилу, од Раче до Мердара и Преполца, налазила се 17. бригада одговорна за овај простор. Због продирања четника на леву обалу Топлице, бригада је добила и допунски задатак: да појача извиђање према Куршумлијској Бањи и падинама Копаоника југозападно и западно од Куршумлије. С обзиром на све околности и нови задатак, она је унеколико променила свој распоред. Командно место, штаб бригаде и пратећа чета и даље су остали у Равном Шорту, 1. батаљон је истурен на положај према Самокову, 3. батаљон је постављен у рејон Кртока, а 2. батаљон у рејон Превоја, оријентисан да извиђа ка Куршумлијској Бањи и селу Шатри.

Препотчињавањем 17. бригаде штабу 21. дивизије практично су завршена једномесечна самостална дејства бригаде. Од тада ће она дејствовати као елеменат јединственог борбеног поретка прво 21. затим 25. и на крају своје матичне дивизије. То ће потрајати све до краја непријатељске офанзиве, чији се почетак већ увелико осећао.

У време припрема непријатеља за офанзиву Врховни штаб НОВ и ПОЈ је реорганизовао Главни штаб за Србију. Он је у јужну Србију упутио генерала Кочу Поповића,

постављајући га за команданта Главног штаба Србије, Љубодрага Ђурића за заменика команданта и Рудолфа Приморца за начелника истог штаба. Ноћу уочи 11. јула они су једним совјетским и једним енглеским авионом, заједно са војном мисијом СССР-а, са генералом Горшковим на челу, стигли у село Косанчић (Пуста Река) и одмах преузели руковођење над јединицама НОВ у Србији. У исто време за политичког комесара Главног штаба Србије постављен је Добривоје Радовсављевић.⁴⁵

Љубодраг Ђурић, заменик команданта Главног штаба Србије, стигао је у Косанчић 9. јула и припремио долазак осталих чланова одређених за руковођење оружаном борбом у Србији. С главном групом, поред генерала Коче Поповића, стигли су Светозар Вукмановић Темпо, Благоје Нешковић и остали чланови Покрајинског комитета КПЈ за Србију и Главног штаба.

На основу извештаја и стеченог увида у ситуацију на југу Србије, насталу после заузимања Жупе, Расине и Јастрепца од стране удружених непријатељских снага, Главни штаб Србије је закључио да ће непријатељ продужити операцију против снага НОВ у јужном делу Топлице и Јабланице, које су се, после напуштања слободне територије северно од реке Топлице, 13. јула, налазиле између реке Топлице и Јужне Мораве, планине Кукавице и Косаничке реке, одакле су још увек могле дејствовати према Копаонику и Ибру и прихватити Оперативну групу дивизије НОВЈ.

У исто време за команданта 24. дивизије дошао је потпуковник Ратко Софијанић, за политичког комесара Србољуб Јосиповић а дотадашњи командант Миле Ћаловић постављен је за заменика команданта дивизије.

ПРОДОР 21. ДИВИЗИЈЕ У ЖУПУ И РАСИНУ И ОБЕЗБЕЂУЈУЋА ДЕЈСТВА 17. БРИГАДЕ

Главни штаб Србије правовремено је предузео мере које су искључивале nanoшење изненадних удара од стране непријатеља и одлучио да непријатеља туче још у фази прикупљања и развијања за напад, да развлачи његове снаге и да напада десни бок четничких снага на простору Белољин

⁴⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 406.

— Куршумлија — Мерћез — Блаце. Намера је била да се разбију четници и тако онемогуће планови непријатеља.

Заменик команданта Главног штаба Србије је 13. јула усмено наредио штабу 21. дивизије да се његове јединице прикупе на простору села Мало Пупавце, Мејан и Равни Шорт и припреме за марш правцем Куршумлијска Бања — Сагоњево — село Лепенац — Јаворац ради напада у бок и у позадину четничких снага. Сутрадан, 14. јула, у 11 часова, Главни штаб Србије наредио је:

— 21. дивизији, под командом Милоја Милојевића и политичког комесара Ристе Антуновића, да у први сумрак пређе комуникацију Куршумлија — Подујево и продужи наступни марш у правцу Мерћеза, одакле обухватним маневром да нападне четнике, за које се претпостављало да се налазе на простору Лепенац — Јаворац, и да их разбије;

— 25. дивизији, под командом Радивоја Јовановића и политичког комесара Радоша Јовановића, да садејствује нападу 21. дивизије, нападајући ноћу између 15. и 16. јула главним снагама четничке јединице које се затекну на простору Белољин — Куршумлија.

По успешно извршеном задатку, 21. дивизија је требало да продужи дејства ка Јастрепцу и да га поседне, а 25. дивизија да се задржи око села Барбатовца, где је требало да прими нови задатак. За ова дејства 25. дивизији је придодата 17. српска бригада, која се привремено налазила у саставу 21. дивизије.

Кад је штаб 21. дивизије 13. јула добио задатак да крене с дивизијом ка Лепенцу и нападне четнике, његова 5. бригада се налазила на линији Црна чука (триг. 748) — село Грабовац — Чука (кота 552), 6. бригада је држала положај на линији заселак Дећанци — заселак Курилово брдо, а 4. бригада, привремено под командом штаба 21. дивизије, била у рејону села Превоја и Равног Шорта.

С обзиром на то да су бригаде 21. дивизије биле распоређене на великом удаљењу једна од друге, штаб дивизије је истог дана наредио да се, пошто их смене јединице 25. дивизије, прикупе: 5. бригада на простору Дешишки вис (триг. 756) — Мејане, 6. бригада на простору заселак Мала Пупавица — заселак Каменица — Соколовица (кота 713), 4. бригада на просторији села Кртока и Равног Шорта, а 17. бригада на

Бранковој кули (кота 811). По доласку на одређене просторе требало је да све јединице истуре осигурања према комуникацији Куршумлија — село Рача — Подујево.⁴⁶

После извршене смене, бригаде 21. дивизије су предузеле предвиђена померања и 14. јула достигле означене просторе, сем 4. бригаде, која је касно примила наређење. Због тога је она стигла на одређену просторију тек у 20 часова. С обзиром на замореност људства, нарочито 4. бригаде, и доста тежак терен који су савладале да би стигне на одређени циљ, бригаде нису прешле пут Куршумлија — Подујево у први сумрак, како је било планирано, већ су се, ради одмора, задржале неколико часова у достигнутим регионима.

Истог дана, 14. јула, 25. дивизија је посела положаје на десној обали Топлице и сменила 21. дивизију. Њена 16. бригада се са два батаљона поставила на положај Јованова глава — Вељи Врач, а са три батаљона између села Арбанашке и Точанске реке, на линији Црна чука (триг. 748) — Голо брдо (кота 730) — село Грабовац, затварајући све правце који из долине Топлице изводе на ове положаје. Деветнаеста бригада је два батаљона упутила на линију заселак Пећанци — Доњи Дединац — заселак Курилово брдо, затворивши правце који на ову линију изводе с леве обале Топлице. Остала два батаљона штаб дивизије је задржао у дивизијској резерви и распоредио их у селу Товрљанима и засеоку Галибаре. Осамнаеста бригада је посела линију Маричичко брдо (триг. 604) — заселак Мала Пупавица — кота 667, затварајући правце који изводе из долине Топлице.

Истог дана 17. српска бригада, која је изашла из састава 21. дивизије и препотчињана штабу 25. дивизије, поставила се између реке Косанице и Бањске реке: два батаљона у рејону села Љуше, ради затварања прилаза од Куршумлије преко Самокова (триг. 734) и контроле путева који воде од Куршумлије преко Куршумлијске Бање и долине Косанице према Подујеву, а један батаљон на линију Хајдучка чесма — село Превој — заселак Клисуре, ради затварања правца од Подујева.

Поред затварања наведених праваца, задатак 17. бригаде је био да одржава чврсту везу с јединицама 21. дивизије.

⁴⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, док. 19.

На овим положајима све јединице су развиле извиђачку и обавештајну службу ради прибављања података о непријатељу. Штабови бригада су хитно предузели мере да размотре ситуацију и израде планове за напад на непријатеља и за случај садејства снагама 21. дивизије.

Ноћу уочи 15. јула почео је наступни марш 21. дивизије ради преласка комуникације Куршумлија — Подујево. Десна колона (6. бригада) наступала је правцем села Каменица — Рударе — Љуша — Врело — Велика Шатра — Мирница, са задатком да овлада линијом Стојанова чука (кота 844) — Никодинова ливада. Лева колона (4. бригада) маршевала је правцем села Крток — Дабиновац — Трмка — Жегрова, са задатком да згусне положаје на линији Никодинова ливада (искљ.) — Бабина чука (кота 1004), док је главнина дивизије (штаба дивизије, 5. бригада и приштапске јединице) маршовала из рејона села Меане у две колоне: једном преко села Дешишке, Равног Шотра и Куршумлијске Бање за Велику Шатру, а друга правцем заселак Мала Лубница — Куршумлијска Бања — Велика Шатра.

Пошто су се пребацили преко пута Куршумлија — Рача — Подујево, делови 21. дивизије су већ око 3 часа, 15. јула, неометано од непријатеља, кога је за град Куршумлију чврсто приковала 17. бригада својим упорним ноћним нападом, прешли и друм Куршумлија — Куршумлијска Бања — Подујево.

Лева колона маршовала је без узнемиравања. Пред њом се разбежала мања група четника у Трмки. Ни 6. бригада није водила веће борбе. Када је избила на косе северно од села Врела, на њу је непријатељ отворио артиљеријску и митраљеску ватру из рејона Куршумлије, с положаја на југозападним падинама Самокова, али је бригада наставила са извршењем задатка. Њена колона је, приликом проласка кроз село Мирницу и избијања на линију Стојанова чука (кота 844) — Никодинова ливада, после краће борбе, одбацила четничку 1. косаничку бригаду на север ка реци Топлици.

Док су јединице 21. дивизије маршовале, 17. бригада је обезбеђивала оба правца који од Куршумлије воде ка Подујеву (преко Мердара и преко Преполца). Још пре него што су јединице 21. дивизије отпочеле марш, командант 17. бригаде је послао начелника штаба Радивоја Лазаревића у штаб 21. дивизије да обавести команданта дивизије да се једини-

це 17. бригаде налазе распоређене на Јбушком вису и даље према Самокову, изнад Косанице и Бањске реке, и да је пролаз 21. дивизије сигуран и безбедан.

Још од поноћи 14/15. јула 17. бригада је водила жестоке борбе и наставила их после сванућа против бугарских и квислиншких снага, које су покушавале да испадима из Куршумлије онемогуће марш 21. дивизије. Бригада је ујутру 15. јула дефинитивно задржала непријатеља у рејону коте 759, северно од Љуша, где се највише испољио напад. Тако обезбеђена, 21. дивизија је истог дана до 12 часова успела да избије на просторију Мирница — Трма — Бабина чука.

У међувремену је командант четничке 4. групе јуришних корпуса погрешно обавештен да су мање снаге НОВЈ (око 400 бораца) прешле пут између Куршумлије и Подујева и да су 15. јула достигле у Мирницу и ту отпочеле борбу против четничке 1. косаничке бригаде. На темељу ових података, а не знајући да је у ствари цела 21. дивизија прешла преко комуникације, он је, ипак, закључио да ће овим правцем, и даље ка Копаонику, продужити дејства јаче снаге НОВЈ. Сматрајући то као угрожавање својих јединица, померио је свој штаб из Белољина у село Туларе и 15. јула одлучио да на сваки начин спречи излазак снага НОВЈ на Копаоник. С тим у вези је, у 21 час, издао заповест, којом је наредио:

— 2. косовском корпусу: да 16. јула у 3 часа изврши покрет из рејона села Дубраве правцем село Данковиће — Равна (триг. 660) — Жегрова, ухвати везу са 1. косаничком бригадом и заједнички нападну десни бок 21. дивизије на простору Мирница — Жегрова, а затим, по хватању везе с 5. јуришним корпусом и стављању под његову команду, да продужи напад правцем Велика Шатра — Црна чука (триг. 889), где да се задржи до даљег наређења, истурајући осигурање према Куршумлијској Бањи;

— 5. јуришном корпусу: да једновремено са 2. косовским корпусом изврши покрет правцем село Барбатовоц — село Коњува — село Муљевиће — заселак Марош — Бабина чука (кота 1004) — Жегрова и уништи снаге 21. дивизије на том правцу, а затим да продужи ка југоистоку преко Велике Шатре до Црне чуке, где да, узимајући под своју команду и 2. косовски корпус, организује запречне положаје према Куршумлијској Бањи ради спречавања продора нових снага НОВЈ преко Бањске реке и Куршумлијске Бање ка западу;

— 1. јуришном корпусу: да у исто време крене с просторија Блаци — Барбатовца ка Куршумлији ради изласка на простор села Марковца — Пепељевца и Пљакова, северно од Куршумлије, и да се ту прикупи и буде спреман за употребу у правцу Куршумлијске Бање, долине Косанице и Топлице;

— 2. јуришном корпусу: да 16. јула до 10 часова организује одбрану положаја на левој обали Топлице, на одсеку Пепељевац (искљ.) — село Барлово, и да буде спреман за дејство према Куршумлији и даље на југ, или у неком другом правцу, ако то ситуација буде захтевала;

— 3. јуришном корпусу: да једновремено кад и 2. корпус организује за одбрану положај на левој обали Топлице, на одсеку Барлова (искљ.) — село Тулари и буде спреман за пребацивање и дејства у жељеном правцу.

Тог дана снаге 4. групе јуришних корпуса, сходно наређењу од претходног дана, усиљеним маршевима су избиле у одређене рејоне. Међутим, ови покрети су промашили прави циљ, јер је 21. дивизија већ била прешла преко линије Мирница — Велика Шатра и пут Куршумлија — Мерћез. Четничко командовање није чак ни тада знало да се цела 21. дивизија налази у позадини четничких снага, већ је и даље сматрало да се тамо налази свега око 400 бораца НОВЈ. Вероватно да је из ових разлога према 21. дивизији био упућен само 5. јуришни корпус, рачунајући да ће он бити довољан да се постигне жељени циљ.

Ослањајући се на јаке топографске положаје на Равној гори (кота 1112) и Пожару (триг. 1163), 21. дивизија је 17. јула продужила продор на североисток.

Тек овог дана штаб четничке 4. групе јуришних корпуса добио је тачно обавештење да се цела 21. дивизија пробила у позадину његових снага и да њене јединице, после избијања у села Муљевиће, Неваде и Сагоњево, продужују надирање према гребену Пожар — Лепа гора и ка селу Јукову. На темељу ових података, штаб 4. групе јуришних корпуса закључио је да се 21. дивизија настоји дочепати важних тактичких положаја на Пожару и Лепој гори и да, пошто се учврсти на њима, може предузети бочни удар на јединице 4. групе корпуса како би помогла снагама 25. дивизије које су јужно до реке Топлице нападале непријатеља на линији Белољнин — Куршумлија.

Увидевши да се догађаји развијају неповољно, штаб 4. групе корпуса је одлучио да одустане од планираног напада на 25. дивизију у долини Топлице и да део снага 2. косовског и 1. јуришног корпуса пребаци према Блацу с циљем да изврши притисак у десни бок 21. дивизије и на тај начин јој спрече евентуални продор преко Јанкове клисуре ка Јастрепцу-

Покрети јединица 4. групе јуришних корпуса ка долини Расине и Блацу почели су 17. јула између 20 и 21 час. По извршеном маршу, 1. јуришни корпус је организовао одбрану одсека од гробља у Пребрези до Поповачке реке, а 3. јуришни корпус одсека Драгомировац — Међухана. Пети јуришни корпус, који је већ био ангажован у борби против 21. дивизије, померио се на крајње десно крило 4. групе корпуса и посео одбрамбени положај Равни — Велика коса (кота 517) — косе северно од манастира Свети врач — кота 530 — Цепница, док је 2. јуришни корпус стигао на простор Широког дола (кота 596) и ту задржан у резерви 4. групе корпуса. Други косовски корпус, који је имао задатак да поседне положаје лево од 5. корпуса, задржао се у рејону Куршумлије.

САДЕЈСТВО ЈЕДИНПЦАМА 25. ДИВИЗИЈЕ

За време продирања 21. дивизије у бок и позадину 4. групе јуришних корпуса, по наређењу Главног штаба Србије, 25. дивизија је непрестано вршила притисак, прво на четничке снаге, које су држале одсек Барлово — Куршумлија, а затим на делове бугарске 27. дивизије и, везујући их за себе, олакшала маневар 21. дивизији. Ноћу уочи 16. јула њене јединице су нападале 2. косовски и 2. и 3. јуришни корпус на левој обали Топлице. Тај напад је имао ограничени циљ. Шеснаеста, 18. и 19. бригада нападале су на одсеку Барлово — Тулари, док је део снага 17. бригаде вршио демонстративни напад јужно од Куршумлије. Иначе, 17. бригада је имала задатак да затвара правац од Куршумлије преко Самокова и чврсто затвара обе комуникације које воде од Куршумлије за Подујево, а по заповести штаба 25. дивизије од 15. јула да делом својих снага врши демонстративни напад на непријатељске положаје јужно од Куршумлије са циљем онемогућа-

вања садејства четничким снагама. Уколико би непријатељ напустио Куршумлију онда је требало да предузме даљи напад и овлада Куршумлијом.⁴⁷

Шеснаестог јула 1944. формиран је и 4. батаљон 17. бригаде у Равном Шорту, у који су ушли борци и старешине команди места Косанице са десне обале Топлице, нешто новопристиглих добровољаца и теренских радника. За команданта је постављен Рајко Бутуровић. Батаљон је располагао са нешто слабијим наоружањем, па је у почетку чешће образовао резерву бригаде и добијао лакше задатке.

Тих дана за помоћника политичког комесара 17. бригаде дошао је Драгић Вукић Малиша, а Жика Брица је отишао на дужност интенданта 24. дивизије.

Напад јединица 25. дивизије непријатељски штабови су оценили као покушај да се јаче снаге НОВЈ пробију преко Топлице на север. Због тога је командант четничке 4. групе јуришних корпуса, уз сагласност немачког командовања, одлучио да искористи ту ситуацију и поседне полазни положај за напад на 25. дивизију, која је држала десну обалу Косанице и Топлице. У складу с тим он је, 16. јула, наредио 2. косовском и 1. јуришном корпусу да следећег дана до пада мрака заузму полазни положај на левој обали Косанице и припреме се за напад у правцу планинског гребена Соколовице. Други косовски корпус је требало из рејона Црне чуке (триг. 889) да крене у наступање и 17. јула у 3 часа нападне одсек кота 827 — Бранкова кула (кота 811), њиме овлада и задржи га као полазни положај за општи напад у правцу Јабланице, док је 1. јуришни корпус добио задатак да у исто време крене из села Мачковца, преко Куршумлије, према селима Јбуши и Рударима ради садејства 2. косовском корпусу. Пошто се поседне долина Косанице, команду над оба корпуса требало је да предузме командант 1. јуришног корпуса. На крају је командантима ових корпуса наређено да организују садејство са јединицама Српског добровољачког корпуса, које су се налазиле у рејону Куршумлије, на положају Самоков — Љуша, и да 18. јула предузму заједнички напад према Соколовом вису.

Главни штаб Србије будно је пратио развој ситуације, правовремено уочио покрете четничких снага и открио њихове намере. Да би онемогућио непријатељеве замисли,

⁴⁷ Исто, док. 21, 22. и 25.

14. 7. 1944

Милош Пантић
Командант
17-е бригаде

и Милошу Петровићу Одед. бригаде
Команданту

Моша бригаде наредио је да поспешно тражи све на
Третици и сва друга Куршумлија Бање Штраса то је
Уједињене наше јединице и да се у село Бучу
Сагоњево, Куршумлијску Бању, у Куршумлију, Бачку
се било на ртаци. Већина је у области
не појављује. Извешаје о Куршумлијској области
де прикупити поштом чиме ће се донети са
дру са Куршумлије. Може да је Већина са слоб

Н. Н. С. - БЕОГРАД
ИЗДАЈА - 3-17
И. 4320

Милош Пантић

Обавештење о ситуацији које је командант 17. бригаде упутио штабу 19. српске бригаде 14. јула 1944.

он је још 16. јула увече наредио штабу 25. дивизије да 17. бригада изврши притисак на непријатељске снаге код Куршумлије како би их везала за себе и тиме олакшала извршење задатка 21. дивизије, а затим да поседне положај између реке Косанице и Бањске реке, фронтом према Куршумлији, ради затварања правца који од Куршумлије воде на слободну територију.

Да би се 21. дивизији, с обзиром на њену изолованост, пружила што већа помоћ, Главни штаб Србије је 18. јула у 13 часова изменио задатке јединица 25. дивизије и наредио штабу дивизије да 16. и 18. бригаду одмах упути из рејона села Товрљана, преко Куршумлијске Бање, Бабине чуке (кота 1004) и Игришта (триг. 1064), у рејон Сагоњева, где да ухвате везу с јединицама 21. дивизије. По доласку у Сагоњево требало је да обе бригаде дејствују према развоју ситуације, било према четничким снагама на простору Блаце — Барбатовач — Белоњин, било према Брису, како би својом

активношћу олакшале дејства 21. дивизије и на себе привукле део непријатељских снага. Према том наређењу, цео дотадашњи сектор одбране 25. дивизије требало је да преузму 17. и 19. бригада. На простору Горња Топоница — Коњуша — Граговница задржала би се 19. бригада, с тим да помоћним снагама и даље затвара правац Прокупље — Бели Камен — Житни Поток, а одсек села Космача — Љуша — Крток преузела би 17. бригада. Штаб дивизије је упознат да је бугарској партизанској бригади »Георги Димитров« наређено да у рејону Житног Потока остане у резерви, спремна за употребу или према Белом Камену, или према истоку. С обзиром на то што је непосредно по издавању овог наређења Главни штаб Србије примио од штаба 25. дивизије извештај да се један четнички јуришни корпус налази на левој обали Топлице, у 13.45 часова је и ово наређење измењено: обустављен је покрет 16. и 18. бригаде ка Сагоњевићу и штабу дивизије наређено да једна бригада најпогоднијим правцем одмах избије у рејон села Перунике, а друга у рејон села Неваде — Велики лаз (триг. 803) — села Муљевиће. Оне су, обезбеђујући се од правца Сагоњева и, ослањајући се на положај Игриште (триг. 1064) — Никодинова ливада — Велика Шатра, имале задатак да нападну четничке снаге у рејону Куршумлије, уколико четници не буду већ кренули према 21. дивизији. Штаб 25. дивизије, упознат је да је у општу резерву за одбрану слободне територије на десној обали Топлице, у рејону села Статовца, одређена 11. српска бригада 24. дивизије, која је ноћу уочи 17. јула прешла железничку пругу Ниш — Врање и стигла у Лапотинце, и да због тога бугарска партизанска бригада »Георги Димитров« неће образовати резерву у простору Житног Потока. Њу је Главни штаб Србије истог дана у 15.30 часова ставио под команду штаба 24. дивизије, наредивши да је упути у рејон села Обилић — Плавце, на левој обали Пусте реке, и постави јој конкретан задатак према потреби и ситуацији на овом простору.

У вези са овим наређењима, 16. и 18. бригада су 19. јула извршиле марш правцем Рударе — Куршумлијска Бања — Велика Шатра — Мирница, водећи успут мање борбе против снага куршумлијског гарнизона, и то у рејону Велике Шатре и Мирнице. Сутрадан, 20. јула, обе бригаде су ухватиле везу са јединицама 21. дивизије. Истог дана ујутру један

батаљон 19. бригаде је посео положај код села Ргаја и затворио правац према Белом Камену, а остала два батаљона положај на линији село Горња Топлица — Грабовац — Доњи Дединац хватајући везу лево с десним крилом 17. бригаде, у рејону села Космаче.

У борбама 16. јула 17. бригада је претрпела мање губитке. На основу операцијског дневника штаба 24. дивизије, у борби коју је бригада имала са недићевцима и бугарима код Куршумлије погинула су два друга, а пет је лакше рањено, међу њима и Радивоје Бабовић, командир чете.⁴⁸

На дан 19. јула штаб 24. дивизије је издао наређење својим бригадама по коме је под његову команду враћена 17. бригада, а придата и 19. бригада. Ево дела из тог наређења:

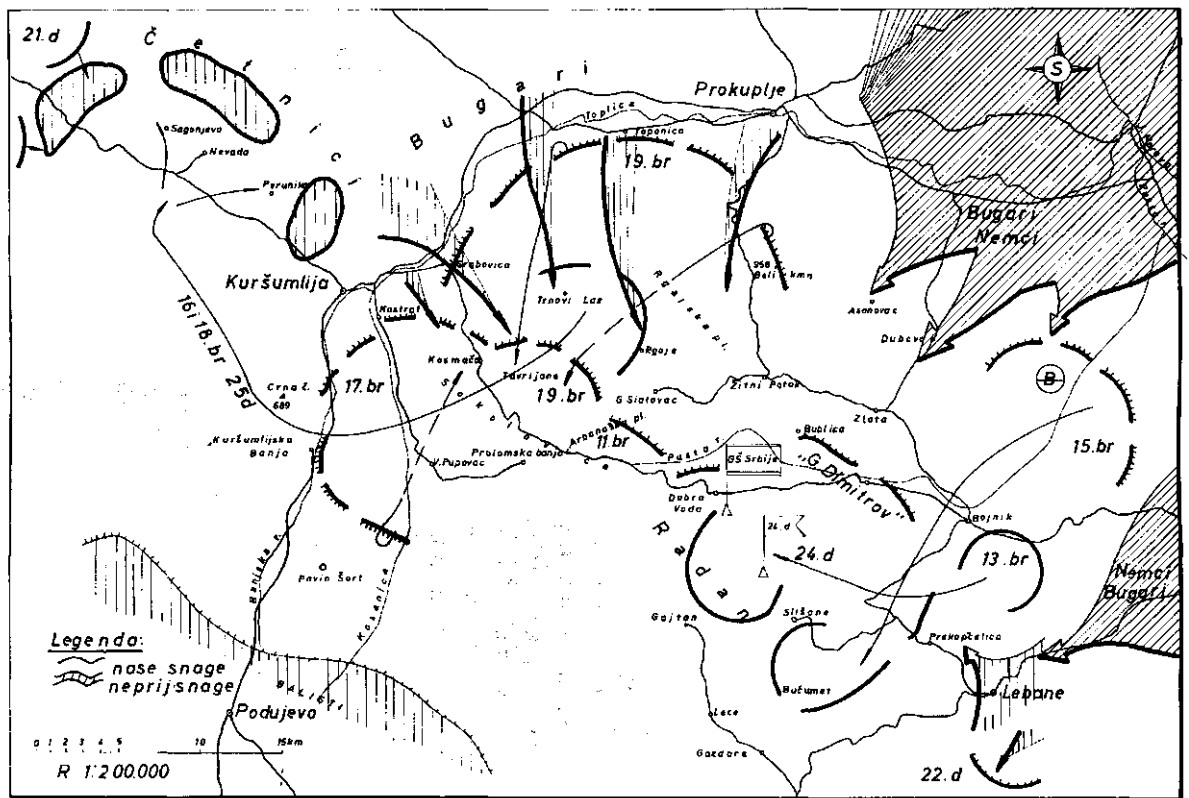
»1. XVII бригада у току ноћи 19/20. јули до 4 часа посешће положаје: Превој — Бранкова Кула — Лубнички Вис (кота 626) затварајући правац од Куршумлије и комуникацију Куршумлија — Добри До. У току ноћи настојати да се комуникација Куршумлија — Добри До што детаљније разруши. Извиђати и комуникацију Куршумлија — Преполоац, те да се не би десило да непријатељ угрози леви бок.

Везу одржавати десно са 19. бригадом на положајима Мала Пупавица — Соколовица. У случају упорног непријатељског надирања повлачити се са положаја на положај, бранећи најупорније сваки положај. Евентуални правац повлачења бригаде био би: Мачја Стена — Секирача. Одржавати најчвршћу везу са левим крилом 19. бригаде. Уколико непријатељ не би сутра вршио јачи напад на ваше положаје већ само на правац суседних јединица, дејствујете на непријатеља бочно и из позадине.

Све бригаде на својим теренима ставиће под своју команду све партизанске страже и команде места, све јединице настојаће да што боље организују обавештајну службу на својим правцима извиђања. Настојати да се на сваки начин зароби неки непријатељски војник како би добили тачно обавештење о намерама непријатеља.

Све јединице запосешће положаје који су дати у овом наређењу најдаље до 4 часа 20. ов.м-ца. У борбама бити енергичан и упоран, не дозволити непријатељу да лако за-

⁴⁸ Исто, стр. 533.

Маневар 24. и 25. дивизије 18. и 19. 7. 1944.

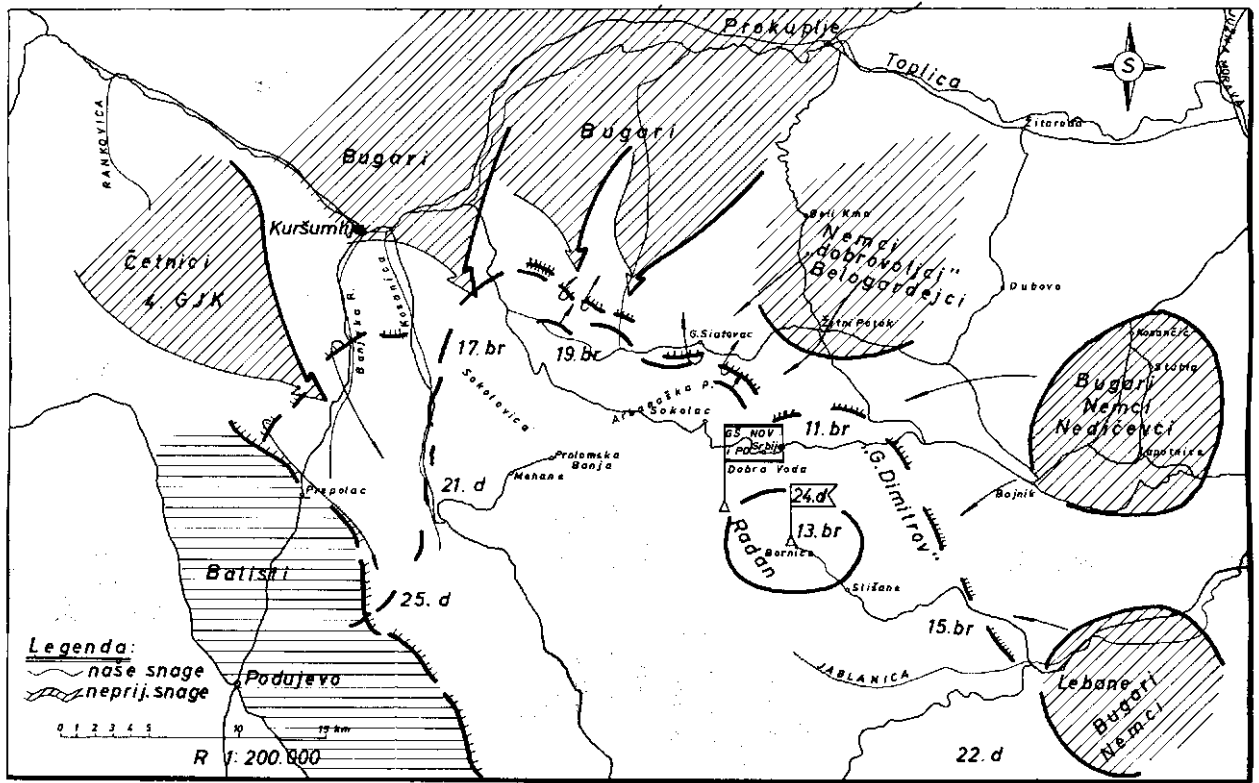
узима иаше положаје. Све јединице треба да воде рачуна да непријатеља ударе на његовим најслабијим тачкама, а на својим најпогоднијим правцима. Сваку забуну код непријатеља користити и на њега вршити оштре и енергичне противнападе у сваком моменту.

Сви штабови бригада држаће људство чврсто у својим рукама, не дозволити да се људство расипа, а у случају потискивања непријатеља гонити га немилосрдно. Према непријатељу бити немилосрдан. Штабови бригада издаће наређење свим јединицама да чврсто држе везу са суседним јединицама и у случају јачег непријатељског притиска на поједине секторе суседних јединица садејствовати».⁴⁹

Двадесетог јула рано ујутру почео је општи напад четничке 4. групе јуришних корпуса на положаје 21. дивизије. Непријатељ је нападао надмоћнијим снагама и уз подршку више минобацача и једне батерије брдских топова. Око 11. часова, после огорчене борбе, четници су овладели Пожаром и продужили напад према Црној чуки (триг. 1197), коју су заузели око 21 час. С обзиром на овакав развој борбе и на веома изразиту надмоћност непријатеља, у 23 часа је штаб 21. дивизије наредио постепено извлачење из борбе и формирање колоне за одступни марш правцем заселак Бугаре — Беџирово брдо — Игриште — Никодинова ливада — Жегрова — Велика Шатра. Ради што лакшег и безбеднијег извлачења из борбе, у заштитници су, према Пожару и Црној чуки, задржани батаљони 4. српске бригаде. У току ноћи уочи 21. јула 21. дивизија се, иако изложена врло јаком притиску, пребацила преко реке Топлице и друма Куршумлија — Мерћез. Даљи напад непријатеља задржан је отпором 4. бригаде на Игришту (триг. 1064), после чега је 21. дивизија наставила одступни марш преко Никодинове ливаде и Жегрове и 21. јула, у току преподнева, челом стигла у Велику Шатру, где су је прихватиле 16. и 18. бригада 25. дивизије. У рејону Велике Шатре улогу заштитнице преузеле су поменуте бригаде 25. дивизије које су организовале за одбрану положај на линији Мирница — Радова чука (кота 685) — Чундрак — Тиовачка чука (кота 686) — Црна чука (триг. 889).

Двадесет првог јула у 14 часова јединице 21. дивизије су извршиле одступни марш правцем Црна чука — Равни

⁴⁹ Исто, док. 34.

Ситуација код 24. дивизије 20. и 21. 7. 1944.

Шорт — Рача ка простору Саставци — Кутлово — Маторово — Медраре. Том приликом су прешле пут између Куршумлије и Куршумлијске Бање и Куршумлије и Раче. Марш је извршен под заштитом 16. и 18. бригаде 25. дивизије. Кад су достигле маршевски циљ, јединице 21. дивизије су се разместиле: 4. бригада, око 17 часова, на простору Маторово — Мердаре; 5. бригада на простору Дегрмен — Мала Косаница; 6. бригада на простору Саставци — Кутлово.

Пошто су извршиле задатак, 16. и 18. бригада 25. дивизије су се, под борбом против надмоћнијих снага 4. групе јуришних корпуса и 2. косовског корпуса, повукле на леву обалу Косанице и заузеле одбрамбени положај на линији Бранкова Кула — Превој — Кртока, а 17. бригада се померила на десну обалу Косанице, од Лубничког врха (кота 626) до Пупавичких ливада и Милошеве воде.

БОРБЕ У ТОПЛИЦИ

Док је 4. група јуришних корпуса у садејству са 2. косовским корпусом водила борбе против 21. дивизије, остале непријатељске снаге су завршиле груписање и поселе полазне положаје за напад на слободну територију у Топлици, Јабланици и Пустој Реци. Осамнаестог јула, у 14 часова, командант бугарске 27. дивизије, генерал-мајор Козаров, издао је заповест, којом је предвиђено наступање с линије Куршумлија — Тулари — Житорађа и заузимање линије Соколов крш (кота 650) — Маричићко брдо (триг. 604) — кота 721 — Трнов лаз (триг. 751) — кота 417 — Вељи Врач (триг. 834) — Јованова глава — кота 880 — кота 710 — кота 593 — 711 — кота 437 — Камен (кота 372). Достигнуте положаје требало је посетити и утврдити 19. јула до 16 часова с циљем да се затворе правци с југа према северу и обратно, не дозволи кретање снага НОВЈ у оба правца и очисти сав простор између реке Топлице и означене линије. Тежиште дејства бугарске 27. дивизије требало је бити на правцу Доња Коњуша — Грабовац — Доњи Дединац. Планом генерала Козарова било је предвиђено да:

— 122. пешадијски пук (три батаљона) наступа с линије Куршумлија — Шишмановац и утврди батаљонске рејоне одбране Соколов крш — кота 540 — Маричићко брдо, заселак

Питоми Поток — кота 636 — Доњи Дединац и кота 721 — кота 706, обезбеђујући се према Космачи и успостављајући везу с четничким јединицама у долини Косаничке реке;

— 69. пешадијски пук (два батаљона) наступа с полазног положаја села Шишмановац (искључно) — село Чуковац и достигне линију Трнов лаз — кота 417 — Троглав, коју да утврди;

— 2. батаљон 4. пука белогардејског Руског заштитног корпуса наступа са одсека Бела Вода — Марково гумно (искључно) и овлада линијом Јованова глава — кота 880 — кота 710 — кота 593, где да организује одбрану;

— 1. батаљон бугарског 69. пешадијског пука и два коњичка ескадрона наступају са одсека Марково гумно (триг. 422) — Житорађа и, пошто заузму одређену линију, да батаљон организује рејон одбране Огоревина — кота 578 — кота 637 — кота 711, а ескадрони рејон кота 437 — Камен (кота 372) — кота 481;

— ловачка чета наступа иза 122. пешадијског пука, организује одбрану на Голом брду (кота 730) и служи као општа дивизијска резерва.

Деветнаестог јула јаче снаге бугарске 27. дивизије прешле су на десну обалу Топлице и с линије Бела Вода — Доња Грабовница почеле напад према југу у два правца: преко села Беле Воде и Видојевце ка Ргачкој планини и преко Горње Коњуше, Голог брда (кота 730) и села Бресника према Трновом лазу (триг. 751). У току дана ове снаге су, уз подршку артиљерије и авијације, успеле да, после жестоке борбе, потисну развучене делове 19. српске бригаде 25. дивизије с положаја на Видојевци и да пред мрак избију на линију Ргајска планина — Трнов лаз — Доњи Дединац. Истовремено је 1. батаљон 69. пука, ојачан с два коњичка ескадрона, наступао из рејона Житорађе и главнином достигао линију село Асановац — Шуцљи камен — село Коњарник, а извиђачким деловима село Дубово.

Сутрадан, 20. јула, јединице бугарске 27. дивизије наставиле су напад и продрле до линије северне падине Соколовица — село Товарљане (заселак Пећинци) — село Широке Њиве — Ргаје. Један пук напао је на положају село Дубрава — село Бублица бугарску партизанску бригаду »Геогри Димитров« и после јачег отпора одбацио је с њених положаја и око 13.30 часова заузео линију села Бублица — Дубрава.

Двадесет првог јула снаге бугарске 27. дивизије продужиле су да нападају положаје 17. и 19. бригаде. Том прили-

ком оне су успеле да избију на Соколовицу до Милошеве воде, где су заустављене. Седамнаеста бригада је одолела свим нападима Бугара и успела да их одбаци према Космачи. Око 12 часова батаљони 19. бригаде су противнападом покушали да поврате Соколов крш (триг. 1017). Међутим, тај противнапад није успео. Ипак, у поновљеном противнападу јединице 25. дивизије су потисле бугарске трупе према селу Товрљанима и избиле на Милошеву воду. Лево од бугарске 27. дивизије, долином Јабланице и Ветернице, продирале су јединице немачке Дизнерове борбене групе и Српског добровољачког корпуса. Њихов напад су задржавале 10. српска бригада 22. дивизије и месне партизанске јединице.

У таквој ситуацији Главни штаб Србије, анализирајући дводневна нападна дејства непријатеља и добивши податке да се у Лесковцу прикупљају јаче немачке снаге, извукао је закључак да непријатељ има намеру да натера снаге НОВЈ да прихвате борбу на линији Радан-планина — Мајдан-планина и да их на том простору окружи, разбије и евентуално уништи, а остатке да набаци према западу, на »границу« према Косову, коју су били посели албански квислинзи. Да би се онемогућила непријатељева замисао, а у исто време створила база на Копаонику, за прихват и садејство Оперативној групи дивизија НОВЈ, која је требало да се пробије из Црне Горе у јужну Србију, Главни штаб Србије је 21. јула у 15 часова издао директиву којој је својим дивизијама поставио задатке за дуже време и на ширем маневарском простору. Према тој директиви 21. дивизија је требало да се помери с простора Мердаре — Дегрмен — Кутлово на линију заселак Бачије — Соколовица — Превој и на њој смени 17. и 19. српску бригаду, а по сређивању да поново предузме наступни марш најпогоднијим правцем ка горњем току Топлице и Јаворцу и наслањајући се на Копаоник, спречава прикупљање четничких снага.

Двадесет четврта дивизија, ојачана бугарском партизанском бригадом »Георги Димитров« и Јастребачким НОП одредом, имала је да поседне линију Арбанашка планина — Радан-планина — Петровац и да маневрише на простору од Пусте Реке до Горње Јабланице и од Радана до Јастрепа. До доласка 21. дивизије на простор Соколовица — Бачије, затим и по њеном одласку према Копаонику, 24. дивизија требало је да контролише овај простор.

Двадесет петој дивизији је наређено да њена 16. српска бригада крене у село Горњи Гајтан, где је требало да прими конкретан задатак од Главног штаба, да се 18. српска бригада пребаци на простор Оруглица — Барје ради ојачања одбране 10. српске бригаде 22. дивизије на правцу Лесковац — Оруглица и да 19. српска бригада смени 18. бригаду. Двадесет друга и 23. дивизија добиле су задатак да се задрже на својим операцијским просторима.

Истог дана, 21. јула, у 19. часова штаб 24. дивизије је наредио 17. српској бригади да затвори правац село Висока — Мало Пупавце, а 19. бригади 25. дивизије да затвори и упорно брани правац Космача — Товрљане — Арбанашка до доласка снага 21. дивизије, а затим, пошто буде смењена од јединица 21. дивизије, да крене правцем Власово — Гајтан — Бучумет — Рафука — Бувци — Барје и уђе у састав своје дивизије. Једанаеста српска бригада је добила задатак да затвори правац ка Соколовцу (триг. 1260), као и правац села Статовац — Богујевац — Добра Вода, а Бугарска партизанска бригада да поседне положај село Магаш — заселак Марино Кале — село Драги Део и затвори правце од Дубраве и Бублице, док је 13. српској бригади наређено да организује одбрану на линији села Брестовац — Славник — Бучумет. Петнаеста и 17. српска бригада предвиђене су за извршавање специјалних задатака.

Двадесет другог јула 6. српска бригада 21. дивизије избила је на одређене положаје и сменила 17. и 19. бригаду. У исто време 4. српска бригада, која је требало да смени батаљон 16. српске бригаде 25. дивизије и брани положај Бранкова Кула — Превој — Крток, није успела да достигне одређене положаје, јер је, идући према њима у уверењу да се ту налази батаљон 16. бригаде, наишла на јаче снаге четничког 3. јуришног корпуса, које су у међувремену кренуле у напад преко Куршумлијске Бање. Под њиховим притиском 4. бригада се повукла прво на своје раније положаје, а затим на линију Крварски вис (триг. 1002) — Дегрмен. Истог дана 5. српска бригада је стигла у село Мејане.

У току дана четничка 4. група јуришних корпуса продужила је наступање основним правцем Превој — Мејане. Јединице бугарске 27. дивизије и четничка Расинско-топличка група корпуса нападале су положаје 6. бригаде 21. дивизије, са тежиштем од Соколовог крша ка њеном десном

крилу, подишавши засеоку Бачије. Истовремено су нападали и положаје 19. бригаде 25. дивизије и 11. бригаде 24. дивизије, које су затварале правац од Широке Њиве и Статовца према Арбанашкој планини и Радану. Северна група Српског добровољачког корпуса наставила је напад са линије Доње Коњувице — Придворица према Оранима у позадину 21. и 24. дивизије, док је јужна група, заједно са немачком Дизинеровом борбеном групом, продирала од Лебана и Лесковца ка Оруглици. Тај правац је успешно затварала 10. бригада 22. дивизије.

У оваквој ситуацији, пошто се јасно испољила намера непријатеља да офанзивним дејством из супротних правца, од Мердара и Лебана, одсече 21. и 24. дивизију од осталих снага Главног штаба Србије и набацивањем на Радан разбије их или уништи, штаб 21. дивизије је прегруписао своје снаге: 6. бригаду је повукао на простор заселак Бубањ — Власа — Власово ради наслона на 11. бригаду 24. дивизије, која је бранила положај у рејону Грујеве кошаре (северно од села Богујевца), и затварања правца ка Радану и Пустој Реци, како се севера, тако и са запада; 5. бригаду поставио је на линију Јавор (кота 1096) — Мала врата — Соколов вис (кота 1370), с тим да један батаљон, док остале јединице не заузму планом предвиђени распоред, задржи у Мејанима; 4. бригаду је упутио на линију село Ђаке — село Зебица да затвори правац долином Косанице према планини Мајдану. У исто време Главни штаб Србије је дао задатак 10. бригади 22. дивизије и 18. бригади 25. дивизије да у рејону Оруглице осигурају маневарски простор на десној обали Јабланице од напада непријатељских снага са Кукавице.

Двадесет трећег јула 21. дивизија је заузела одређене положаје, сем 4. бригаде, која није правовремено примила наређење, јер се под борбом и притиском четничких снага с правца Кутлово — Соколовица (кота 918) и Дегрмен — Мачја Стена повлачила према Иван-Кули и Равној планини.

Штаб 21. дивизије имао је намеру да у току овога дана одржи положаје, а по паду мрака да се јединице извуку из борбе и преко Широке Њиве поново пребаце у Топлицу, како је то већ наредио Главни штаб Србије. Међутим, још у раним јутарњим часовима непријатељ је почео развијати напад на целом фронту 21. и 24. дивизије. Нарочиту упорност испољили су четнички корпуси који су нападали из долине Косанице. Тако је 1. јуришни корпус у 3 часа кренуо у напад

правцем Дегрмен — Краварски вис — Иван-Кула, а 3. јуришни корпус правцем село Саставци — Ђавола Варош — Соколов вис (кота 1376), који је, по наређењу команданта четничке 4. групе јуришних корпуса, требало заузети »по цену живота«. Јединице 21. и 24. дивизије пружале су снажан и организован отпор. Међутим, бројно и технички надмоћнији непријатељ, поготово што су јединице 21. дивизије биле преморене и с врло мало муниције, око 12 часова је успео да овлада Соколовим висом. Око 17 часова непријатељ је заузео заселак Врата и продро у рејон Гајтана, где је заноћио. Изразитију активност показале су и снаге четничке Расинско-топличке групе корпуса, које су наносиле удар лево од четничке 4. групе корпуса. Наслањајући лево крило на бугарску 27. дивизију, оне су овладале Соколовицом, Великим подом (кота 1306) и Шопотом, уклинивши се на Петровцу, Радану и Арбанашкој у борбени поредак 21. и 24. дивизије.

ОДСТУПАЊЕ НА ДЕСНУ ОБАЛУ ЈАБЛАНИЦЕ

Због оваквог развоја догађаја одустало се од планираног поновног пребацивања 21. дивизије у Топлицу, па је 23. јула у 18 часова наређено да се 21. и 24. дивизија извуку из борбе и прикупе на простору Велика Лопарда — Добра Вода — кота 765, одакле да се повлаче у Јабланицу.

Да би се обезбедило прикупљане ових дивизија, 17. бригади издато је наређење да организује обезбеђење на линији изнад Беговића Гроба до изнад Велике Лопарде, док се не повуку јединице обе дивизије. После њиховог проласка требало је повући и 17. бригаду, образујући заштитницу 21. и 24. дивизије све до преласка на десну обалу Јабланице.

Бригада је изашла и посела положаје у највећој тишини. Около је у свим правцима беснела борба. Према селима Богујевцу и Арбанашки чула се пешадијска и артиљеријска ватра, а према Јавору, Малим вратима, Великом поду и Шапоту (триг. 1409, највећи врх Радана) одјекивали су пуцњи и учестали рафали аутоматског оружја.

Групе срна су на неколико места преплашене истрчавале испред положаја батаљона, па када би стигле скоро надхват руке и осетиле притајене борце, нагло би скретале и највећом брзином нестајале у шуми. По протрчавању срна оцењивала

се близина и правац непријатеља и појачавало осматрање, али се и даље одржавала тишина на положајима.

Све до пада мрака непријатељ се није појавио. Застао је негде испред бригаде, ван њеног домета и заноћио. Ноћу, када је последњи борац 21. дивизије замакао од Велике Лопарде ка селу Добре Воде, повучена је са положаја 17. бригада, свила се неометано у колону и наставила марш на зачељу.

Маршовало се целе ноћи, без застанка. Негде пред зору бригада је стигла у село Доњи Бучумет. Овде је поново изашла на положаје и у улози заштитнице обезбеђивала полагање јединица на десну обалу Јабланице. Многобројне колоне јединица, команди места, територијалних одреда, народа, болница са рањеницима на коњима и на колима са воловским запрегама, појединаца, људи и жена најразличитије доби, шарено обучених и најшареније наоружаних, многи од њих и без оружја, сливале су се према реци, а онда замицале узбрдо ка селима Рујковцу и Лапаштици. Једанаеста српска бригада последња је наишла преморена од даноноћних борби и маршева. Увелико је било пре подне када је наређено и 17. бригади да пређе Јабланицу. Последњи се са положаја на коти 531, изнад села Богујевца, повукао 1. батаљон. При проласку кроз засеоке Црквице и Радиновац, близу саме реке, бригаду је сачекало пријатно изненађење. Сваком борцу је подељено по неколико парчића препеченог хлеба. То је било припремљено у некој од партизанских пекара у Пустој Реци, а интендант 24. дивизије Живорад Петровић Брица потврдио је овим своје способности и сналажљивост, али и да није заборавио јединицу у којој је до само пре неколико дана био партијски руководиоца. Лично је руководио поделом хлеба, а онда се повукао са својом старом јединицом ка селу Лапаштици.

Прелаз преко Јабланице извршен је код села Рујковца. Река је била мала, свуда се могла газити. Већина бораца 17. бригаде први пут се наша с ове стране Јабланице. За њих су ови предели били нови и непознати. Народ скроман, сиромашан, економски потпуно исцрпљен од бројних војски које су у последња два месеца овуда прошле. Од друге половине маја овде су се налазиле бројне непријатељске јединице и једна-две дивизије НОВЈ које су водиле борбу против њих. Сада су на овом уском простору између Јабланице и Шуманске реке груписане три дивизије (21, 24. и 25), многобројне команде и установе, маса народа и Главни штаб Србије са војним мисијама.

Марш је био напоран, исцрпљујући. Борци су користили сваки тренутак за одмор и спавање. На сваком застанку, ма и најкраће трајао, падали су као снопље и одмах би поспали. Будиле су их одсечне команде старешина за покрет и упорна дрмусања сабораца који су били лакши на сну. Многи борци су постали прави мајстори спавања или бар дремања у току марша. Маршевали су спавајући, инстинктивно осећали заста-нак колоне па би и сами стали. Неки би стали тек после ударца челом о нишан пушке претходника ако би је овај носио о десно раме. Било је доста бораца који су по преласку Јабланице имали ожиљке на челу од нишана.

Двадесет четвртог јула, негде око подне, 17. бригада је прошла кроз Лапаштицу. Одмах затим дат је одмор и наређено да се бригада размести у рејону Лапаштица — Ђулекаре ради одмора и да организује осматрање.

Одмор је трајао кратко. У рејону села Буваца била ју је сустигла 13. бригада. Она је до тада обезбеђивала болницу 24. дивизије. Како је истог дана поподне ангажована у борбама против Бугара, наређено је 17. бригади да преузме обезбеђење болнице.

Још тог дана је и било времена за кратак одмор. У групама бораца могле су се чути тихе, једногласне, монотоне и чежњиве завичајне песме. Прва је била:

»Ој, Топлицо, ладна водо, збогом, драга, ја ти одо',
Ја ти одо' а ти оста, ето теби јада доста,
Када пређем Пусту Реку, поздрави ми милу секу,
А кад пређем Јабланицу, поздрави ми вереницу,
Кад се вратим до Радана, чекај писмо од драгана, ,
Чекај писмо од драгана, топличкога партизана«.
А затим друга:
»Пуста Реко, Јабланице секо,
Вас две нисте од циља далеко,
У вас двома све се нешто спрема,
Све се спрема и мора успети,
Макар Србин и морао мрети«.

У том импровизованом сплету обавезно је отпевана и песма »Топлички смо млади партизани«.

Тог дана на десној обали Јабланице дивизије НОВЈ су биле у овом распореду:

— 21. дивизија са 5. бригадом у селу Црни Врх, 6. бригадом у рејону села Капита и 4. бригадом у рејону село Тупале — Тупалски вис;⁵⁰

— 25. дивизија, са све три своје бригаде и 10. бригадом 22. дивизије, на простору Горња Оруглица — Синонове;

— 24. дивизија са 11. бригадом у рејону Топалски вис — Радевачка чесма, са 13. бригадом и бугарском бригадом »Георги Димитров« у нападу на непријатеља на Бувцу и са 17. бригадом на положају Лапаштица — Булекаре.

Истог дана непријатељ се концентрисао на правцу Трупале — Реткоцер — Бучумет — Лебане — Барје.

НА ПОЛОЖАЈУ ДРВОДЕЉА — ТУПАЛЕ — ТУПАЛСКИ ВИС

Не улазећи детаљније у процену Главног штаба Србије на дан 24. јула 1944, истичу се у слободној интерпретацији неки закључци: да је простор између Јабланице и Ветернице за све снаге које су се на њему прикупиле мали и да не пружа добре услове за организацију упорне одбране и повољан маневар. Због недовољног искуства и преморености, јединице нису биле у стању да одмах изврше противудар и одбаце знатно бројније и технички надмоћније непријатељске снаге које су их окружавале, а чија офанзивна способност још није била ослабљена. Излаз из овакве ситуације требало је тражити у пробоју главних снага (све три дивизије) и развијању офанзивних успеха према Гњилану како би се створили услови за маневар на десну обалу Јужне Мораве, или поново ка Топлици, Копаонику и Пустој Реци.

»Из наведених разлога и рачунајући да ће изненађење одиграти важну улогу приликом прелаза преко границе с Косовом и омогућити лакше и брже извођење једног ширег маневра, који би имао за циљ општи противудар, Главни штаб за Србију је одлучио да јединице што пре извуче одатле и упути према Гњилану и даље, према ситуацији. Главни штаб, сматрајући да постоје сви услови да се предвиђени задаци изврше онако како је замишљено, 24. јула у 19.45 часова I наредио је потчињеним јединицама следеће:

¹° Архив VII, кут. 181, бр. рег. 10/5 и кут. 1040, бр. рег. 47/3.

⁵⁰ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 535.

— 21. дивизији: да одмах крене правцем Тупалски вис — Радевачка чесма (кота 992) — Синонове и смести се на просторији Кедара шалонат - Синонове, да постави осигурање према Вељој глави (триг. 1181) и привремено не испољава активност према непријатељевим снагама на српскоалбанској демаркационој линији, како не би пре времена открила циљ маневра;

— 25. дивизији: да 25. јула рано ујутру пребаци једну бригаду из рејона с. Липовица у рејон с. Врбовице, а две бригаде до 12.00 часова задржи у Липовици, ради осигурања, а затим и њих упуту у Врбовицу, одакле је требало цела дивизија да продужи марш по новој заповести.

Да би се обезбедили ови покрети наређено је 24. дивизији да затвори правац Лебане — Бувци — Радевачка чесма и Медвеђа — Тупалски Вис, а затим, 25. јула, по паду мрака, да изврши покрет правцем Тупалски Вис — Радевачка чесма — Синонове, а 15. бригади (која се налазила под непосредном командом Главног штаба, да затвори правац Барје - Оруглица (тгм 971).⁵²

На основу овакве одлуке у току поподнева 24. јула 17. бригада се прикупила јужно од Ђулекара и посела положаје, хватајући везу десно са бригадом »Георги Димитров« на Буковачкој коси, а лево са деловима 21. дивизије и 11. бригадом у Тупалама. Деснокрилни сусед је повремено водио борбу. Испред 17. бригаде је било мирно. Болница коју је бригада обезбеђивала наставила је кретање путем ка Радевцима и Синонову. Јединице бригаде су наставиле одмарање и извиђање са нових положаја.

У току ноћи из штаба 24. дивизије је стигло наређење да бригада настави марш према југу и до сванућа 25. јула поседне положаје Дрводеља - Тупале. Десно у рејону села Сковрча налазила се Бригада »Георги Димитров«, а лево на линији Тупале — Тупалски вис 11. бригада. Све три бригаде у првом ешелону одбране дивизије. У резерви дивизија и обезбеђењу болнице требало је да се налази 13. бригада у рејону Рађевачке чесме, где да затвара и правац од Сјеринске Бање. Свим јединицама постављен је задатак да воде упорну одбрану и спрече непријатеља да до краја дана продре ка Радевцима.

После ноћног марша, пењући се од Ђулекара, бригада је осванула у рејону Дрводеља. Земљиште нископланинско,

⁵² Петар Вишњић, *Немачка офанзива у Србији средином 1944*, ВИГ 2/1970, стр. 149.

врло испресецано, са slabим путевима, местимично пошумљено. Проређени храстови, кржљави и са скресаним гранама, нудили су се ту и тамо као природни закљони. Села сиромашна, куће примитивне, усамљене, или у мањим групама. Када су борци у једној од кућа затражили нешто за јело, убога домаћица је понудила само комад овсеног хлеба и парче сира. Ничега другог није било. Хлеб је био опор, укуса шумског лишћа, печен од непросејаног брашна, једва да се могао јести. Нигде никаквог воћа, или било чега што би се могло појести. Поред пута би се нашла понека дивља крушка, шљива или оскоруша али тек заруделе, без наде да икада сазру. Толико је све било дивље и пусто, сиромашно, опустело. Строго је било забрањено да се беру зелени плодови, али и поред тога неки прегладнели борци су их брали и јели, а онда добијали пролив и још више повећавали исцрпљеност.

Седамнаеста бригада је врло брзо посела положаје на линији јужно од Дрводеље, на десној обали Шуманске реке, па улево до Тупала. Три батаљона су била у првој линији одбране, а 4. батаљон, као резерва, за прихват батаљона првог ешелона. Борци су убрзано градили закљоне, импровизујући их од приручног материјала и користећи се најчешће природним закљонима. Не лево крило бригаде излазила су два слабија колска пута, који су се спајали на Тупалском вису. Један је водио из Лебана, други из Медвеђе, да би се од Тупалског вуса настављао један пут ка Вељој глави. Пут је кроз ово беспуће израдила Србија пре 1912. године у оквиру припрема за балкански рат са Турском. Борцима и старешинама је скренута пажња да се бригада налази на тежишту одбране, да се овде може очекивати напад најјачих непријатељских снага и да се положаји не смеју напустити до даљег наређења.

На почетак непријатељског напада није се дуго чекало. Двадесет петог јула, око 8 часова, на одсеку одбране бригаде, ширине 5-7 километара, прво је напао један одред бугарске коњице. Непријатељ је покушао да продре на десно крило бригаде, користећи се међупростором између 11. бригаде и Бригаде »Георги Димитров«. Коњица је пришла доста близу положаја. Брзом палбом из аутоматског оружја и минобацача нанесени су јој велики губици и коњички одред је одбачен назад. После тога, у току целог дана бугарске пешадијске јединице су обнављале нападе на десном крилу и у центру, али су сви покушаји да се пробије одбрана бригаде одбијени.

Истовремено је на лево крило нападала једна јединица Српског добровољачког корпуса, али безуспешно. Међутим, у рано поподне, око 13 часова, на овом одсеку појавили су се немачки тенкови. Они су без икаквих тешкоћа напредовали путем из правца Капита ка Тупалу. Застајали су повремено и отварали ватру из топова, засипајући борбени поредак бригаде по целој ширини. Тенкове је подржавала ватра артиљерије. Да би зауставили тенкове, према њима су упућени борци са противтенковским пушкама и ручним реактивним бацачима »џон бул«. Такође су још раније били ископани противтенковски ровови и постављено неколико ПТ мина. Тако организованом одбраном тенкови су заустављени, али су наставили са топовском ватром.

Пратећи развој догађаја и пошто је био обавештен о губицима и притиску тенкова на 17. бригаду, командант 24. дивизије је око 15 часова наредио да се лево крило бригаде повуче на Тупалски вис, где би га прихватила 11. бригада. На новој линији одбране Дрводеља — Тупалски вис требало је наставити упорну одбрану.

У међувремену, косом западно од Дрводеља, уз појачану ватрену подршку тенкова и артиљерије, наступао је стрељачки строј Немаца. Они су се приближавали положају 1. батаљона. Војници са шлемовима, погнута напред, пребацивали су се по стрељачким одељењима, вешто се користећи проређеним дрвећем. Застали би када би се отварала јача ватра, попадали заузимајући заклоне, а онда би одељења опет кренула и тако се наизменично смењивала у кретању и подршци. У том тренутку када се очекивао почетак јуриша непријатеља 1. батаљон је добио наређење да се повуче на следећи положај на Тупалском вису. Борбу је прихватио 4. батаљон из резерве. Први батаљон је у трку посео наредни положај на Тупалском вису и одмах наставио борбу. До пада мрака непријатељ се морао задовољити само дејствима тенкова и артиљерије и појединачних авиона који су се повремено појављивали изнад положаја.

Батаљони 17. бригаде су се одржали на Дрводељи и Тупалском вису. Том приликом су погинули: Милош Карацић из Горњег Статовца, који је у 11. бригаду ступио пред саму офанзиву, а претходног дана се придружио 1. батаљону 17. бригаде код Ђулекаре, Драгољуб Тодоровић, борац 2. батаљона, родом из села Гојиновца, и борац који се вероватно звао Милан Стеванић родом из Миљковице, код Прокупља. Од исте гранате од које је погинуо Стеванић тешко је рањен

командант 2. батаљона Ђорђе Перишић из Белог Камена у Топлици. Од Перишића дужност команданта 2. батаљона примио је Љубинко Перовић. Тешко рањен од гранате у главу и тело са више гелера, Перишић ће бити на лечењу све до септембра 1944, када ће поново доћи у 17. бригаду за команданта 1. батаљона. Поред команданта 2. батаљона, било је рањено укупно седам бораца. Губици непријатеља су остали непознати.

У току 25. јула, Главни штаб Србије поставио је нове задатке потчињеним јединицама: 21. и 25. дивизији да избију на такозвану »арнаутску границу« тачно у 22 часа и предузму покрет, и то: 21. дивизија општим правцем Веља глава — кота 1181 — Китка — кота 1154 — Огоште и да избије на простор села Беривојце — село Коретин, а 25. дивизија општим правцем Црни камен (кота 1100) — село Врућевце — село Кокочек и да избије на простор село Чараковце — село Топоница.

У наређењу се, уз остало, каже и ово:

»Као прву етапу марша узети: 21. дивизија: село Стрелица — с. Копривница, 25. дивизија: с. Шипошница — с. Колочек.

24. дивизија проћи ће границу између 24 часа 25. ов.м. и 2 часа 26. ов. м-ца општим правцем за 21. дивизијом с тим да избије на просторију: Огоште — с. Костадинце — с. Босце«.⁵

У операцијском дневнику штаба 24. дивизије за 25. јула је записано:

»... У 18 часова издали смо наређење за концентрацију дивизије на Радевачкој чесми. У 21.30 часова кренули смо правцем Веља Глава — Китка — к. 1154. Време је ведро и топло«.⁵⁴

Пред сам крај дана, 25. јула, командант 24. дивизије Ратко Софијанић позвао је команданте бригада у штаб дивизије и издао им заповест за дејства бригада у току ноћи и сутрашњег дана. Улогу заштитнице 24. дивизије и осталих снага преузела је од 17. бригаде 13. бригада. Једанаеста бригада, на десном крилу 21. дивизије, требало је да напада у рејону Белог камена (кота 940), а 17. бригада да образује резерву Главног штаба Србије и да се креће на зачељу, односно иза борбеног поретка 21. дивизије. Бригада »Георги Димитров« требало је да се креће иза 17. бригаде, а 15. бригада и даље да остане у непосредној заштити Главног штаба. Штаб 24. дивизије је требало да се креће иза 17. бригаде.

⁵³ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 432.

⁴ Исто, стр. 536.

По паду мрака прикупљени су батаљони у рејону Радевачке чесме и после краћег одмора отпочео је марш преко села Сионове ка Вељој глави. Код села Моровца патроле бригаде су сустигле заштитницу 21. дивизије, а испод саме Веље главе (триг. 1181) штаб 24. дивизије је зауставио 17. бригаду. Још се није добро ни разданило када су испред бригаде замицале последње јединице 21. дивизије, развијајући се у борбени поредак. Ивицом шуме промицале су мање колоне и нестајале пењући се кроз шуму ка непријатељским положајима.

Ускоро је задрхтала планина од снажне ватре пушкомитраљеза и експлозија. Мало помало ватра се све више удаљавала и постепено нестајала на оностраним падинама Веље главе. »У свануће предњи делови 21. и 25. дивизије избили су на падинама Веље Главе, где су у исте добили пушчану и митраљеску ватру, а убрзо и артиљеријску ватру. Арнаути су убрзо одбачени и дивизије су продужиле надирање«.⁵⁵

За то време јединице 17. бригаде су чекале постројене у маршевском поретку, за покрет и извршење постављеног задатка. Оне су биле маскиране од осматрања и дејства непријатеља густом шумом. А кад је свануло, могло се пушити, јер је за време маршевања било најстроже забрањено паљење лампи, ложења ватри, чак и пушење. Сада је бригади дат одмор, а у шуми је почела да се припрема храна. После три узастопно непреспаване ноћи, заморних маршева и тешких борби, борци су могли да се бар мало одморе. Одмор је трајао све до раних поподневних часова.

Уместо очекиваног покрета преко Веље главе, по подне је штабу 17. бригаде саопштено да се одустаје од даљег продора на Косово и да ће бригада добити нови задатак. То је одмах саопштено командантима батаљона и наређено им да јединице припреме за покрет. Шта се збивало, види се из операцијског дневника Главног штаба Србије за 26. јул 1944, где је записано:

»Обзиром на надмоћне непријатељске снаге око 17 часова донета је одлука да се напусти арнаутска територија и да се јединице у току ноћи 26/27. ов. м-ца пребаце по следећем:

24. дивизија на сектор Липовица — Д. Оруглица, правцем Веља Глава — Сионове — Липовица и постави на просторију Липовица — Г. и Д. Оруглица.

21. дивизија правцем: Китка — Веља Глава — Црни Камен — Девојкин Камен — Г. Оруглица — Д. Оруглица, са

⁵⁵ Исто, стр. 433.

задатаком да се постави на просторији Мелово — Гагинце — Барје.

25. дивизија правцем: Црни Камен — Копиљак (кота 1126) — Драгобуца — Препеља у рејон којих села да се постави.

На одређеним просторијама да се јединице уреде и припреме за даље операције.

Све јединице у току ноћи су достигле одређене просторије.⁵⁶

У међувремену, док су вршене припреме за покрет јединице 21. дивизије биле су потиснуте од јаких немачких и балистичких снага, које су подржавали тенкови и артиљерија. Ускоро је артиљерија почела да дејствује и преко »арнаутске границе«, тукући простор на коме је била размештена и 17. бригада, болница са рањеницима и болесницима, маса народа који се повлачио из Топлице, Јабланице и Пусте Реке, друге јединице, Главни штаб и војне мисије. На Вељој глави поново је оживела непријатељска пушчана и митраљеска ватра. Није се још уочавала никаква непосредна опасност, али су одједанпут оживели планински пропланци од група људи који су журили и трчали на све стране. Међу њима је било и наоружаних, али се није могло знати да ли су то борци из једница или наоружани појединци из гомила избеглица. Већина њих се сливала према путу поред кога је у колони чекала на ново наређење 17. бригада, још увек цела оријентисана за покрет према Вељој глави. О томе војни историчар Петар Вишњић пише:

»Повлачење 24. дивизије и болнице извршено је уз непосредну заштиту 21. дивизије. Двадесет шестог јула, око 18.00 часова, почело је повлачење са обезбеђујућих положаја и јединица 21. и 25. дивизије у правцу Веље Главе и Шушњате косе. Одвајање од непријатеља и напуштање положаја је вршено по деловима и у потпуном реду. Повлачење су једино ометале избеглице, које су се прикључивале колони. Њих је привремено била захватила паника, која се местимично пренела и на јединице, нарочито на 6. бригаду 21. дивизије. Ипак, хитном интервенцијом руководиоца и комуниста, паника је брзо сузбијена и омогућено даље организовано повлачење«.⁵⁷

Један од очевидаца догађаја, тада заменик команданта 17. бригаде, Радивоје Лазаревић, о томе нам казује:

⁵⁶ Исто, стр. 434.

⁵⁷ ВИГ, 2/70, стр. 152-153.

»Тешко је утврдити узроке за појаве панике. Код масе људи различитог састава узроци су могли бити и најмањи поводи, нарочито када су уморни, напрегнутих живаца, у ишчекивању и дугој неизвесности, недовољно информисани и код наглих и изненадних преокрета ситуације. А све се то било стекло тога дана под Вељом главом. После изненадне појаве комешања избеглица и почетка бежања без икаквог реда позове ме командант 24. дивизије, потпуковник Ратко Софијанић и пита: 'Има ли ту нека јединица, Лазо, да заустави овај народ?' Ја му одговорим да је још увек ту цела 17. бригада, а он ће мени: 'Узми колико ти треба бораца, заустави народ и доведи га у ред'.

Паника је брзо савладана, људима саопштено да не иду у неизвесност и одређена места на којима ће сачекати наређење за даље кретање. После тога командант 24. дивизије издао је усмено кратко наређење 17. бригади да са једним батаљоном поседне старе ровове на Вељој глави (ровове из ранијих ратова, прим. П.М.), да батаљон ту сачека и прихвати јединице 21. дивизије, а затим да образује заштитницу болнице 24. дивизије и прати је до Липовице где ће ући у састав Бригаде. Даље је наређено да главнина (три остала батаљона) одмах крене у улози предходнице дивизије правцем Веља глава — село Синонове — село Липовица и на том правцу разбије непријатељске снаге и обезбеди марш главнине 24. и 21. дивизије, болница и осталих структура које се буду кретале истим правцем«.

Пошто су већ били спремни, батаљони су одмах приступили извршењу задатака, уз потребна осигурања. У току наступања патроле главнине бригаде изненадиле су један вод недићеваца, северно од Шушнате косе и заробиле већину непријатељских војника. Неколико непријатељских војника је погинуло, а само неколико их је побегло према селу Маровцу, користећи се густом шумом. За то време развили су се за борбу 2. и 3. батаљон и у краткој сусретној борби успели да протерају главнину недићеваца, јачине око батаљона, у правцу Радевачке чесме (кота 992). Тако је бригада врло брзо овладава важном раскрсницом колских путева који воде у правцу Радевачке чесме и ка Липовици, а затим наставила наступање у захвату пута, платоом Липовице. Овде је наишла на јаче бугарске снаге, које су се биле утврдиле на платоу Липовице. Отпором бугарских војника бригада је привремено заустављена у достигнутом рејону кота 936 — Липовичко гробље — тригонометар 946.

Предвече су у штаб бригаде стигли заменик командант Миле Ђаловић и начелник штаба 24. дивизије Воја Ристић и одмах издали наређење да се бригада утврди на достигнутим положајима (кота 936 — ЈТиповичко гробље — триг. 946) и да се по сваку цену одржи све док јединице 21, 24. и 25. дивизије, као и Главни штаб Србије, болнице и избегли народ не пређу преко долине којом тече Горња река и продуже ка Оруглици, а затим да крене за главном колоном такође према Оруглици. У исто време штаб бригаде је добио задатак да регулише кретање колона свих снага на овом правцу и спречи заостајање на путу. Бригада је овај задатак извршила без већих тешкоћа, јер у току ноћи непријатељ није био активан.

Овде је као заштитница болнице пристигао и 1. батаљон. Он је тога дана рано поподне успоставио контакт са јединицама 21. дивизије и, пошто су оне остале на Вељој глави као главна заштитница свих снага НОВЈ, батаљон је за видела кренуо са дивизијском болницом и у први сумрак 26. јула прикључио се главнини бригаде.

Тако је 17. бригада само у једном дану имала три улоге: прво, резерва предвиђена за увођење на једном правцу, затим претходница главних снага на супротном правцу и, најзад, сигурна заштитница и побочница ових снага. На тај начин она је испољила високу гипкост и флексибилност у командовању и извршењу маневра, као и сигурност у извршавању борбених задатака, што је уочио и Главни штаб и што ће имати у виду при додељивању задатака бригади у блиској будућности.

Оно што су борци доживели само у једном дану било је више и тужније од свега што су до тада видели. Поред путева су лежали несахрањени лешеви; на путевима и стазама сретао се велики број рањеника, у воловским колима, на коњима, на носилима, као и оних који су се завијених руку и глава кретали пешице. Разбацане ствари, угинули коњи и друга стока. Језиве и ужасне последице непријатељске офанзиве.

НА ОРУГЛИЧКОМ ПОЛОЖАЈУ

Двадесет седмог јула пред зору, тек кад су задњи делови замакли према Оруглици, 17. бригада је отпочела неопажено да напушта положаје, које је током минуле ноћи држала према Бугарима код Липовице, постепено образујући колону да

одмаршује према Оруглици. У току марша бригади је наређено да се, у улози опште резерве Главног штаба Србије на оругличком положају, распореди у рејону северно од села Мијовци — кота 784 — кота 893 и буде спремна за дејства по наређењу Главног штаба.

Овим покретима, у току ноћи 26/27. јула, извршен је маневар прегруписавања снага Главног штаба Србије. Све јединице су се прикупиле источније од општег правца Медвеђа — Веља глава према коме су надирале главне снаге непријатеља. Две дивизије (21. и 24. дивизија), заједно са Главним штабом и страним мисијама, освануле су на левој обали Ветернице, тачније, на вододелници горњих токова Ветернице и Шуманске реке. У оперативном погледу, овакво груписање је било погодно за пребацивање свих снага на десну обалу Јужне Мораве, или противудар у леви бок непријатеља, забацивање и поновни продор у Пусту Реку и Топлицу.

Распоред снага све три дивизије на овом простору 27. јула изгледао је овако:

— 24. дивизија: 11. бригада у Горњој Оруглици, где је у току ноћи пристигла са Белог Камена; 15. бригада у средњој Оруглици; 13. бригада у селу Дупељеву; Бригада »Георги Димитров« у селу Равни Дел и 17. бригада северно од села Мијовци;⁵⁸

— 21. дивизија: 4. бригада код Доње Оруглице; 6. бригада код села Гагинаца и 5. бригада у заштити Главног штаба;

— 25. дивизија у рејону села Драгобужде, спремна за прелаз преко Јужне Мораве;

— Главни штаб Србије пре подне у селу Равни Дел, а поподне у рејон села Горње Лалинце.⁶⁰

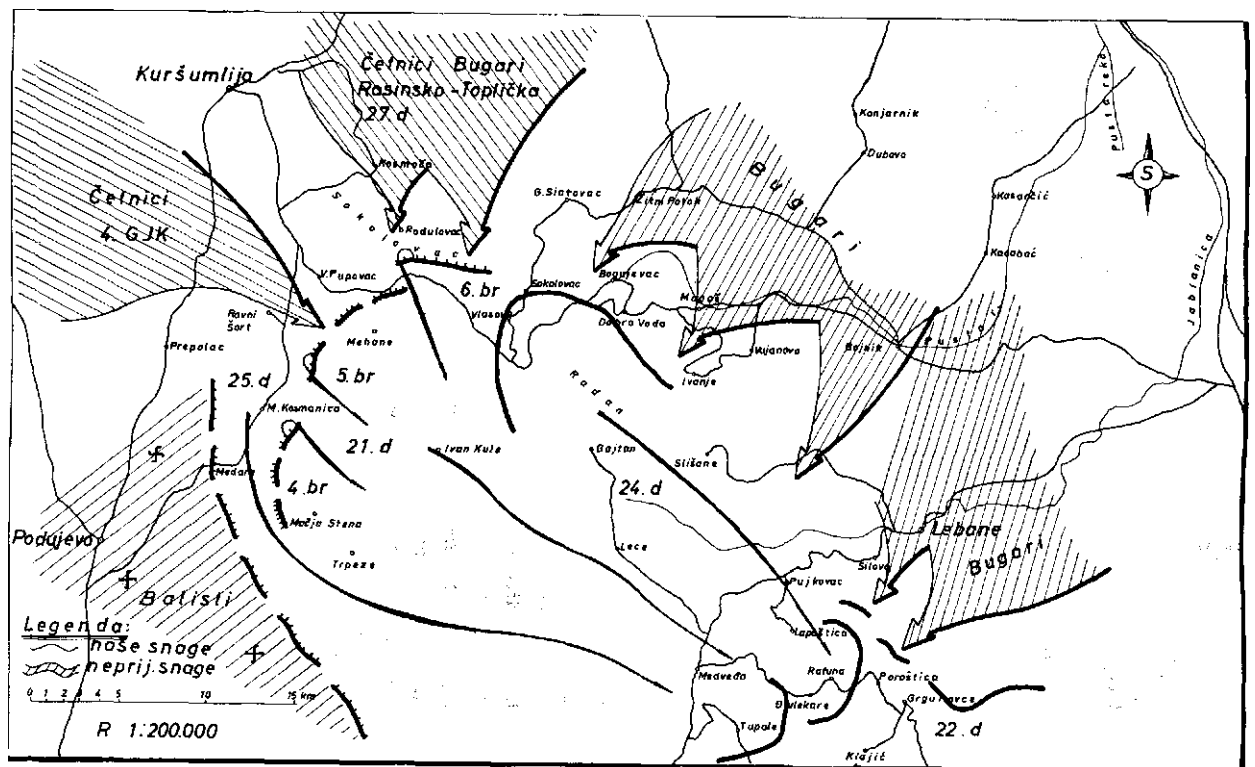
Цело пре подне 17. бригада се одмарала распоређена по батаљонима, недалеко удаљеним један од другог. На десном крилу је одржавала везу са 4. српском бригадом 21. дивизије. Испред ње се, на левом и десном крилу, непрекидно водила борба. Артиљеријска ватра није престајала, а повремено су се чули и тенковски мотори како брекћу уз стрме косе у правцу Горње Оруглице и Мелова.

У непосредној близини се налазио и Главни штаб. Много људи и натоварених коња који су пасли околно. На коњима

⁵⁸ Зборник НОР-а, том I, књ. 9.

⁵⁹ ВИГ 2/70, стр. 153.

⁶⁰ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 437.

Маневар 24. и 21. дивизије 22. 7. 2944.

различити уређаји и други товари, иеки само оседлани. Један вод бораца је ишао до Главног штаба и отуда се вратио са сандуцима муниције која је подељена бригади. Причали су да су видели много високих официра НОВЈ, али и Руса и Енглеза. Ђокић се хвалио да је видео и самог команданта Главног штаба Кочу Поповића, а на питање какав је, он је, одговорио, снебивајући се:

»Па, како да вам кажем, људи, обичан, порђао од неспавања, упале му очи, црномањаст, а омршавео, сама кожа и кост. Боже ми опрости, као Исус из Витлејема. Али, жустар, другови, место га не држи, опасник«.

Касније је поред неких група бораца наишао и генерал Рудолф Приморац, начелник Главног штаба Србије. Нико од бораца 17. бригаде раније није видео генерала НОВЈ. Све то је уливало сигурност и поверење.

За сваки батаљон је заклан по један во за ручак. Скувана је неслана чорба и сваком борцу додељено око литар и по комад меса.

У ПРОТИВНАПАДУ НА ПРАВЦУ ГАГИНЦЕ — МЕЛОВО

У рано поподне 27. јула, појачана је ватра испред бригаде и на једном и на другом крилу. У таквој ситуацији је наређено да се батаљони прикупе и припреме за покрет. Команданти и комесари батаљона су отишли у штаб бригаде, где им је командант дивизије Ратко Софијанић, са неким руководиоцима из Главног штаба, саопштио задатке.

Већина бораца је претпостављала да ће бити упућени према Оруглици и Липовици, где су борбе водиле 11. и 15. бригада. Али, када су се команданти батаљона вратили, саопштили су да је у помоћ 15. бригади упућена 13. бригада и да се ситуација нагло погоршава на десном крилу, код 4. српске бригаде, која је имала и велике губитке. С тим у вези одмах су упућена три батаљона 17. бригаде да изврше противнапад на правцу Доња Оруглица — Мелово.

Противнапад је извршен у захвату пута који је ишао омањим гребеном. Самим гребеном је нападао 3. батаљон, десно од њега, преко стрмих и испресецаних коса, 1. бата-

љон, а лево, још тежим тереном 2. батаљон. Под притиском непријатеља на гребену су се једва одржавали делови једног батаљона 4. бригаде. Остали батаљони ове бригаде су се повлачили ка реци Ветерници. Непријатељ је улагао крајње напоре да продре ка Оруглици. У таквој ситуацији батаљони 17. бригаде су извршили јуриш из покрета. Непријатељ је за моменат застао на гребену и успео да задржи 3. батаљон ослоном на неколико тенкова који су се налазили поред пута. И 2. батаљон је спорије продирао, јер је наишао на веома тежак терен, а од Липовице на њега је отпочело и дејство непријатељске артиљерије. За то време 1. батаљон није имао сличних проблема. У продирању страном испод гребена нико га није задржавао. Пошто је подишао непријатељу око један километар у дубину, 1. батаљон је заломио десним крилом са тежњом да избије на гребен. Угрожен са три стране, уз претњу да му се пресече одступница, непријатељ се повукао ка селу Мелову. Његово повлачење је штитила ватра артиљерије и неколико тенкова. Тенкови су штитили одступницу, а онда су се и они вратили ка Мелову у даље ка Гагинцу.

Одступајући у журби, непријатељ није успео да покупи све своје теже наоружање са положаја, тако да је 17. бригада заробила два тешка митраљеза и прилично велику количину муниције. У овим борбама бригада није имала губитака.

Пред мрак је наређено да се батаљони зауставе на достигнућим положајима, поправе свој распоред, организују извиђања према непријатељу и сачекају даља наређења. Бригада је зановила у борбеном поретку преузевши цео положај од села Гагинца до села Доње Оруглице.

Успех 17. бригаде још више је охрабрио њене борце и донео више оптимизма код штабова и команди. Они су овај успех оценили као нов, врло важан чинилац ситуације, који се може искористити у даљем планирању дејстава.

У операцијском дневнику штаба 24. дивизије за 27. јул је записано: »17. бригада заробљава 2. митраљеза«.⁶¹

Читав овај догађај на основу анализе оригиналних докумената, најдетаљније је описао Петар Вишњић у свом чланку. Он, уз остало, пише:

»Двадесет прва дивизија, са 4. бригадом код Д. Оруглице и 6. бригадом код Гагинаца, све до 13.00 часова одбија

⁷³ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

напад 122. пука 27. бугарске дивизије из северозападног дела с. Липовица. Око 13.00 часова једна колона СДК јачине батаљона, коју су подржавали немачки тенкови, напала је с правца с. Барје десни бок борбеног поретка 6. бригаде. Јако уморно и без хране, људство 6. бригаде је пружио снажан отпор али није могло издржати све нападе противника, па су бугарске снаге, обухватајући оба крила, принудиле бригаду на повлачење.

Незнајући за успешан противнапад 11. и 15. бригаде 24. дивизије око 17.00 часова, прво се почело повлачити лево крило 6. бригаде, а око 18 часова и остале снаге 21. дивизије.

Због овог повлачења било је угрожено десно крило 24. дивизије, али је *захваљујући снажном противнападу 17. бригаде*, непријатељ одбачен преко Д. Оруглице на положаје код Мелова (подвукао М.П.).

После повлачења са положаја Гагинце — Д. Оруглица, 21. дивизија је организовала одбрану на десној обали Ветернице, на линији Калуђерица — Бунатовац (триг. 1189) — Коприве — Г. Лалинце. Намера Штаба 21. дивизије била је да се пробије на просторију Оштра Глава — Големо Село — Равни Дел и ухвати везу са јединицама 24. дивизије.⁶²

Међутим, од тога неће бити ништа. Догађаји и одлучна интервенција Главног штаба Србије потпуно ће променити ову »намеру штаба 21. дивизије«. Постоји тврдња историчара и неки документи који на то указују да су процене и намере Главног штаба биле друкчије. Главни штаб је стално вребао прилику да 21. дивизију упути назад у Пусту Реку и ка Радану, а не да је оријентише у правцу супротном од овог.

Тако, на пример, Војин Поповић тврди:

»У току ових борби 21. и 24. дивизије, утврђено је да непријатељске снаге сачињавају углавном делови бугарске 27. дивизије и СДК, са цешто месних четника ЈМГК и РТГК⁶³ и Немаца, док је већи део непријатељских снага, уместо да продужи офанзиву ка југу, задржан у Јабланици ради претреса терена, репресалија над становништвом и мобилизације у четнике и у Недићев тзв. 'гвоздени пук'«. ⁶⁴

На бази оваквих података о непријатељу, који су у основи били тачни, обавеза према Врховном штабу и других

⁶² ВИГ, 2/1970. стр. 153.

⁶³ Скраћеница за Јужноморавску и Расинско-топличку групу четничких корпуса.

⁶⁴ Војин Поповић, *Топличко-јабланичка операција*, ВИГ 3/1957, стр. 37.

елемената ситуације, у које овом приликом не улазимо, Главни штаб Србије је овако формулисао задатке потчињеним јединицама на дан 27. јула:

»Пошто су се јединице средиле, донета је одлука да се предузме противофанзива на непријатеља, обухватајући га десним крилом општим правцем: Кукавица — Барје — Бели Камен — Игриште — Шумане, са једном колоном од Белог Камена ка Пароштици са задатком да се колона од с. Шумана пребаци на леву обалу р. Јабланице у рејону с. Шлишане — с. Оране у позадину непријатеља, с тежњом да једна бригада избије на Радан планину, а снаге од Белог Камена ка Пароштици у позадину снага на оругличком сектору, с тим да се гро снага пребаци ка Ђулекару и Дрводељу са тежњом избијања на Тупалски вис, у циљу одсецања непријатељских снага и тенкова у рејону Липовица — Радевачка Чесма«.

На основу тога, наређено је:

»XXI дивизија да се пребаци на леву обалу р. Јабланице у дубоку позадину непријатеља, са задатком дејства против непријатељских снага у Пустој Реци и рејону Радана.

XXIV дивизија да дејствује на леви бок и позадину непријатељских снага на оругличком терену, са тежњом нарочито одсецања непријатеља у рејону Радовачке Чесме«.⁶⁵

Истражујући ове догађаје, П. Вишњић такође тврди да је већ 27. јула постојала изложена идеја маневра Главног штаба и пише:

»Истовремено је Главни штаб за Србију одлучио да искористи успех на правцу дејства 24. дивизије и предузме општи противнапад ширим обухватом непријатељског левог крила на одсеку оругличког фронта. Циљ такве одлуке био је да се јачим снагама продре у позадину непријатеља, избије на леву обалу Јабланице, у рејону с. Слишане — с. Оране, и што пре упути део снага на пл. Радан. Двадесет прва дивизија је добила задатак да продре у Пусту Реку и на Радан, а 24. дивизија да разбије непријатеља на просторији јужно до р. Јабланице«.

На жалост, нису се могли пронаћи документи који би децидирано показали какве су задатке поједине јединице

⁶⁵ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 436, 437.

⁶⁶ Петар Вишњић, *Немачка офанзива у Србији средином 1944*, ВИГ 2/1970, стр. 154.

добиле у планираном противудару. Сећања неких старешина о задацима које су њихове јединице добијале, ма колико била аутентична, само су фрагменти који илуструју део истине. Овим старешинама се и није морала изнети идеја маневра у целини, већ само конкретан задатак за одређену јединицу и само за одређено време, а при томе се и дозволити најшира иницијатива и слобода дејства у оквиру добијеног задатка, што је иначе било општеприхваћено начело партизанског ратовања. Тако би се могло примити и казивање Радивоја Лазаревића, тадашњег заменика команданта 17. бригаде, о задатку који је бригада добила 27. јула.

У његовој изјави се каже ово:

»Предвече, 27. јула, начелник Главног штаба Србије генерал Рудолф Приморац, позвао је у Штаб команданта и заменика команданта 17. бригаде. Пошто је изложио да ће сутра наше снаге, болница и народ који је избегао испред непријатеља, кренути на десну обалу Ветернице, а неке јединице и преко Јужне Мораве и даље, он је издао следећи задатак 17. бригади: у току ноћи између 27. и 28. јула извршиће смену јединица 4. бригаде 21. дивизије на положајима од села Доње Оруглице — село Мелово — село Гагинце. Категорички је наредио да 17. бригада мора по сваку цену одржати ове положаје док последњи човек не пређе преко Ветернице, и да ће се о повлачењу Бригаде издати посебно наређење. Саопштио је, такође, да ће савезници у току исте ноћи на овом простору спуштати материјал падобранима, те да ће се Бригада снабдети муницијом и другим материјалом, наглашавајући при томе, да Бригада мора са собом да понесе што више муниције и другог материјала«.

Одмах по паду мрака извршена је смена преосталих јединица 4. српске бригаде 21. дивизије, у највећој тишини, тако да непријатељ то није ни осмотрио. Батаљони су избацили обезбеђујуће делове према непријатељу, а главнине батаљона биле су прикупљене и попуњавале се борбеним потребама, у ишчекивању доласка транспортних авиона. Сви борци и старешине су детаљније упознати са поступком приликом спуштања материјала из авиона, јер су се први пут нашли на таквом задатку. Поред осталог, речено им је да су одређене јединице које ће припремити и палити сигналне ватре у одређено време, те да постоји и могућност већег растурања материјала од предвиђених места бацања.

Исто тако требало је енергичним дејством онемогућити непријатеља у покушају продора у рејон спуштања материјала.

Целе ноћи долазили су и одлазили транспортни авиони и избацивали терете падобранима. Већина терета је пала далеко позади положаја батаљона, између села Мелова и Горњег Лалинца (заселак Асанделово) а неки и у непосредној близини, тако да се могао чути њихов удар о дрвеће или о земљу. Непријатељ ништа није предузимао. Слободни борци су проналазили најближе пакете и радознано завиривали да виде шта се у њима налази. Највише се трагало за храном. Било је доста напуклих пакета, са растуреним стварима, сандуцима муниције, пушкама, аутоматима, пушкомитраљезима, противтенковским бацачима »џон бул« итд. Ту и тамо се могао наћи и неки пакет са конзервама, мармеладом и другим артиклима за исхрану. Говорило се да је то намењено члановима страних војних мисија код Главног штаба. Поред неких падобрана забелеле су се купице брашна, образоване из џакова који су се приликом пада поцепали. Борци су се ту снашли врло брзо. Покупили би брашно и носили у прве куће да се испече хлеб, али нису имали времена да то сачекају, јер су уследила нова наређења, па су узимали непечен хлеб, скоро живо вруће тесто и хитали на извршење задатка. Било је и комичних сцена, које су се срећом завршиле без озбиљнијих последица. Међу осталим материјалом бачен је и експлозив »екрезит«, плавкасто-зеленкаста желатинска маса која се лако обликовала, неодређеног мириса. Неки млади борци, који су први пут видели мармеладу, помислили су да је и екрезит некакав слаткиш па су пробали. И, што је најинтересантније, експлозив је био сладуњавог укуса, мало отужног, али се могао јести, о чему се међу борцима брзо пронео глас. И док су дознали шта је то заправо, неки борци су појели приличну количину. Срећом без последица!

Пред зору, после завршеног прикупљања материјала, бригади су дотурене извесне количине муниције, мина, аутомата и пушкомитраљеза »бренгал«. Биле су бачене и веће количине одеће и обуће, али је саопштено да ће се то дотурити бригади касније.

НА ГЛАВНОМ ПРАВЦУ ПРОБОЈА ИЗ ОКРУЖЕЊА

У то време Главни штаб НОВ и ПО Србије, као и штаб 24. дивизије, налазили су се у рејону штаба 17. бригаде, односно у његовој непосредној близини. Док се штаб 17. бригаде налазио у селу Мијовцима, Главни штаб је био у Равном Делу, а затим у Горњим Лалинцима и у Студену. То је омогућавало честе, непосредне контакте штаба 17. бригаде са члановима Главног штаба. Са друге стране то је омогућавало и Главном штабу да има непосредан увид у догађаје и да на време обезбеди свој директан утицај на тактична дејства јединица, у овом случају на дејства 17. бригаде, која се налазила у његовој резерви.

Непосредни контакти су искоришћени и за решавање проблема снабдевања бригаде најпотребнијим борбеним средствима и за упознавање са могућностима подршке коју би Главни штаб могао пружити 17. бригади.

У међуврсмсну је утврђено да се испред 17. бригаде налазе комбиноване снаге непријатеља. Смењене јединице 4. српске бригаде обавестиле су да се испред левог крила, испред положаја 4. батаљона, налазе бројније снаге Немаца, белогардејаца и недићеваца прикупљене око оругличке школе. Даље, према Мелову и Гагинцу, испред центра и десног крила бригаде, били су белогардејци и Немци. Потврђен је податак да су се тенкови, који су се претходног дана појавили на меловским положајима, у току ноћи пребацили према западу, ка Липовици, где су борбе водиле 11. и 15. српска бригада 24. дивизије и где је у току ноћи требало да се уведе и 13. бригада ове дивизије. Процењено је да је на оругличко-липовачком сектору ослабила сила непријатељског напада, да се осећа замор код његових јединица и да је знатно спласнула раније упорност.

Као важан елемент ситуације и погодну околност за јединице 17. бригаде штаб је оценио чињеницу што су штабови батаљона и команде чете, као и борци, упознали земљиште на коме су се изводила борбена дејства, те да ће искуства из претходног противнапада бити врло корисна у даљим дејствима.

Процењујући, даље, своју јединицу у оквиру изналажења најбољих начина за извршење постављеног задатка, штаб бригаде је пошао од тога да јединице имају више иску-

тва и да су способније за извођење нападних него одбрамбених дејстава. Темпераменту младих, полетних, неустрашивих партизана, пуних идеја и иницијатива, навиклих да су увек у акцији и да је они креирају, више је одговарао напад, упрошћено речено, јуриш, него пасивна одбрана. У нападу сами решавају све, а у одбрани непријатељ има иницијативу, бира циљеве ватре, правце, груписање, време и никад ниси сигуран када ће те, коликим снагама и где притиснути и да ли се пред налетом јаким снагама и тенкова можеш одржати.

У току двомесечних борби јединице 17. бригаде су се само једног дана непрекидно браниле, и то 25. јула код Дрводеље и на Тупалском вису. У свим другим случајевима оне су нападале и увек побеђивале. Огромна већина бораца и старешина и није имала другу визију успеха већ само нападом, кроз јуриш. После вишедневног одступања испред надмоћног непријатеља, борци су били жељни одлучног напада, који ће довести до прекрета ситуације, разбијања офанзиве и повратка у завичај, о чијој се неизвесној судбини, препуштеној на милост и немилост непријатељу, у бригади све више бринуло.

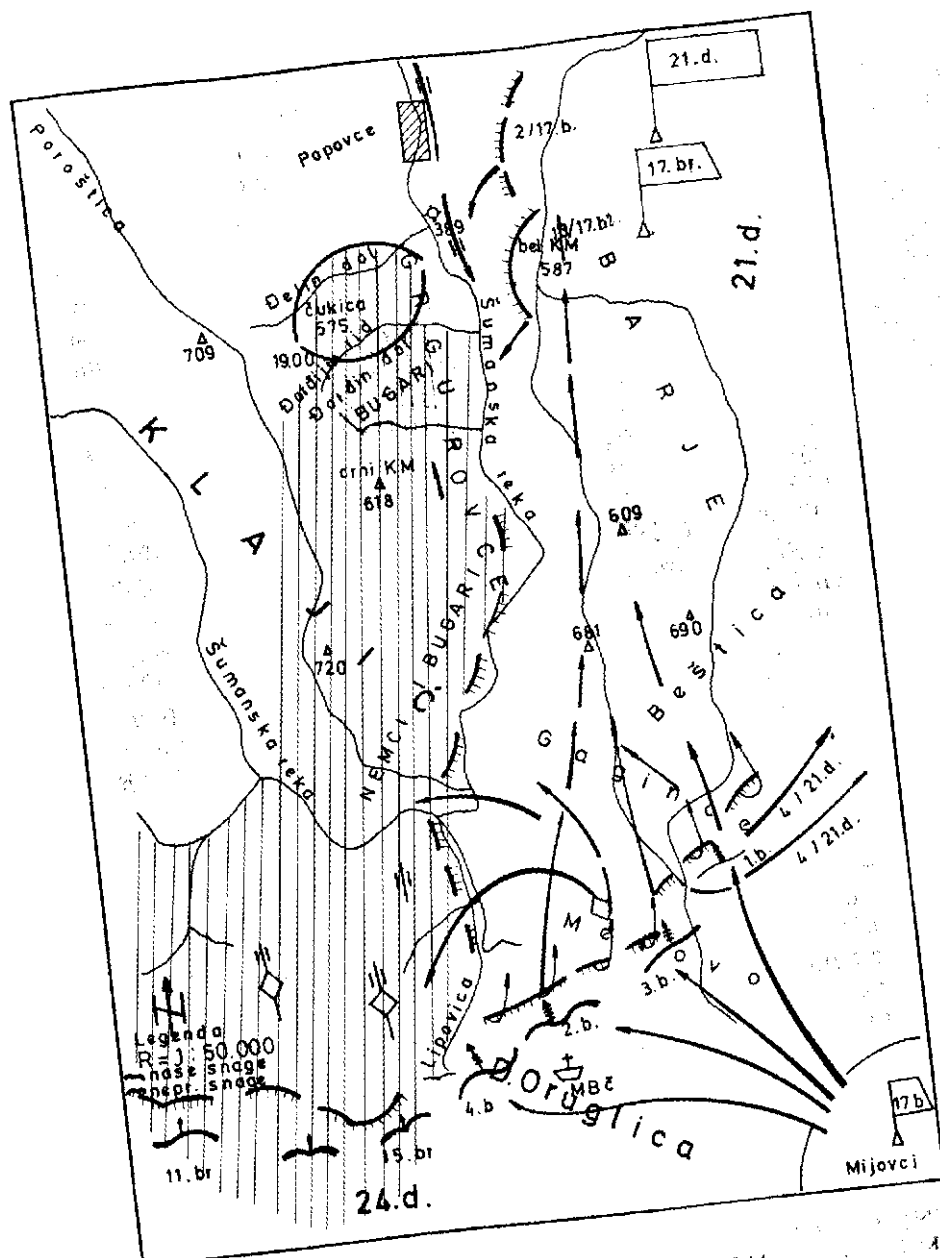
Имајући све ово у виду, штаб 17. бригаде је закључио да би требало искористити успех постигнут у противнападу 27. јула и не дозволити непријатељу да се утврди и ојача одбрану. Штаб је проценио да је најпогодније поверени задатак — одбрану на оругличко-меловским положајима — извести претежно активним дејствима, преузети иницијативу од непријатеља и отпочети са нападом у првој пруженој прилици. Одлучено је да се активности не одлажу, већ да се у току ноћи изврше припреме и отпочне општи противнапад бригаде у раним јутарњим часовима с циљем да се одбаци непријатељ са положаја на којима је заноћио и на тај начин обезбеде повољнији положај за наредна дејства. У случају већег успеха и повољног развоја догађаја требало је наставити дејства, одбацивши непријатеља што даље и продрети што дубље у његову одбрану.

Овакву одлуку и намеру штаба 17. бригаде одобрио је начелник Главног штаба Србије, генерал Приморац. Том приликом он је истакао да је идеја маневра добра и да штаб 17. бригаде има пуну иницијативу и самосталност у проналажењу најбољег начина за извршење добијеног задатка. Још

је рекао да ће Главни штаб наредити 21. дивизији да обезбеди десни бок 17. бригаде, те да десно крило бригаде неће бити угрожено, без обзира на то колико буде продрло у непријатељску дубину. Додао је, да ће Главни штаб предузети, по потреби, и друге мере за обезбеђење нападних дејстава.

Све до доношења одлуке и добијања сагласности од начелника Главног штаба Србије, штабови батаљона нису били упознати са овим задатком 17. бригаде. Тек после тога, око поноћи 27/28. јула, штаб бригаде је позвао к себи команданте и комесаре батаљона, саопштио им одлуку и издао борбену заповест према којој је бригада требало да врши напад општим правцем Доња Оруглица — Мелово — Гагинце — село Бештица — Бели камен (кота 524), односно правцем чију осу чини вододелница између Ветернице десно и Шуманске реке лево, с циљем да се пробије непријатељска одбрана и што дубље продре вододелницом у захвату пута Мелово — Гагинце — Бели камен. Зависно од развоја напада требало је чврсто посести и држати положаје од Белог камена и до те линије контролисати долину Шуманске реке.

Планом је предвиђено да се напад врши у једном ешелону, и то: на десном крилу 1. батаљон, лево од њега 3. батаљон, затим 2. батаљон и на левом крилу 4. батаљон. Пратећа чета минобацача средњег калибра требало је да дејствује на споју и позади 2. и 4. батаљона. У почетку напада тежиште ватрене подршке требало је да буде код 3. батаљона, а даље према развоју ситуације. У току ноћи, под заштитом мрака и незапажено од непријатеља, јединице су имале да изађу на јуришне положаје, где да сачекају сигнал за почетак јуриша. Почетак напада предвиђен је за 4.15 часова 28. јула, који ће бити означен почетком ватрене припреме минобацача и за то посебно одређеним аутоматским оружјем. У ватреној припреми требало је да учествују сви расположиви минобацачи, укључујући и минобацаче малог калибра из састава батаљона и чета. Јуриш је требало почети непосредно после експлозије првих плотуна мина. Јединицама је наређено да читаво време одржавају чврсту везу и да обезбеде узајамно испомагање. У свим батаљонима требало је образовати ударне групе бомбаша од добровољаца, а са свим члановима КПЈ и СКОЈ-а одржати кратке састанке и позвати их да буду пример залагања у борби. Штаб бригаде требало је да се креће иза 2. батаљона.

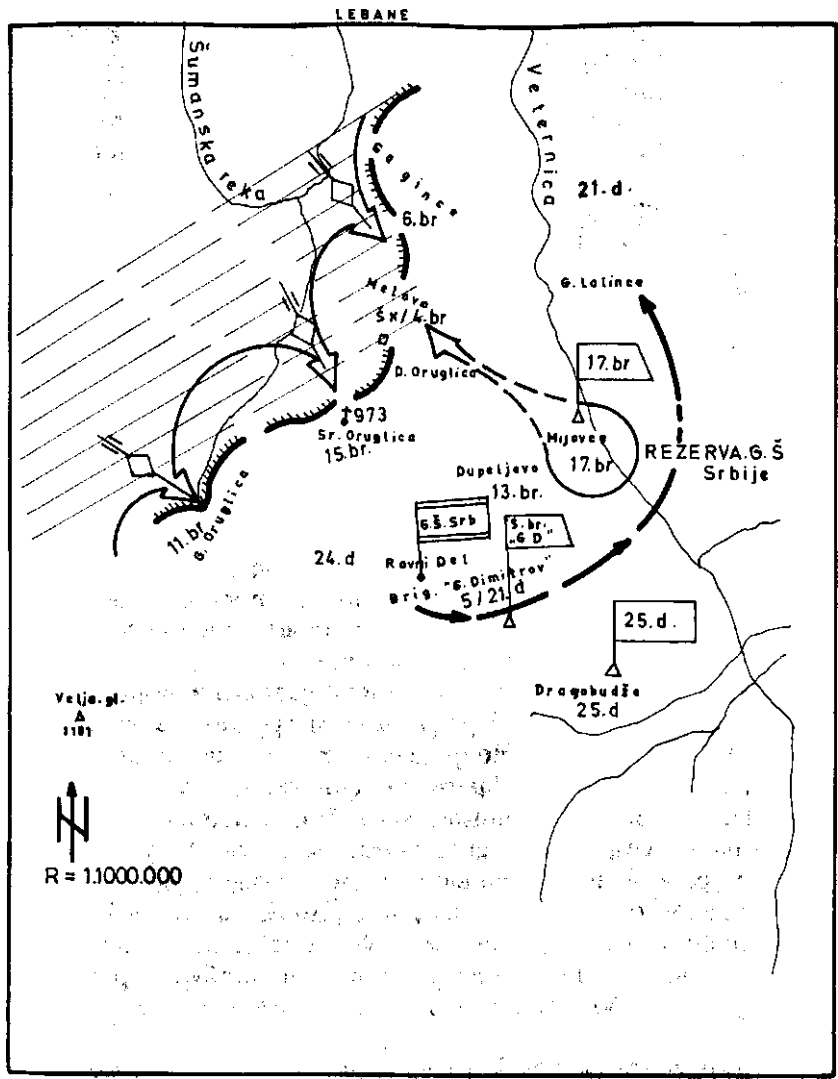
Увод у Бој код Гргуровца 28. 7. 1944.

У батаљонима су извршене ужурбане припреме. Борци и старешине су са одушевљењем саслушали задатке. Јавило се више добровољаца за ударне групе него што је требало. Одређени су правци напада чета, начин одржавања веза и сигнали и утврђено садејство у току борбе.

Пред зору јединице су изашле на јуришне положаје неосмотрене од непријатеља. Он је мировао. Повремено би се засветлела појединачна ракета на небу, ређе неколико њих, једна за другом, пропраћене појединачним рафалима и пучњима, и то било све. На неким деловима непријатељског положаја дуже времена су одјекивали удари пијука, ашова, или секире. Непријатељ је дотеривао своје одбрамбене положаје, продубљивао ровове, копао понеки нови, поправљао маскирање. Почело је да свиће, а борци су и даље у својим заклонима, непримећени од непријатеља, осматрали испред себе, бирајући правце кретања, успутне заклоне и очекивали сигнал за јуриш.

Већ је било свануло. И сунце се појавило. Почело је да израња тамо далеко, иза јуришних положаја батаљона, иза планине Кукавице, још даље, иза легендарне Власине. Осветљавало је дугим зрацима прву линију непријатељских ровова. Били су уређени по групном систему, са посебним заклонима за митраљеска гнезда и пратећа оруђа, али и са већим међупросторима међу њима, који су се могли контролисати унакрсном ватром. Неке мање отпорне тачке биле су организоване за кружну одбрану. На голим косама, на чукама прошараним ретким дрвећем, на бујним ливадама рањеним свежим рововима, ту и тамо запажали су се покрети непријатељских војника. Закратко би се иза неког грудобрана појавио понеки шлем и нестајао. Изнад ровова била је тишина, као да је непријатељ малаксао, посустао, застао да одмори осећајући се сигурним у својим кртичњацима и заштићеним брисаним простором непокошених ливада.

Пролазили су дуги минути, чекала се команда, сигнал за почетак јуриша. У томе је, високо у ваздуху, прелазећи преко стрељачког строја, зазвиждала позната мелодија прве mine из минобацача. Експлодирала је у правцу школе у Доњој Оруглици. Затим је уследио плотун мина у истом правцу и школа са непосредном околином била је засута експлозијама. Скоро истовремено, испред целог положаја 17.. бригаде

Ситуација код главних снага Главног штаба НОВ и ПО Србије 27. 7. 1944. Ангажовање 17. бригаде као резерве ГШ.

проломила се грмљавина експлозија мина средњих и лаких бацача и бомби. Према непријатељским положајима су одјекнули дуги рафали пушкомитраљеза и митраљеза. Опет се зачуло фијукање мина у ваздуху, помешано са експлозијама бомби и зачуло познато партизанско: »Ура«, »Напред, партизани!«, »Напред, другови!«. Подигли су се и оживели стрељачки стројеви бораца 17. бригаде који су се устремили на изненадног и поспаног непријатеља, још увек обавијеног димом експлодираних мина и бомби. Ту више ништа није могло да помогне непријатељу, ни брза ватра из аутоматског оружја коју су непрецизно просипали сањиви војници, ни покоја бомба коју су стигли да баце испред себе. Стрељачки строј јединица 17. бригаде се неумољиво и брзо сручио на непријатељске ровове. Борци су пуцали из покрета, а ако би неки и био прикован за земљу непријатељским рафалима, други су поред њега кидисали. Онај који би залегао машио би се нових свежњева бомби и бацао једну по једну ка најближим рововима. Најефикасније су биле оне групе бораца које су продрле кроз међупросторе и убитачно прецизном бочном ватром уништавале малобројне посаде у групним рововима. Без задржавања, борци су просто прелетели преко прве линије ровова.

Преживели и престрављени непријатељски војници почели су да окрећу леђа. Прво у малим групама, а онда дуж читаве линије одбране. Непријатељ је одступио панично и у нереду. Сиве, зелене и браон униформе, под упртачима и шлемовима, неке са ранцима, неке без њих, бежале су све брже како би се извукле испод убитачне ватре. У дубини, све даље од бригаде, прикључивале су им се нове групе. Бежали су низ падине од села Мелова ка селима Бештици и Клаићу и нестајали у потоцима око Клаића, под заштиту њихових јединица које су на том сектору још водиле борбу и одржавале положаје. За собом су остављали све што је било тешко за ношење.

Интересантан је догађај који се десио испред 1. батаљона, на крајњем десном крилу. Испред ове јединице непријатељ је одступао ка Бештици. Низ једну косу, уским сеоским путем кроз тек окопане кукурузе, бежале су групе немачких војника вукући за собом на рукама два топа. Батаљон је пожурио да зароби топове. Видећи да су партизани бржи и у бољој кондицији и да ће их живе похватати, немачки војници

су оставили тоиове и растерећеи нестали у околном густишу. Борци су сустигли и заробили исправне топове, али без затварача. Немци су успели да их поскидају и понесу са собом.

После пробоја одбране на оругличко-меловским положајима, разбијени непријатељ није више пружао јаче организован отпор на правцу Бештица — Бели Камен. Иза прве линије ровова нису били развијени други положаји, дубина одбране је била плитка па непријатељ није могао одолети добро организованом и силовитом налету јединица 17. бригаде. Ипак, он је давао краткотрајне отпоре на погодним узастопним положајима како би олакшавао одлепљивање делова у непосредном додиру. Последњи такав отпор је пружио на положају југозападно од Бештице, на Качаревском риду, а затим се спасавао бекством ка западу, преко Шуманске реке, где су га прихватиле његове снаге на положају Клаићи — Радевци — Липовица, и ту је с непријатељем прекинут ватрени контакт.

На положајима између Мелова и Гагинца бригада је разбила немачке и белогардејске јединице непознате јачине. Том приликом непријатељ је претрпео велике губитке: преко 70 погинулих, много већи број рањених и око 20 заробљених; сем два топа, заплењена су три тешка митраљеза, више пушака и аутомата, са доста муниције и друге ратне опреме. Губици 17. бригаде нису забележени.

Већ у висини Бештице батаљони су се прикупили и у колони наставили наступни марш. Око подне стигли су до села Барја и Белог Камена. Овде су 1. и 3. батаљон се задржали ради одмора, а 2. батаљон је избачен на обезбеђење у висини села Поповца, у рејону Градишта (кота 572). Одавде, из Барја, штаб 17. бригаде послао је извештај штабу 24. дивизије о току и резултатима преподневног напада, са предлозима за даљу употребу бригаде. Одавде је успостављен и контакт са штабом 21. дивизије.

Напад три батаљона 17. бригаде је успео. Постигнути су и већи резултати од очекиваних јер је непријатељ био потпуно изненађен: дневним нападом, који се није очекивао јер су наше јединице претходних дана углавном изводиле ноћне нападе и снажном добро изведеном ватреном припремом, јер се располагало са више минобацачке и муниције и бомбама после попуне ретходне ноћи. Непријатељ је био изнена-

ђен енергијом и силином наиада, и темпом наступања, јер није очекивао да су наше исцрпљене јединице способне за такав подухват.

Неустрашивост, брзо продирање на правцу пробоја, међусобно испомагање бораца и продирућих делова и чврста воља да се непријатељ разбије и продре у слободан тактички простор нису дозволили изненађеном непријатељу да се прибере и предахне, нити задржи напад.

Док су 1, 2. и 3. батаљон успели да продру 10-15 километара у дубину непријатељског распореда, 4. батаљон је наишао на жилавији отпор и због тога далеко заостао, испред југоисточног дела села Липовице. Овде су Немци и белогардејци били организовали чврсту одбрану. Уз подршку четири тенка, артиљерије и јаких положаја на левој обали Туманске реке, у захвату њене кривине код Клаића, непријатељ је целог дана пружао несмањени отпор и одбијао све покушаје делова 17. бригаде да га збаце са тих положаја. Командант бригаде је од подне упутио свог заменика са пратећом четом бригаде да организују напад и подршку 4. батаљона, али ни то није дало жељени резултат.

Сем тога, у пратећој чети догодила се озбиљна незгода. У једном минобацачу експлодирала је мина, а узрок је остао необјашњен. Последице су биле тешке. Погинули су Милан Маринковић из Прекадина и Светозар Тоза Стојановић из Брестовца, а командир чете и још један борац су тешко рањени, па су морали бити повучени из борбе. Преживели су, али су остали тешки инвалиди. Још неколико бораца је било лакше рањено, али су, после указивања прве помоћи, наставили борбу.

Непријатељ је успео да се целог дана и следеће ноћи уочи 29. јула одржи на липовачким положајима.

Упорност одбране непријатеља на овим положајима отежавала је реализацију замишљеног маневра 24. и 21. дивизије, тј. обухват левог крила непријатеља и продор 21. дивизије на леву обалу Јабланице, у Пусту Реку.

Ситуацију је компликовала и стварала нове претње и појава свежих снага непријатеља у долини Шуманске реке, које су пристизале из Лебана.

Пробој се обухватом »оругличког фронта« који је извела 17. бригада забележен је у свим званичним документима и од стране свих аутора који су писали о топличко-јабланич-

кој операцији, поготово о њеном завршном делу који је непријатељ називао »Кераус« (»Очистити«). Међутим, до сада нигде није на одговарајући начин истакнут значај који је тај пробој имао. Може се само нагађати како би се операција даље развијала да он није успео. Остаје чињеница да је он потпуно успео, чак више него што се очекивало. Командовање јединица НОВЈ је на врло вешт, готово бриљантан начин, и врло брзо тај успех искористило за даље развијање пробоја и противудар и за коначно решење операције у корист НОВЈ.

У свести преживелих бораца 17. бригаде заувек је остало утиснуто да преузета иницијатива на »оругличком фронту« никада више није испуштана из руку, до краја рата. То је била последња офанзива непријатеља против главних снага НОВЈ на југу Србије и она је сломљена баш ту на »оругличком фронту«, а почетак њеног краха одиграо се на меловским положајима.

У многим публикацијама такође је остало недовољно објашњено и питање какве су то и чије снаге разбијене на меловачким и гагинским положајима. Све анализе указују на то да су те снаге припадале немачкој Борбеној групи »Дизенер«, односно 5. полицијском пуку за осигурање комуникација, ојачаном 2. батаљоном 12. тенковског пука за нарочиту употребу, 2. батаљоном немачког 1. добровољачког пука и батеријом топова бугарске 27. дивизије (свега око 2.600 војника).

БОРБА КОД ГРГУРОВЦА И НА ЂОРЂИЈИНОМ РИДУ

Негде поподне, 28. јула, 2. батаљон 17. бригаде осмотрио је дугачку колону са великим бројем коња како маршује уз Шуманску реку. Због преподневне магле, колона је касно откривена, а идентификована је тек када је већ била прошла висину положаја 2. батаљона. Челом је улазила у село Гргуревце, испод Ђорђијиног рида, а зачеље је излазило из села Поповаца. Утврђено је да су то Бугари који су хитали да ојачају непријатељску одбрану код села Липовице, вероватно не познајући промене у ситуацији које су наступиле пре подне тога дана.

На брзину организован напад делова 17. бригаде на ову колону, без подршке пратеће чете која се налазила код 4.

батаљона испод Липовице, није дао значајнији резултат. Нападнуте са западних падина коса испод Барја и Белог Камена, бугарске јединице су се релативно брзо развиле за борбу и организовале отпор на супротној обали Шуманске реке. Бугари су посели Ђорђијин рид изнад Гргуровца, заселак Ђорђинска мала. Слабијим снагама одржали су и положај на Богановом риду, али их је одавде пред вече одбацио 2. батаљон. Тако су се све ове бугарске снаге успеле прикупити на Ђорђијином риду и овде организовати одбрану.

Током ноћи бригада је остала у борбеном додиру са бугарским деловима, онемогућавајући им евентуални продор ка Шуманској реци. Са једним батаљоном на коси Лукавици затворила је правац од Лебана. У том распореду су јединице заноћиле без икаквих већих промена. Једино су Бугари целе ноћи радили на копању ровова и припремању положаја за кружну одбрану.

У току ноћи на Ђорђијин рид је стигао и један коњички ескадрон Бугара из правца села Клаића, један вод Немаца са радио-станицама, као и нешто добровољаца - недићеваца.

Бригада није била препуштена сама себи. Главни штаб НОВ и ПО Србије је помно и интензивно пратио борбе на оругличким положајима. Његов командант, генерал Коча Поповић, имао је непосредан увид у развој дејства јер их је пратио, практично, из тактичког распореда својих јединица⁶⁷.

У конкретним условима он је брзо реаговао и предузео неколико енергичних мера, које су му стајале на располагању. Тако је према доста удаљеној 17. бригади Коча Поповић упутио свог заменика Љубодрага Ђурића да тамо, у штабу бригаде, на њеном командном месту у Барју, координира дејства свих јединица, које ће се још придружити овој бригади на самом шпицу пробоја. У складу са новонасталом ситуацијом, наредио је нове покрете јединица, доделио им нове задатке, пожуривао јединице које су заостале у извршавању задатака, вршио ојачања тамо где ће бити најбоље искоришћена, наредио хитну поуну муницијом тамо где се највише трошила и др. Укратко, држао је ситуацију чврсто у рукама и није дозвољавао да се изгуби преузета иницијатива.

⁶⁷ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

То показује и наређење које је командант Главног штаба Коча Поповић упутио штабу 21. дивизије 28. јула, поподне. Тај аутентични документ врло јасно оцртава ситуацију и намере команданта. У том наређењу се поред осталог каже и ово:

»1) Примили смо ваш кратак извештај да сте стигли у с. Барје.
2) У 14 часова пошао је са Оруглице мој заменик, потпуковник Ђурић, ка XVII Бригади. За сваки случај, уколико не пронађете Љубу, ево вашег задатка: са ваше две бригаде треба да избијете на просторију Игриште - Славујевци - Шумане у току сутрашњег дана, 29. о.м., с тим што до зоре треба да стигнете на просторију Бели Камен - Игриште; за то време XVII Бригада, заједно са XV, која је данас у подне кренула према XVII - а вероватно већ до зоре избиће на Пороштицу и Бувачки Вис, и на тај начин угрозиће позадину непр. делове, са 3 тенка (око 200 војника), који су се још задржали на југо-западном делу Липовице.

Ви ћете, дакле, у току сутрашњег дана, штитити бок XVII и XV-ој и обезбедити правилан развој њихових операција. Одржаваћете сталну везу са Штабом XVII ради правилног садејства. Ако се све буде правилно развијало, ви ћете сутра увече прећи комуникацију Лебане - Лесковац и избити на Кремен са обе бригаде - а одатле даље према Радану. Ваша V (5. бригада - прим. а) остаје с нама, као општа резерва.

3) Немојте форсирати људство преко његових снага; дајте му потребан одмор и нахраните га. Задатак који сте добили - и који је изложен у тачки 2) овог наређења - даје вам могућност за то. При оваквом стању људства - умор и нередовна исхрана - важније је радити спорије, али солидније, него сувише брзо; боље је задоцнити у извршењу задатка него одустати од његовог извршења⁶⁸«.

Када је ово писмо послато у Главном штабу Србије се још ништа није знало о појави колоне Бугара у долини Шуманске реке. Познато је само било да су ометали покрет бригада 24. дивизије они непријатељски делови »који су се још задржали на југозападном делу Липовице«.

Поседање леве обале Шуманске реке у висини Гргууровца од стране бугарских снага стварало је нове сметње и претило да ономогући или знатно отежа већ започети покрет, поготову због тога што се непријатељ код Липовице, подржан са

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

неколико тенкова, показао знатно живаши и упорнији него што се претпостављало. Овде је отпор савладан тек сутрадан, 29. јула, у преподневним часовима, па су после тога, 15. српска бригада и 4. батаљон 17. бригаде могли да отпочну са покретом ка селу Клаићима и даље ка долини Шуманске реке.

После пријема извештаја о догађајима у долини Шуманске реке, на предлог свог заменика који се налазио у штабу 17. бригаде, командант Главног штаба Србије је одлучио да се, у оквиру маневра са истока ка Пороштици, ликвидирају непријатељске снаге у рејону Гргуровци - Поповци. Он је проценио да на овом правцу може ангажовати довољно снага за одлучан напад, па је у том смислу наредио:

- да 17. бригада, са три батаљона, остане у борбеном додиру и држи блокаду изолованих Бугара са истока, југа и севера, све до пристизања 15. бригаде и њеног 4. батаљона, а после тога ове две бригаде да изврше заједнички напад на опкољене Бугаре и ликвидирају њихово упориште;

- да се у нападу ангажује и Јастребачки НОП одред, који се тада налазио у оперативној потчињености штаба 21. дивизије (одред је у току 29. јула стављен под оперативну команду штаба 17. бригаде, и имао је пет чета са око 300 бораца);

- да се после ликвидације непријатеља код Липовице, бригада ојача четом средњих минобацача из 5. српске бригаде 21. дивизије;

- да се јединице попуне довољном количином муниције, нарочито минобацачке, и ручним бомбама и да им се додели већи број енглеских аутомата.

У међувремену су 4. и 6. бригада 21. дивизије чврсто поселе положаје низводно на десној обали Шуманске реке, од Белог камена (кота 572) па до села Шумана, и спречиле да непријатељска појачања продру на правцу Лебане - Гргуровци.

Заиста је дошло до необичног и несвакидашњег случаја. Ангажоване су јаче снаге за обезбеђујућа него за главна дејства. Наша најславнија, најраније формирана, најiskusнија, најпопуњенија и најбоље наоружана дивизија обезбеђивала је извршење задатка две младе бригаде, које су тога дана биле у главној улози. И то је са своје стране уливало сигурност код бораца и старешина 17. бригаде да ће задатак бити успешно извршен.

У току ноћу уочи 29. јула Бугари су се главним снагама утврдили на Ђорђевином риду, а мање обезбеђујуће делове избацили на јужни део Ђогановог рида и при врху Ђорђеина дола. Успели су да ископају ровове пуног профила за стојећи став. Организовали су кружну одбрану на Ђорђеином риду са тежиштем ка Шуманској реци. На том делу одбране чак су успели да ископају и две-три узастопне линије ровова и обезбеде врло густу вишекатну ватру, користећи се својим надвишавајућим положајима.

Висинска разлика између бугарских положаја и долине Шуманске реке износила је просечно око 300 метара. Ђорђеин рид је уздигнута зараван, широка правцем север-југ 1,5 - 2 километара, а дугачка по правцу запад-исток, између путева Лебане - Гргуровци и Лебане - село Пороштица - село Клаићи, око 3 километара. Рид чини једну од завршних коса, које се каскадно и лепезасто спуштају од Клаића ка Шуманској реци, где преко стрмих камењара и одрона прелази у плодну, невелику и обрађену долину. Са јужне и северне стране Ђорђеином рид је оивичен дубоким потоцима, јаругама, које мештани називају Ђорђеин и Ђелин дол. Потоци се са леве стране уливају у Шумску реку. Средишњи, издигнути део Ђорђеиног рида чини Големи чукар. Од Лебана је удаљен, путем уз Шуманску реку, око 15-20 километара.

На том простору бранио се један бугарски батаљон, један коњички ескадрон и вод Немаца, са ојачаном комором, свега око хиљаду војника.

Први и 3. батаљон, а делимично и 2. батаљон 17. бригаде држали су положаје око Ђорђеиног рида које је непријатељ надвишавао. Батаљони су имали по једну чету избачену на десној обали Шуманске реке, на косама западно од села Белог Камена и Барја, које су дејствовале »одозго« по непријатељу, тако да он није могао успешно и неометано тући прве линије батаљона. Предње јединице батаљона биле су врло близу бугарских ровова, одакле су могле и дејствовати лаким минобацачима.

Иако су три батаљона 17. бригаде била у непосредном борбеном додиру са Бугарима, није се журило са почетком општег напада јер се очекивао долазак пратећих чета 17. и 5. бригаде, а такође и подилажење 15. бригаде и 4. батаљона 17. бригаде, који су претходно морали да слома непријатељ-

ску одбрану код Липовице и да савладају простор од Липовице до Клаића и орагнизују напад на Ђорђејин рид са југозапада и запада.

Ипак то време је искоришћено и да се изврше детаљне и непосредне припреме са свим старешинама и борцима, и да се и најмања јединица упозна са задатком и начином његовог извршења. После команданта и командира наступали су политички, партијски и скојевски радници, комесар бригаде, комесари батаљона и чета, њихови помоћници и секретари СКОЈ-а и објашњавали значај и потребу успешног извршења задатака.

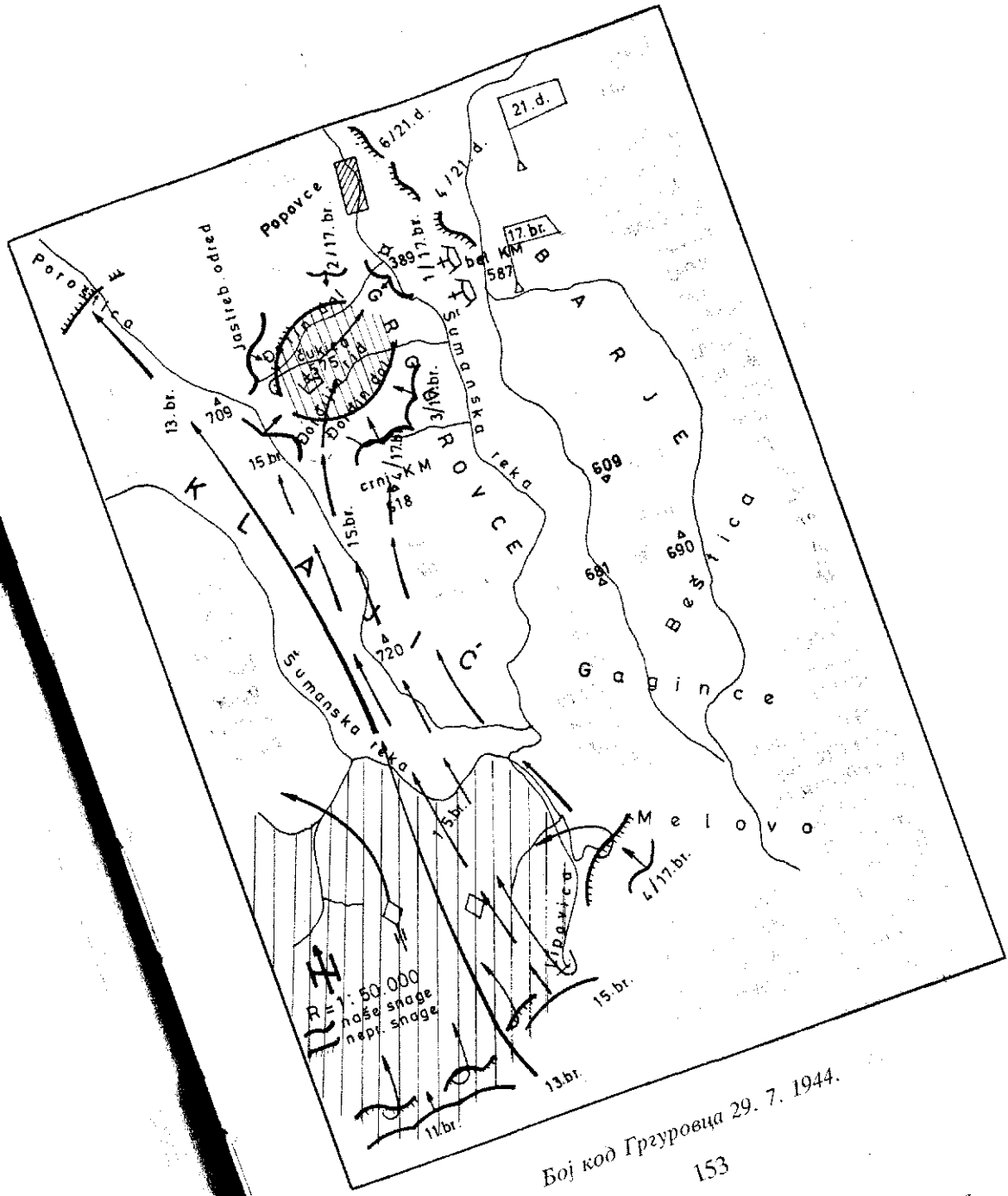
Минобацачке чете 5. и 17. бригаде су пристигле око подне, два-три сата пре осталих јединица 15. бригаде и 4. батаљона Седмнаесте. Обе чете су своје ватрене положаје организовале на десној обали Шуманске реке, на падини поред сеоског пута између Барја и Белог Камена. Ватрена припрема напада је отпочела одмах после посудања ових положаја, прво појединачним минама, затим почестим тучењем делова борбеног поретка Бугара, да би се наставило плотунском ватром обе чете, а онда опет појединачно, и тако редом.

Непријатељ је у почетку узвратио са неколико мина, али без резултата и брзо је ућуткан. Више се његови минобацачи нису јављали.

Борци и старешине који су се затекли на околним ћувцима пажљиво су пратили дејства својих минобацача, очекујући команду за почетак напада. Ватрена припрема је потрајала нешто дуже, можда и преко два сата систематског и прецизног дејства. Убрзо су се и голим оком могли запазити све већи губици које је непријатељ трпео. После експлозије мина све чешће су се пропињали и безглаво јурили преплашени коњи. Из ровова су с времена на време избеумљено искакале и брзо нестајале фигуре војника.

Са осматрачнице штаба 17. бригаде у рејону Барја дејства је пратио, одобравао одлуке и координирао рад јединица заменик команданта Главног штаба Србије Љубодраг Ђурић.

Током друге половине ватрене припреме, јединице су кренуле са полазних положаја. Низ дуге падине од Клаића преко тешког, испресецаног земљишта, преко дубоких потока и кроз делимично високе шуме, у стрељачким строје-

Бој код Гргуrowца 29. 7. 1944.

вима, доста споро спуштале су се јединице 15. бригаде, на чијем је десном крилу био и 4. батаљон 17. бригаде. Повремено су се смењивале интензивна са слабијом ватром аутоматског оружја. Ту и тамо прогонили су по неку заосталу непријатељску групу, а касније и обезбеђивачке делове који су се налазили изнад Ђорђијиног рида.

Са северозапада, од правца Ђогановог рида наступао је Јастребачки НОП одред. Ватру је отварао кратким рафалима, уз гласна довикивања, претње Бугарима да се предају. Када се одред примакао на блиско одстојање, чврсто је засео на западну ивицу Ђогановог рида са севера и северозапада. Држећи надвишавајуће положаје према коти 721, одред је почео да засипа пушкомитраљеском ватром бугарске положаје и на тај начин да им наноси губитке. Одред није имао задатак да пређе у јуриш, већ да обезбеђује свој правац, али је својом активношћу скренуо пажњу непријатеља на себе.

Паралелно са 15. српском бригадом на посебном тактичком правцу село Клаићи - село Бувци - Пороштитчка бандера, нападала је 13. српска бригада. Она је избила на простор Ђулекаре - Бувци - Бувачки вис - кота 794 и после противнапада непријатеља успела да одржи положаје од Бувачког вуса до Ђулекаре.⁶⁹

У међувремену, са плазних положаја је кренуо јуришни ешелон, који су сачињавала три батаљона 17. бригаде: 2. батаљон је наступао из правца Ђолиног дола, 1. батаљон из долине Шуманске реке и 3. батаљон преко и уз Ђорђин дол.

Југозападно од 13. бригаде, 11. српска бригада гонила је »непријатеља који одступа са тенковима од Липовице за Радевачку чесму«.

Овим дејствима 13. и 11. бригаде онемогућена је евентуална интервенција непријатеља из правца Радевачке чесме, од Дрводеље и Буваца и добро обезбеђен леви бок 15. бригаде.

За то време целом дужином Шуманске реке, низводно од Гргуроваца, ватром су се оглашавале јединице 21. дивизије, 4. и 6. бригада, сигурно затварајући правац од Лебана.

Тако је противудар извођен уз активно учешће четири бригаде 24. дивизије и са две бригаде 21. дивизије.

⁶⁹ Зборник НОР-а, том I, кн>. 9, стр. 437.

Између 16 и 17 часова 15. бригада је стигла на домет пешадијске ватре до Ђорђијиног рида и отпочела одзого, са околних висова, да засипа ватром Бугаре.

У то време испаљен је последњи плотун минобацача и дат сигнал за јуриш 1, 2. и 3. батаљона 17. бригаде. Борбени поредак је пожурио уз стрме стране у одсудан јуриш. Борци су задихано, у скоковима, савлађивали малу удаљеност од првих непријатељских ровова, примичући се на даљину ефикасног домета ручних бомби. Многи међу њима били су потпуно боси, неки са изувеним опанцима од свињске коже и окаченим на упртаче. То је предузето као мера предострожности, нарочито код бораца наоружаних малим енглеским аутоматима. Раније је било случајева да се борац оклизне и аутомат сам репетира, што је доводило до нехотичног рањавања и губљења живота. Психолошки оптерећен, сконцентрисан до крајњих граница на непријатеља, борац осећа чвршће тле босим ногама него у клизавим опанцима!

Било је топло и ведро јулско поподне, са нешто гомиластих кумулуса на западном хоризонту. Испред су се образовале изгужване завесе облачића иза свежих експлозија, споро се уздижући и нестајући у прозирним праменовима.

Док је стрељачки строј батаљона 17. бригаде грабио уз падину, спреман на последњи залет пред упадање у бугарске ровове, изненада су се испред бораца, на блиском одстојању, подигле црне силуете бугарских војника. Обасјани већ косим сунчевим зрацима, који су се расипали из правца бугарских положаја, скоро у једном тренутку је изникло из ровова десетине и стотине уздигнутих мета. Блештави бајонети су обележавали кривудава линију борбеног поретка Бугара, који је израњао из земље и пошао у противјуриш, добро припремљен, организован, са прописним малим растојањем између војника, густ, можда само неколико лаката између војника.

Бугари су организовано избацили први снап ручних бомби. Све су оне биле са дрвеним рукохватима. После кратког млатарања кроз ваздух и котрљања низ стрму падину, бомбе су постизале доста велике домете. Срећом што су бацане нервозно, несумице, па нису нанеле веће губитке. После тога су Бугари отворили ураганску ватру из свих оружја и устремили се на онај део 17. бригаде који је јуришао из правца

Шуманске реке, с фронта, нешто више ка споју 1. и 2. батаљона, ка троуглу између Ђелиног дола и Шуманске реке. Очигледно, имали су намеру да се што пре докопају заклоњеног простора који им је нудио Ђелин дол, те даље да одступе долином Шуманске реке ка Лебану и искористе прикривеност коју је нудило обрађено земљиште са пораслим кукурузима и конопљом.

За голобраде борце 17. бригаде то је био први случај да се њихов јуриш дочека противјуришем, да на њихов јуриш непријатељ одговори бомбашким и бајонетским ударом. Сада се први пут догодило да су борци били принуђени да воде борбу прса у прса, у коју су они морали да уђу без бајонета, јер, једноставно, нису имали у наоружању бајонете за своје пушке и аутомате, нити их је ко обучавао за »бод бајонетом«, па нису ни били вични томе. Ако је и неки борац имао заробљени бајонет или каму, то је носио више као трофеј и користио за свакодневне друге потребе, али не и за борбу.

Код младих бораца 17. бригаде није било колебања, страха, појаве панике. Ништа није поколебало јуришни строј преморених, неиспаваних и гладних партизана, са босим ногама пуним пликова од коприва и трња који се у јуришном заносу нису осећали. Партизански строј је само застао и прилегао. Лицем у лице непријатељ је дочекан ураганском ватром са свих страна и из свих врста оружја.

У судару са партизанским ватреним паклом и стаменим противником Бугари су у почетном борбеном поретку издржали врло кратко време. Њихов јуришни поредак се брзо проредио, као снопље су падали издигнути бајонети, нестајући као притке у вихору. Већ после 50—100 метара строј је почео да се осипа, да се лелуја и кида, да се инстинктивно савија у неуредну, еморфну и густу гомилу, у којој свако трчећи узалудно тражи заклон иза оног испред себе. Убрзо то више није била претећа фаланга бајонета и шлемова, већ гомила која се све више сабија ка средини, сужава, сама себе успорава и чини борбено неспособном. Гомила се са све мање смисла ваљала низ падину којом се била устремила, у којој само понеки челни војник покушава да ватром и бомбом прокрчи себи пут, све док не падне покошен, а онда опет избијају они који у несрећи постају први и челни у смрти. У том трагичном смењивању и посртању гомила је и даље кидисала напред,

топећи се све више и више и завршавајући у групиом и појединачном бекству преживелих иза проређених шумарака и низ јаруге, што су за тренутак пружале заклон и обећавале спас. Али спаса није било.

Ватра бораца 17. бригаде није престајала. Цеви аутомата и пушкомитраљеза су се усијале, али су и даље непрекидно сипале ужарену танад, која су на малим одстојањима била смртоносна. За само неколико минута био је десеткован и поражен непријатељ.

Од неколико стотина непријатељских војника само веома мали број је успео да се провуче преко погинулих и рањених војника кроз уске међупросторе стрељачког строја батаљона 17. бригаде. Касније се видело да је међу њима било највише лакше и теже рањених, али који су успели, онако још врући, да се отетурају још коју десетину или стотину метара и тамо онемоћали сачекају своју судбину.

Кратка и стрма падина Ђорђијиног рида убрзо је била прекривена изгнулим и рањеним непријатељским војницима. На вијугавој стази, најгушће покривеној падалим људским телима, било је и шест погинулих и десет рањених бораца 17. бригаде. Они су својим грудима успоравали и задржавали ваљајући гомилу бугарских војника, јер су једино преко њих мртвих, Бугари могли сићи ка реци.

Без посебне команде, рутинерски, понесен динамиком борбе, повио се и борбени поредак 17. бригаде, не одлепљујући се од преживелих непријатељских војника, и прешао у буквално гоњење остатака десеткованог и пораженог противника ка реци и низ реку.

Неке бугарске групе и појединци су успели да се живи спусте до саме реке, покушавајући да се сакрију по кукурузима и конопљама, али су убрзо откривени и уништени.

Разбијеном непријатељу више ништа није било наклоњено и ништа му више није могло да помогне. Оне који су успевали да се посакривају у баштама, шталама, оборима итд., мештани су брзо откривали и одмах су обавештавали најближе групе бораца.

Нису помогла ни подмукла лукавства појединих бугарских војника, као оно када је један бугарски сержант, на позив трочлане посаде партизанског пушкомитраљеза, да се преда, одговорио; »Предаваме се, братко!«, а затим искористио краткотрајну наивност посаде и кукавички бацио бомбу,

од које су погинула сва три храбра партизана: пекарски радник из околине Књажевца, свршени матурант из Крагујевца и Мима Протић, ученик гимназије из Прокупља. Овај мучки поступак бугарски подофицир је платио главом; покошен је рафалом из суседног трња, од партизана који је остао невидљив за непријатеља и који је пратио догађај са стране, али није очекивао овакву подлост испред уперене цеви и у безнадној ситуацији.

Обрачун са непријатељем је довршен у плодној долини Шуманске реке, низводно од Ђорђијине мале. Тек овде је престао сваки отпор непријатеља. Борци 1. и 2. батаљона су заробљавали групе и појединце. Између високог растиња било је тешко одржавати визуелну везу међу борцима, па кад би два-три борца или појединац заробили већу групу Бугара, наредили би им да се међусобно повежу својим упртачима и опасачима, и тако их у повотку спроводили према штабу бригаде. На леђима заробљеника били су натоварени заробљено наоружање и опрема. Најбројнију групу, од 10 заробљеника, довели су политички комесари 1. чете 1. батаљона Светислав Петровић Пики и његов помоћник Радојица Павићевић.

Када се борба потпуно утишала, групе бораца почеле су да излазе са заробљеницима на широк пут који је ишао долином реке. А онда је органозована потрага за рањеницима. Био их је велики број. После указивања прве помоћи организовано је ношење рањеника. Са свих страна оживеле су колоне бораца са заробљеницима, који су носили своје рањенике, заплењено наоружање и опрему, пењући се ка штабу бригаде у селу Барју.

Трећи и 4. батаљон били су застали на Ђорђијином риду. Тамо су похватили преживеле коње и заробили велики број непријатељских рањеника, међу којима већи број тешких.

Један део бораца стигао је у штаб бригаде у чизмама које су поскидали са изгнутих бугарских официра и војника. Пошто су их обули на босе ноге, без чарапа и шуферица, јер нису имали никаквог искуства у томе, стизали су са великим жуљевима, љути на неудобну обућу. А тамо их је чекало изненађење. Било је стигло довољно енглеских ципела, истина уских за њихове чворновате ноге, али су се заменом некако комплетирали и одбацили грубе бугарске чизме. При-

чали су о доживљајима из борбе, цупкајући у новим ципелама и жутиим енглеским чарапама не би ли некако разгазили и учинили удобнијом своју нову обућу.

Тако је до пада мрака завршена борба код села Гргуровца. У операцијском дневнику Главног штаба НОВ и ПО Србије о борби 17. бригаде 29. јула је записано:

»17. бригада води борбу са Бугарима десно од 15. бригаде, тј. од села Гргуроваца па до Барја. По разбијању непријатеља заплењује 6 тешких митраљеза, 10 »Зорки«, доста пушака, око 20 коња и другог ратног материјала.

Непријатељ има преко 100 мртвих, рањених доста, заробљених 12 војника. Наши губици 6. мртвих и 10 рањених».⁷⁰

Заиста су овде дате прескромне цифре о непријатељским губицима, без обзира на то што се у дневнику користе подаци »преко 100 мртвих« и сл. Без икаквог претеривања може се тврдити да је само на одсеку фронта 17. бригаде било између 150 и 200 погинулих бугарских војника, које су мештани прикупили и сутрадан сахранили у потоку Ђелин дол. Јединице 17. бригаде су заробиле 67 бугарских војника, подофицира и официра, заплениле су опрему Бугара и наоружање, а међу њима и 12 тешких митраљеза »шварц лозе«. Заплењене су покретне кухиње за по неколико стотина војника, 70 товарних коња. Сем онога што су носили борци и заробљеници, било је мобилисано осам воловских кола за транспорт заплењених пушака и муниције, а сви заплењени коњи били су претоварени пленом. На Големом чукару погинуло је и 20-30 немачких војника.

Ово је био до тада најтежи пораз Бугара у једној борби најугу Србије од кадасудошли овамо почетком 1942. године.

Присећајући се тих догађаја неколико дана касније Коча Поповић, командант Главног штаба НОВ и ПО Србије, у свој ратни дневник је записао и ово: »У поноћ стигло је Ратково писмо (Ратко Софијанић командант 24. дивизије - примедба П.М) да је 21 (дивизија) из непознатих разлога одступила са Оруглице према Ветерници - у приличном нереду. Наредио сам Ратку да се задржи на садашњим положајима, док се ситуација не разбистри. Стигло је и Љубино писмо (Љубодраг Ђурић, заменик команданта Главног штаба Србије, примед-

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

ба П. М.). Излагао је о повлачењу 21. и позивао да одмах дођемо. Спустили смо се у Мијовце. Ту сам дознао да је, мислим, 17. бригада са једним батаљоном, 4. зауставила и протерала непријатеља, који је био избио у село Оруглицу. Добили смо нешто више простора. Сутрадан, до ногу је потучен бугарски батаљон у долини Шуманске реке, после опкољавања. Затим је 21. дивизија прешла у Пусту Реку, а 24. је наставила борбу са Бугарима, четницима и недићевцима».⁷¹

Пораз Бугара је регистрован у оперативном дневнику немачке Команде за Југоисток у Солуну 31. јула 1944. године, где је записано:

»Накнадно чишћење у операцији 'Кераус'. Даље непријатељске снаге су продрле са обе стране Лебана против Бугара у правцу севера. Високи губици код Бугара у оружју и несталима».⁷²

После борбе код села Гргуровца и Поповца остали су разбацани лешеве бугарских војника и официра. Седамнаеста бригада је журила у нове окршаје. На попришту борбе остале су да труну кости Љубомира Хафезова, једног од командира бугарске роте, заједно са костима војника из његове чете. Остала су сећања на документа пронађена код погинулог поручника Л. Хафезова. Кожна торбица, а у њој неколико хиљада лева и омањи нотес са именима и презименима војника и старешина његове чете, по водовима и одељењима. На корицама латиницом утиснуто име: Г. НаНегоу. Са два »ф«, типично германски, мора да је био фашиста. Слика неке девојке из Софије, лепе, веселе, можда веренице, можда не, у сваком случају остала је у тузи једна млада жена у Софији. Само после борбе остале су у тузи стотине бугарских мајки, сестара, жена, деце. А морало је тако бити, јер су њихови отишли у туђу земљу да тамо за туђе интересе убијају, пале и са собом доносе тугу. На Ђорђијином риду згажен је »лаф« »царото« Бориса и никада се више неће вратити НаНегоу, нити многи из његове чете.

Успех јединица 17. бригаде у борби код Гргуровца и Поповца је велики прилог једне младе, релативно мале јединице, чије је бројно стање до тада било спало на испод

⁷¹ Коча Поповић, *Белешке уз ратовање*, Београд, 1988, стр. 27.

⁷² *Зборник НОР-а*, том XII, књ. 4, стр. 903.

500 бораца, у судару са надмоћнијом, бројнијом, боље наоружаном и добро обученом регуларном окупаторском јединицом. Велика храброст, смелост и вештина сломили су отпор регуларне фашистичке солдатеске.⁷³

У МЕЂУРЕЧЈУ ЈАБЛАНИЦЕ И ВЕТЕРНИЦЕ

Изненађен офанзивним дејствима јединица НОВЈ, отпочетим противнападима 27. јула и снажно израженим у току 28. и 29. јула непријатељ је хитно упутио расположива ојачања на све угрожене правце, па и ка свом разбијеном »оругличком фронту«.

Тридесетог јула 17. бригада је извршила покрет од Барја за Клаиће, а већ следећег дана, 31. јула, распламсале су се нове борбе, у које су била ангажована и пристигла непријатељска ојачања. »Око подне непријатељ је отпочео артиљеријску припрему напада на положаје 13. бригаде. Уз подршку јаке артиљеријске ватре са правца Пароштице и Белог Камена, потпомогнут тенком, који се пробио кроз наш положај и отишао у правцу Бувачке школе, а потом на к. 721 (Клаићи). Услед продора тенка 13. бригада повукла се на положај к. 807 - Сковрч. *17. бригада, која је била у резерви, прешла је у противнапад и успела да избије на положаје 13. бригаде.* 11. бригада се повлачи на положаје Ђулекаре - Црни врх, а 13. бригада на положаје Сковрч. *17. бригада води борбу са Бугарима на Клаићкој Коси, пред вече врши противнапад.*⁷⁴

Опширније о борбама 17. бригаде говори у својим сећањима Радивоје Лазаревић, тада заменик команданта 17. бригаде. Поред осталог он наводи и ово;

»На дан 31. јула 1944. године, 17. бригада је, као резерва 24. дивизије, са три батаљона, била размештена на коси југоисточно од Бувачког Виса, кота 780, кота 721 и кота 701 тј. на североисточној страни села Клаића. 4. батаљон 17. бригаде се налазио на обезбеђењу Главног штаба Србије.

⁷³ У усменој изјави др Стевана Ђорђевића, каснијег борца 17. бригаде, коју је дао аутору се каже и ово: »Дечаци и омладинци, мештани ЈТебана, међу којима сам био и ја, прикрадали смо се Драговићевом воћњаку - јабучару - поред млина у Лебану, почетком августа 1944. и видели на десетине лешева бугарских окупаторских војника које су довезле бугарске јединице од Гргуроваца и Поповца«.

⁷⁴ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 9, стр. 440 - 442. и 538.

Штаб дивизије је у току 31. јула и 1. августа мобилисао један део становништва на изради полетно-слетне стазе за слетање савезничких авиона која је била предвиђена да се изгради у северном делу села Клаића, на заравни у горњем току Шуманске реке. Заједно са сељацима на изградњи овог аеродрома употребљене су и неке јединице 24. дивизије. У исто време, на Бувачком вису водила се борба са непријатељским снагама. Већ у јутарњим часовима 1. августа, 15. бригада протерала је непријатеља са Тупалског виси на север према селу Тупале и Ђулекаре, настојећи да продре ка селима Капит и Лапаштица.

Тек што је 31. јула борцима 17. бригаде би подељен ручак, куван у новим казанима заплењеним од Бугара код села Гргуровца, из Штаба дивизије на коњу је дојурио курир Богосав Радојевић. Донео је наређење команданта дивизије Ратка Софијанића, које је било исписано на једној цедуљици. У наређењу је стајало да је 13. бригада одбачена са положаја Бувачког виси (кота 780) и да се повлачи према селима Бувцу и Клаићи. У вези са овим наређењем да 17. бригада одмах пређе у напад на непријатеља и да поврати положаје на Бувачком вису, јер је био угрожен аеродром који је био у изградњи.

Командант бригаде Милош Мушовић наредио је 2. батаљону да одмах крене правцем кота 721 - Бувачки вис да се непријатељ одбаци назад према северу. Са 2. батаљоном упућен је и заменик команданта бригаде Радивоје Лазаревић, како би помогао команди батаљона у руковођењу. Донешен је план да у случају употребе и цела бригада крене у напад према Бувачком вису.

Други батаљон је у трку кренуо на извршење задатка и користећи пошумљени терен убрзо се нашао северно од коте 721 и напао непријатеља у леви бок.

Непријатељ, изненађен брзом акцијом и противнападом партизана, напустио је положаје и дао се у одступање, страхујући да не буде одсечен од главнине.

Крајем дана 2. батаљон је избио на пут који од Бувачког виси води за Лебане, а на ком правцу је непријатељ био добро утврђен. После дуже борбе и тактичких варки непријатељ је отеран са положаја Бувачког виси и у паничном бекству се повукао на север, остављајући за собом 16 мртвих и рањених, међу којима и једног официра бивше југословенске

војске (овај официр имао је сат на коме је било исписано класа војне академије коју је завршио, презиме и име и неки други подаци).

Други батаљон известио је Штаб бригаде о ситуацији и остао да контролише достигнуте положаје очекујући пристизање осталих батаљона, како би заједно продужили наступање на север.

Међутим, негде око пола ноћи, стигао је курир са наређењем да се батаљон повуче правцем Клајићи - Бештице - Гагинце. Касније смо сазнали да су Бугари и Немци, одмах по одласку 2. батаљона према Бувачком вису, далекометном артиљеријом тукли главнину 17. бригаде, Штаб 24. дивизије и будући аеродром у селу Клајићи.

У таквој ситуацији пропао је и наш други покушај евакуације рањеника авионом.

У наведеним селима северно од Оруглице, Бригада је у широком распореду покривала и контролисала терен од 2. - 5. августа и сређивала сек.

Истог дана, 31. јула, Главни штаб Србије је утврдио нове задатке потчињених јединица. С обзиром на новостворену ситуацију, донета је одлука да се 17. бригада у току ноћи одвоји од непријатеља и пребаци на положаје код села Гагинце, с тим да један батаљон остави у заштитници на положају Клајићи (кота 721), одакле да се повуче само под притиском непријатеља а 13. бригада да се пребаци на простор Горње Оруглице, уз задржавање једног батаљона на положају Сковрч.

Већ у току следећег дана, 1. августа, штаб 24. дивизије на леву обалу Јабланице пребацује 11. и 15. бригаду, а на десној задржава 13. и 17. бригаду и Бригаду »Георги Димитров«. Седамнаеста бригада организује положај на линији Гагинце - Бештица, фронтом према Барју.⁷⁵ Непријатељска офанзива попушта, а његове јединице се постепено повлаче са простора јужно од реке Јабланице.

Другог августа није било већих промена на »оругличком фронту«. У току 3. и 4. августа 17. бригада и Бригада »Георги Димитров« су се пребациле у рејон село Липовица - Радевачка чесма - Тупалски вис, одакле се непријатељ био повукао. На Тупалском вису добијен је материјал од савезника, којим су јединице попуњене.

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

ДЕЈСТВА У ГОРЊОЈ ЈАБЛАНИЦИ (4. ДО 6. АВГУСТА 1944)

У међувремену је цела 21. дивизија, са Јастребачким НОП одредом, барбатовачком и још неким командама места, продрла у Пусту Реку и на Радан-планину. Главни штаб Србије имао је намеру да на простор Горње Јабланице пребаци целу 24. дивизију с циљем да тамо разбије заостале четничке снаге и преко Косанице и Радана крене у сусрет Оперативној групи дивизија НОВЈ (2. пролетерска, 5. и 17. ударна дивизија) која је продирали из Црне Горе према Ибру и Копаонику. На основу тога, Главни штаб је 2. августа дао задатак 24. дивизији да протера четнике из Горње Јабланице (са 17. српском и бугарском бригадом), а 15. бригада да им садејствује.

У складу с овим наређењем 4. августа у 16. часова 17. бригада је без 4. батаљона, који је остао на Тупалском вису, извршила покрет ка Боровцима ради напада на четничке снаге у Горњој Јабланици. Бригада је маршовала целе ноћи и пре сванућа 5. августа прешла на леву обалу Туларске реке и наставила покрет ка селу Чокотину и Туларском вису, док је Бригада »Георги Димитров« наступала од села Тупала ка селу Маћедонцима. У то време 11. и 15. бригада су се налазиле у рејону села Свињиште - Велика Лопарда.

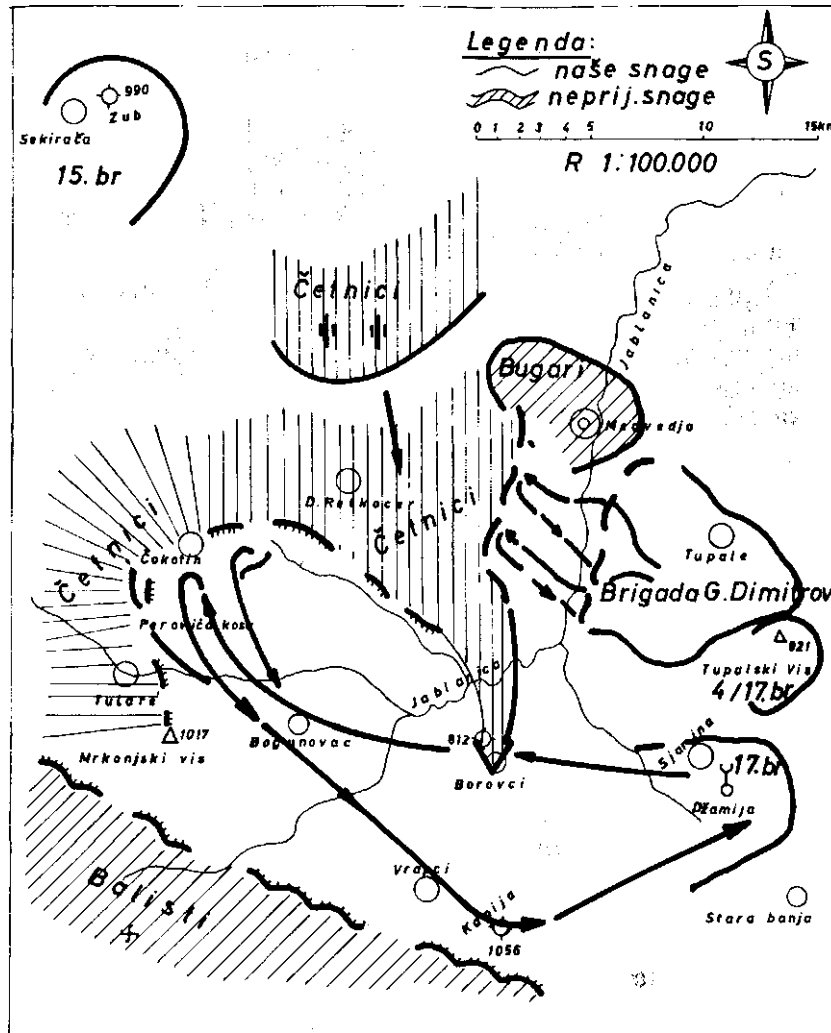
У наступању ка Чокотину бригада је наишла на знатно јаче непријатељске снаге од оних за које се знало, односно које су биле процењене. Сем четничког Расинског, 1. и 2. косовског корпуса, испред 17. српске бригаде и Бригаде »Георги Димитров« налазиле су се и знатне снаге месних четника, јабланичких бригада и других делова четничке Јужноморавске групе корпуса.

У таквим околностима је 17. бригада 5. августа око 10 часова избила на Перовића косу, према Чокотину. Четници су добили појачање и угрожени 17. бригаду тако да се она повукла ка Богуновцу око 18.30 часова, јер су се појавиле неке четничке снаге од Маћедонаца ка Боровцима. Око 22 часа непријатељ је затворио правац: Бувци - Сјерињска Бања и бригада се морала повући преко Свирачке капије (кота 1.056), Цамије и села Сјарине.

Бугарска партизанска бригада »Георги Димитров« око 3.30 часова предузела је напад на Маћедонце, али није

успела да избије до села. Задржала се на десној обали реке Јабланице.⁷⁶

У тој борби 17. бригада није имала губитака, нити су прикупљени подаци о непријатељским губицима.

Упад 17. бригаде у Горњу Јабланицу 5. 8. 1944.

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

Сутрадан 6. августа 17. бригада је обновила напад. О томе Радивоје Лазаревић, заменик команданта 17. бригаде, каже:

»На дан 5. августа, бригада је добила задатак да крене правцем: Сјарина - село Врапце - село Мркоње - Мркоњски вис (триг. 1017). Задатак бригаде био је да протера и очисти Горњу Јабланицу од четничких снага и других непријатељских јединица.

Десно од 17. бригаде наступала је бугарска бригада 'Георги Димитров' и то следећим правцем: село Дукат - Маћедонци - Реткоцер. Због удаљености праваца наступања ових двеју бригаде, одређено је да се степен њиховог наступања обележава паљењем ватри.

У наређењу Штаба 24. дивизије било је посебно наглашено да се на правцима наступања наведених бригада налазе мање четничке снаге. Очигледно је да Штаб дивизије није имао стварне и прецизне податке о непријатељу, што се и показало у току борбених дејстава.

Маршујући ноћу 5/6. августа, наведеним правцем стигла је 17. бригада у зору 6. августа, у село Врапци, где су претходнице бригаде протерале мање четничке снаге, наносећи им губитке. Том приликом заплењено је око 15 пушака, какве моделе до тада наше јединице нису поседовале, нити је пак њихова муниција одговарала нашим пушкама. Ово нам је дало повода да закључимо да испред наших положаја имамо четнике који нису са овог терена. На истом правцу, за 17. бригадом, кретао се и Штаб 24. дивизије. У току дана, 6. августа, он је застао на преданку у с. Боровцу, куће у југозападном делу села, на путу за с. Богуновац.

Бригада је уз борбу, гонећи непријатеља, прешла и на леву обалу р. Јабланице. Напредовала је извршавајући задатак на одређеном правцу. Продирали смо лево од с. Реткоцера. Отпор непријатеља није био тако јак све до испред Мркоњић виси, односно села Мркоње, где се непријатељ жилаво бранио.

Током наступања 17. бригада је палила ватре како би успоставила везу са бугарском бригадом 'Георги Димитров'. У прво време добијала је одговарајуће узвратне сигнале, али их касније није било.

Штаб бригаде је у три наврата упућивао по два курира да уеоетаве везу са наведеном бригадом, али се они нису враћали.

Забринут таквом ситуацијом, командант бригаде Милош Мушовић одлучио је да упути једну чету ради успостављања везе са бригадом 'Георги Димитров', али се ни ова чета, којом је командовао Миливоје Рајичевић, није вратила.

Око подне 6. августа, док су наши предњи делови наступали уз косе Мркоњић виса, на главнину бригаде, где се налазио и њен Штаб, око коте 688 и села Мркоње, непријатељ је отворио ватру из топова. У први мах пало је око 10 граната од којих нисмо имали никаквих губитака.

Неке од граната нису експлодирале. На основу неексплодираних упаљача покушали смо да утврдимо темпирање и даљину са које је непријатељ гађао. Према звуку смо оценили да непријатељ дејствује са положаја негде из правца Доњег Реткоцера и Маћедонаца. Касније су се топовима придружили и средњи минобацачи.

Продирећи постепено од села Богуновца према селу Мркоњу, Бригада је обезбедила десни бок поседујући положаје на десној обали Туларске реке. Очекивао се евентуални напад непријатеља од села Чокотина и Маћедонаца. Али до таквог напада из ових праваца није дошло. Непријатељ је остао само на дејству артиљерије, али нешто касније, у рано по подне, и ово дејство је престало.

И овог дана није се располагало потпунијим подацима о јачини и распореду непријатељских снага у горњој Јабланици, а о њиховим правим намерама само се нагађало. Касније ће се показати да су оне бројале неколико хиљада, те да је главнина била распоређена у рејону Реткоцера. Из тог рејона је у току дана и дејствовала непријатељска артиљерија бочном ватром против јединица 17. бригаде. Да се тако јаке непријатељске снаге нису очекивале показује и то да се на правцу продирања 17. бригаде кретао и Штаб 24. дивизије, са намером да се у току дана пребаци на леву обалу Јабланице, где су се 6. августа требале да нађу четири његове бригаде. Претходне ноћи, приликом издавања задатака Штабу 17. бригаде за други упад у горњу Јабланицу, командант 24. дивизије Ратко Софијанић и његов заменик Миле Ћаловић, су тврдили да на правцу

наступања 17. бригаде 'постоје само заостале групе четника', 'да су се главне четничке снаге упутиле према Копаонику', да су 'јакe снаге ангажоване против 21. дивизије на Радану и северно од њега«. Ове процене су биле доста тачне, сем у једном: није се знало да су још тог дана, 6. августа, у Горњој Јабланици били четнички 1. и 2. косовски корпус, скоро цео Топлички корпус са пет бригада, као и више јединица Јужно-моравске групе четничких корпуса.

И још нешто. Штаб 24. дивизије је очекивао да ће се 6. августа сигурно испољити активност 15. бригаде из правца Секираче према Реткоцеру. Међутим, као и претходног дана, ова јединица, далеко инфилтрирана у позадини непријатељу, и усамљена, опрезно је прикупљала податке о непријатељу, извиђала и радила за рачун 21. дивизије, која се тог дана налазила са друге стране Радан планине. Уосталом, тако је била и оријентисана од стране Главног штаба Србије. Прикривена у рејону села Секираче она је тога дана очекивала да се испоље дејства 17. бригаде, а нарочито бригаде 'Георги Димитров', јер је њен правац наступања био усмерен ка рејону 15. српске бригаде.

После одбацивања бригаде »Георги Димитров« на десну обалу Јабланице, непријатељ је остао у додиру са њом слабијим снагама, а тежиште дејства је пренео против 17. бригаде. Делом снага наставио је нападе против 17. бригаде из правца села Мркоња, а врло јакe снаге је упутио у међупростор између 17. бригаде и бригаде »Георги Димитров«, правцем: села Петриља - село Боровци - село Врапци, како би избио на боровачку косу, посео је, и на тај начин пресекао одступницу 17. бригади према Равној бањи, а затим, по могућству, опколио је и уништио у захвату села Петриље, Бороваца и Врапца, с једне стране и села Богуновца и Мркоња, с друге стране. Ако му то у потпуности не успе, непријатељ је сматрао да ће довољно бити и то што ће пресећи одступницу и 17. бригаду набацити на »арнаутску границу«, која је била густо поседнута балистичким јединицама, па је тако, у сваком случају, изложити уништењу«.

Око подне 6. августа штаб 24. дивизије је наредио 17. бригади да се хитно повуче. У тренутку када је донео ову одлуку штаб 24. дивизије још није располагао подацима о покретима јаких четничких снага правцем: Патриље - Боровац - Врапце. Зато се одлучио да у селу Боровцу сачека повратак 17. бригаде.

Оваква одлука је била уеловљена неповољним развојем ситуације на правцу бригаде »Георги Димитров«. Ова бригада је у раним јутарњим часовима 6. августа наишла на јаке четничке снаге на прилазима селу Реткоцеру. Развила се неравноправна борба, у којој је погинуо и комесар Бригаде »Георги Димитров«, Митар Мартиновић, родом из села Новог Момчилова, испод Пасјаче. Бригада је претрпела велике губитке у кратком времену и била присиљена на одступање према селима Дукату и Тупале, на десну обалу Јабланице. За ово одступање бригада није тражила одобрење од штаба 24. дивизије, нити је на време обавестила о томе претпостављене, а ни суседну 17. бригаду.

Вероватно је било између 14 и 15 часова када је у штаб 17. бригаде стигао курир Богосав из штаба 24. дивизије. Донео је писмено наређење по којем је 17. бригада морала одмах да обустави дејства према Мркоњу и Мркоњском вису и да се повуче преко Бороваца и Врабаца ка Старој и Равној Бањи.

Пошто је примио ово наређење, командант 17. бригаде је хитно издао неколико својих наређења:

1) поучен непријатним искуством од претходног дана када је непријатељ набацио јединице 17. бригаде да се повлаче преко Свирачке капије (кота 1056), одмах је наредио да се упути једна ојачана чета 2. батаљона, са командиром Обрадом Кујовићем на челу, да најкраћим путем, без икаквог задржавања, што пре стигне у село Боровац и поседне Боровачку косу, где да организује одбрану са тежиштем на Вукашиново брдо (триг. 843) и да ту остане у улози бочног обезбеђења бригаде све док не прође њено зачеље, после чега да се савије у колону бригаде;

2) наредио је да се образује заштитница јачине ојачане чете и ставио је под команду свога заменика Радивоја Лазаревића, са задатком да штити извлачење јединица бригаде из борбе, а касније и њихово одступање, крећући се на зачељу колоне;

3) командантима батаљона је наредио да одмах отпочну одвајање од непријатеља и повлачење у правцу села Врапци, ради чега је требало до Мркоњске реке формирати одступно-маршевски поредак по следећем: на челу 2. батаљон, за њим 3. батаљон, па 1. батаљон и на зачељу колоне бригадна комора, док је штаб бригаде и пратећа чета требало да маршују између 2. и 3. батаљона.

Извлачење из борбе и формирање одступно-маршевске колоне извршено је без текшкоћа. Према селу Мркоњу непријатељ се још увек бранио, а на другим правцима од Богуновца и Петриље до касно по подне нису се испољавала никака дејства. Извесну забуну код непријатеља изазвало је продирање чете Миливоја Рајчевића од Богуновца, источно од Чокотина па ка Реткоцеру. Ова чета је цело поподне (6. августа) водила борбу, узалудно покушавајући да успостави везу са Бригадом »Георги Димитров«, пошто није знала да се ова бригада раније повукла. Када је командир чете схватио да може бити одсечен од своје главнине, било је већ касно, јер су се надмоћне снаге непријатеља биле поставиле између чете и главнине 17. бригаде. Због тога се чета под заштитом мрака одлепила од непријатеља и неосмотрена продужила ноћни марш ка селу Газдару и Пустом Шилову, прикривајући се и вешто избегавајући сусрет са непријатељем. При томе је имала среће, јер су јединице непријатеља то поподне већ биле упућене на десну обалу Јабланице, према селу Боровцу.

У вези са продором чете Миливоја Рајчевића непријатељ је дуго био у недоумици; она је одвлачила његову пажњу и изазвала забуну у праве намере, па је главнину бригаде оставио на миру и није је нападао јачим снагама, практично све до почетка повлачења. Али тада је већ било касно да било шта озбиљније предузме на левој обали Јабланице и Туларске реке, јер се бригада организовано извлачила под заштитом заштитнице.

Чета 2. батаљона под командом Обрада Кујовића, која је образовала предњи одред 17. бригаде, успела је пре непријатеља да поседне Боровачку косу. Око 16 часова пред четом су се појавили предњи делови непријатељских јединица који су наступали правцем Петриље - Боровац. Одмах се развила врло оштра борба, у којој су ови непријатељски делови претрпели тешке губитке, а њихов напад је одбијен. После првог неуспеха непријатељ је, по мери пристизања јединица, уводио све нове и јаче снаге и обнављао нападе, али без одлучујућег успеха. Предњи одред 17. бригаде успешно је одолевао непријатељским јуришима и поред знатних сопствених губитака све до пристизања 2. батаљона који се кретао на челу главнине бригаде, а ускоро затим и 3. батаљона. Избијањем 2. и 3. батаљона, са штабом бригаде и пра-

тећом четом, на Боровачку косу отклоњена је опасност да непријатељ на овом положају пресече бригади одступницу. Истина, после 17 часова, са новопрстиглим снагама, непријатељ је успео да потисне делове 17. бригаде са триг. 843, према гробљу и школи у селу Врапцима и делимично избије на Боровачку косу, али му није успело да потпуно овлада положајима на коси. Други и 3. батаљон задржали су своје положаје све до пада мрака, када је непријатељ обуставио даље нападе. После тога су се оба батаљона одвојила од непријатеља и повукла ка Старој и Равној Бањи куда су већ били одступили штаб бригаде, пратећа чета, штаб 24. дивизије и приштапски делови оба ова штаба.

Ево како је у једном извештају штаба 24. дивизије описана ова борба:

»Бугарска бригада врши напад правцем Тупале - Д. Реткоцер, а XVII правцем Боровци - Маћедонци - Чокотин - Реткоцер. Напад није успео. Бугарска бригада не успева да се дохвати првих положаја Доњег Реткоцера јер непријатељ има јаче снаге. Наше снаге 550 бораца, непријатељ 2.000. Непријатељ има добре позиције, четнике мештане и Кесеровић. Бугарска бригада се још ујутро повлачи без да извештава о томе. Због овога четницима се отвара пут да угрозе одступницу 17. бригаде, јер око 17.00 часова непријатељ заузима Боровачку косу.

У 16.00 часова 17. бригада се повукла под борбом преко Бороваца, где је дошло до борбе прса у прса, јер су четници овладали положајем, који је секао одступницу. Ситуација врло тешка. Сам Штаб дивизије узима пушкомитраљезе и са истим дејствује. Овде су се истакли 6 пушкомитраљезаца XVII бригаде који су наредбом похваљени.

Ми имамо 3 мртва и 7 заробљених, непријатељ 6 мртвих и доста рањених«.

Без обзира на драматичност ситуације и јак притисак непријатеља на Боровичкој коси, и на претрпљене губитке, овде су положаји одржани све до пада мрака.

Непријатељ је претрпео велике губитке у борбама за Боровичку косу, па је био приморан да смањи притисак и да касно поподне пренесе тежиште дејства на своје десно крило. Појачавши снаге на десном крилу, непријатељ је прешао

⁷⁷ *Зборник НОР* - том I, књ. 9, стр. 539, док. 184.

у напад испод Вукашиновог брда (триг. 843), од Петриље ка Врапцима (засеоци Невесињци и Влака), односно ка Селимовом пољу, у намери да изврши обухват наших јединица како оних које су се браниле на Боровачкој коси, тако и оних које су се кретале преко косе ка Равној Бањи.

Међутим, ова намера непријатеља није успела, јер се он сукобио са маршевском колоном 1. батаљона 17. бригаде која се била растегла од Мркоњске реке до испод Боровачке косе и села Врабаца. Штаб 1. батаљона није знао шта се дешава на Боровачкој коси и батаљон је маршовао потпуно неометано уз падину ка Врапцима. На падинама према Мркоњској реци дошло је до обострано изненадне сусретне борбе 1. батаљона и јачих непријатељских снага, у којој се батаљон од почетка нашао у неповољнијем положају јер није био развијен за борбу, док је непријатељ насрнуо на колону батаљона у стрељачком строју. Од самог почетка развила се оштра борба. Пред сам мрак ситуација је постала критична за 1. батаљон и комору, који су се извлачили простором између села Врапци и Боровци, уз стрму падину, обраслу густом и високом папрати. Претоварени коњи у комори једва да су се пењали под теретом, успоравајући кретање колоне. Сумрак је већ прелазео у мрак када је непријатељ у развијеном борбеном поретку насрнуо са леве стране из једне шуме на челни део колоне 1. батаљона. Због конфигурације земљишта и високе папрати, непријатељ није био раније осматрен док практично није налетео на овај део колоне. Обе стране биле су изненађене. Непријатељ је, вероватно, сматрао да је наишао на своје деснокрилне јединице, са којима је био прекинуо везу током наступања кроз шуму. А тек када су борци почели да падају у папрат погођени непријатељском ватром, схватило се у 1. батаљону да напада непријатељ. Неки од бораца су то схватили тек када су се буквално измешали са непријатељем у полумраку.

Заметнуо се жесток обрачун у блиској борби. Прво је одјекнула експлозија неколико ручних бомби, а затим кратки рафали на најгрлатије четнике који су псовали и позивали на предају партизане. Непријатељ је сузбијен.

У борби су две случајности одиграле значајну улогу и спречиле да 1. батаљон и комора претрпе веће губитке. Прво, био је нападнут само предњи део колоне 1. батаљона, због чега су највеће губитке имали штаб батаљона и 1. чета, док

остали део батаљона и комора нису били директно нападнути и претрпели су само случајне и незнатне губитке. Друго, непријатељ је имао задатак да напада само до пада мрака и да тада свој борбени поредак заустави на достигнутом положају, с тим да га одмах обележи паљењем ватри.

После завршене борбе те ватре су послужиле и борцима 1. батаљона за оријентацију. То је било веома значајно јер се највећи број бораца и старешина налазио на непознатом терену, који је уз то био веома испреседан и тежак за кретање. Колона батаљона и коморе је била искидана, везе прекинуте. Ватре су се појавиле дуж непријатељског положаја у дугом низу. На супротној страни, паралелно са овим низом ватри, на који километар удаљености, пружала се демаркациона линија са Косовом - »арнаутска граница«, поседнута јаким балистичким снагама. Између непријатељских положаја и демаркационе линије налазиле су се разбацане куће, измешаног шиптарско-српског становништва. У мрачној ноћи и густој шуми групе бораца, извлачећи се из борбе, по лавезу паса су откривале на којој се страни налазе усамљене куће, опрезно им прилазиле и у њима ангажовале водиче ка Старој и Равној Бањи. Ове групе су биле врло вешто проведене између балистичких заседа и четничких положаја.

У заштитницу 17. бригаде у току одступања била је одређена једна чета 1. батаљона. Ова чета је допуњена са десетак добровољаца из других чета истог батаљона, наоружаних, углавном, аутоматским оружјем.

Док је главнина бригаде формирала маршевски поредак и отпочела са кретањем, командант заштитнице, заменик команданта бригаде Радивоје Лазаревић, посео је положај у рејону коте 683 која се југоисточно од Мркоње спушта ка Мркоњској реци. Поседање наредног положаја било је предвиђено на десној обали Мркоњске реке, на Врабачкој коси (кота 769).

Први већи окршај са непријатељем заштитница је имала на првом положају. На коти 683 била је нападнута од групе четника јачине око сто људи. После краће борбе напад је одбивен; непријатељ је одбачен према Мркоњском вису. После протеривања четника заштитница је неометано прешла на десну обалу Мркоњске реке и кратко се задржала на североисточном делу Врабачке косе, а затим наставила

покрет. Шта се даље дешавало, о томе сведочи изјава Радивоја Лазаревића, у којој се каже:

»Када је заштитница бригаде стигла до села Врапци, био је већ мрак. Шта се, у међувремену, догађало код главнине бригаде руководилац заштитнице није знао. Донекле се могло претпоставити, јер је, крећући се за главнином бригаде, заштитница налазила на одбачену опрему и наоружање, као и на напуштене коње натоварене сандуцима муниције, казанима и другом опремом. Заштитница је прикупила пронађени материјал и коње и повела са собом. Због мрака и заустављања непријатеља на Боровачкој коси и на уздигнутијим положајима, овај део колоне, који се у тренутку судара непријатеља са 1. батаљоном нашао ниско на падини према Мркоњској (или Врбачкој) реци, није био ни откривен.

На прилазу четничким положајима код села Боровци и Врапци, заштитница је утврдила да би пробијање кроз ове положаје, који су били чврсто поседнути, било безуспешно. Ради тога је заменик команданта бригаде одлучио да се заштитница врати ка реци Јабланице и да се долином реке, преко Медвеђе, пробије до села Негосавља, а потом преко Црног Врха, Тупала и Сјарине у правцу главнине 17. бригаде.

У зору 7. августа заштитница је стигла на Црновршки рид (кота 731) где се задржала на краћем одмору, организујући обезбеђење и исхрану. Око 15 часова заштитница је са око 150 прикупљених бораца разних јединица и 12 коња кренула ка главнини у Равној бањи, где је стигла пред мрак. Том приликом, Штаб дивизије је одао признање заштитници на успешном извршењу задатака.

У међувремену је чета 17. бригаде која је била упућена ка селу Реткоцеру да успостави везу са бугарском бригадом »Георги Димитров«, наишла на четничке положаје кроз које се после краће борбе успела пробити ка Пустој Реци, а бригади се прикључила тек када је бригада стигла у Пусту Реку, у рејону села Газдара«.

Седамнаеста бригада се доста неорганизовано повукла из Горње Јабланице и без потпуног бочног обезбеђења. То је плаћено озбиљним губицима, али не и тако великим како се то износило у првим извештајима, док се још није знала судбина заштитнице и одсечених група. О томе се у извештају

штаба 24. дивизије⁷⁸ од 7. августа у 13 часова и 20 минута, уз остало, каже и ово:

»Са 17-том и Бугарском бригадом узели смо следећи распоред: Бугарска бригада Капит - Тупале - Дукат (кота 821), 17. бригада Сјарина - Кале (кота 752) - Боровци, 1 чета у Сјарини, такође имамо обезбеђење и на Тупалском Вису.

Непријатељ који је јуче био дошао у Боровце вратио се назад за Туларе. Ноћас је из Тулара стигао др Миливоје Перовић командант IV бригаде који се налазио код своје куће и каже да четници врше неку концентрацију у Туларима и да се припремају за неку акцију. Јачина четника у Туларима износи око 2.000, међу којима има доста новомобилисаних мештана, остало су Кесеровићеви четници. Приликом последње акције коју је вршила 17. бригада у правцу Реткоцера претрпела је огромне губитке. Око 60 другова је настрадало, већином су изгинули или заробљени док је један мањи број изгледа успео да се пробије у правцу Бучумета. Са ових 60 другова нестао је и начелник Штаба бригаде који је изгледа настрадао. По причању једне жене која је јутрос дошла из Бороваца у току јучерашњег дана сахрањено је 7 партизана од којих су 4 погинула од метка, а 3 су заклана.

Четници су говорили да су преко 50 партизана тога дана убили.

Ово је заиста један од највећих наших удараца које смо доживели од нашег доласка. Ми ћемо испитати чијом је кривицом дошло до оваквих тешких последица и о томе ћемо вас обавестити.

17. бригада сада броји свега око 240 бораца без батаљона који се налази код Главног штаба. Са овим снагама ми ћемо моћи контролисати све ове правце али у случају да непријатељ покуша напад у овом правцу, тешко би га могли задржати, јер нам је људство доста разбацано, а и малобројно. Ако би икако могло да нам једна бригада дође на овај сектор, било би добро, јер би ми тада могли да четнике који се налазе испред нас потпуно разбијемо и протерамо. Четници за сада, ако неће да се пробијају под борбом, могу само да иду у правцу Гајтана или Бућумета. Зато би било добро ако постоји нека могућност, да се и тај правац затвори. 13. бригада, њен

⁷⁸ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

распоред знате п она не би била у стању да се прикупи ни за два дана. Других новости код нас нема, у колико буде ми ћемо вас редовно обавештавати».

Несумњиво, 17. бригада је у борбама 6. августа претрпела озбиљне губитке, највеће у једном дану од њеног формирања, али ни приближно не онолико колико је приказао штаб 24. дивизије у цитираном извештају Главном штабу Србије. Са ситуацијом се може тврдити да су губици бригаде били: 10-12 погинулих, 15 рањених и 6-8 несталих. Један део несталих пао је у непријатељско заробљеништво, па су неки од њих одмах стрељани, а неку су успели да побегну и да се прикључе својој или некој другој јединици.

Оволики губици су претрпљени због слабо организованог борбеног обезбеђења, непознавања ситуације код непријатеља и нереално постављеног задатка 17. бригади; слабо организоване везе и садејства између штаба дивизије и бригада и одступања Бугарске партизанске бригаде »Георги Димитров« у јутарњим часовима, која о томе никога није известила, па ни штаб 24. дивизије; преморености бораца 17. бригаде, који су целу ноћ уочи 6. августа маршевали, а затим од свитања целог дана водили борбу, а онда усиљено одступили под борбом; потцењивање непријатеља после успеха које је бригада постигла протеклих дана; пропуста у командовању и одржавању везе између батаљона 17. бригаде у току одступно-бочног марша.

У извештајима штаба 24. дивизије нису били тачни ни подаци о бројном стању 17. бригаде. Оно је било знатно веће од приказаног у цитираном извештају од 7. августа и у том тренутку износило је око 450-500 бораца.

У поређењу са бројним стањем других бригада 24. дивизије, 17. бригада је била бројнија од 15. бригаде, која је имала 200, и 11. бригаде, чије је бројно стање било 120 бораца, а по подацима од 8. августа 1944.⁷⁵ За 13. бригаду нема података, али је и она вероватно била јачине као и 17. бригада.

ПОВРАТАК У ЈАБЛАНИЦУ И ПУСТУ РЕКУ

Седмог августа бригада се прикупила и средила у рејону села Сјарина - Равна Бања - Синониве. Извршена је попуна

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

упражњених места погинулих и несталих старешина и неопходне организацијске промене.

Већ после два дана одмарања, 9. августа, 17. бригада је извршила марш заједно са штабом 24. дивизије, од Сјарине, Старе и Равне Бање, преко села Тупале и Црног врха и узводно од села Негосавља прешла реку Јабланицу да би заноћила у селу Газдарима, 10-15 километара југозападно од Лебана.

Следећег дана, 10. августа, бригада је продужила марш од Газдара до села Бучумета и Шашинца и са северозапада и севера подишла непријатељским снагама које су се налазиле у Лебану. Овде је успоставила везу са 15. српском бригадом која је била избила на простор североисточно од ње.

Прелазак 17. и 13. бригаде, као и штаба 24. дивизије на леву обалу Јабланице уследио је као логична последица развоја и расплета ситуације у Јабланици и Пустој Реци. Циљ је био да се снаге наше дивизије прикупе, среде и ударе по непријатељу.⁸⁰

Према извештају штаба 24. дивизије од 12. августа 1944. у то време стање код непријатеља у Јабланици и Косаници било је следеће:

»Четника у Горњој Јабланици и Косаници уопште нема. Све њихове снаге и симпатизери пошли су са њима и налазе се на положајима око Лебана: Кривача-Гегеља-Кремен-Нова Топола-Петровац-Добра глава. Њихова јачина износи око 2.000 слабо наоружаних бораца, нарочито су слаби са аутоматским оружјем и муницијом, имају један топ и 5-6 минобацача. Поред четника на овој територији налази се један пук недићеваца који су добро наоружани, са slabим моралом, седиште овог пука је у Лебану. Бугара има, према исказима сељака који су долазили из Лебана, мали број.

Због спуштања четничких банди из Горње Јабланице које су се почеле утврђивати око комуникације Лебане - Медвеђа и на просторији Прекопчелица - Штулац - Кремен - Нова Топола и у Пустој Реци, при чему су заједно са окупатором били предузели оправку онеспособљене комуникације од Лебана ка Медвеђи, предвидели смо нужност најхитнијег пребацивања Штаба наше дивизије на леву страну реке Јабланице са циљем да се снаге наше дивизије прикупе, среде и уда-

⁷⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 9, стр. 443, 538. и 147. j

ре по непријатељу, да му се не дозволи стварање упоришта у нашој слободној територији, да му се онемогући мобилизација људства и да се онемогући прелаз појединих дезертера на страну непријатеља, као и да се што хитније сви борци - дезертери прикупе и поврате у своје јединице заједно са оружјем».⁸¹

У складу с тим 11. августа 17. бригада је стигла на положај села Бучумет - Слишане, а 15. бригада се рокирала на положај Змијин камен - Мијајлица - Градиште.⁸² Истога дана од штаба 15. бригаде добивени су исцрпни подаци о распореду и јачини непријатељских снага у рејону Прекопчелице, Гегља и Штулаца. Испред јединица 17. бригаде налазиле су се љотићевско-недићевске јединице. На заједничком састанку штабова 17. и 15. бригаде детаљно су испланирана заједничка дејства. Седамнаеста бригада је добила задатак да напада са запада правцем села Стулац - Гегља, а 15. бригада да напада са севера правцем села Мијајлица - Прекопчелица.

У току преподнева извршено је командно-штабно извиђање непријатељских положаја, а по подне су батаљони 17. бригаде развили свој борбени поредак и отпочели напад. Борба се водила све до пада мрака, када су јединице 17. бригаде потисле непријатеља и ушле у Гегљу и Штулац без губитака. А када је пао мрак, непријатељ се извукао из борбе и одступио ка Лебану. Борба се водила и на одсеку 15. бригаде, одакле се непријатељ такође извукао и одступио за Лебане. Док су јединице вршиле припреме за гоњење непријатеља, у штаб 17. бригаде је стигло наређење да се бригада, 12. августа, врати назад у село Тупале, на десној обали Јабланице, и ту прихвати Главни штаб НОВ и ПО Србије и болницу, и остане на њиховом обезбеђењу.

Пошто је добио ово наређење, штаб бригаде је наредио да се обустави даљи напад и да се батаљони у току ноћи прикупе у Гегљу. Већ око пола ноћи завршено је прикупљање батаљона а штабови су упознати са задатком, правцем покрета и маршевским поретком. Марш је отпочео одмах правцем села: Гегља - Радиновац - Рујковац - Црни Врх - Тупале. Сутрадан, 12. августа, око подне бригада је стигла у Тупале и ту сачекала Главни штаб и болницу. Два батаљона

⁸¹ Исто, стр. 291.

⁸² Исто, стр. 541.

су преузела заштиту и обезбеђење Главног штаба Србије, а један батаљон осигурање болнице.

После кратког одмора настављен је марш правцем: Тупале - село Црни Врх - село Газдари - рудник Леце - село Доњи Гајтан. По пристизању на овај простор Главни штаб се разместио у засеоку Вртопу, између Доњег и Горњег Гајтана, а болница у Доњем Гајтану.

На обезбеђењу Главног штаба НОВ и ПО Србије 17. бригада остала је све до 24. августа. За то време није имала борби. Поред обезбеђења, попунила се старешинама и потпуно комплетирала наоружање, одећу и обућу. Из Италије је стигао већи број руководиоца, излечених рањеника, па је један део њих Главни штаб Србије распоредио и у 17. бригаду. Међу њима се налазио нови помоћник политичког комесара бригаде Момир Лекић Моша, затим будући комесари у бригади Божо Жарковић и Радомир Игњатовић, командант батаљона Петар Павковић, неки заменици команданата батаљона, санитарски референт бригаде и други. На место погинулог руководиоца СКОЈ-а бригаде Милутина Војводића дошао је Предраг Миленковић из 1. батаљона.

Док се налазила на обезбеђењу Главног штаба Србије и болнице бригада је извела и једну акцију спасавања савезничких пилота који су напуштали оштећене авионе. У то време посаде ових авиона који су прелетали Југославију имале су на картама учртане слободне територије, контролисане од НОВЈ, које су могле користити за принудна слетања или скок падобраном. Једног дана, у августу 1944. из оштећеног америчког »либератора«, који се враћао са бомбардовања Плоештија у Румунији, искочило 12 чланова посаде. Једном од њих се није отворио падобран, па је погинуо у рејону села Црни Врх, а остали су попадали у рејону села Леца и Гајтана и били прихваћени од јединица 17. бригаде. Погинули члан посаде је сахрањен у гробљу села Слишана, уз све војничке почасте, а преживели ваздухопловци су првим авионом пребачени натраг у Италију.

Док се 17. бригада налазила на обезбеђењу Главног штаба НОВ и ПО Србије и болнице, остале јединице 24. дивизије (11, 13. и 15. бригада) ослободиле су Лебане и одбациле непријатеља ка Лесковцу. Тиме се тежиште дејстава 24. дивизије пренело на моравске комуникације.

Из докумената се види да је тих дана штаб 24. дивизије увелико радио на планирању дејстава у долини Јужне Мораве и у том смислу упутио предлог Главном штабу, који је то одобрио 23. августа 1944. у свом наређењу у коме се каже:

2. »Слажемо се са вашим предлогом дејства на пругу Дољевац-Лесковац, као и на део пруге Лесковац-Грделица.

3. - 17. бригаду стављамо вам на располагање. Ви јој издајте одговарајући задатак у оквиру јединица ваше дивизије, према вашем нахођењу.⁸³

Следећег дана, 24. августа, задатак је боље конкретизовао у наређењу које је Главни штаб издао у 12.30 часова, и у коме се, поред осталог каже: »... за дејство на пругу Дољевац-Грделица, поступите по следећем:

- одређени задатак извршите са 11. и 17. бригадом;
- 17. бригада одмах да смени 13. бригаду на њеној садањој просторији и преузме њене задатке;
- по извршеној смени 13. бригаду одмах прикупити у с. Слишану, а 15. бригада да остане на садањем месту. Уопште ове две бригаде не узимати у комбинацију за извршење задатака дејства на пругу.

3. - Врањски одред да остане на садашњој просторији дејства, с тим да се стави под команду Штаба 17. бригаде«.⁸⁴

А у другом наређењу издатом у 17.30 часова, задаци су допуњени, посебно за 17. бригаду. У њему се каже:

»1. - Бугарски батаљон, који одавде одлази у састав бригаде 'Георги Димитров', са батаљоном 17. бригаде који га сада спроводи, упутите до Врањског одреда, с. Богошевце (десна обала Јужне мораве _ јужно од с. Јелашнице). Из с. Богешевца батаљон 17. бригаде да се врати у састав своје бригаде, а бугарски батаљон да спроведе даље Врањски одред до Врањског подручја, где чека веза за бригаду 'Георги Димитров'.

3. - Батаљон 17. бригаде, који прате Бугаре до Врањског одреда, можете узети у комбинацију за дејства на пругу... с тим да у том случају понесе и потребан експлозив.

⁸³ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 47.

⁸⁴ Исто, стр. 49-50.

4. Батаљон 17. бригаде који прати бугарски батаљон, са истим ће се јавити томе Штабу чим бугарски батаљон прими оружје, а што ће бити у току данашњег дана. Издајте потребно наређење батаљону 17. бригаде како у погледу пребацивања бугарског батаљона до Врањског одреда, тако и у погледу дејства на пругу».⁸⁵

У току 24. августа 17. бригада је кренула из села Гајтана и увече стигла у село Слишане, где се налазио штаб 24. дивизије. Истог дана, касно увече, у 22 часа, штаб 24. дивизије издао је наређење за акцију на железничку пругу између Дољевца и Грделице. Што се тиче задатка 17. бригаде у наређењу се каже:

»17. бригада извршиће покрет са једним батаљоном са садашње просторије правцем Лебане - Славујевци - Дрводеља где се размести са задатком затварања правца долином реке Сушице од правца Лесковца. Везу одржавати са батаљоном 15. бригаде у Врановцу, а десно са батаљоном 13. бригаде у Стројковцу. Један њен батаљон по наређењу Главног штаба треба да спроведе новоформирани бугарски батаљон, правцем који ћемо накнадно дати, до Врањског одреда, на десну обалу Јужне Мораве, одакле ће се вратити и доћи у састав своје бригаде.

13. бригаду по доласку 17. бригаде на сектор Дрводеље, прикупити и одмах извршити покрет правцем Лебане - Прекопчелица - Слишане, где ће добити даља наређења.

Батаљон који се налази у Стројковцу оставити до даљег нашег наређења. Овај батаљон ће се налазити под командом 17. бригаде. По доласку батаљона 17. бригаде који прати бугарски батаљон, батаљон 13. бригаде вратиће се у састав своје бригаде.

Штаб 17. бригаде издаће наређење овоме батаљону да што активније дејствује на прагу Лесковац-Грделица.

Сутра увече, 25/26, овај батаљон треба да врши напад на пругу Лесковац-Грделица, како би потпомогао дејство 11. бригаде.

Штаб 13. бригаде упознаће Штаб 17. бригаде са ситуацијом на њеном терену и са свим везама које је одржавала.

Противоклопни топ 47 мм предаће Штабу 17. бригаде са свом послугом, односно са нишанцијом и помоћником, а, уколико ових нема, топ предати Штабу дивизије. Совјетски бацач са минама исто тако предаће Штабу 17. бригаде...

⁸⁵ Исто, стр. 50-51.

Врански одред стављамо под команду 17. бригаде.

Почетак напада на пругу биће тачно у 22 часа 25 августа 1944 године, до ког времена све припреме треба да буду готове».

Међутим, сутрадан, 25. августа, наређено је да 17. и 13. бригада дођу у Слишане, чиме се одустало од ангажовања обе бригаде на задацима наведеним у цитираном наређењу штаба 24. дивизије. Већ 26. августа увече, 17. бригада је стигла у Слишане, а 13. бригада у Оране.⁸⁷

У међувремену, догађаји у јужној Србији су се развијали врло брзо и повољно за снаге НОВЈ. Оперативна група дивизија, 2. пролетерска, 5. и 17. ударна су разбиле непријатељску одбрану на Копаонику и продрле у Жупу, Топлицу, Косаницу и Пусту Реку, где су се спојиле са јединицама Главног штаба Србије и развиле заједничка дејства. Већ 19. августа 2. пролетерска дивизија је била у Топлици и Косаници, а њена 2. пролетерска бригада се одмарала од 23. до 25. августа на простору села Гајтан - Бучумет - Слишане.

Успостављени су непосредни контакти између главног штаба за Србију и Штаба Оперативне групе дивизија, као и између појединих штабова дивизија и бригада. По одлуци Врховног штаба НОВ и ПОЈ у састав Оперативне групе дивизија ушла је 21. српска ударна дивизија, а под команду Главног штаба НОВ и ПО Србије стављена је 2. пролетерска дивизија.

У међувремену, 26. августа, Главни штаб НОВ и ПО Србије је одлучио да људством 17. бригаде попуни 2. пролетерску бригаду која је изашла из састава 2. пролетерске дивизије и ушла у састав 21. дивизије. С тим у вези се у наређењу Главног штаба Србије од 28. августа, у 23 часа и 30 минута, уз остало, каже и ово:

»Одмах по пријему овог наређења упутите 17. бригаду Штабу 2. пролетерске бригаде у село Магаш,

- руководиоци 17. бригаде да предају људство своје бригаде Штабу 2. пролетерске бригаде и по предаји људства руководиоци да се врате у састав дивизије».⁸⁸ После предаје људства руководиоци 17. бригаде: командир чета, штабови батаљона и штаб бригаде требало је да се одмах врате у

⁸⁶ Исто, стр. 72-73.

⁸⁷ Исто, стр. 501.

⁸⁸ Исто, стр. 110.

састав 24. дивизије, јер се предвиђало ново формирање ове бригаде.

Наређење Главног штаба о предаји борачког састава 2. пролетерској бригади штаб 17. бригаде је добио 27. августа и одмах покренуо јединице на извршење овог наређења. У почетку је бригада маршовала од села Слишана у правцу села Магаш. У току марша добила је обавештење да је 2. пролетерска извршила марш са просторија села Статовца правцем села Арбанашка - Бачије - Пролом, због чега је и 17. бригада наставила марш за њом истим правцем.

Сутрадан, 28. августа, бригада је стигла у Пролом и успоставила везу са заштитницом 2. пролетерске бригаде и групом старешина ове бригаде, која је била остављена за прихват бораца 17. бригаде.

Опроштај руководства са борцима 17. бригаде био је тежак. Пуна три месеца они су делили све најтеже и најлепше тренутке, међусобно се добро познавали, многи и пре него што је бригада формирана, а сада су се морали растати. Времена за опроштај и дуге говоре није било. Постројеним борцима говорио је једино Љубинко Несторовић Озрен, политички комесар 17. бригаде, а онда су старешине 2. пролетерске бригаде преузеле борце. Другој пролетерској бригади предато је укупно око 400 бораца, прекаљених у тромесечним борбама и маршевима. Већина њих ће у 2. пролетерској бригади остати до краја рата, учествовати у борбама у западној Србији, за ослобођење Београда, на Сремском фронту и у завршним операцијама за ослобођење Југославије.

Руководиоци 17. бригаде, њих око 60, преноћили су у селу Бачијама, а следећег дана, 29. августа, преко Арбанашке, Дубоке долине, Средњег Статовца, Добре воде пребацили се у Слишане, где су се јавили штабу 24. дивизије. После једнодневнoг задржавања у Слишану, штабу 17. бригаде је наређено да се са руководиоцима пребаци у село Мијајлицу, где се већ налазило прикупљено људство, и да тамо поново формира и наоружа бригаду.

Глава IV

У ОСЛОБОЂЕЊУ ЈУЖНЕ СРБШЕ

После продора Црвене армије у Румунију и избацивања Румуније из рата 25. августа 1944, и осетних губитака у топличко-јабланичкој операцији и у западној Србији, дошло је до губљења перспективе и деморализације у јединицама бугарске царске војске.

Ситуација са Бугарима је постала актуелна и таква остала све до 9. септембра, када је власт у Бугарској преузео Отачествени фронт. У међувремену бугарске окупационе јединице су се сливале на десну обалу Јужне Мораве, водећи на разним нивоима преговоре са јединицама НОВЈ, повремено се сукобљавајући и са нашим и са немачким јединицама, када су им ти сукоби били наметнути, али углавном избегавајући их, све у настојању да се компактне и без губитака извуку у Бугарску. При томе, ниједна бугарска јединица, односно команда, није прихватила заједничку борбу против Немаца, мада је ту и тамо било таквих обећања, али све са циљем одуговлачења и неометаног извлачења у Бугарску.

У истом периоду и због развоја међународне ситуације, агонија је захватила и све квислинге, а нарочито после споразума између Националног комитета ослобођења Југославије и избегличке владе у Лондону.

Четничке формације у Србији су биле разбијене. Политичка победа је већ била извојевана. Под утицајем тих догађаја, као и на захтев савезника, краљ Петар II Карађорђевић је донео одлуку, 25. августа 1944, да се укине четничка Врховна команда, а четницима је упућен позив да се боре против окупатора под командом Врховног штаба НОВ Југославије.⁸⁹

⁸⁹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11.

Сасвим мали број локалних четничких команданата је иступио по одлуци краља Петра. Плашећи се освете због раније сарадње са окупатором и злочина које су починили, они су наставили да се боре против НОВЈ, у сарадњи и уз помоћ Немаца у наоружању и муницији.

Остаци разбијених четничких јединица су прешли у немачке гарнизоне да поделе судбину окупатора. Једна групација од 8.000 до 10.000 четника била је прикупљена у рејону Крушевац - Варварин - Трстеник - Александровац, а друга, нешто слабија од ове, у западној Србији и према Санцаку.

У овим рејонима четничке снаге су наставиле огорчене борбе против јединица НОВЈ, ишчекујући за њих повољнији развој догађаја како би се повукле према Грчкој или ка западу и ставиле под окриље западних савезника, на чију су подршку и даље рачунали. Упркос чињеници да су и даље трпеле велике губитке од удара јединица НОВЈ да су им се осипале масе присилно мобилисаних људи, четничке главешине су задрто наставиле борбу против јединица НОВЈ.

Крајем августа 1944. немачка врховна команда оружане силе држала је на Балкану крупне снаге, чији је број, без бугарских, мађарских, квислиншких и других контрареволуционарних снага, немачких полицијских и морнаричких јединица, достигао око 967.000 војника, од чега се на југословенском ратишту налазило око 659.000 хитлероваца, не рачунајући немачке јединице у Словенији, Истри, на Словеначком и Хрватском приморју, више него што су Немци у то време имали на фронту у Италији. Све те снаге су биле под командом врховног војног команданта југоистока, чије је седиште било у Београду.

Њему су били потчињени: Група армија »Е«, јачине преко 350.000 војника, на грчком и македонском оперативном подручју, 2. оклопна армија, једна од најelitнијих немачких јединица, јачине око 560.000 војника под оружјем, на територији Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе, дела Србије и Албаније, и трупе војноуправног команданта југоистока.

У другој половини августа, па све до краја септембра 1944. Главни штаб НОВ и ПО Србије, поред планирања и вођења интензивних борбених дејстава, посебну пажњу је посвећивао решавању повећаних потреба за формирањем нових јединица и команди, попуни постојећих јединица новим борцима, краткотрајној обуци нових бораца и младих старешина и снабдевању јединица наоружањем и муницијом.

Постојала је изразита потреба предузимања ефикасних мера за хитно решавање попуне Оперативне групе дивизија и сопствених јединица под непосредном командом Главног штаба. Примењена су три начина попуне новим борцима:

- пребацивање већ прекаљених бораца из једне јединице у другу, као што је био случај са одласком бораца 17. српске бригаде у састав 2. пролетерске бригаде, или попуна борцима 6. српске бригаде осталих јединица 2. пролетерске дивизије;

- попуна добровољцима који су тих дана масовно придолазили са терена или преко организованих канала из градова који још нису били ослобођени;

- масовна мобилизација после 27. августа на слободној територији.

Мобилизација је вршена искључиво на територијалном принципу, по селима, а распоред се утврђивао у командама места и народноослободилачким одборима. Формирање нових јединица и упућивање и распоред нових бораца вршено је по општем плану и смерницама Главног штаба Србије.

Захваљујући ефикасности и пожртвовању младих органа нове народне власти и територијалних војних команди, мобилизација је спроведена потпуно и врло успешно, иако ови органи у почетку нису располагали припремљеним мобилизацијским списковима, позивима и сличним документима, који по правилу прате процес јавне мобилизације.

У првим контингентима нових бораца најбројнији су и даље били добровољци, омладинци из градова и села.

Главни штаб Србије је наредио да се попуни 17. српска бригада и одредио да се нови борци за ову бригаду прикупе у селу Мијајлици, око 10 км северозападно од Лебана. До 31. августа 1944. овде је прикупљено близу хиљаду нових бораца. Истог дана пре подне у Мијајлицу је стигао и штаб 17. бригаде, са штабовима батаљона, командама чета и извесним бројем командира водова.

Претходног дана руководиоци 17. бригаде су били у Слишанима у штабу 24. дивизије, где су командант и комесар дивизије с њима одржали кратак састанак и том приликом упознали их са ситуацијом и њиховим непосредним задацима. Том приликом руководиоцима 17. бригаде се прикључио и извешан број нових руководилаца, команданата и политичких комесара батаљона које је био упутио Врховни штаб са Виса и из Италије. Штаб 24. дивизије је одредио почетну јачину и

организациско-формацијску структуру нове бригаде и поставио све старешине закључно са командама чета. При томе је наредио да се бригада мора организовати, наоружати и провести кратку обуку у року од највише десет дана и да већ 9. септембра буде спремна за покрет и извршење борбених задатака.⁹⁰

Према наређењу штаба 24. дивизије у нови штаб 17. бригаде су ушли: командант Милош Мушовић, политички комесар Љубинко Несторовић, начелник штаба Радивоје Лазаревић, помоћник политичког комесара Момир Лекић Моша, обавештајни официр Александар Павловић Аца, руководилац СКОЈ-а Предраг Миленковић, санитарски референт Љубица Вукмановић Чарна и управник бригадне болнице Дара Косановић.

Штаб 1. батаљона су сачињавали: командант Петар Павковић, комесар Божо Жарковић (а затим Драгиша Радевић) и помоћник комесара Радомир Игњатовић.

Штаб 2. батаљона је био: командант Ђорђе Перишић, заменик команданта Мирослав Мирковић, комесар Светислав Петровић Пики, заменик комесара Младен Миладиновић.

Штаб 3. батаљона је имао овај састав: командант Батрић Павловић - Мујовић, заменик команданта Коста Ковачевић, комесар Драгиша Станковић и заменик комесара Милош Бјелица (убрзо је Мирослав Мирковић постављен за команданта 3. батаљона, а Коста Ковачевић за заменика команданта 2. батаљона).

Штаб 4. батаљона су сачињавали: командант Љубинко Перовић, комесар Драгољуб Динић Мића и заменик команданта Миљивоје Рајчевић.

Формацијски састав бригаде био је следећи: 1, 2, 3. и 4. батаљон, пратећа чета, заштитни вод, бригадна болница са апотеком и културно-уметничка екипа.

Непосредно после попуне 17. српске бригаде, 14. септембра 1944, бригада је имала око 1.100 наоружаних бораца.⁹¹

У року од неколико дана извршена је расподела бораца по батаљонима, четама и водовима, примљено и подељено наоружање, скоро у целини енглеског порекла, и отпочела интензивна, целодневна војно-политичка и борбена обука.

⁹⁰ *Војна енциклопедија*, II издање, књ. 2, стр. 588.

⁴¹ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 12, стр. 190.

Настава се изводила по плану и програму који је израдио штаб бригаде и њој су присуствовали сви: борци и старешине, а изводили су је руководиоци који су имали шире војностручно знање, стечено у бившој југословенској краљевској војсци или на војним курсевима.

Настава је била практична, максимално примењеног карактера, а обухватала је: стражарску службу, наставу гађања, борбену обуку од појединачне до тактичке употребе чете, обуку диверзантских и ударних група, стројеву обуку и кретање колона на различитом земљишту и у борбеним условима. Нарочита пажња је посвећена настави гађања из аутоматских оружја и противтенковских пушака и бацања ручних бомби.

Кроз идеолошко-политички рад борци су упознавани са циљевима НОП-а, војно-политичком ситуацијом у свету и код нас, одлукама Другог заседања АВНОЈ-а и Вишким споразумом Тито - Шубашић.

У међувремену су у јединицама формиране основне организације, бирои и комитети КПЈ и СКОЈ-а. Због пристизања великог броја нових бораца, до тада непроверених у борбама, било је доста тешкоћа око повезивања чланова КПЈ и СКОЈ-а који су долазили са терена, а нарочито око пријема нових. Партијски и скојевски активисти обавили су велики број разговора и личних контаката пре него што су појединце укључили у партијску и скојевску основну организацију. Тек касније, када је бригада отпочела и борбена дејства, вршена је селекција већих размера. После првих борби око ЈТесковца извршен је пријем већег броја младих бораца у СКОЈ, а затим и у КПЈ. До краја септембра 1944. у бригади је већ постојала јака, бројна и добро организована скојевска и партијска организација.

Сем тема које су обрађиване кроз идеолошко-политички рад и наставу, у скојевској и партијској организацији је прорађивана и II глава Историје СКП(б), национално питање у светлости НОБ, појам демократског централизма у Партији и сл.

На партијским и скојевским састанцима најчешће су се на дневни ред постављала питања борбеног морала, дисциплине и будности и васпитног утицаја, критика и самокритика, а повремено и питање одржавања хигијене.⁹²

⁹² Из сачуваних забелешака Младена Миладиновића помоћника комесара батаљона стављених на располагање аутору.

Десетог септембра 1944. јединице 17. бригаде су извршиле марш из Мијајлице, преко Лебана до Дрводеље око 8 км југоисточно од Лебана, на реци Сушици, у истом оном селу одакле је 27. августа враћена да би са својим борцима попунила 2. пролетерску бригаду. Одмах затим је преоријентисана преко села Бошњака и Нове Тополе ка Бојнику. У току марша бригада је увежбала формирање и одржавање маршевог поретка, организацију обезбеђења, прелажење из маршевог у борбени поредак и обратно, као и разне друге тактичке радње.

Четрнаестог септембра 17. бригада је стигла на аеродром код села Бојника, у Пустој Реци. У то време то је био један од највећих аеродрома НОВЈ на слободној територији на југу Србије. Савезнички авиони су слетали и полетали врло често, дању и ноћу, довозећи велике количине наоружања и муниције, одеће и обуће, нове руководиоце са Виса и из Италије и одвозећи рањенике и болеснике у савезничке болнице. Сва та активност се одвијала потпуно неузнемиравано од стране немачке авијације, која више нигде није могла да се одржи као борбена снага на великом простору од Панонске низије па до удаљених грчких острва. Када је 17. бригада стигла у Бојник, у Бугарској и Румунији већ се налазила совјетска авијација и са аеродрома из тих земаља свакодневно извршавала борбене летове над нашом територијом.

Тога дана, 14. септембра, на аеродрому Бојник било је врло живо. По ободу аеродрома у гомилама је чекао истоварени материјал да се запрежним колима одвезе у околне магацине, у најближу »циглану« и суседне куће, или јединицама на удаљеним положајима. Зујале су радио-станице уз заглашну буку агрегата. Велики број бораца и ангажованих људи из рколних села је преносио терет, распакивао, одабирао, склапао, чистио наоружање и слагао на одређено место. Политички комесар Аеродромске чете Љубо Ковачевић, пољопривредни техничар, првоборац из овог краја, до недавно борац 6. српске бригаде, свуда је стицао, давао упутства, контролисао и показао штабу 17. бригаде које је наоружање и опрема одвојено за његове јединице. Понеки редак предмет, на пример пиштољ »coll«, лепшу »титовку« или сл. давао је као свој поклон старијим саборцима из 17. бригаде. Ту су се

нашли и командант, комесар и начелник штаба 24. дивизије, неки чланови Главног штаба Србије, као и чланови страних војних мисија.

После поиуне наоружањем и опремом, наређено је да се бригада построји, по батаљонима у четворне редове. Комплетна бригада је била наоружана енглеским оружјем, сем два топа средњег калибра која су јој додељена из заплењеног контингента, са ограниченом количином муниције. Око 17 часова постројеној јединици прво се обратио командант бригаде Милош Мушовић и том приликом објаснио да ће бригада још истог дана кренути на извршење борбених задатака, а да ће пре тога положити заклетву, којој ће присуствовати командант 24. дивизије Миле Ћаловић, комесар Срба Јосиповић и начелник штаба Воја Ристић. После кратког објашњења, приступило се свечаном полагању заклетве. Борци и старешине су громко из строја понављали за командантом текст делова партизанске заклетве:

»... У име слободе и правде нашег народа, заклињемо се да ћемо дисциплиновано, упорно и неустрашиво, не штедећи своје крви и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичког освајача и свих народних издајника...«

После полагања заклетве постројеним борцима и руководиоцима кратко се обратио командант дивизије Миле Ћаловић, истичући непосредне задатке и своје чврсто уверење да ће бригада наставити храбро и успешно извршавање задатака, како је то радила и пре Мијајлице. После њега је са нешто дужим говором иступио комесар 17. бригаде Љубинко Несторовић Озрен. Он је дао општи пресек војно-политичке ситуације и стања на савезничким фронтима, говорио о успесима и ширењу НОБ, блиском поразу фашистичког окупатора и домаћих издајника, циљевима НОП-а, као и о непосредним задацима који очекују јединицу у борбама за коначно ослобођење наше земље.

О полагању заклетве 17. бригаде у ратним документима штаба 24. дивизије је записано:

»17. бригада положила заклетву на аеродрому Бојник, и добила наређење да смени 11. бригаду са положаја. Бригада прилично велика добро наоружана«. »У 17 часова је свечано положила заклетву на аеродрому у Бојнику, одакле је кренула да преузме положаје 11. бр.«⁹⁴

⁴³ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 12, стр. 598

⁹⁴ Исто, стр. 190.

НА ПОЛОЖАЈУ ПРЕМА ЛЕСКОВЦУ

После полагања заклетве, 17. бригада је извршила ноћни марш од Бојника, преко села Ћинђуше и Белановца до села Миланова, око 6 км од Лесковца. Пре сванућа 15. септембра ту је успостављена веза са штабом 11. бригаде. После кратког упознавања са ситуацијом у рејону дејства, активношћу непријатеља, његовим објектима, положајима и снагама, штабови 11. и 17. бригаде су разрадили план смене јединица. Смена је извршена око 10 часова брзо, без тешкоћа и незапажено од непријатеља.⁹⁵ Бригада је посела положај на линији: село Бошњаце - село Нова Топола - Церница - Залужје - село Прибој, а 11. бригада се повукла у Коњувце на сређивање и одмор. Лево од 17. бригаде, у рејону село Пуковац - село Дољевац и око ушћа Пусте реке у Топлицу налазила се 15. српска бригада.

Следећег дана батаљони 17. бригаде су се примакли спољној одбрани Лесковца и посели положаје на левој обали Јабланице, на линији Турековац - Горња Стопања - Доња Стопања - Винарачко лојзе (кота 348) - Каштавар - Чекмин, оријентисани према Лесковцу и Печењевцу. Лево од батаљона 17. бригаде налазила се 15. бригада са једним батаљоном на положају изнад Кутлеша, Драшковца и Пуковца (кота 203), а са остала три батаљона на простору Дољевац, Банђевац, Орљане, Коњараник, Прокупље (једна чета у Куршумлији).

И у овом рејону настављено је пристизање нових бораца, појединаца и група. У бригаду је ступила и комплетна плех-музика из села Печењевца. Имала је неколико инструмената и бубањ. Састојала се од 7-8 музичара, Рома. Долазак музике значио је озбиљно појачање културно-уметничке екипе бригаде.

Ширина положаја бригаде од Турековца од Чекмина у ваздушној линији износила је око 15 км, а на земљишту преко 20 км. Од Турековца положаји су се пружали левом обалом Јабланице до Доње Стопање, а затим ободом испресецаног платоа између реке Јабланице и Пусте реке, од Винарачких винограда, изнад Залужја и Прибоја, затим Печењевца до Чекмина.

Сем равничарског дела, од Турековца до Винарца, положаји су били повољнији од непријатељских, надвишавали су

⁹⁵ Исто, стр. 598.

испред себе равницу све до Лесковца и омогућавали добро осматрање, укопавање и маскирање. У таквом односу земљишта непријатељ је објективно имао слабије могућности да изненади јединице бригаде тенковским, моторизованим или коњичким јединицама којима је располагао, како у самом Лесковцу, тако и на комуникацији између Лесковца и Ниша.

Истурена, спољна линија непријатељске одбране града била је местимично удаљена само 2-3 км од обезбеђујућих делова бригаде.

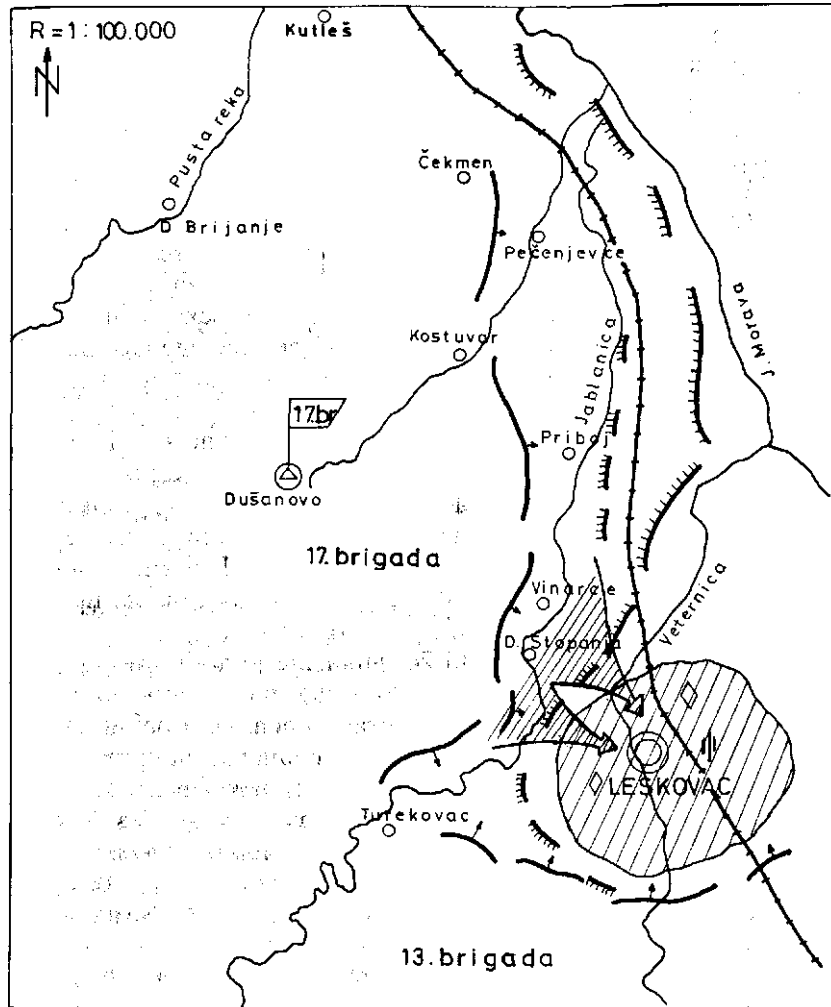
Између положаја јединица 17. бригаде и непријатеља протичала је Јабланица, а делимично и Ветерница, обе газне на целој дужини тока у то доба године. На правцу села Винарце - Лесковац, у међуречју Јабланице и Ветернице, налазиле су се многобројне баште са зрелом паприком, парадајзом и другим поврћем.

Главна саобраћајница - пут и трансконтинентална железничка пруга - пружала се паралелно са положајима бригаде, на оној страни обали Јабланице, на удаљењу 1-2 км од положаја бригаде, тако да је била потпуно под контролом јединица бригаде. Због тога је непријатељ био принуђен да се у саобраћају од Лесковца до Ниша и обратно користи паралелним колским путевима на десној обали Јужне Мораве, или комуникацијама у Запаљу, испод Суве планине.

У другој половини септембра на простору Лесковац - Власотинце - Бела Паланка - Ниш наилазиле су доста јаке непријатељске снаге, још увек способне за брзо прикупљање и маневар и продор у одређеном правцу. У извештају штаба 24. дивизије од 18. септембра 1944, у 18 часова, упућеног Главном штабу Србије, о стању код непријатеља се наводи ово:

»На рејону наше дивизије непријатељ се налази са ове стране Мораве само у Лесковцу, а на десној обали Мораве у Власотинцу, на бабичком терену све до Ниша. Непријатељ у Лесковцу задњих дана добио је појачање и појачао одбрану града. Немаца има око 2.500, недићеваца и љотићеваца око 1.000 и 30 тенкова, ове снаге за сада бране град. Немци стално одлазе ка Нишу и Власотинцу и враћају се (назад). Добија се утисак да не знају где иду, јер исте колоне по неколико пута за дан одлазе и враћају се. За Ниш иду већином преко Богојевца, затим преко Мораве за Чечину (где се концентришу јаче немачке снаге) и Ниш и натраг. Комуникације Лесковац, Дољевац, Ниш врло слабо користе, јер им у пролазу увек

страдају од нагазних мина камиони и тенкови. За последњих осам дана на нашем рејону уништили смо 12 камиона и оштетили 6 тенкова. J

Нападна дејства 17. бригаде за ослобођење Лесковца.

На бабичком терену око села Биљенце, Манојловца, Богојевца, Братиловаца налазе се сконцентрисане све четничке групе из овог округа које броје до 2.000 људи. Код њих је морал врло слаб, свакодневно на десетине и десетине њихових војника бежи код нас и предаје се. Официри их силом држе, стрељају сваког дана по 5-10 само да би их на тај начин задржали код себе».⁹⁶

Три дана касније, 21. септембра, у 22 часа, штаб 24. дивизије је известио Главни штаб о променама и појави нових непријатељских снага. У том извештају, сем осталог, стоји:

»На просторији између Беле Паланке и планине Селичевце (јужно од Ниша - примедба П.М.), налази се немачка Прва алпска дивизија у јачини око 15.000 војника. Делови ове дивизије налазе се закамуфлирани и у селима око Ниша. У самом Нишу се налази једна немачка тенковска бригада од 50 тенкова и око 400 војника. Тенкови ове бригаде служе као заштитница за одбрану Ниша, Лесковца и обезбеђење немачких трупа при њиховом извлачењу долином Мораве».⁹⁷

О немачким деловима у Лесковцу штаб дивизије је известио »да су утврђени у ископаним рововима, у којима имају доста митраљеских гнезда, као и са митраљеским гнездима на крововима кућа«. Да су ојачани са три топа и да је »у Печењевце дошло 21. о.м. изјутра око 2-300 Немаца, који се утврђују и покушавају оправку порушених мостова на прузи. Ови Немци имају у своју заштиту 7 тенкова».

У таквим условима штаб 24. дивизије је добро проценио однос снага и могућности својих бригада, па је заповешћу 25. септембра пред своје јединице поставио реалне и рационалне задатке: »ометање организованог извлачења непријатеља, уништавање његових трупа, њихово разоружање и напад на свим непријатељским упориштима и комуникацијама, као и рушење железничке комуникације: Грделица - Дољевац».⁹⁸

Следећег дана, у 24 часа, штаб 24. дивизије је допунио задатке јединица постављене претходног дана. С тим у вези његовој заповести је речено и ово:

»Сви штабови одмах ће извршити прикупљање својих јединица, како би биле исте способне за брзо маневрисање за

⁹⁶ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 191.

⁹⁷ Исто, стр. 275.

⁹⁸ Исто, стр. 313.

случај да непријатељ покуша са избацивањем дубоких побочница. Но, при томе не одступати од ранијег задатка у својој оријентацији. Исто тако избегавати оштрије сукобе са главним непријатељских снага, будно пратити и дању и ноћу покрете непријатеља, и на време извештавати. Са мањим деловима ударати по непријатељу, и настојати да се по пролазу главнине удари по коморским и артиљеријским деловима...

Све бригаде да се благовремено снабдеју са резервном муницијом и да на својим рејонима непрекидно минирају пут којим непријатељ пролази. Ноћу, настојати да се пруга и мостови што више руше».⁹⁹

У суштини основни задатак јединица 24. дивизије током читавог ангажовања на комуникацији Предејане - Лесковац - Дољевац била су диверзантско-извиђачка и препадна дејства с циљем онемогућавања непријатељског маневра моравским комуникацијама. У септембру се још нису планирала одсудна дејства за ослобођење Лесковца. Најважније је било онемогућити маневар Групе армије »Е« моравско-вардарском комуникацијом, и маневар немачких снага у централном делу Балканског полуострва, у ширем рејону Ниша.

Колико су значај, баш у то време имале диверзантска дејства на моравкој комуникацији и на непријатељска упоришта у њеном захвату, показује и извођење ваздухопловне операције »Рет вик«, као и интересовање и лично ангажовање око тога шефа енглеских војних мисија у Југославији, генерал-мајора Маклена.

*

После доласка на сектор Лесковца 17. бригада је успоставила борбени додир са спољном одбраном непријатеља у граду и отпочела диверзантска дејства на моравкој комуникацији. Дејства су обухватала: извиђачко-обавештајне акције и препад у већој дубини непријатеља, укључујући и изненадне препаде на непријатељске снаге на десној обали Јужне Мораве и у Запаљу; непрекидне диверзантске акције на прузи и путу, укључујући рушење отворене пруге и објекта на прузи и путевима; спречавање извиђања и испада непријатељских делова из Лесковца; ноћне демонстративне нападе на спољну

⁹⁹ Исто, стрГ 322-323.

и унутрашњу одбрану града; дневна дејства артиљеријско-минобацачком ватром на непријатељске објекте и отпорне тачке у унутрашњости одбране града.

Двонедељна дејства против одбране Лесковца и диверзантске акције на комуникацијама знатно су се разликовали од ранијих борбених активности бригаде. И даље су дејства батаљона била активна и предузимљива, али везана за више објеката. Батаљони су уништавали најосетљивије делове на комуникацијама: мостове, пропусте, карауле, станице и телефонске линије, кидале отворену пругу и секле бандере. За прекопавање путева и пруга мобилисано је становништво из околних насеља, које је трачнице и железничке прагове превртало и односило далеко од комуникације. Диверзантске акције су извођене сваке ноћи, а када би се појавили рентабилни циљеви (колоне, композиције и сл.), онда и дању.

Такође, често су вршени и демонстративни напади на Лесковац, обично са два до три батаљона, док би један батаљон изводио диверзантске акције или био у резерви. Јединице су прелазиле преко реке Јабланице, редовно савладале спољну одбрану и потискивале непријатеља у град. Тек у неко доба ноћи, када би се на више праваца ангажовали непријатељски тенкови у противнападу, батаљони су се наизменично и постепено повлачили на своје уређене полазне положаје у виноградима изнад села Винарца и према селу Стопање. На овим положајима јединице су проводиле дан у одмарању и осматрању, да би наредне ноћи поново прелазиле у напад. Дневне нападе настављала је пратећа чета ватром из минобацача и два топа који су били размештени и укопани на положајима изнад Винарца.

Прве сукобе са непријатељем »на сектору према Лесковцу до Печењевца« делови 17. бригаде су имали 15. и 16. септембра, без значајнијих резултата, а прве диверзије и нападе на Лесковац ноћу уочи 16. септембра. Међутим, прву већу борбу против непријатеља оне су водиле 17. септембра. Тога дана су недићевци, јачине око 200 људи, напали мање снаге бригаде код Турековца. Непријатељ је задржан и после краће борбе потиснут ка Стопањи.¹⁰⁰

Осамнаестог септембра 17. бригада је заузимала следећи распоред: на левом крилу, од села Залужја до Чекмина -

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

2. батаљон, од Залужја до села Миланова - 1. батаљон, код Горње Стопање - 3. батаљон и у резерви у рејону села Душанова - 4. батаљон. Тога дана око 6 часова колона Немаца са око 40 камиона и тенкова са положаја код Печењевца, отворила је митраљеску и топовску ватру на делове 17. бригаде, који су одговорили митраљеском и минобацачком ватром. Услед надмоћности непријатеља извесни делови бригаде су се повукли на прихватне положаје. Непријатељ се, после паљења неких кућа и пљачке, повукао за Ниш. У тој борби бригада је имала четири рањена борца а један је контузован. По казивању мештана и непријатељ је имао губитака.

После ове борбе, због замора и губитака које је тога дана имао 2. батаљон, извршена је замена положаја између 1. и 2. батаљона: 1. батаљон је преузео положаје од Залужја до Чекмина, а 2. батаљон од Залужја до Миланова. У току дана 2. батаљон се одмарао, да би падом мрака извршио демонстративни напад правцем Винарце - ЈТесковац и продро у град све до реке Ветернице. Десно од њега је нападао 3. батаљон. Уморни борци су се извукли из напада и вратили на положај у винарачким виноградима касно после пола ноћи и заспали, без сигурног обезбеђења испред положаја. У зору 19. септембра снаге Српског добровољачког корпуса, јачине око 1.200 војника, кренуле су из Лесковца у намери да одбаце делове 17. бригаде и да у рејону Дољевца обезбеде раскрсницу путева ка Нишу и Лесковцу, који је више дана угрожавала 15. српска бригада. Том приликом непријатељ је напао једну чету 2. батаљона на положају винарачки виногради - Цецина колиба. И поред почетног успеха непријатељ је после краће борбе потиснут. Том приликом и делови 2. батаљона 17. бригаде су имали два погинула (заклана) борца,¹⁰¹ два брата од стрица родом из села Дубова. У борби су учествовали и остали делови 2. батаљона као и 1. батаљон. Они су протерали непријатеља до села Кутлеша, а затим се вратили на свој положај. Непријатељ је успео да поседне положаје на косама изнад села Дољевца и Кочана и да се на њима задржи.

У току 19. и 20. септембра 13. и 17. српска бригада су вршиле напад на непријатељски гарнизон у Лесковцу. Том приликом оне су успеле да пробију непријатељску спољну страну и да овладају положајима на линији Рударе - Рударска

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

чука - Доња Јајина - Шишинце - Доњи и Горњи Синковац - Доња Стопања - Винарека мира. Двадесетог септембра око 17 часова 4. батаљон 13. бригаде успео је на јуриш да заузме и Хисар (кота 341).

Двадесет првог септембра око 9 часова Немци су довели ојачања и жестоком ватром тукли јединице 13. и 17. бригаде на Хисару, код Доњег Синковца и у гробљу код Светог Илије. У току ових борби јединицама 13. и 17. бригаде недостајало је муниције како за аутоматско оружје, тако и за минобацаче. Непријатељ је користио слабост ватре јединица обе бригаде и не само што није дозвољавао њихов упад у град него их је и потиснуо на полазне положаје.

Тих дана слободно време у бригади је искоришћено за анализе борби и других акција. Већина младих бораца су у борбама код Лесковца доживели своја прва ватрена крштења. У свим батаљонима предузете су опсежне мере за повећање будности и подизање борбене спремности. У четама су одржани састанци са борцима и старешинама, скојевски и партијски састанци, на којима је указивано на пропусте и мере које треба предузимати. Појачани су делови за обезбеђење, контрола и обиласци. У сваком батаљону је одређивана по једна дежурна јединица, јачине чете, да врши борбено осигурање батаљона док се налази на одмарању. Прецизирана је одговорност штабова батаљона за међупросторе, а патролама појачана контрола међупростора. Извиђачке патроле и групе, а на појединим правцима и заседе, истурене су испред предњег краја а на његовом челу налазиле су се искусне старешине.

Од 24. септембра тежиште дејства у зони 24. дивизије било је пренето на централни део, који је и даље држала 17. бригада. Тога дана око 10 часова Немци су са јачом моторизованом колоном из Ниша почели пробој ка Лесковцу, вероватно у намери да деблокирају свој гарнизон у Лесковцу и ослободе саобраћај кроз Грделичку клисуру, односно да ојачају своју одбрану у Власотинцу на коју је вршила снажан притисак 22. дивизија. Немачку колону су у рејону Дољевца дочекали делови 15. бригаде, али после неравноправне борбе нису успели да је задрже и спрече јој продор у Дољевац.^{1 2}

После Дољевца иста ова немачка колона је напала положај 17. бригаде. На појединим одсецима делови 1. и 2. батаљона 17. бригаде су изводили смеле противјурише, ки-

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

дајући колону и наносећи јој губитке. Том приликом уништен је један камион и оштећена два тенка и убијен један Немац. Ослобођено је из немачког заробљеништва пет војника и један официр Црвене армије.¹⁰³

Док се ова колона приближавала Лесковцу немачке јединице из града су покушале да са правца Винарца и Доње и Горње Стопање одбаце 3. и 4. батаљон 17. бригаде, и на тај начин присиле остале њене снаге да се повуку са комуникације. Међутим, у томе нису имали успеха. Противнападом су одбачене све до Лесковца.¹⁰⁴

Сутрадан, 25. септембра, Немци су наставили са продирањем моторизованих колона средње јачине из правца Ниша ка Лесковцу. Петнаеста српска бригада је водила борбе против ових колона у рејону Дољевца, а даље ка Лесковцу борбе су настављале јединице 17. бригаде. Да би ометао кретање непријатељских колона од Ниша ка Лесковцу, штаб 17. бригаде је наредио 1. батаљону да појача извиђачку активност на десној обали Лужне Мораве, да извиђачке јединице упућује на већу дубину у Запаље и да по могућности организује препаде мањим деловима на непријатељске колоне из правца Запаља како би се деконцентрисала непријатељска ватра и олакшала напади јединица са леве обале. Извршавајући овај задатак једна извиђачка јединица, јачине вода, предвођена обавештајним официром штаба бригаде, Ацом Павловићем, успела је у ноћи уочи 25. септембра да продре на простор Запаље до села Власе, око 15 км североисточно од Печењеваца, и да ту изненади немачку јединицу која се одмарала и да ослободи још пет војника и једног официра Црвене армије кога су Немци заробили код Харкова. Успут су заробили и једног недићевца.

Истог дана на комуникацији Дољевац - Лесковац уништен је један камион и оштећена два тенка од нагазних мина; погинула су два Немца.¹⁰⁵

До овог дана јединице 17. бригаде успеле су да потпуно онемогуће железнички саобраћај у свом рејону и све покушаје непријатеља да поправи оштећене деонице у порушене објекте на прузи.

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Исто, стр. 603.

¹⁰⁵ Исто, стр. 604.

Са стеченим искуством и бољом обуком борци су били знатно ефикаснији и у диверзијама на друмским саобраћајницама, и нарочито у постављању минских препрека.

Током дана непријатељ је покушавао да се ослободи и притиска из Винарце и Стопање. Са тим циљем је једна немачка јединица средње јачине изненада упала у Винарце и Горњу и Доњу Стопању. Други и 3. батаљон 17. бригаде су прихватили борбу, а затим извршили противнапад и после више часовне борбе успели да непријатеља одбаце назад у Лесковац. У тој борби делови 17. бригаде су имали два погинула борца док о губицима немачких снага немамо података.

И следећег дана, 26. септембра, непријатељ је најјачи притисак вршио на сектору 24. дивизије против јединица 17. бригаде покушавајући да преузме иницијативу и противнападима и испадима из Лесковца и релативно јаком јединицом која се претходних дана била прикупила код Печењевца консолидују и повежу одбрану у рејону Ниш - Лесковац - Власотинце - Бела Паланка - Ниш. Тако, на пример, у 17 часова је једна група љотићеваца из Лесковца јачине око 100 војника прешла реку Јабланицу и упала у Доњу Стопању и Винарце. Борба је вођена један сат и у њој је 4. батаљон протерао непријатеља. Истог дана батаљон је код Синковца убио једног недићевца а на простору између Липовице и Печењевца уништена су једна кола са мотором од нагазне мине и погинула су два Немца. На истом путу од мине је уништен један камион а два тенка су оштећена; један немачки војник је погинуо а шофер рањен.

Учестала офанзивна дејства 17. и 13. српске бригаде 24. дивизије против непријатељских снага у Лесковцу и околини имала су за последицу осетне губитке код непријатеља и деморализацију у његовим редовима. Непријатељ је трпео губитке и од напада савезничке авијације која је повремено бомбардовала, не наилазећи на отпор немачке авијације.

Интересантан је један детаљ у вези са дејствима савезничке авијације. Западни савезници - Енглези и Американци - у току септембра 1944. имали су неку врсту ваздухопловних органа садејства, чији је задатак, поред осталог, био да орагнизују подршку њихове авијације јединицама НОВЈ и

уопште да организују садејство. Овакве органе они су образовали од својих војних мисија које су се налазиле при штабовима НОВЈ. Поред организације садејства они су се бавили и обавештајним пословима, прикупљајући податке за своје удаљене центре. Тако су, у другој половини септембра, из штаба 24. дивизије била упућена у штаб 17. бригаде три америчка ваздухопловца: потпуковник, капетан и подофицир, који је добро говорио српскохрватски (наводно је био рођен у Крагујевцу, па се пред рат иселио у САД). Из штаба дивизије је наређено да се група лепо прими и да им се у сваком погледу изађе у сусрет и задовоље њихове жеље у границама могућности, при чему је штаб бригаде био одговоран за њихову безбедност. Група је требало да организује подршку из ваздуха у рејону напада 17. бригаде као и навођење авиона на откривене циљеве. Међутим, потпуковник је прво замолио да бригада предузме један јачи напад на град и да се његовој групи омогући да прати ток напада са штабом неког батаљона. Истакао је да је веома заинтересован да се у том нападу зароби неки немачки војник, као и неки од квислинга.

Излазећи у сусрет овом захтеву, штаб бригаде је наредио да се напад на Лесковац изведе са два батаљона, да америчку групу прати лично начелник штаба бригаде Лазаревић и да се ова група у току извођења акције налази код штаба 2. батаљона.

Батаљони су нападали из праваца села Винарца и Стопање. Левокрилни 2. батаљон је наступао нешто брже и успео под борбом да пређе пут и пругу Лесковац - Ниш. После преласка пута, из правца Дољевца појавила су се два немачка тенка и покушала да зађу батаљону иза леђа и да му пресеку одступницу. У дејство су ступили наши ручни противтенковски бацачи »џон бул« и противтенковске пушке и успели да оштете и зауставе оба тенка. Том приликом заробљено је неколико Немаца и недићеваца који су пратили тенкове. Борба је настављена и у току ноћи, када је заробљено још неколико четника и недићеваца код Винарца.

Следећег јутра Американци су, без нашег присуства, јер су тако тражили, доста дуго саслушавали заробљене немачке тенкисте и четнике. Они су били веома задовољни резултатима акције и подацима које су прикупили од заробљеника. У штабу бригаде су изнели своје мишљење да је неопходно бригаду ојачати најмање једним дивизионом. При томе је

амерички потпуковник рекао: »Сутра ћу да таржим да вам ее одмах пошање један дивизион хаубица 105 мм, а ви га распоредите на овим положајима«, показујући при томе једну заклоњену увалу на простору између села Душанова и Винарца. Сутрадан се потпуковник са својом групом вратио у штаб 24. дивизије, а касније отишао и за Италију и, наравно, дивизион хаубице 105 мм никада није стигао на положаје у винарачким виноградима. Приликом растанка потпуковник је поклатио једну врећу за спавање и чутуруцу начелнику штаба бригаде.

Велике губитке је трпело и становништво у Лесковцу. Као резултат великог притиска »с фронта« и из ваздуха, дошло је до масовног дезертирања припадника непријатељских квислиншких формација, нарочито оних који су присилно мобилисани. Свакодневно је упућивано по двадесетак разоружаних непријатељских војника у штаб 24. дивизије, тако да је до 27. септембра 1944. упућено преко 250 људи, који су се предали или су их заробиле јединице 17. бригаде.

У то време бригада је против непријатељског гарнизона у Лесковцу била развила врло ефикасну обавештајну службу. Ова служба се користила подацима грађана присталица НОП-а из града, радника, чланова КПЈ и СКОЈ-а, омладинаца итд., тако да је до танчина познавала распоред и снаге непријатеља и његове припреме за акције против бригаде. Чак се за поједине непријатељске јединице знало шта им је тога дана припремљено за ручак. Ове везе искористио је и велики број грађана да напусти град и ступи у јединице НОВЈ. Рачуна се да је само преко 17. бригаде ступило у НОВЈ око 120 омладинаца и омладинки.

У РАСИНИ И ЖУПИ

Док се 24. дивизија налазила на левој обали Јужне Мораве, на сектору Лесковца, чврсто контролишући моравске комуникације од Грделице до Дољевца, северно од планине Јастрепца дејствовала је 2. пролетерска дивизија. Дивизија је током септембра контролисала велики простор од реке Топлице до Западне Мораве, укључујући масив Јастрепца и Жупе, све до Копаоника и реке Љбра. Она је изводила самостална борбена дејства и била потчињена Главном штабу

НОВ и ПО Србије, одржавајући оперативну везу са групацијама НОВЈ како у западној Србији и Шумадији, тако и са онима у источној Србији и у долини Јужне Мораве. Њене бригаде су вршиле снажан притисак на комуникације и веома развијену непријатељску одбрану Крушевца, а уз то су водиле честе и исцрпљујуће борбе против јаче групације четничких снага у Жупи и на левој обали Западне Мораве. Нарочито оштре нападе за Крушевац извеле су њене јединице 9, 11. и 13. септембра, али нису успеле да заузму град, јер су Немци интервенисали јаким деловима из Краљева (око 2.000 војника) и нападом јачих четничких снага са леве обале Западне Мораве.

Главни штаб Србије је будно пратио развој ситуације у Жупи и Расини, где су јаке четничке снаге, у садејству немачко-квислиншких делова из Крушевца, Трстеника и Краљева, у другој половини септембра предузели врло јак напад на 2. пролетерску дивизију. Оцењујући значај једног од најважнијих комуникацијских чворишта које се од Сталаћа рачва долином Западне Мораве, Јужне и Велике Мораве, Расине и Топлице, Главни штаб је 27. септембра одлучио да што пре интервенише и пружи помоћ јединицама 2. дивизије са најближом 24. дивизијом која му је у том тренутку стајала на располагању, без обзира на то што је она била потребна на сектору Лесковца, који је требало да преузму јединице 47. дивизије. У складу с том одлуком Главни штаб Србије је 27. септембра издао следеће наређење:

»У вези са ситуацијом на сектору Расине, код 2. пролетерске дивизије, наређујемо:

а) да се 11. бригаду 24. дивизије из Косанице усиљеним маршем пребаци на положај Јаворац - Лепенац, са задатком обезбеђења те линије до избијања других делова 24. дивизије и да садејствује 2. пролетерској дивизији;

б) да 47. дивизија (у чији састав улази 15. бригада) преузме сектор 24. дивизије, која да остави и 13. бригаду до наоружања двеју бригада 47. дивизије.

ц) 24. дивизија (без једне бригаде) да се пребаци на сектор: Разбојна - Брус са задатком садејства 2. пролетерској дивизији. По доласку на сектор: Разбојна - Брус, ставља се под команду Штаба 2. пролетерске дивизије«.

У том смислу истог дана издао је и своје наређење штаб 24. дивизије, у коме се каже:

¹⁰⁸ Исто, страна 529.

»У току 26. ов. м. јединице 2. пролетерске дивизије водиле су жестоке борбе са много надмоћнијим непријатељским снагама: четницима, недићевцима и Немцима на сектору Александровац - с. Жабаре - Крушевац.

Услед јаког притиска овог непријатеља јединице 2. пролетерске дивизије повукле су се на десну обалу реке Расине.

У вези са новоствореном ситуацијом наша дивизија добила је задатак да се пребаци на сектор Разбојна - Брус са задатком дејства у десни бок непријатеља и садејства јединицама 2. пролетерске дивизије.

У циљу предњег

НАРЕЂУЈЕМО •

I

17. бригада извршиће покрет до Прокупља сутра 28. ов. м. а из Прокупља преко ноћи 28/29 ов. м. пребациће се возом до Белољина, где ће у току 29. ов. м. остати на преданку, 30 ов. м. из Белољина извршиће покрет до Блаца.

II

13. бригада у току сутрашњег дана извршиће покрет са новопоседнутих положаја до села Дубова, где ће остати на преноћишту. Из Дубова извршиће покрет за Прокупље у току 29. ов. м., одакле ће се ноћу 29/30. ов. м. транспортовати возом до Белољина. У Белољину остати на преданку 30. овм. 1. октобра т. г. рано извршити покрет за Блаце.

III

11. бригада добила је у току данашњег дана наређење да се најхитније пребаци на линију Јаворац - Лепенац са задатком да обезбеди избијање наше дивизије на сектору Разбојна - Брус.

IV

13. и 17. бригада своје болнице прикључиће болници ове дивизије у Слишану. Ово учинити пре покрета. Људству које буде транспортовало болницу дати везу са Прокупљем.

V

Интендантура свих бригада стараће се о правилној исхрани људства за време покрета и не дозволити да људство гладује поред напорног путовања. Ради овога интендант ће унапред за један дан поручивати храну преко позадинских власти у успутним местима.

VI

Штабови бригада дужни су да се старају о дисциплини у строју при покрету, као и о правилном и војничком обезбеђењу у покрету и при одмору. Настојати најенергичније да се у овнови сузбије свака појава дезертерства и симуланства. Не дозволити војницима удаљавање од јединице. У ову сврху ангажовати све руководиоце, које пре поласка упознати са задатком, али са напоменом да не преносе на војнике».¹⁰⁹

Одмах по добијању наређења за марш, штаб 17. бригаде је предузео мере за припрему смене јединица на положајима и за покрет. Смена јединица на положајима код Лесковца извршена је ноћу уочи 28. септембра. Са положаја је извучена 17. бригада, а њене положаје је посела 13. бригада, пошто су штабови бригада и батаљона у првој линији успоставили контакте, извидели положаје и распланирали смену по времену, месту и јединицама. После завршене смене јединице 17. бригаде су се прикупиле у полазном рејону за марш између села Душанова и села Подримце. Једино нису биле пристигле извиђачке групе, које су се затекле на десној обали Јужне Мораве, и два-три обавештајца којима се до тада није могло издати наређење за покрет. За њих су остављене везе код јединица 13. бригаде и наређење да се одмах по повратку са задатка упуте за својом бригадом.

Двадесет осмог септембра, у 10 часова, 17. бригада је отпочела марш правцем: село Душаново - село Горњи Дреновац - село Студенац - железничка станица Прокупље, где су јединице пристигле касно по подне.

У Прокупљу је бригаду сачекала припремљена композиција воза са отвореним вагонима. Утовар људи, коња, оруђа и опреме извршен је брзо, једва да је трајао око један сат. Кад је утоварена композиција воза кренула, настало је изу-

¹⁰⁹ Зборник НОР-а, том I, књ. 12, стр. 413-415. и 452.

зетно расположење. Њему је подлегао и командант 1. батаљона 17. бригаде Петар Павковић, који је, као одушак свом расположењу, опалио неколико рафала из свог аутомата. Незгоде су настале када су то прихватили борци укрцани у првом ешелону, па је дошло до паклене пуцњаве која је трајала све до уласка воза у тунел испод Хисара. Не знајући шта се збива, у граду је дата узбуна, па су чак неки грађани почели и да беже из града. Због овог инцидента је строго замерено старешинама и борцима на железничкој станици у Белољину.

Композиција се кретала доста споро, али није ничим ометана, тако да је око 20 часова стигла на жељезничку станицу Белољин, где су јединице истоварене. У току вожње борци су се одморили од претходног марша.

Брзо оспособљавање овог дела пруге за потребе јединица НОВЈ показало је способност органа нове народне власти да брзо отклањају последице ратних разарања, да брзо организују обнову земље, али и способност партизана за разне врсте ефикасних импровизација, па и оних када је требало брзо организовати комбиновано кретање јединица.

У току овог марша за новог команданта 17. бригаде је дошао Раде Марковић, који је на тој дужности заменио Милоша Мушовића. То је постројеним борцима у Белољину саопштио командант 24. дивизије Миле Ђаловић, после чега им се обратио и нови командант.

Бригада је заноћила у Белољину и суседним селима на десној обали Топлице. Сутрадан је одржан збор 17. бригаде на изласку из Белољина према Бласу, на којем је, поред команданта бригаде, Рада Марковића, говорио и командант 24. дивизије, указујући на значај покрета бригаде и 24. дивизије са простора Топлице ка Расини.

Сутрадан, 2. октобра, у 11 часова, штаб 24. дивизије упутио је писмо штабу 2. пролетерске дивизије у којем се каже и ово:

»Ми се налазимо са две бригаде (11. и 17., бригада) на сектору Блаце - Разбојна. Рокираћемо се још у лево својим левим крилом према Брису.

... Наше снаге са којима овде за сада располажемо износе око 1.800 наоружаних бораца, око 7 бацача. Ненаоружаних имамо око 1.100 бораца (свега 2.900 бораца). Једна наша бригада (13. бригада) остала је у Пустој Реци«.¹¹⁰

¹¹⁰ Исто, стр. 64. и 521.

Истог дана у 19 часова штаб дивизије је послао депешу Главном штабу Србије следеће садржине:

»Стigli смо са 17. бригадом у Блаце. Пошаљите Милана Беговића за комесара 17. бригаде. 1.300 војника ове бригаде потпуно боси«.¹¹¹

Трећег октобра успостављена је курирска веза између штабова 24. и 2. пролетерске дивизије. Истог дана, у 15 часова, штаб 2. пролетерске дивизије је упутио писмо штабу 24. дивизије, у коме је, уз остало речено:

»Ситуација на овом сектору се готово свакодневно мења с обзиром да је непријатељ врло активан у вршењу напада и испада из Крушевца. У ту сврху четницима Немци дају тенкове, разумљиво са својом посадом у тенковима.

У току јучерашњег дана су четници у јачини од око 5.000 људи са 10 тенкова направили испад до линије: Шогоље - Дољане - Жабаре. Пред вече непријатеља смо одбацили натраг. Тенкове употребљавају поред комуникација и сеоским путевима.

3. С обзиром на директиве које смо раније добили од Главног штаба, по доласку ваше дивизије ми бисмо требали да се рокирамо у лево у вези са задацима новим које ће нам доделити Главни штаб.

Ради горњег ваше две бригаде ћемо поставити на наше десно крило, а ми ћемо се рокирати са извесним снагама у лево.

4. Ухватили смо везу са вашом 11. бригадом и не знајући да сте и ви близу њих издали смо јој наређење да се пребаци на линију Наумпаре - Витановац - Јабланица и ту до даљег остане као резерва. Но с обзиром да сте ви ту близу, уколико она већ не изврши покрет, ставите је под вашу команду и поставите се са ваше две бригаде на линију: Бован - Трчмаре - Буковица - Шаврани - Дољане - Мешово - Жабаре закључно. По доласку ваших јединица на горњи сектор ми ћемо се рокирати у лево. Главни ваш задатак за сад јесте затварање комуникације Крушевац - Разбојна, затим дејство мањим диверзантским групама на комуникације Крушевац - Сталаћ и Сталаћ Житковац.

¹¹¹ Милан Беговић, комесар 17. српске бригаде НОВЈ од почетка октобра до краја децембра 1944, из Коњарника, код Прокупља. Борац НОВ од 1942, а од исте године и члан КПЈ. Комесар Пасјачког батаљона »Ратко Павловић Ђићко« од краја 1943. до маја 1944, а после тога комесар батаљона у 11. српској бригади НОВЈ. Живи као пензионисани официр у Панчеву.

Мислимо да ће најбоље бити да ви издате потребна наређења јединицама, а ви дођете у с. Наумпаре код нас, па ћемо се о свему још детаљније поразговарати».¹¹²

Први састанак штаба 2. пролетерске и 24. дивизије одржан је 4. октобра у селу Наумпарима, око 10 км југозападно од Крушевца. Тога дана обе бригаде 24. дивизије већ су биле заузеле положаје на левој и десној обали реке Расине, према захтеву штаба 2. пролетерске дивизије, и то: 11. бригада у рејону село Степош - село Дољане - село Себечавац (лева обала Расине) и 17. бригада на линији село Витановац - село Буковица - село Ломница - село Трмчаре - село Буци (на десној обали Расине). Њихов задатак је био да што чвршће затворе пут Крушевац - село Разбојна и не дозволе продор непријатеља на слободну територију Расине. Својим истуреним извиђачким и обезбеђујућим деловима обе бригаде су практично биле у непосредном додиру са непријатељском одбраном Крушевца.

Пребацивањем две бригаде 24. дивизије из Пусте Реке, долине Јужне Мораве и из Косанице у Расину и заузимањем положаја испред Крушевца дефинитивно је преузета иницијатива на овом сектору из руку непријатеља. После овог и чврстог успостављања контроле обала Расине од стране 11. и 17. бригаде ниједан непријатељски војник није више прошао друмом Крушевац - Разбојна.

Тих дана извршена је смена у штабу бригаде и дошао је за политичког комесара бригаде Милан Беговић на место упражњено одласком Љубинка Несторовића Озрена.¹¹⁴

Док се штаб 24. дивизије налазио у селу Наумпару, стигла је одлука Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију о одржавању I конгреса Уједињеног савеза антифашистичке омладине Србије и о критеријумима за избор делегата за овај конгрес. Због ратних услова у којима се налазила бригада, није било могућности да се проведу омладинске конференције за избор делегата, већ су за делегате одређени руководиоци СКОЈ-а у бригади, у батаљонима и четама. Ипак, у неким четама јавно су бирани делегати на четним омладинским конференцијама, под ведрим небом. Делегате из 11. и 17. бригаде прикупио је у Наумпарима помоћник комесара 24. дивизије Момир Лекић

¹¹² Исто, стр. 71.

¹¹³ Зборник НОР-а, том I, књ. 14, стр. 441, 522. и 574.

¹¹⁴ Милан Беговић до тада комесар батаљона за обезбеђење Главног штаба Србије.

Моша, и упознао их са предстојећим задатком. Укупно је из ове две бригаде било око 40 делегата, од којих је образована чета. За командира је одређен секретар комитета СКОЈ-а 17. бригаде Предраг Миленковић а за комесара секретар комитета 11. бригаде Миливоје Стојановић из села Турјана у Пустој Реци. Чети је наређено да одмах изврши марш правцем село Вукања - село Цугољ - топличка Велика Плана, где да се јави Покрајинском комитету СКОЈ-а за Србију. У Великој Плани у састав ове чете ушли су и делегати 13. српске бригаде које је довео руководилац СКОЈ-а те бригаде. Милан Миладиновић Пљака, из села Косанчића. Одлуком ПК СКОЈ-а за Србију, од пристиглих делегата из јединица и са терена формиран су омладински делегатски батаљони. Један такав батаљон био је формиран од делегата крушевачког округа и 2. пролетерске дивизије. Од делегата 24. дивизије и топличког округа формиран је посебан батаљон, на челу са руководством које је довело чету из 24. дивизије. Овај батаљон је имао укупно око 200 делегата, омладинки и омладинаца. Батаљон је успешно пропешачио из Топлице за Пусту Реку, а затим до Крагујевца, па преко Аранђеловца и почетком новембра стигао у ослобођени Београд, где је одржан I конгрес УСАОС-а. За омладинце - борце делегате 17. бригаде а и других јединица и позадине учешће на Конгресу било је права школа. Многи су били чланови КПЈ или СКОЈ-а. По повратку са Конгреса, чланови СКОЈ-а су примљени у КПЈ.

СЕДАМНАЕСТА БРИГАДА У НИШКОЈ ОПЕРАЦИЈИ И ОСЛОБОЂЕЊУ КРУШЕВЦА

У међувремену се тежиште операција НОВЈ у јужној Србији све изразитије преносило ка сектору Ниша. Са југа, истока, а делимично са севера су пристизале јаке непријатељске снаге и организовале одбрану Ниша. На дан 3. октобра 1944. Главни штаб Србије је проценио:

»У Ниш су стигле две немачке дивизије из Краљева - вероватно снаге које су 30. 09 и 1. овог месеца пролазиле кроз Крушевац. Једна од ових дивизија је 'Принц Еуген'. Јединице ових дивизија разместили су се поред друма од Ниша за Нишку Бању углавном, а 1. брдска дивизија је одмах продужила за Зајечар. У овим дивизијама се налазе: два ловачка пука, један

планински, Један тенковски пук и Један пук моторизоване артиљерије. Остале јединице су пешадијске.¹¹⁵

Планирање нишке операције отпочело је раније. Још 22. септембра 1944. у штабу 13. корпуса НОВЈ, у Пироту, дошли су официри из Команде 3. украјинског фронта Црвене Армије.¹¹⁶ Главни штаб Србије још раније је за ову операцију оријентисао 22. и 47. дивизију. Детаљан план нишке операције разрадили су у Пироту штаб 3. украјинског фронта, штаб 13. корпуса НОВЈ и штаб 2. бугарске армије.

У складу с тим планом наређено је да се самостална група дивизија (2. пролетерска и 24. српска дивизија) групише на простору Прокупље - Добрич - Јастребац - Радан и напада на комуникације у долини Јужне и Западне Мораве, спречавајући извлачење немачких снага из Ниша на запад ка Косову и на север ка Сталаћу. За затварање правца од Крушевца и Јанкове клисуре требало је оставити мање снаге. Напад на Ниш отпочети кад се осети непосредно дејство наших снага на десној обали Мораве на Ниш.

У току ноћи уочи 8. октобра отпочео је покрет 11. и 17. бригаде 24. дивизије са циљем прегруписавања за учешће у нишкој операцији. Седамнаеста бригада се кретала северним и источним обронцима планине Мали Јастребац, преко села Великог Шиљеговца ка Добричу. У току покрета бригада је избацила даља бочна обезбеђења према комуникацији Ниш - Сталаћ, која води левом обалом Јужне Мораве. О току марша штаб 24. дивизије јављао је Главном штабу Србије депешом:

»У покрету смо на падинама Малог Јастребца. Заноћићемо у с. Радевце. Сутра, 9. 10 бићемо у Кулини«.¹¹⁸

Истовремено су се и бригаде 2. пролетерске дивизије пребациле са леве на десну обалу Расине.

Следећег дана, 9. октобра, настављени су покрети јединица 2. пролетерске и 24. дивизије према Нишу и долини Јужне Мораве, тако да су тог дана предвече бригаде 2. дивизије заузеле распоред: 3. српска бригада на линији По-

¹¹⁵ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 13.

¹¹⁶ »Овога дана су у наш Штаб први пут дошли званични представници Црвене армије која је запосела Бугарску и избила на нашу границу. Дошла су три виша официра из Штаба маршала Толбухина. Они су нас обавестили о учешћу бугарске војске у борби против Немаца на нашој територији, о садејству са нашом војском«. - *Зборник НОР-а*, том I, књ. 14, стр. 571.

¹¹⁷ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 13.

¹¹⁸ Исто, стр. 522.

љаци - Здравине - Влашко Поље, 4. пролетерска бригада на линију Ломница - Ђелије - Трнавци и 6. српска бригада на простору Крајковац - Азбесница.¹¹⁹

Јужно од распореда 2. пролетерске дивизије, на ширем простору Мрамор - Мерошина - Прокупље и Мрамор (односно Мезграја) - Грејач - Житковац избиле су 11. и 17. бригада 24. дивизије.

Груписањем самосталне групе дивизија не левој обали Јужне Мораве Главни штаб је решио проблем затварања праваца који ка Нишу воде од Прокупља и од Крушевца, односно Сталаћа левом обалом Мораве, а са југа од правца Врања била је 46. дивизија. Међутим, правац од севера, који десном обалом Јужне Мораве води од Алексинца ка Нишу, остао је незатворен. Такође 13. бригада 24. дивизије, која се налазила на сектору Лесковца, задржана је на старим положајима очекујући смену од стране једне бригаде 22. дивизије. О томе је Главни штаб Србије обавестио штаб 47. дивизије наређењем од 8. октобра, у коме се каже:

»Штабу 13. бригаде непосредно смо наредили да се са садашњег сектора пребаци у састав своје дивизије тек по доласку и преузимању њеног сектора од стране једне бригаде 22. дивизије. Ово јој и ви поново саопштите«.

До 10. октобра 11. и 17. бригада 24. дивизије су заузеле борбене положаје за дејства ка Нишу, о чему се у извештају штаба 24. дивизије упућеном штабу 2. пролетерске дивизије, истога дана увече, уз остало каже и ово:

»17. бригада је 10. октобра око подне добила наређење од Штаба 24. дивизије да се целокупна пребаци на десну обалу реке Јужне Мораве, поруши пут и железничку пругу на што више места и да запоседне положаје Добро Поље и висове северозападно од Ниша, са задатком: затварање правца Алексинац - Ниш и притисак на град Ниш са те стране. Бригада је одмах прикупила по селима много инжењерског алата и кренула. Пред сам мрак стигла је до леве обале реке Јужне Мораве и припремила се за прелаз. Стигао је курир Штаба 24. дивизије са наређењем да се обустави покрет и бригада врати натраг, а Штаб бригаде је позван у Штаб 24. дивизије. Командант 24. дивизије је објаснио да је ГШ Србије обуставио акцију, а командант генерал Коча Поповић наредио је да се

¹¹⁹ Исто, стр. 447.

¹²⁰ Исто, стр. 162.

напад на Ниш одлаже до даљег због дејства Црвене армије око Зајечара и Књажевца против Немаца што се и одиграло.

Данас, у 17. часова долазио је код нас командант Главног штаба генерал Коча Поповић и по његовом наређењу одложили смо покрет једне бригаде која је требала да иде преко Мораве у правцу Горњег Поља, пошто се на том терену налазе јединице 45. дивизије, те према томе све јединице ове дивизије остаће на просторији Добрича оријентисане према Нишу. Наше снаге за сада постављене су у следећем распореду:

11. бригада Поток - Александровац - Балајац,

17. бригада у дивизијској резерви на просторији Меровина - Баличевац - Рожина - Облачина - Лепаја,

13. бригада на просторији Дољевац - Бадњевац - Шарлинце - Самариновац - Мекиш.

Штаб дивизије налази се у Бресту.

За сада вршимо извиђање према Нишу и прузи, и уколико XIII корпус са осталим јединицама изврши напад на Ниш, то ћемо исто и ми учинити без чекања вашег наређења.¹²¹

У наредна два дана, 10. и 11. октобра, јединице 17. бригаде су се попуњавале наоружањем и муницијом. Истовремено су вршиле извиђање према Нишу и осматрале непријатеља, без других већих активности. На десном крилу дивизијског распореда пристизала је 13. бригада и заузела борбени распоред.

Међутим, већ следећег дана, 12. октобра, ситуација на сектору Ниша била је јаснија, а јужно и северно од Ниша дошло је до преокрета ситуације. Тога дана ослобођен је Лесковац, па су се комплетна 22. дивизија и две бригаде 47. дивизије могле да ангажују директно према Нишу.

Истог дана су јединице Црвене армије продрле у долину Јужне Мораве, северозападно од Алексинца. На десну обалу Јужне Мораве, јужно од Алексинца, стигле су и јединице 45. дивизије НОВЈ.

Истог дана почињу и први оштрији окршаји на правцу Ниш - Прокупље на положајима изнад Мрамора, између претходница немачке 7. СС дивизије »Принц Еуген« и 11. српске бригаде, која је у тим борбама имала шест погинулих и 13 рањених бораца, али је успела да одржи положаје и да противнападом одбаци противника на десну обалу Јужне Мораве.

⁹⁵ Исто, стр. 598. ,

ШТАБ
II ПРОЛ. ДИВИЗИЈЕ
Оп.бр. 119
13-X-1944
у 13,5 ч.

М. П. С. М. Р. Ј.
К. П. С. М. Р. Ј.
Др. Ред. 11/1
К. 13/1

ШТАБУ III СРПСКЕ БРИГАДЕ

У току дана не на пач сектор стања једна бригада XXIV Дивизије. С обзиром на оно ви неће се са вабом Бригадом 14 с.м. рано нојутра пре-бацити на сектор: Довница - Буковца - Чаушаре. Ми ћемо у току 24 с.м. повратити покрет за с. Буца где са нама одржавати везу. Уколико изађе веза са Црвеном Армијом по доласку ово Бригаде XXIV Дивизије повратити ну са Црвеном Армијом на сектору: Виталовац - Јабланица - Грњана треба да се налази VI Српска Бригада, то са њом успоставити везу.

СМРТ САЛИЗМУ - СЛОБОДА НАРОДУ!

Политички командир политик-мајор,
п. пуковник,
Вилић

Командант-п. пуковник,
Суповца

Наређење Штаба 2. пролетерске дивизије Штабу 3. српске бригаде од 13.10.1944. да повеже II. бригаду са јединицама Црвене Армије.

У међувремену су се јединице 2. пролетерске дивизије поново вратиле на сектор Крушевца и ка Сталаћу, чиме је практично веза између 2. пролетерске и 24. дивизије била прекинута јер је настао велики међупростор између њих. Да би се попунио тај простор од око 40-50 км настао између крајњих левокрилних јединица 24. дивизије и најближих јединица 2. пролетерске дивизије, у току ноћи уочи 13. октобра упућена је северно од Малог Јастрепца 17. српска бригада са задатком да успостави контролу над комуникацијама које од села Суповца воде левом обалом Јужне Мораве ка Сталаћу. После извршеног марша, сутрадан, бригада је посела целу комуникацију од села Мезграје и Суповца до села Трњана и Кормана, с тим што је по дубини држала један батаљон у рејону села Кулина - Рибаре, на обезбеђењу болнице и позадине 24. дивизије. Једна чета овог батаљона задржана је на Малом Јастрепцу, у рејону Змијине главе, ради одржавања везе са јединицама 11. бригаде, штабом дивизије, а по потреби и са другим јединицама.

Истог дана, 13. октобра, по наређењу штаба 2. пролетерске дивизије, 17. бригада је успоставила контролу над читавим подјастребачким Поморављем, допирући са најистакнутијим батаљонима према западу до села Каоника и Ћуниса. Први батаљон се налазио у рејону Каоник - Ћунис, 3. батаљон према Великом Шиљеговцу, 2. батаљон према Кулини, а 4. батаљон према селу Житковцу, док се штаб бригаде налазио у Великом Шиљеговцу. Чета пратећих оруђа, интендатура и бригадна болница су се налазили на простору села Радевце - Јаковље. У својим рејонима јединице су хватале разбијене и усамљене групе четника, белогардејаца и недићеваца.

О томе се у наређењу штаба 2. пролетерске дивизије оп. бр. 187 од 13. X 1944, у 13.5 часова, упућеном штабу 3. српске бригаде, каже:

»У току дана ће на ваш сектор стићи једна бригада 24. дивизије. С обзиром на ово ви ћете се са вашом бригадом 14. о.м. рано изјутра пребацити на сектор: Ломница - Буковица - Наумпаре.

Ми ћемо у току 14. о.м. извршити покрет за с. Буци, где са нама одржавати везу.

Уколико имате везу са Црвеном Армијом, *по доласку ове бригаде 24. дивизије, повежите њу са Црвеном Армијом* (подвукао П.М.). На сектору: Витановац - Јабланица - Гркљане треба да се налази 6. српска бригада, те са њом успоставите везу.^{121a}

Из овог распореда бригада је контролисала све правце на левој обали Јужне Мораве од села Суповца, где железничка пруга од Ниша прелази са десне стране на леву обалу Јужне Мораве, па до Ћуниса и Трубарева према Сталаћу, 17. бригада је извршавала двоструку улогу: обезбеђивала је са севера извођење нишке операције, а исто тако је са истока обезбеђивала извођење напада за ослобођење Крушевца. За извршење тих задатака привремено је била стављена под команду штаба 2. пролетерске дивизије. Стицајем околности 17. бригада се нашла на правцу напада јединица Црвене армије на непријатељске снаге у Крушевцу.

Четрнаестог октобра пре подне штаб 2. пролетерске дивизије наредио је штабу 17. бригаде да хитно упути у село Каоник једног члана свог штаба на договор са командом совјетских трупа око вођења заједничких дејстава и организа-

¹²¹³ Архив VII, кут. 732, рег. 33/3.

ције садејства. У штабу бригаде од војних руководилаца налазили су се само заменик команданта бригаде Душан Ђаловић, начелник штаба Радивоје Лазаревић и обавештајни официр Аца Павловић. Командант бригаде био је одсутан јер се налазио на војном курсу. У штабу је одлучено да се на састанак упуте начелник штаба и обавештајни официр, а до разговора је дошло око 13 часова у Каонику. Начелник штаба и обавештајни официр 17. бригаде састали су се са командантом једног стрељачког пука 19. вороњешко-шуменске дивизије Црвене армије. Руси су се интересовали за распоред јединица бригаде и непријатељске снаге које бране Крушевац и да ли су добили нова појачања и сл.

Од начелника штаба 17. бригаде су тражили да бригада једним до два батаљона обезбеђује правац село Ђунис — село Каоник — Крушевац, којим ће продирати совјетске оклопно-механизоване и стрељачке јединице према Крушевцу. Црвеноармејци су се интересовали каквим средствима ватрене подршке располаже бригада. У једном тренутку командант совјетског пука је упитао: »Скољко пушки у вас јест?« Пошто је Начелник штаба 17. бригаде Радивоје Лазаревић схватио да Русе интересује колико има пушака у бригади, без размишљања одговорио: »Јест 1.700 пушки!«, што је изазвало веселост и смех код учесника разговора, пошто су се Руси интересовали колико бригада има топова, а не пушака, јер на руском језику пушка значи топ. Објашњено им је да у том тренутку бригада није имала топова, већ само чету средњих минобацача. Руси су били задовољни спремношћу бригаде да обезбеђује наступање црвеноармејаца ка Крушевцу. Састанак је завршен око 14 часова, после чега је свако отишао на извршење свог задатка. Већ до 15 часова је наређено 1. батаљону да поседне положај северно од пута Каоник — Крушевац, све до у висини села Текије, а да избаци извиђачке делове према селу Дедини и ушћу Расине, а 3. батаљону да затвори правац село Црквина — Мали Шиљеговац — село Пасјак и врши извиђање према селу Капицији.

После издавања задатака 1. и 3. батаљону у штабу 17. бригаде је процењено да је потребно 4. батаљон оријентисати према Крушевцу, на левом крилу између 3. батаљона 17. бригаде и 3. српске бригаде, а 2. батаљон задржати и даље у резерви у рејону 'Кулина — Вукања.

Међутим, касно поподне 14. октобра у штаб 17. бригаде су почели пристизати извештаји о тешким борбама и губицима Немаца у Добричу, на комуникацији Ниш — Мрамор — Прокупље. Прве информације су примљене од избеглица из Добрича које су преко превоја Грџац бежале на северну страну Јастрепца, ка селу Вукањи. Касније је преко дивизијске болнице из Вукања стигло обавештење о великом броју пристиглих рањеника као и наређење штаба 24. дивизије упућено 17. бригади да обезбеди болницу и онемогући релативно бројне и јаке групе Немаца из разбијених јединица у Добричу да се пребаце преко Јастрепца према Крушевцу, односно у позадину јединица 2. пролетерске дивизије. Тога дана штаб 24. дивизије није знао за покрет и заједничка дејства 17. бригаде и делова Црвене армије.

Истог дана, 14. октобра 22. дивизија је извршивши јак притисак са планине Селичевеце ка Нишу избила на линију Бубањ — Грабовац и по подне јаким притиском на варош, а у садејству са бугарском 6. дивизијом, која је наступала од Нишке Бање, и деловима 45. дивизије НОВЈ, који су вршили притисак са севера, ослободила је Ниш. Непријатељ се углавном извукао из Ниша и побегао у правцу Прокупља.

Јединице 24. и 47. дивизије НОВЈ, потпомогнуте авијацијом Црвене армије, напале су непријатеља који се пробио из Ниша до села Југобогдановца. Непријатељ је нападнут са југа и северозапада. После двочасовне борбе непријатељ је напустио сва моторна возила и разбежао се према Нишу и северозападу. Непријатељска претходница успела је да се пробије у Прокупље.

Предњи делови непријатеља који су успели да се пробију за Прокупље, отишли су делом ка Куршумлији, а један део разбијеног непријатеља ухватио се обронка Јастрепца на свом путу ка западу. Јединице НОВЈ су и даље гониле непријатеља и чистиле терен од заосталих непријатељских мањих група.¹²²

У међувремену, непосредно после договора у селу Каонику о заједничком дејству у нападу на Крушевац, стигло је наређење штаба 24. дивизије да 17. бригада хитно упути један батаљон према Јастрепцу, јер је, због наиласка разбијених група Немаца које су бежале из Ниша, болница НОВЈ у Рибарској Бањи била у опасности. У тој ситуацији штаб 17. бригаде је 14. октобра касно по подне издао ново наређење

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

и поставио задатак 1. и 3. батаљону, пратећој чети и инжењерском воду да наставе заједничка дејства са јединицама Црвене армије за ослобођење Крушевца; 4. батаљону да изврши марш правцем село Рибаре — село Вукања, а затим што пре да достигне гребен Великог Јастрепца и да похвата или уништи непријатељске групе које буду покушале да се пробију преко вододелнице Великог Јастрепца на сектору Грebaц — Поглед — Ђулица, а сутрадан 15. октобра до 15 часова требало је да се батаљон прикупи у селу Здравинју, где ће добити нове задатке; 2. батаљону да што пре успостави контролу гребена Малог Јастрепца на линији село Суповац — Змијина глава — Грebaц, а сутрадан прикупи у рејону села Рибара.

Батаљонима је наређено да образују што већи број извиђачких патрола и група и с њима изврше претрес терена и прикупљање података о непријатељским групама и да организују потребан број подесних заседа, а главнине чета да држе прикупљене у спремности за брзу интервенцију на правцима где се за то укаже потреба. Већи део јединица је због хитности пребачен коњским колима мобилисаним по селима. Други батаљон је групно запосео све најважније правце извлачења немачких група на северним падинама Малог Јастрепца.

Немци су се извлачили у паници. Њихове десетине и водови биле су плански створени разбијањем чета како би се лакше преко дана прикривале, а ноћу кретале. Све ове групе Немаца предвођене су строгим старешинама и врло дисциплиноване. Ниједна група се није без борбе предала док је био жив њен старешина. Било је случајева да старешина, када види да је његова група у безизлазном положају, стреља целу групу. Међутим, чим вођа групе погине, немачки војници су се предавали. Најлакше се предало 60—70 немачких војника који су касно по подне 14. октобра затечени у једној башти пуној купуса. Секли су главице купуса, халапљиво јели и пунили руксаке и торбе. На команду бораца НОВЈ дигли су руке и предали се. Четврти батаљон успео је да зароби око 150-200 Немаца.

Петнаестог октобра до 11 часова у селу Рибарима прикупио се и 2. батаљон. Овај батаљон је протекле ноћи имао оштру борбу у сусрету са јачом немачком колоном на Малом Јастрепцу. Непријатељ је имао већи број погинулих, а заробљена су 82 Немца, већи број товарних коња, наоружања и опреме. Сви заробљеници су предати у сабирни центар у

Рибарској Бањи, који је био образован по наређењу штаба 2. пролетерске дивизије. И код батаљона је било губитака. Погинуо је заменик команданта батаљона Коста Ковачевић, из села Орловића са Косова, а живео је као избеглица у селу Селишту код Прокупља. У 17. бригади је био од њеног формирања, заједно са сестром Љубицом, која је била санитарски референт једне чете 2. батаљона. Његов брат, Митар Ковачевић, погинуо је као борац 3. српске бригаде августа 1944. код Куршумлије. Из овог батаљона погинула су и два борца који су били неопрезни приликом заробљавања Немаца. Наиме, једној групи Немаца су одузели пушке и аутомате, али нису обратили пажњу да је код једног немачког војника остао пиштољ. Немац је искористио тренутак непажње и убио оба борца — спроводника, а група Немаца је успела да побегне.

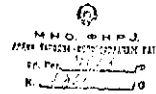
Одмах по доласку у Рибаре овом батаљону је наређено да настави покрет усиљеним маршем ка Крушевцу, где да то поподне учествује у дефилеу, који се припремио заједно са јединицама Црвене армије. на обезбеђењу, а 4. батаљон је био доста удаљен, па је из 17. бригаде одређено да у дефилеу учествују само 2. и 3. батаљон и приштапски делови.

Без обзира на све припреме које су вршене за напад на непријатељску одбрану Крушевца од стране јединица Црвене армије, 2. пролетерске дивизије и 17. бригаде, сам град је заузет препадом оклопно-механизованих јединица 64. корпуса Црвене армије, без значајнијих борби непосредно за сам град и без уличних борби. О томе сведочи и извештај окружног комитета КПЈ за крушевачки округ од 18. октобра 1944. упућен Покрајинском комитету КПЈ за Србију, у коме се каже:

»У суботу 14. 10. 1944. године, по подне ослобођен је град Крушевац од стране трупа Црвене армије. Ми, како и јединице наше 2. пролетерске дивизије, нисмо ушли са Црвеном армијом, јер смо закаснили због необавештености. Ту смо направили велики пропуст, јер нам је умакао Кесеровић... При самом уласку Црвене Армије у град, четници су дали мањи отпор код моста и ту је, ненадајући се, погинуло око 50 Руса (Црвене армије). Народ је одушевљено дочекао братску Црвену армију, као и нашу војску. Наше и Руске војнике народ је носио на рукама.«¹²³

¹²³ Архив Србије, ПК КПЈ за Србију, сигнатура 701.

ШТАБ
11 НСОД, БЕОГРАД
Оп.бр.193
17-Х-1944
у 16,30 ч.

ШТАБУ XVII СРПСКЕ БРИГАДЕ

Сад смо добили податке од позадинских радника да се на Великом Јастребицу, и то на сектору: Мазница-Прокон-Соколов Камен/сопција Прокупље/ налази једна вој. група Немаца, које разбијено немачке в јерке на Пина. И јединице са два два баталона предводе опкољавање ове групе и уништавање.
У колико исто смисли баталон VI Српске бригаде који се налази у граду помагати га ни смислити са јед вео баталон употребите на горње јединице.

С извршењем овог наређења запустити нас.

Српска војска - Београд

Политички комесар
п.п.Коваче,

Командант-и.п.Тодовић,

Наређење Штаба 2. пролетерске дивизије Штабу 17. бригаде од 17. 10. 1944. о опкољавању и уништавању група Немаца на Великом Јастребицу.

Изнадним продором јединица Црвене армије у град на правцу Каоник - Крушевац била је разбијена непријатељска одбрана. Док су стрељачки делови водили борбу, а инжењерци покушавали да очисте минска поља испред моста, први ешелон тенкова је прешао Расину узводно и низводно од моста не наилазећи на отпор непријатеља. Немци су се брзо извлачили ка Трстенику. Збуњени четници и остали издајници прво су застали у граду, али када су их Совјети идентификовали и почели да разоружавају, они који су избегли заробљеништво »извукли су се правцем: Глободер - Бучје - Брезовица.«¹²⁴

Колико су се догађаји брзо развијали, са много неизвесности и изненађења, показује и наређење штаба 2. пролетерске дивизије од 14. 10. 1944, писано у 21.30 часова, а упућено штабу 3. српске бригаде:

¹²⁴ Зборник НОР-а, том I, књ. 13, стр. 508.

»Настојте да још у току ноћи сазнате тачно ситуацију у Крушевцу. У случају да су Руси ушли у град ви се са бригадом прабаците на сектор: Пепељевац — Мачковац — Глободер.

... Још вечерас, ако добијете обавештење, пошаљите своје обавештајне органе и да, преко Руса, ставите све четнике под стражу до нашег доласка.

Ми ћемо сутра, око 8 сати, преко Модрица кренути за Крушевац, где слати извештаје«.

У међувремену са другим ешелонима јединица Црвене армије, који је ушао у Крушевац пред сам мрак, 14. октобра, на црвеноармејском тенку стигао је у град и обавештајни официр 17. бригаде Аца Павловић, а одмах за њима са јединицама Црвене армије ушао је и 3. батаљон 17. бригаде. У току ноћи уочи 15. октобра у град је стигао и штаб 17. бригаде, са приштапским деловима.

Сутрадан, 15. октобра, командант 2. пролетерске дивизије, Средоје Урошевић, наредио је штабу 17. бригаде да организује привремену команду места у Крушевцу док те послове не преузме Команда подручја и док се не организује народна власт. Од јединица 2. пролетерске дивизије привремено су за посадне јединице одређена два батаљона 6. српске бригаде, од којих је једна већ 16. октобра упућен ка Трстенику.

Остале посадне јединице и гарнизонске потребе требало је да задовољи 17. бригада. Командант 2. пролетерске дивизије је такође наредио да штаб 17. бригаде организује параду наших јединица са јединицама Црвене армије по подне 15. октобра са почетком у 15 часова.

У улози команде места, штаб 17. бригаде је издао већи број објава за повратак кућама масе избеглица из других места које су се задесиле у Крушевцу у тренутку ослобођења. Организовао је и привремене логоре у којима је прихватан велики број заробљеника које су предавале све јединице НОВЈ у рејону Крушевца и Совјети. Црвеноармејци једино нису предавали заробљене немачке војнике, о њима су сами водили рачуна, као и о групама заробљених руских белогардејаца, док су све заробљене домаће издајнике предавали јединицама НОВЈ. Прихватни заробљенички логори импровизовани су на брзину у истим зградама у којима су распоређене јединице НОВЈ, само у посебним одељенима под стражом. Тако је, на пример, 2. батаљон био смештен у једној школи,

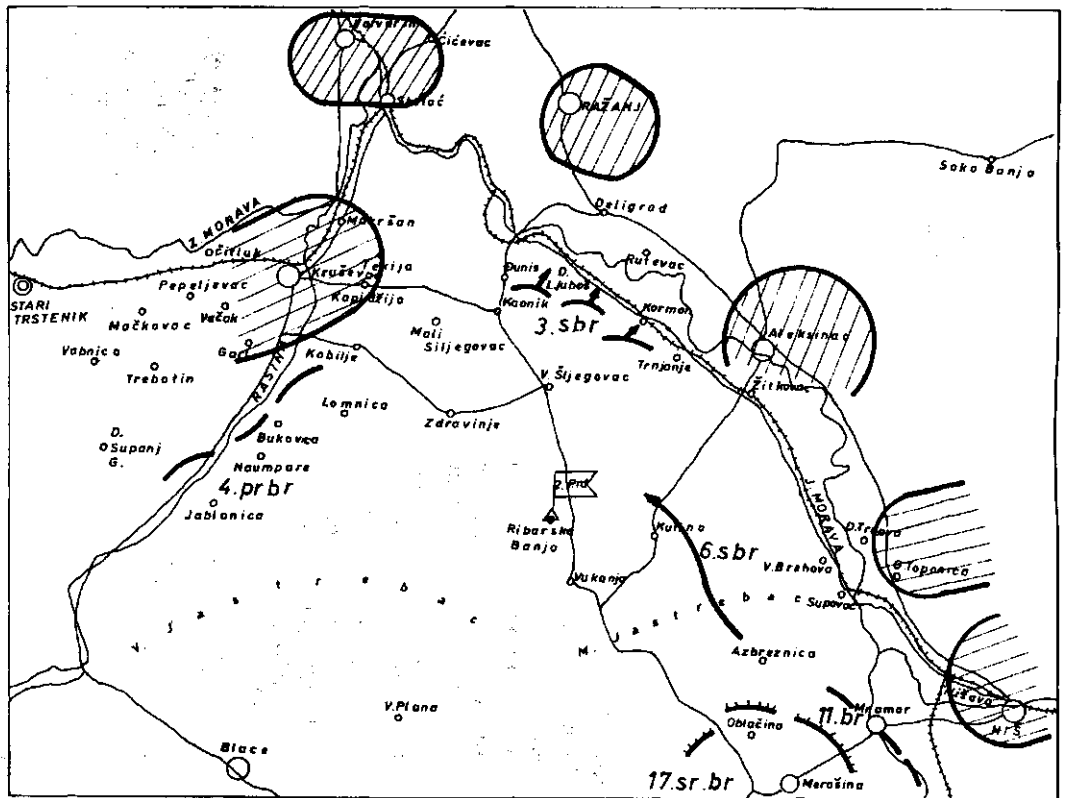
^{124a} Архив VII, кут. 732, рег. 35/3.

па Је Једно крило те исте зграде претворено у логор, док су у дворишту били распоређени совјетски тенкови и моторизација.

У Крушевцу су претресане сумњиве куће према пријавама грађана, јер су многи непријатељски војници (четници, недићевци и понеки Немац) били прикривени код родбине и познаника. Том приликом, између осталих заробљен је судија преког суда недићеве војске, по чину капетан, иначе правник и резервни официр бивше југословенске војске. Био је врло дрзак на саслушању, а подаци су говорили да је био врло строг при суђењу, не само заробљеним партизанима и њиховим симпатизерима, већ и сопственим војницима. Био је, такође, заробљен и један мајор бивше југословенске војске по струци грађевински инжењер. О њему није било довољно података, па је спроведен до села Мачковца код Куршумлије и ту предат штабу 24. дивизије.

Осим тога, пред наступајућим снагама НОВЈ и Црвене армије, са четницима и недићевцима се повлачио велики број људи (па и целих породица) из Топлице, Поморавља и других крајева који су из разних побуда бежали испред партизана. Многи су припадали четничким организацијама у позадини, други су били њихови сарадници и симпатизери, а највећи део ових бегунаца плашио се »црвене немани«. Међу овим избеглицама било је и много оних који су бежали без икакве кривице, насели непријатељској пропаганди. Имало је и таквих који су били у четничким војним формацијама, као на пример, Ратомир Брзаковић из неког села у Поморављу (Велика Морава), резервни официр бивше југословенске војске, командант четничке Моравске резервне бригаде, која, наводно, није никада мобилисана. Штаб 17. бригаде, немајући тачне податке о овим људима, по одобрењу штаба 2. пролетерске дивизије, сва та лица је упућивао у њихова места боравка. На објавама им је назначено: правац кретања, место доласка и време пријављивања у тамошњу команду места. На овај начин из Крушевца је упућено у разна места ослобођеног дела Србије око 250 људи.

Петнаестог октобра у Крушевцу је одржана парада јединица НОВЈ и Црвене армије које су ослободиле град. Трибина је била изграђена испред хотела-кафана »Париз«, где је био смештен штаб 2. пролетерске дивизије, у једној правој улици, јужно од крушевачког главног трга са спомеником косовским јунацима.

Без обзира на то што је 2. батаљон 17. бригаде такорећи тек био стигао са терена, штаб бригаде га је одредио за учешће на паради, јер је био комплетан и солидно обучен, а и командант батаљона Мирослав Мировић је био подофицир бивше југословенске војске и најбоље се разумео у параде. Батаљон је учествовао на паради са музиком и штабом батаљона на челу.

На свечаној трибини се налазио командант 2. пролетерске дивизије, са члановима штаба, више политичких руководиоца и чланова штаба 17. бригаде. На паради су од јединица НОВЈ учествовала два непотпуна батаљона 6. српске бригаде и 2. и 3. батаљон 17. бригаде. Испред једне руске тенковске јединице чврстим кораком промарширао је 2. батаљон 17. бригаде, скоро комплетан у немачким униформама, које су борци поскидали са заробљених Немаца. У паради су учествовале и стрељачке јединице Црвене армије, неки приштапски делови штаба 2. пролетерске дивизије и приштапски делови штаба 17. бригаде.

Последње наређење штаб 2. пролетерске дивизије издао је штабу 17. бригаде 16. 10. 1944. године. («Штабу ваше 17. бригаде смо покушали издати једно наређење, али у том моменту, према њиховом извештају, они су добили наређење од вас да хитно крену према Малом Јастребцу»),

Док је трајало славље поводом ослобођења Ниша и Крушевца, разбијени непријатељски делови, који нису успели да се пробију према Прокупљу, и даље су покушавали да се по групама пробију ка северу с намером да се преко Јастребца пребаце у долину Западне Мораве и ка Ибру и прикључе својим саставима у рејону Трстеника или Краљева. Немци су неколико дана лутали по Јастребцу, покушавајући пробој на разне стране. Да би се похватале или уништиле ове немачке групе, штаб 24. дивизије је наредио 17. бригади да поново организује гоњење разбијеног непријатеља, који се користио слабије контролисаним међупросторима за повлачење, задржавајући се привремено у густим шумама Јастребца.

Како је организована ова акција »чишћења«, види се из заповести штаба 17. бригаде издатој 16. октобра у којој се, уз остало каже и ово:

»Према обавештењу неких наших јединица сазнали смо, да се остатак немачких разбијених јединица, које одступају од Ниша, налази по групама око села у подножју Малог и Великог Јастребца. У циљу њиховог хватања и уништавања,

19. X

ШТАБ
II ПРОЛЕТЕРСКЕ ДИВИЗИЈЕ
Сп.бр.196
19-X-1944
у 7,15 ч.

17. бригади ОК -

МНО. Ф. М. П. П.
БРОЈ ШТАБНО-ДИВИЗИЈСКИ ПИ
Бр. Ред. 48-11
К. 3. 3. 3.

ШТАБУ VI СРПСКЕ БРИГАДЕ

Пошто јединице XVII Српске бригаде су добиле посебан задатак, који захтева одлазак са овог терена и то хитан одлазак, то ћете ви од вама два батаљона, који се налазе на линији Врњачка Бања-Трстеник упутити један као посаду у Крушевцу.

Остале три батаљона распоредите тако да кренете посаду и у Трстеник и у Врњачкој Бањи. Батаљон који треба да пође у Крушевац упутите најхитније, јер XVII бригада треба великим брзином да се покрет.

СМРТ ФАШИЗМУ - ДОСКОЈА НАРСДУ!

Политички комесар
П. ПУКОВНИК,
[Signature]

Командант - П. ПУКОВНИК,
[Signature]

Наређење Штаба 2. пролетерске дивизије Штабу 6. српске бригаде од 19. 10. 1944. да хитно смени посадне јединице 17. бригаде у Крушевцу.

НАРЕЂУЈЕМО:

3. БАТАЉОН упутиће одмах две чете правцем Здравинџе — Просина - Рлица са задатком да се по мањим групама распореди на целом том сектору и чекају наилазак тих мањих немачких група, које ће свакако у току ноћи покушати да се на томе сектору пребаце од Јаковља и Рибара, где су примећени данас пре подне да се скривају по шуми. Одмах по доласку на одређени сектор развити преко сељака обавештајну службу у циљу откривања тих група, како би се исте лакше пронашле похватале и уништиле. По доласку у Рлицу ухватити везу са деловима нашег 4. батаљона који се налази у Рибарској Бањи. Једна чета 3. батаљона нека остане на садашњем положају 3. батаљона, која ће затварати тај сектор и контролисати, да се поменуте непријатељске разбијене групе не би пребациле на њеном сектору.

1. БАТАЉОН у циљу напред наведеног затвориће својим снагама цео сектор од Сушице до Великог Шиљеговца, кон-

тролишући све путеве и згодније прелазе са правца Беласице — Зебица — Свети Арханђел — Велики Шиљаговац. Својим десним крилом одржавати везу са четом 3. батаљона која се налази на положају испред Здравиха.

4. БАТАЉОН послаће одмах једну чету, која ће затворити све путеве, који воде од Вукање уз Велики Јастребац. Чету поставити на путу код Анатеме (кота 1075). Ова чета одржаваће везу са четом истог батаљона, која се налази на положајима у Бољевцу.

2. БАТАЉОН по доласку у село Гревце, сместиће се у селу Гревцу и Зебици и у току ноћи својим мањим групама контролисати све путеве и подесније прелазе са правца Кружинци — Росица. Овај батаљон повезаће се са официрским курсом, који се налази у Радевцима, ради евентуалне успоставе везе са Штабом наше 24. дивизије, пошто са истим моментално немамо везу...

Јединице нека по потреби дејствују самоиницијативно не чекајући наређење старијих».

У овим акцијама, по сећањима бораца и руководиоца 17. бригаде заробљено је или убијено у сукобима неколико стотина војника и старешина немачке 7. СС дивизије »Принц Еуген«.

Следећег дана и штаб 2. пролетерске дивизије упутио је у истом смислу наређење 17. бригади оп. бр. 193 од 17. 10. 1944, у 14.30 часова. Чак је 17. бригади за извршење овог задатка ставио на располагање и један батаљон 6. српске бригаде, што показује колика се важност придавала новом задатку. У наређењу штаба 2. пролетерске дивизије уз остало се каже:

»Сад смо добили податке од позадинских радника да се на Великом Јастрепцу, и то на сектору: Мазница—Прокоп—Соколов камен (секција Прокупље) налази једна већа група Немаца, део разбијене дивизије из Ниша.

Најхитније са ваша два батаљона предузмите опкољавање ове групе и уништавање.

Уколико нисте сменили батаљон 6. српске бригаде, који се налази у граду, немојте га ни смењивати засад, већ батаљон употребите за горње акције«.

Већ 18. октобра Главни штаб Србије издао је наређење 24. дивизији да изврши покрет општим правцем Прокупље —

Куршумлија — Приштина.¹²⁵ Припремала се косовска операција у којој је требало да учествују и јединице 24. дивизије. С обзиром на то да је 17. бригада била најудаљенија од зоне нових борбених дејстава, њој је наређено да хитно предузме усиљени марш из рејона Крушевца ка Јанковој клисури и селу Разбојни и даље према Куршумлији и Преполцу, где је требало да уђу у борбени поредак 24. дивизије и да добије борбени задатак.

О томе се у наређењу штаба 2. пролетерске дивизије оп.бр. 196 од 19. 10. 1944, у 7.15 часова, упућеним штабу 6. српске бригаде, каже:

»Пошто јединице 17. српске бригаде су добиле посебан задатак, који захтева одлазак са овог терена, и то хитан одлазак, то ћете ви од ваша два батаљона, који се налазе на линији: Врњачка бања — Трстеник, упутити један као посаду у Крушевцу. Батаљон, који треба да дође у Крушевац, упутити најхитније јер 17. бригада већ ноћас мора извршити покрет«.

Одласком из рејона Крушевца завршила су се дејства 17. бригаде за ослобођење овога града и успостављање нове народне власти. Околности у којима се водила нишка операција и борбе за ослобођење Крушевца, и раније борбе за ослобођење Лесковца, односно међусобни утицаји ових дејстава, довели су до тога да се 17. бригада две недеље налазила у непрекидним борбама у Расини и долини Јужне Мораве, да је 14. октобра заједно са совјетским снагама и деловима 2. пролетерске дивизије учествовала у ослобођењу Крушевца и најзад учествовала у ликвидацији разбијених делова немачке злогласне 7. СС »Принц Еуген« дивизије у шумама Малог и Великог Јастрепца.

После тога, крајем октобра 1944. године, уследила је »Похвала Врховног команданта НОВ и ПОЈ борцима и руководиоцима 24. народноослободилачке ударне дивизије за успешна дејства на одсеку Ибарска клисура—Јужна Морава« у којој се, уз остало каже:

'При томе нарочито истичем 17. бригаду под командом Милоша Мушовића, 15. бригаду под командом Петра Станковића, који је у борби рањен, и 11. бригаду под командом Драгољуба Станковића'«.

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

У КОСОВСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

У октобру 1944. ситуација се потпуно променила у централном делу Балканског полуострва, посебно на вардарско-маневарском операцијском правцу, тако да је однос снага по први пут у току НОР-а био у корист НОВЈ.

После чврстог затварања моравског правца од стране 13. корпуса НОВЈ, совјетских и отачествено-фронтовских бугарских јединица, образована су два изразита тежишта дејстава на Балканском полуострву: главно у рејону Београда и друго у ширем рејону Косова. Док се на главном директно отвара пут ка прилазима Будимпешти, Бечу и Загребу, на другом се решавала судбина Групе армија »Е« која је набачена на заобилазни косовско-санџачки правац, где јој је забрањено пресецање одступнице са могућим опкољавањем и уништавањем у ширем простору Косова, или набацивање на још лошије правце одступања из Грчке преко Албаније и Црне Горе, односно дуж Јадранске обале. Реч је била о извлачењу јаке групације немачких снага од око 350.000 људи развучених на великом простору од грчких отока у Егејском мору до граница са Турском у Тракији, затим о снагама у јужним деловима Југославије и у Албанији.

Хитлер је дао сагласност за повлачење Групе армија »Е« тек 3. октобра 1944. Немачко командовање на југоистоку Европе је правилно проценило озбиљност и положај Групе »Е«, па је предузело хитне мере и уложило велике напоре да обезбеди повлачење ових снага. Повлачење је организовано уз јака обезбеђујућа дејства и максимално ангажовање квислиншких формација, при чему су од највећег значаја биле бројне балистичке јединице, које су организовале спољну одбрану Косова.

Већ 14. октобра Команда Групе армија »Е« је стигла у рејон Косовске Митровице и сместила се у Старом Тргу.¹²⁶ Команда је пребачена авионима директно из Солуна. Овде се задржала све до 15. новембра, када је пребачена у Сарајево.

У Косовској Митровици је једно време био и штаб 91. армијског корпуса, који је касније премештен у Нови Пазар.

Једномесечно задржавање Команде Групе армија »Е« у Старом Тргу, затим корпусних и дивизијских команди у рејону Косовске Митровице, и поред честих, разорних бомбардовања од стране совјетске авијације, потврђује да је у том периоду Група армија »Е« била спремна на одлучне бојеве, па и битку, у намери да обезбеди извлачење својих снага на изабраном главном правцу одступања преко Косова. Важан фактор у организацији одбране Косова био је и постојање јаких, добро наоружаних, правовремено организованих и увежбаних балистичко-фашистичких јединица на Косову.

Највећа брзина и учесталост повлачења немачких снага постигнути су у последњој декади октобра и првој половини новембра 1944. »У другој половини октобра«, поред осталог записано је у књизи *Партизански одреди*, »према подацима које је прикупио Обавештајни центар Ибарског партизанског одреда, ибарском долином из правца Косова је пролазило дневно до 200 возила са 2—3 хиљаде војника и 10 до 20 тенкова и топова. Железницом је пролазило знатно више, а отпочело је и коришћење старог пута Косовска Митровица — Нови Пазар, преко планине Рогозне, који су још у средњем веку изградили Турци. Наравно, да би осигурао неометан транспорт, непријатељ је ојачао све успутне гарнизоне, утврдио железничке станице и појачао посаде на свим саобраћајним објектима«.¹²⁷

Снаге непријатеља које су обезбеђивале повлачење преко Косова су се мењале. Најслабије су биле на почетку, после 14. октобра, а касније су наизменично расле, у зависности од интензитета пристизања из Грчке.

Од самог почетка немачко командовање је примењивало тактику дејства здруженим тактичким саставима, тзв. борбеним групама (»Ланге«, »Бредов«) различите јачине, ојачаним средствима ватрене подршке и тенковима. Групе су биле

¹²⁶ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 19, стр. 698.

¹²⁷ *Партизански одреди* — Копаонички, Шаљски, Ибарски, Београд, 1972, стр. 495.

ангажоване на свим важнијим правцима, а водиле су активну задржавајућу одбрану. За дејства на најугроженијим правцима и ојачање одбране за одређено време, односно док се не отклони опасност продора, интервенисали су са резервама које су биле образоване од мото-механизованих јединица.

Земљиште је омогућавало овакву тактику. То је била веома рационална одбрана у односу на циљ који је таква одбрана требало да постигне. При томе су у међупросторима и на теже проходном земљишту масовно коришћене квинслишке балистичке јединице, којима је обезбеђивана ватрена подршка и интервенција немачким покретним резервама, на секторима на којима квислинзи не би могли да издрже напад.

Дејства против немачке Групе армија »Е« су била предвиђена широм стратегијском замисли Врховног штаба НОВЈ и Команде 3. украјинског фронта Црвене армије. У ове операције биле су укључене и бугарске отечествено-фронтоске трупе, чије је учешће врховни командант НОВЈ маршал Тито, у име Националног комитета ослобођења Југославије, одобрио 5. октобра 1944. године. Бугарска је објавила рат Немачкој, а њене оружане снаге стављене су под команду совјетског 3. украјинског фронта и већ крајем септембра појавиле се на источној југословенској територији као савезничке јединице. Убрзо затим њена 2. армија је узела учешће у нишкој операцији, заједно са јаким снагама НОВЈ, а даље њено наступање било је предвиђено општим правцем Ниш — Прокупље (Лебане) — Приштина — Косовска Митровица (сада Титова Митровица).

Према плану 3. украјинског фронта и Врховног штаба НОВЈ главни удар бугарске 2. армије усмерен је на правац Прокупље — Приштина.¹²⁸

Такође је сходно договору Главног штаба Србије и Штаба бугарске 2. армије за дејства према Косовској Митровици, одређена 24. дивизија НОВЈ и сачињен детаљан план садејства са бугарским јединицама, усмереним према Косову.¹²⁹

У међувремену, а после ослобођења Ниша (14. октобра), бугарској 2. армији је наређено да пређе у гоњење потучених немачких снага према Косову. Главна команда бугарске војске је у том смислу издала наређење 2. армији да почне концентрично наступање 16. октобра у 6 часова, с тим да до мрака

¹²⁸ Живојин Николић, 22. дивизија, Београд, 1972. стр. 343.

¹²⁹ Исто, стр. 346.

18. октобра овлада Приштином.¹³⁰ У том тренутку од Ниша до Преполца и Мердара није било већих немачких јединица које би се могле супротставити јаким бугарским гонећим одредима.

Седамнаестог октобра, Главни штаб НОВ и ПО Србије наредио је 2. пролетерској и 24. дивизији да се оријентишу према Јагодини (сада Светозареву) и Крагујевцу, а уколико до тада ситуација на том простору буде чиста, што је било вероватно, да се обе дивизије оријентишу ка Рашкој и Косовској Митровици.¹³¹

Следећег дана, 18. октобра, Главни штаб Србије је променио задатак 24. дивизије и наредио јој да изврши покрет општим правцем Прокупља — Куршумлија — Приштина.

У складу с тим одмах је извршен марш развучених јединица 24. дивизије, и до 22. октобра оне су се прикупиле у ширем рејону Куршумлије.

Измена задатка 24. дивизије уследила је због спорог и неенергичног наступања предњих делова бугарске 2. армије. Њена тенковска бригада, коњички и пешадијски састави гонећих одреда 18. октобра су се још налазили у рејону Куршумлије, а не Приштине како је било планирано. Иако су Бугари имали оклопну јединицу са тенковима »тигар«, затим апсолутну бројну и ватрену надмоћност, нису постигли очекиване успехе. Код 2. армије остале су без резултата и оштре и честе интервенције Главне бугарске команде и генерала Бирјузова, начелника Команде совјетског 3. украјинског фронта.

У међувремену су Главни штаб Србије и Штаб бугарске 2. армије сачинили општи план садејства и одговорности јединица ангажованих на Косову. У складу с тим штабови дивизија су добили задатак да разраде детаљне планове садејства на својим операцијским правцима.

Била је неповољна околност за 24. дивизију што на правцу планираног напада, унутар одбрамбене зоне непријатеља и у предвиђеном времену нападних дејстава није била ниједна јача партизанска јединица. Све косовско-метохијске бригаде НОВЈ и одреди били су тада распоређени на ободу операцијске зоне и спремни за продор на Косово са осталим јединицама НОВЈ.

¹³⁰ Исто, стр. 344.

¹³¹ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 14, стр. 600.

¹³² Исто, стр. 602.

¹³³ Архив VII, фасцикла 2, снимак 88; Ж. Николић 22. *дивизија*, стр. 346.

Ево како је штаб 24. дивизије процењивао ситуацију код непријатеља у извештају који је десетак дана после почетка операције упутио Главном штабу Србије:

»Непријатељ у јачини 4 немачке дивизије налази се на рејону Косова и Метохије. Његов распоред и јачина познати су нам само на сектору Лаб - Кос-Митровица. На просторији Подујево — Лужине — Орљани - Мердаре — Преполоц, налазе се два немачка пука, који углавном, на старој српско-турској граници на овом сектору затварају комуникације Туларе — Подујево, Мердаре — Подујево и Куршумлија — Подујево. Са извесним деловима утврђени су изнад клисуре Врани Дол — Лужане. Од наоружања имају артиљерију, неколико тенкова и пешадијско оружје. Једна дивизија налази се распоређена на просторији Милошево — Вучитрн и Кос. Митровица. Утврђени су на положајима око градова на Косову.

Из резерве ових немачких снага извесне мање делове убацују по потреби на разне положаје овог сектора са циљем потпомагања Шиптара на местима отпора.

Шиптарске снаге на Косову и Метохији, по извештајима које имамо са Косова, јаке су око 3.000 наоружаних Шиптара према Чакору, а остатак сврстан је у милиционарске одреде које Немци и шиптарски реакционари са Косова употребљавају на местима где треба затворити правце нашег продора. Шиптари су већином наоружани пушкама, а имају и нешто аутоматског оружја. Муницију добијају од Немаца. Команданти мањих шиптарских јединица Шиптари мештани, а виших — немачки официри.

Борбеност код Немаца осредња, а код Шиптара добра.

Немци са наслонем на Шиптаре бране територију Косова и Метохије ради извлачења својих јединица са југа, које свакодневно одлазе правцем Скопље — Косово Поље — Митровица — Рашка и одатле крећу ка Сјеницу¹³⁴.

У истом извештају даје се и заједнички план операције јединица бугарске 2. армије и 24. дивизије НОВЈ. О томе је, уз остало, записано:

»У Куршумлији смо ухватили везу са Штабом VI. бугарске дивизије и совјетским пуковником — делегатом Врховне команде Црвене армије (из Штаба III украјинског фронта — прим. П. М.), који се налази код II бугарске армије, и са њима

¹⁰¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 11, стр. 5 2 4 . и 603.

3. Ватки

24-X-1944

Савјетовање свих штабова батаљона
са штабом бригаде.

Знаком ред:

- 1) Преглед држава наших јединица и руководиоци
у Куршумлији.
- 2) сформирање и ратних војова у батаљонима
- 3) Постављање руководиоца у батаљонима
- 4) Газно

Закључци:

- 1) Зрнатице наших јединица као и појединици

бележнице комесара 3. батаљона 17. бригаде о »Саветовању свих
штабова батаљона са Штабом бригаде« од 14. 10. 1944.
у Куршумлији.

смо се сагласили да садејствујемо бугарским снагама по следећем плану:

1. Бугарска армија са Оклопном бригадом да наступа правцем: Куршумлија — Преполац — Подујево — Приштина, десним крилом правећи обухват до Бајовића Лазова — Крпимеј - Добротин. Лево крило бугарске армије са правцем Мердаре — Подујево, обухватајући Туручницу.

Наша дивизија са две бригаде да направи маневарски обухват на правцу Кртињак (кота 1174) - Слатина - Полатна — Пакаштица, одакле преко Качандола и Бајгоре пресецати комуникацију Скопље — Кос. Митровица нападом на Митровицу и Вучитрн. Једна бригада ради манифестације НО војске, са бугарском резервом, (наступа) правцем Куршумлија — Преполац — Подујево, одакле да дође у састав дивизије на линији Бајгора — Бошљане.

Бугарске јединице имале су дужност да по потреби укажу помоћ нашим јединицама на нашем правцу дејства. По ликвидацији Вучитрна и Митровице следовао би накнадни план за садејство у даљим операцијама.

Напад наше и бугарске јединице имале су по плану да отпочну на целом сектору 23. 10. рано ујутро».¹³⁵

У складу са овим планом штаб 24. дивизије 22. октобра 1944. издао је своју борбену заповест, по којој су бригаде добиле задатке. Ево тих задатака како су у заповести записани:

»XI бригада кренуће правцем Куршумлија - Куршумлијска Бања — Буњаци, одакле ће се развити по батаљонима и кренути у напад са циљем освајања тригонометријске тачке Тачевац (кота 1013) — Јаблов До (к. 996), а са једним батаљоном избацити се на Вукојевац (к. 832) и даље Бајовића Лазови (к. 855). По избијању на Бајовића Лазове послати једну јаку патролу у Шушњак ради хватања везе са јединицама бугарске војске. По овлађивању пограничном линијом кренути правцем к. 872 — Крпимеј (к. 849), одакле се оријентисати преко Пакаштице на правцу Црног Врха. На Црном Врху бригада ће се задржати ради концентрације дивизије.

XIII бригада кренуће правцем Куршумлија — Марковиће — Ћундрак — Трмка, одакле са једним батаљоном избити на Бесолицу, а са друга два батаљона на Кртињак (тригонометар 1147) са циљем овлађивања пограничном линијом од Бесолице — к. 1162 - Угљарски Крш (к. 1297), одакле десним крилом начинити обухват непријатеља правцем Речица — к. 1146 — Бреца — Полатна (к. 1021) и главнином својих јединица наступити правцем Полатна — Пакаштица, увек избацити један или два батаљона на бочна обезбеђења од Полатне — Сиљевац — Пардус - Горња Пакаштица, одакле наставити за XI бригадом марш према Црном Врху.

¹⁰¹ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

XVII бригада са једним батаљоном одмах ће ојачати XI бригаду.

Ова бригада остаће на зачељу резерве бугарске 4. дивизије, биће у сталној вези преко свог обавештајног официра Аце Павловића са бугарском дивизијом и кретаће се до Подујева комуникацијом Куршумлија — Подујево, при чему ће настојати да манифестује српску Народно-ослободилачку војску на овом путу. У Подујеву одржаће збор и помоћи наше другове са рејона Подујева за најбрже постављење народно-ослободилачких власти и завођење реда. Од Подујева наставиће марш правцем Лапаштица — Кодрлија — Скровна, где ће избити на линију Бошљане - Црни Врх.

Све јединице са линије Бошљане — Црни Врх добиће нову заповест за напад на главни циљ: комуникацију Скопље — Кос. Митровица и градове Митровица — Вучитрн...¹³⁶

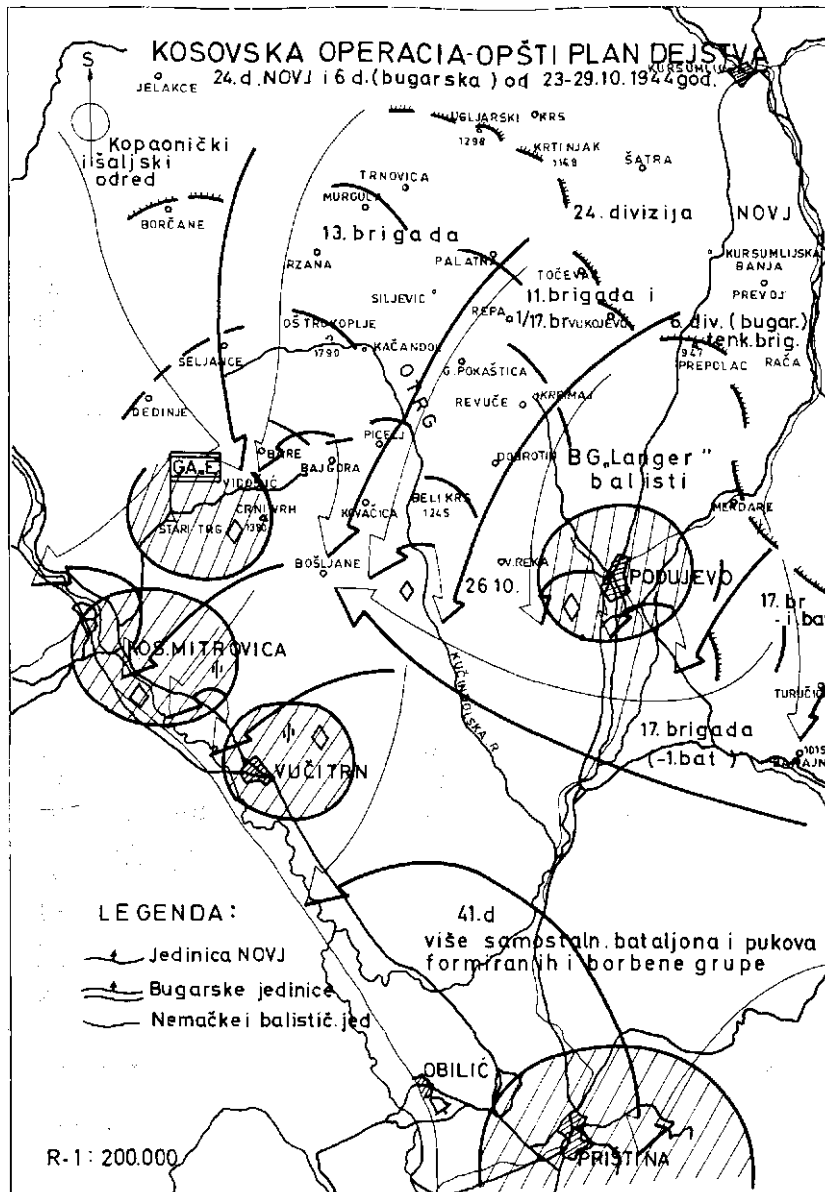
Што се тиче напада јединица 24. дивизије, било је предвиђено да оне изведу класичан двоструки обухват нападајући бокове главних непријатељских снага које су затварале правац Преполац — Подујево и Мердаре — Подујево. Напад с фронта на те положаје и њихов пробој требало је да изврше јединице 2. бугарске армије.

За предвиђени маневар на десном крилу су прикупљене главне снаге дивизије: 13. бригада, ојачана 2. батаљоном 17. бригаде, и 11. бригада, а на лево крило постављена је 17. бригада (без 2. батаљона) оријентисана за обухват са јужне стране Подујева ка реци Батлави, односно на правцу село Бараина — село Туручица.

Овакво груписање снага и постављени задаци били су оправдани, јер су бугарске снаге на оба правца биле знатно јаче, са јаким јединицама за ватрену подршку и са тенковском бригадом способном за nanoшење удара, док су бригаде 24. дивизије биле наоружане лаким пешадијским наоружањем, пушкама и пушкомитраљезима и у свакој бригади по једна минобацачка чета.

Према наређењу штаба 24. дивизије, 17. бригада је извршила марш од Разбојне до Куршумлије у једној колони, као целина. Из Куршумлије је упутила 2. батаљон да ојача 13. бригаду која се налазила на крајњем десном крилу борбеног поретка дивизије и после 21. октобра маршовала преко села

¹⁰¹ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 11, стр. 524. и 603.

Косовска операција-општи план дејства.

Шатре и Трмке, иодилазећи полазиим положајима за напад у рејону Утљарски крш (триг. 1299) - Кртињак (триг. 1148).

После одвајања од главнине 2. батаљон 17. бригаде, по наређењу штаба 24. дивизије је распоређен на споју између 11. и 13. бригаде. У почетку је био потчињен директно штабу дивизије, као његова резерва код деснокрилних бригада, а затим је од 22. октобра ојачао 11. бригаду, да би касније неко време био под командом штаба 13. бригаде. Батаљон је од Куршумлије маршовао преко села Тиовца и Шатре ка полазним положајима за напад у рејону села Тачевца. У току марша батаљону је наређено да поседне положај на линији село Дабиновац — село Шушњак и с њега обезбеди подилажење за напад 11. и 13. бригаде, све док се немачка борбена група »Лангер« не протера са положаја 2 км јужно од Куршумлијске Бање.

У међувремену је наређено и главнини 17. бригаде да изврши обухватни напад на групу »Лангер« правцем село Превој — село Равни Шорт. Напад је извршен из покрета, силовито, изненада и потпуно неочекивано за Немце. После кратког, али жестоког јуриша делова 17. бригаде и окршаја са њима, Немци нису издржали на положајима изнад Куршумлијске Бање, већ су у нереду одступили под заштитом пошумљеног земљишта ка раније уређеним и топографски јаким положајима на линији Преполоц — село Мердаре. На овим положајима групу »Лангер« је прихватила немачка 22. дивизија, која је још раније упутила неке делове као ојачање групе »Лангер«. Немци су задржали ове топографски јаке положаје и стабилизovali одбрану.¹³⁷

После одбацивања борбене групе »Лангер« ка Преполцу, главнина 17. бригаде (1, 3. и 4. батаљон, пратећа чета, штаб и приштапски делови) наставила је марш долином Косанице ка Мердару и заузела полазни положај за напад на крајњем левом крилу борбеног распореда наших и бугарских снага које су имале задатак да нападају општим правцем Куршумлија — Подујево — Приштина, односно према комуникацији Вучитрн — Косовска Митровица. На тај начин главнина 17. бригаде је дејствовала на споју оних снага које су дејствовале на правцу Куршумлија — Подујево — Приштина и оних које су наступале правцем Лебане - Медвеђа — Приштина.

¹³⁷ Војна енциклопедија, књ. IV, Београд, 1976, стр. 662.

БОРБЕ 2. БАТАЉОНА 29. И 30. ОКТОБРА

Двадесет трећег октобра у зору почеле су напад 11. и 13. бригада 24. дивизије на свом правцу, где су се упорно бранили балисти уз помоћ немачких снага. После оштрих борби обе бригаде су 27. октобра избиле на линију села Ржана — Сиљевица — Житиња. И без обећаног садејства бугарских снага, које нису предузеле напад како је било договорено, пре свега подршке артиљерије која је била неопходна за савладавање жилавог отпора непријатеља, обе бригаде су успеле 28. октобра да избију у рејон Баре и Бајгоре, одакле су директно угрозиле комуникацију Косовска Митровица — Приштина. Немци су на правцу Бара и Бајгоре интервенисали јаким снагама, тежећи да одбаце делове 24. дивизије према Куршумлији. Развиле су се жестоке борбе и 11. и 13. бригада су морале прећи у одбрану пред надмоћним непријатељем, а затим после два дана тешких борби одбачене су на леву обалу Лаба, на положај Доња Репа — Тачевац — Кртињак — Угљарски крш.

У то време 2. батаљоном 17. бригаде су командовали Мирослав Мирковић, командант, и Светислав Петровић Пики, политички комесар. Командир 1. чете био је Миодраг Поповић Мијо, командир 2. чете Обрад Кујовић, а политички комесар 2. чете Видоје Милосављевић. За остале руководиоце 2. батаљона нису сачувани подаци. Чете су бројале од 90 до 100 бораца и руководилаца, а укупно бројно стање батаљона износило је од 270 до 300 наоружаних бораца. Батаљон је располагао са око 20 пушкомитраљеза, 25 — 40 аутомата и око 200 пушака. Наоружање је скоро у целини било енглеског порекла.

Појединости о увођењу у борбу и самој борби 2. батаљона 29. октобра забележио је Александар Живковић у књизи *Партизани Пусте Реке и Јабланице*.

»Балисти, подржани јаким немачким снагама«, записао је Живковић, »упорно су надирали ка батаљонима Једанаесте на Качандолској коси, покушавајући да одсеку Тринаесту бригаду јер се као клин забила у њихов распоред и угрозила бок Немаца. То своје истрчавање и неопрезност Тринаеста је платила великим жртвама, али и Једанаеста је била изложена озбиљним губицима, јер је учинила изузетан напор да заштити извлачење Тринаесте.

Када је нагло почело повлачење ка Качандолској коси, заменик команданта бригаде био је са штабом Једанаесте код Првог батаљона. У ствари, налазио се у самом стрељачком строју, па пошто с њима није било још кога из штаба, будући да је штаб био нешто даље од строја Првог батаљона, Љубан (заменик команданта 11. бригаде!) је морао сам, на лицу места да одлучује јер је ситуација била веома тешка.

Знао сам — вели Љубан — да је десно од мене био Радивоје Павловић с Радуном Јанковићем (Трећи батаљон), мада бројно мали, борбено је био изванредно снажан. Лево је био Први батаљон Божицара Давидовича Уче са комесаром Ћиром Беговићем. У тој ситуацији придодат нам је и Други батаљон Седамнаесте бригаде с комесаром Светиславом Петровићем Пикијем, јер је наш Други батаљон у том тренутку био у саставу Седамнаесте бригаде, која је била у резерви.

Други батаљон Седамнаесте одржавао је везу са Тринаестом бригадом и наступао паралелно са њом. Занимљиво је, а то ваља рећи, да у нашој заповести није стајало да се спустимо у Качандолску реку и ми смо држали Качандолску косу. Нисмо се спуштали доле у реку јер би то било погубно за нас. Значило би изгубити битку и претрпети небројене губитке — каже Љубан.

На левом крилу било је и неколико чета под командом Владе Марковића. У даљини су се назирале Шаљске чуке. То су били доминантни положаји између Косовске Митровице и Вучитрна, а затим се протезала коса Бајгора. Управо на ту косу избила је Тринаеста бригада, а ми колоном на косу Качандол, с намером да прихватимо ову нашу бригаду, јер су Немци и балисти намеравали да јој пресеку одступницу.

Пресудну улогу у тој борби одиграо је Светислав Петровић Пики, а ништа мање и група чета (три чете) на челу са Владом Марковићем, заменик обавештајног официра бригаде. Лично сам им рекао: 'Ако буде густо, не жртвујте људе, повлачите се, а ми ћемо вас сачекати на Качандолу'. Ватром трију чета задржан је стрељачки строј балиста, али у повлачењу је требало много времена да се савлада тај изузетно тежак терен«.¹³⁸

О дејствима 2. батаљона 17. бригаде детаљније сведочи командир 2. чете овог батаљона, Обрад Кујовић. На полазном положају батаљона, између 11. и 13. бригаде, његова чета се

¹³⁸ Александар Живковић, Партизани Пусте Реке и Јабланице, Београд, 1982.

налазила на левом крилу батаљона и у почетним дејствима одржавала везу са деснокрилном јединицом 11. бригаде.

»Батаљон је имао оштре почетне борбе у рејону села Вукојеваца и Тачевца«, присећа се, уз остало, командир Кујовић, »После сламања отпора непријатеља на првим положајима, Батаљон је наступао правцем Тачевац — село Доња Репа — село Горња Пакашница — јужни део села Качиндола (Хусеиновић Махала) — затим, левим крилом је избио на гребен од засеока Кодралије (триг. 1219) до Белог крша (триг. 1245). 28. октобра Батаљон је избио на Бајгорску косу, тј. на положаје испред села Бајгоре, на крајњим јужним падинама Оштрог копља, у рејону села Пардуси (Весковце), лево, до триг. 1293 у јужном засеоку Бајгора.

Десно од Батаљона, са нешто више истуреним десним крилом, директно из правца Оштрог копља, продирала је 13. бригада.

Овог дана, 28. октобра, 2. чета 2. батаљона налазила се на положају Бели крш, око 6 км југоисточно од Бајгоре. Док се чета налазила на овим положајима, њој је пришла једна група од око десет наоружаних Албанаца. Двојица међу њима су били у енглеским униформама и представили су се као партизани из Шаљског партизанског одреда, док су остали били у сеоској ношњи тога краја. Њих двојица у енглеским униформама били су наоружани са немачким аутоматима, а остали са пушкама. Располагали су и са једним пушкомитраљезом. Чета је упутила целу групу у Штаб 13. бригаде. Штаб је, даље, ову групу, без три бораца који су тврдили да су партизани, упутио у Бајгору да ухвате везу са балистима, са циљем да балистичке старешине одврате од даље борбе са партизанским јединицама. Међутим, нико из ове групе, упућен у Бајгору, није се вратио у 13. бригаду, па је остало непознато шта је било са њима, да ли су се прикључили балистичким јединицама и дали им информације о распореду и стању јединице НОВЈ које су се налазиле пред Бајгором, или се нешто друго са њима десило.

Што се тиче оне тројице партизана, који су се представили као борци Шаљског партизанског одреда, они су остали код Штаба 13. бригаде и касније у току дана и сутрадан узели учешће у борби против балиста и Немаца.

Изјутра, 29. октобра 2. батаљон је рокиран на десну обалу Качандолске реке. Његовој 2. чети наређено је да као резерва

поседне положаје на платоу Ковачпца (триг. 1377), између села Бајгора и Ковачице. Истог дана по подне, чета је остала у резерви и неангажована. У међувремену, десно од њених положаја — према селу Бајгори — и лево — уз Качандолску реку — ватра се све више појачавала, а борба постајала све интензивнија.

Команданту 13. бригаде, који се налазио у близини 2. чете, на платоу Ковачице, све чешће су пристизали извештаји о губицима Бригаде и о појавама све бројнијих група балистичких квислинга испред њених јединица, о снажном притиску који непријатељ врши на поједине јединице Бригаде, те о продору непријатеља кроз међупросторе, нарочито на споју са 11. бригадом, али и на платоу Бајгоре, између појединих батаљона Бригаде.

Осмотрене су и јаче снаге непријатеља које врше обилазак десног крила 13. бригаде од правца Главеј (кота 1427) и даље, јужно од Оштрог копља (Праштија, кота 1556).

Уз Качандолску реку непријатељ је упорно нападао настојећи да продре и са источне стране и тако одсече и окружи 13. бригаду и 2. батаљон 17. бригаде. Све покушаје непријатеља да јачим снагама продре уз Качандолску реку упорно је одбијала 11. бригада, упркос великим губицима и успела да чврсто одржи положаје на Качандолској коси, на левој обали Качандолске реке.

У току дана непријатељска артиљеријска и минобацачка ватра постајала је све јача, што је наговештавало све веће ангажовање немачких јединица и одлучност непријатеља да задржи продор јединица 24. дивизије, односно да их одбаци назад. Из правца села Добротина и од Старог Трга, преко села Бајгоре појавили су се немачки тенкови, а из правца Црног врха (триг. 1380), односно од Вучитрна и Косовске Митровице у масама су пристизала непријатељска ојачања и одмах се ангажовала у борби, под заштитом тенкова и уз подршку артиљеријске ватре.

Под притиском непријатеља, који је стално нарастао, око подне, 29. октобра отпочело је доста неуредно повлачење јединица 13. бригаде.

У таквим околностима командант 13. бригаде је наредио командиру резерве, односно 2. чете 2. батаљона 17. бригаде, да организује одбрану и до последњег борца брани положаје на платоу села Ковачице, са ослонцем на триг. 1377, како би

се омогућило извлачење јединица 13. бригаде и ономогућило непријатељу да евентуално обухвати и угрози 11. бригаду и Штаб 24. дивизије који се налазио у рејону њених дејстава.

Друга чета 2. батаљона 17. бригаде је чврсто држала положаје на платоу Ковачице све до касних поподневних часова, одбијајући учестале непријатељске нападе на њеном правцу. Када је извршено потискивање 13. бригаде, а непријатељ већ извршио опкољавање 2. чете са севера и североистока, заменик команданта 13. бригаде Стеван Венчевић је наредио повлачење 2. чете 2. батаљона 17. бригаде.

У тренутку када је Чета напуштала положај непријатељ је био подишао на јуришно одстојање са југоистока, а са северозапада је зашао Чети и јединицама 13. бригаде које су се испред ње повлачиле, са леђа, отварајући ватру са леве обале потока Ковачице. У таквим условима, када је њен стрељачки строј прострељиван пешадијском ватром непријатеља практично са свих страна, Чета је предузела извлачење према истоку, прво кроз шуму сишла у долину Ковачице, а затим низ поток Ковачицу. На другу обалу је прешла око 1,5 км узводно од места где се овај поток улива у Качандолску реку. Чета се са делом јединица 13. бригаде извлачила ка положајима 11. бригаде, која је упорно одолевала непријатељским јуришима и чврсто држала у својим рукама Качандолску косу. Код 11. бригаде се налазио и Штаб 24. дивизије, а на десном крилу и главнина 2. батаљона 17. бригаде. До које мере је ситуација била критична и код јединице 11. бригаде, најбоље илуструје чињеница да је командант дивизије морао да узме пушкомитраљез у руке и са члановима Штаба одбије непријатељске јурише. Успело је да се положаји на Качандолској коси одрже све до извлачења наших снага од Бајгоре.

Али, за наше јединице, које су одступале од Бајгоре, није било једноставно да се повуку до Качандолске косе јер после одступања са платоа Ковачице у правцу истоименог потока, на одсеку између две воденице поточаре, требало је савладати невелики брисан простор, који је непријатељ тукао концентричном ватром и са једне и са друге стране потока. Овде су наше јединице претрпеле највеће губитке. Призор се могао упоређивати са више случајева пробоја партизана из окружења. Највише бораца 13. бригаде је изгинуло приликом силажења од триг. 1377, низ падину у поток Ковачицу и на брисаном простору између поменутих воденица на овом пото-

ку. Овде је, у близини горње воденице, погинуо и заменик команданта 13. бригаде Стеван Венчевић Берза, из пусторечког села Косанчића, раније командант батаљона у 11. бригади и командант батаљона 'Ратко Павловић Ђићко' 1. јужноморавског НОП одреда. Наиме, док су се неке јединице 13. бригаде и 2. чете 2. батаљона 17. бригаде извлачили према потоку Ковачици непријатељ је успео да поседне шуму у рејону Пљепишта (кота 1194) и пресече одступницу наших јединица на исток ка Качандолској реци. Наше снаге су морале јуришем и одлучном борбом прса у прса да врше пробој из тек затвореног обруча, да би се спојиле са јединицама 11. бригаде. Прихватио их је 3. батаљон 11. бригаде, под командом Радивоја Павловића.

После пада мрака почело је извлачење из борбе и осталих јединица 24. дивизије, 11. бригаде и целог 2. батаљона 17. бригаде. У току ноћи наше јединице су се повукле на нове положаје, задржавајући у својим рукама село Репу и даље према селу Тачевцу, Кртињаку и Угљарском кршу».

БОРБЕ ГЛАВНИНЕ БРИГАДЕ

У то време је 17. бригада (без 2. батаљона) била распоређена у рејону Куршумлијска Бања — Рударе, као резерва 24. дивизије која је требало да наступа правцем: Куршумлијска Бања — Преполац — Подујево — Приштина.

Бригада је у почетку више била оријентисана на садејство са бугарском 6. пешадијском дивизијом него са бригадама своје дивизије. Уз то је, на захтев штаба бугарске 4. дивизије без одобрења штаба 24. дивизије кренула на положај Мердара — Туручица, чиме је штаб 24. дивизије био лишен своје резерве и није могао да потхрани напад и одбрану коју је дивизија морала да води.

Дана 29. октобра бригада је, без свог 2. батаљона, развила успешна дејства од села Мердара према југу. Одбацила је немачке и балистичке јединице ка Подујеву и продрла ка селу Туручици. Освојила је све положаје југоисточно од Подујева. Нарочито оштре борбе је водила приликом освајања јаких непријатељских положаја на Дразњој чуки (кота 1015), које је заузела и пресекла за непријатеља важну комуникацију Медвеђа — Туларе — Орлане — Подујево, односно Приштина, која у Мало Косово силази на ушћу река Батлаве у Лаб.

Освајањем Дразње чуке бригада је угрозила непријатељску позадину и запретила да се спусти у Мало Косово јужно од Подујева.

На свом правцу дејства 17. бригада је успоставила везу са бугарским јединицама и 4. косовско-метохијском бригадом, које су наступале правцем Медвеђа — село Туларе — село Пропаштица — Качикол — Приштина.¹³⁹

У борбама за Дразњу чуку истакао се 3. батаљон, под командом Батрића Мујовић—Павловића из села Гајтана, а нарочито 4. батаљон, чији је командант био Миливоје Рајчевић, из села Новог Ђуревца, а политички комесар Динић Драгољуб Мића, из села Доње Речице у Топлици. Четврти батаљон је имао и највеће губитке, нападајући на левом крилу борбеног поретка бригаде. Било је карактеристично за борбе бригаде у рејону Туручице и Дразње чуке непосредно и директно ангажовање руководиоца у борбеним дејствима. Они су се борили раме уз раме са својим борцима. Чланови штабова батаљона и бригаде, па и лично командант, политички комесар, заменик команданта и начелник штаба бригаде, налазили су се у стрељачком строју крај својих бораца, служећи као пример личном храброшћу. Том приликом је командант бригаде Раде Марковић¹⁴⁰ лично учествовао у заробљавању неколико немачких војника а заробљени аутомат донео у штаб бригаде.

Да су ове борбе биле жестоке, сведоче и губици које је бригада имала: погинуло је 17, а рањено 23 борца и старешине, или укупно 40 њих избачено је из строја. Ако се овоме додају и губици 2. батаљона (седам мртвих и 19 рањених), онда су укупни губици 17. бригаде били: 24 погинула и 42 рањена.

Са освојених доминантних положаја на Дразњој чуки бригада је са 1. и 3. батаљоном наставила наступање према западу ка долини реке Лаба, у намери да Лаб форсира из покрета, одсече Подујево са југа и избије на линију село Бошњане — Бајгора, како јој је то било наредио штаб 24. дивизије.

¹³⁹ *Зборник НОР-а*, том I, књ. 14, стр. 226, 505. и 622.

¹⁴⁰ *Раде МАРКОВИЋ*, командант 17. српске бригаде на тој дужности заменио Милоша Мушевића. Рођен у околини Медвеђе, код Лебана. Био командант батаљона у 11. и 15. бригади. У 17. бригади провео од краја септембра до краја децембра 1944. Живи у Лесковцу као пензионисани официр.

27-8-1944 - Гитица

Воспотањак на Комесаријата ретина од Иринејско
Комесарска Бригада. Расправљено о уредбу Југослав
на федеративном Иринејско, На Тешевској платно
"Федеративна уредбу Југославије" од "Набринјед".

29-8-1944 - Пурзулица

Одржане јавне састанци на ретина.
Расправљено о уредбу Југославије, Федеративна уредбу
Југославије. Од Иринејско, Комесарска Бригада
Комесарска Бригада.

4-11-1944 - Митосија

Воспотањак на Командата ретина,
на редовним дневним редови.

Из бележнице комесара 3. батаљона 17. бригаде о одржаваним састанцима у селима на Косову.

Четврти батаљон је извучен из борбе због осетних губитака. Њему је наређено да организује одмор и обезбеђује бригадне болнице у селу Туручици, а касније и да организује пребацивање рањених и оболелих из сва три батаљона из рејона Туручице у Куршумлију, у дивизијску болницу, у којој су постојали сви услови за пружање пуне хируршке помоћи и интервенција.

У тренутку највећег напора да се изврши овај задатак бригада је примила наређење штаба 24. дивизије да прекине дејства долином Батлаве ка Лабу и да се хитно врати на север у састав дивизије, како би посела положај на линији Угљарски крш — Кртињак, ради прихвата 11. и 13. бригаде.

Одмах пошто је примила ово наређење, бригада је обуставила напад, са 1. и 3. батаљоном се изувукла из борбеног додира и у ноћи уочи 30. октобра извршила усиљени марш, тако да је у току сутрашњег дана посела положај од Угљарског крша до Кртињака и села Репе. У току марша упућено је наређење 4. батаљону, који је већ маршовао у правцу Куршумлије, да без задржавања настави марш преко села Трмке и Полатње и у рејону Репе уђе у састав бригаде. На новом положају у састав бригаде вратио се и 2. батаљон, тако да је 17. бригада била опет комплетна.

Већ следећег дана, 31. октобра, у раним јутарњим часовима, 17. бригада је извршила противнапад на истурене непријатељске јединице и поправила положај дивизије поновним заузимањем села Крпимеја и Качиндола и протеривањем непријатељских делова са овог простора у правцу Оштрог Копља.

У међувремену је 17. бригади наређено да се учврсти на заузетим положајима и на њима сачека предузимање следећег напада. До оваквог наређења је дошло због тога што бугарске јединице на правцу Преполац — Подујево још увек нису биле предузеле нападна дејства, па је требало, без икаквог нашег истрчавања, сачекати развој напада на бугарском делу фронта.

Уопште узев, после дотадашњих искустава са Бугарима, указала се потреба да се наступање јединица 17. бригаде строго синхронизује са дејствима бугарских јединица на правцу Преполац — Подујево, што је било тактички оправдано. Због потреба организовања садејства, код штаба 17. бригаде налазио се и бугарски официр за везу.

Трећег новембра око 16.30 часова су 15. пешадијски пук бугарске 6. дивизије и Тенковска бригада ушли у Подујево, пошто су се немачки делови повукли према Косову и посели линију Кодрилија - кота 647 - Главник — Думаш - Шајковачка чука, чиме су створили нову одбрану за обезбеђење комуникација у Ибарској долини. Истог дана јединице 17. бригаде су се налазиле на положају Угљарски крш (кота 1297) — кота 1162 - Кртињак (триг. 1147) — Јаблов до — кота 996 — Тачевац (триг 1013), где су одржавале везу са десним крилом бугарских јединица. На овим положајима није било важнијих промена, сем малог пушкарања са балистичким групама које су покушале да приђу положајима батаљона.¹⁴¹

Седмог новембра је штаб 24. дивизије наредио 17. бригади да поседне плато Отрг на левој обали Качандолске реке.¹⁴²

»Наша XVII бригада« — каже се у наређењу — »избациће своја два батаљона непосредно од бугарског деснокрилног пука на гребену званом Отрг (к. 1535), к. 1554, и к. 1248, са задатком заштите бугарског десног бока, но с тим, да без наређења Штаба ове дивизије јединице исте бригаде не крећу даље. Једну мању јединицу (батаљон) избацили на положај Сиљевац — к. 1322, који ће штитити десни бок ваше бригаде. Остале делове са резервом сместити у Чаноги или Пардусу. Циљ је да по овом задатку на поменутим положајима сачекате смену коју ће извршити јединице XXII дивизије«.

Даље се у наређењу каже:

»Потребна је највећа будност да вам не би јединице претрпеле изненађење, нарочито ноћу од Шиптарских група.

За ваше повлачење приликом смене следоваће накнадно наређење.

Тамо упућујемо једног бугарског официра за везу између вас и бугарских штабова. Њега сместите са обавештајним официром негде у другој кући. Ви сте дужни да њему увек покажете распоред ваших јединица на положају. Исто тако, да га увек упознате са ситуацијом на вашем сектору.

Са њиховим штабовима и јединицама немате ништа сем толико да одржавате међусобно везу, што ћете учинити преко овог официра и вашег левокрилног батаљона«.

Због великих губитака (116 погинулих, 93 нестала и 180 рањених бораца и руковојилаца),¹⁴³ заморености и недостатка

¹⁴¹ Архив VII, кут, 1080, бр. док. 2 - 27.

¹⁴² Зборник НОР-а, том I, књ. 14, стр. 553.

¹⁴³ У исто време непријатељ је имао око 200 мртвих и 300 рањених. (Зборник НОР-а, том I, књ. 15, стр. 215 - 216).

муниције, штаб 24. дивизије је 2. новембра затражио да дивизија буде смањена и иовучена на поуну и одмор, што је Главни штаб Србије уважио и наредио штабу 13. корпуса да се 24. смени 22. дивизијом. До доласка 22. дивизије на реку Лаб 24. дивизија је требало само да се равња са бугарском 2. армијом.

У току 9. новембра извршена је смена између јединица 22. и 24. дивизије; 17. бригаду је сменила 10. српска бригада, на положају Сиљевица — Пардус — Чанога. Смена је извршена брзо и без сметњи од стране непријатеља.¹⁴⁴

Узрока неуспеха напада јединица 24. дивизије било је више. Неки од њих су наведени у извештају штаба 24. дивизије који је 2. новембра упућен Главном штабу Србије:

»1. Бугарски застој. Њихове јединице нису пошле у напад на целом свом сектору по предвиђеном плану. Оне уместо за три дана да ликвидирају Подујево, ни до данас нису прешле Преполоац. На наш захтев да појачају наше лево крило на сектору Качандола, нису то учиниле. На наш предлог да ликвидирају Подујево кад смо ми бли на Качандолу и Бајгори и да искористе наш маневар на том правцу, оне су застале са операцијама на своме сектору;

2. Исцрпљеност у утрошку муниције код свих наших јединица, нарочито енглеско оруђе било је празно, а попуна муниције није стигла:

3. Заморене јединице у вишедневним непрекидним даноноћним борбама по киши и рђавом времену;

4. Исцрпљеност бораца услед глади на овом терену, јер су наше јединице свугде наишле на пуста села, ни једно дете нити старца нисмо могли наћи у шиптарским селима. Борци неколико дана нису имали хлеба.

5. Јаке снаге Шиптара и Немаца на положајима Бајгоре и Качандола које су извршиле противнапад 29. октобра...

Садејство наших јединица бугарским, не даје добре резултате и доводи наше јединице у тешку ситуацију, јер Бугари имају тактику вођења више рововских борби и спорог офанзивног покрета. Борбеност Бугара врло је слаба.

У оваквој ситуацији наше јединице, уколико су на крилу бугарских, изложене су непрекидном нападу арнаутских банди, при чему троше доста муниције, борба добија дефанзиван карактер, а борци се деморалишу».¹⁴⁵

¹⁴⁴ Зборник НОР-а, том I, књ. 14, стр. 593.

¹⁴⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 14, стр. 505 - 509.

То је било прво искуство бригада 24. дивизије ван њихове матичне територије Пусте Реке, Јабланице и Топлице. Оне су то искуство платиле великим губицима. Истина, оне нису у то време успеле да продру до Вучитрна и Косовске Митровице, али су саме освојиле и успеле да задрже далеко повољније полазне положаје на Отрагу и левој обали Качандолске реке.

НА ПРОСТОРУ НИШ - АЛЕКСИНАЦ

После извршене смене на положајима у Малом Косову јединице 24. дивизије су повучене на простор Ћуприја — Алексинац — Ниш на одмор, сређивање и поуну. Истовремено су одржавале ред и чистиле околни терен од заосталих четничких група. У Нишу су биле распоређене 13. и 17. бригада, а на простору од Алексинца до Ћуприје налазила се 11. бригада. Штаб 24. дивизије са приштапским јединицама и установама такође је био распоређен у Нишу. У овом простору дивизија се налазила у стратегијској резерви Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

У Нишу је 17. бригада остала око месец дана и за то време била распоређена у артиљеријским касарнама, а затим 13. децембра је премештена у Алексинац, где је раније била 11. бригада, која је упућена на сектор Жупа — Расина — Јастребац - Копаоник.

У Алексинцу је 17. бригада добила задатак да чисти терен око Сокобање и на североисточној страни Јастрепца од четничких банди, с којим циљем је образована потерна група састава четири потерна одељења. Потерна група је имала свој штаб који је руководио операцијама чишћења терена и њему су биле потчињене месне јединице партизанских стража, команди места и команди подручја.

У то време четничке групе запажале су се све више на целој територији дивизије и постајале су све активније у својој пропаганди против мобилизације за Народноослободилачку војску и у ометању рада народних власти.

У борби против четничких остатака потерна одељења су крстарила кроз села и шуме, постављала заседе на местима где је постојала вероватноћа пролаза четника, чистила села од четничких јатака, прикупљала војне обвезнике који су под утицајем четничке пропаганде избегавали мобилизацију и

дезертере који су бежали из својих јединица. Истовремено су одржавали зборове и народу објашњавали ситуацију и лажну четничку пропаганду.

Поред акција чишћења терена од заосталих непријатељских група, у јединицама бригаде је извођена свакодневна и врло интензивна војна и политичка обука. Том приликом прорађиване су најважније теме из стројеве и борбене појединачне, одељенске, водне и четне обуке, стражарска служба, опис, склапање и расклапање и употреба у борби пушака, пушкомитраљеза и митраљеза, утврђивање и израда стрелачких заклона, начин одржавања везе за време борбе и др.

У кратким цртама борци су упознати са особинама свих родова војске, а детаљно им је говорено о наступном, одступном и бочном маршу као и о реду, и дисциплини на маршу и дужностима коначара.

Обука је извођена по јединственом плану и програму који је израдио штаб дивизије за све јединице у дивизији, а у складу са одговарајућим планом и програмом који је доставио Главни штаб Србије.

У међувремену 24. дивизија је реорганизована из партизанске у стрелачку дивизију, а у складу с тим и бригаде су формиране, попуњене и наоружане као стрелачке бригаде. Дивизија је добила родовске јединице: инжињерски батаљон, батаљон за везу, коњички ескадрон, медикосанитетски батаљон, артиљеријске јединице итд. Сличне јединице, само за степен мање, добиле су и бригаде.

По новој формацији и организацији дивизија је попуњена и новим наоружањем, углавном совјетског порекла.

Са овако формираним јединицама извођена је настава и обука са тежиштем да се јединице што брже и боље обуче.

С обзиром на зимски период и велике хладноће које су наступиле крајем 1944. и почетком 1945. године, све јединице су добиле зимску одећу и обућу, различитог порекла, али топлу. Било је ту одеће и обуће из тек организоване домаће производње, а и страног порекла. Горњим деловима зимске одеће (шињелима и кожусима) јединице су комплетиране из резерви бугарске армије. Уведено је уредније снабдевање храном и кување топлих оброка по јединицама. Почеле су да се деле и прве цигарете »партизан«, произведене у Нишкој фабрици дувана, која је брзо отпочела и повећавала производ-

њу, без обзира на тешка разарања која је била претрпела од бомбардовања из ваздуха.

Почела је редовно да излази и да се прати дневна штампа. У батаљонима су се појавила прва издања интерних новина јединица. У међувремену су извршене измене у штабу бригаде: за команданта 17. бригаде је постављен Душан Ђаловић, до тада заменик команданта бригаде,¹⁴⁶ за политичког комесара Ђира Беговић¹⁴⁷ и за заменика комесара бригаде Славко Поповић.¹⁴⁸

Душан Ђаловић је рођен 17. III 1906. у Туларима, Горња Јабланица. Пре рата завршио малу матуру и радио као деловођа у Великом Селу код Вучитрна. У НОБ од I. II 1942. Борио се у Јабланичком партизанском одреду. У 15. српској бригади је био командант батаљона. Сада пуковник у пензији.

¹⁴⁷ Ђира Беговић је рођен у Коњарнику, код Прокупља, 23. 4. 1917. године. Завршио нижу гимназију у Куманову, а средњу пољопривредну школу у Букову, код Неготина. Школу ваздухопловних резервних официра завршио у Скопљу и изашао као резервни потпоручник-пилот. Вратио се из немачког заробљеништва 1942. и исте године ступа у I. јужноморавски партизански одред. Члан КПЈ од 1943. Од маја 1944. у 11. српској бригади комесар батаљона. Погинуо као пилот у удесу ловачког авиона 14. јуна 1949. на аеродрому Петровац код Скопља, као комесар ваздухопловког пука.

¹⁴⁸ Славко Поповић је рођен 1925. у Прекодолцима, Владичин Хан. Живео и школовао се у Београду, члан СКОЈ-а од 1941, члан КПЈ од 1943, носилац »Споменице 1941«. Био је на различитим дужностима у току НОБ, а помоћник комесара и партијски руководиоца у 7, 10. и 26. бригади. Једно време био и комесар врањског војног подручја. Пензионисан као генерал-мајор, живи у Београду.

Глава VI

У БОРБИ ПРОТИВ БАЛИСТИЧКИХ ПОБУЊЕНИКА

Косово и Метохија су дефинитивно ослобођени крајем новембра 1944. године. Тада су последње заштитнице немачких јединица напустиле Косовску Митровицу и одступиле у правцу Рашке. Али су остале наоружане балистичке снаге у облику већих и мањих наоружаних група које су се прикривале на терену. Међу њима је био и велики број искусних војника, који су имали трогодишњи стаж у борби против партизана.

Првих дана после ослобођења, почетком децембра 1944. из свих крајева Косова и Метохије стизала су обавештења да постоје одметничке групе и да се у њима налазе људи који су у току рата окрвавили руке, а затим да одметничке групе предводе познати зликовци и припадници полиције, квестуре, руководства квислиншких оружаних јединица и други и да су сви активни сарадници окупатора у шуми и да нико није одступио са Немцима.⁹

»Одметницима је руководио Централни комитет Друге призренске лиге«, између осталог пише у својој књизи »Сукоби на Косову« Спасоје Ђаковић, »Главну команду узео је у своје руке Џафер Дева, кога је у јуну 1944. године лично примио Хитлер у свом Главном стану... Џафер је био германофил. Један од најсигурнијих пунктова Абвера на Балкану... Џафер је организовао војне формације одметника на Косову и Метохији, осигурао радио везу, повукао се са Немцима, лоцирао се у Бечу и остао у дневној вези са одметницима. Преко Радио Беча сваког дана саопштавао је о борби балиста на Косову и Метохији против НОВЈ«. ¹⁵⁰

Током децембра 1944. и јануара 1945. године веће групе одметника почеле су да нападају и градове на Косову и у

¹⁴⁹ С. Ђаковић »Сукоби на Косову«, Београд 1984 стр 232

¹⁵⁰ Исто, стр. 236-237.

Метохији. Прво је 2. децембра био нападнут Урошевац од око 4.000 балиста. Борбе су потрајале до 4. децембра, када су нападачи дефинитивно одбијени.¹⁵¹

Гњилане је нападнуто са око 800 балиста 23. децембра и само уз крајње залагање бранилаца и помоћ 2. батаљона 4. косовско-метохијске бригаде, који је стигао из Урошевца, град је био одбрањен.

У децембру је отпочела, а у току јануара 1945. настављена мобилизација војних обвезника на Космету као и на осталим ослобођеним подручјима у земљи: у Македонији, Србији, Војводини, Далмацији и другим крајевима. Међутим, поједине веће групе мобилисаних Шиптара су се прикључивале одметницима, одбијале да иду на Сремски фронт и отпочеле борбу против јединица НОВЈ.

У ноћи 27. јануара 1945. напала је на Косовску Митровицу, Стари Трг и Трепчу група од око 1.500 — 2.000 одметника коју је на терену Шаље организовао и водио Адем Воца, барјактар из тог краја. И он је вршио мобилизацију Шиптара, тобоже за НОВЈ, да га не би органи безбедности омели, а онда је напао јединице НОВЈ.¹⁵²

Док су вођене борбе против групе Адема Воце, у Дреници и на планини Чичавици вођене су такође тешке борбе против још већих одметничких група Шабана Полује и Мехмеда Гредице, које су бројале око 9.000 одметника.¹⁵³

Пошто је ситуација постајала све неизвеснија и претила новом ескалацијом одметништва, врховни командант маршал Тито је крајем јануара предузео мере да се ојачају јединице НОВЈ и органи народне власти на Косову и у Метохији и да се одметничке јединице униште.

У складу с тим из рејона Црне Горе и Санцака упућене су на Космет 1. бокелска и 6. црногорска бригада, а из Ниша је упућен штаб 24. дивизије са 11. и 17. српском бригадом. Ове јединице су потчињене Оперативном штабу НОВ и ПОЈ за Косово и Метохију. Тако су се у то време на Косову и у Метохији нашле доста јаке снаге НОВЈ: јединице 52, 24. и 46. дивизије, 1. бокелска и 6. црногорска бригада, делови 41. македонске дивизије, неколико самосталних косовско-метохијских бригада као и друге мање јединице чија је укупна

¹⁵¹ Материјал ПК СКС за Косово и Метохију, бр. 09-484.

¹⁵² Исто, стр. 246.

¹⁵³ Исто.

јачина, према непотпуним подацима износила око 40.000 бораца.¹⁵⁴

У исто време, а због јако погоршане ситуације на Косову и у Метохији, Врховни штаб НОВ и ПОЈ издао је наредбу да се на овом простору заведе војна управа са циљем да се што брже ликвидира побуна и створе услови за несметан рад народне власти и омогући безбедност грађана.¹⁵⁵

Војна управа на Косову и Метохији заведена је Наредбом Врховног команданта од 8. фебруара 1945. године. Истог дана маршал Тито је под непосредну команду Оперативног штаба за Косово и Метохију ставио све јединице НОВЈ које су се налазиле на овој територији.

Наређење за покрет из Алексинца бригада је добила после 20. јануара 1945, с тим да маршује комбиновано: од Алексинца, преко Ниша до Куршумлије, железницом, а одакле пешке до Косовске Митровице.

Из Куршумлије бригада се кретала правцем: Преполац — Подујево — Приштина — Вучитрн — Косовска Митровица у једној колони, са потребним маршевским обезбеђењем.

За покрет су извршене правовремено све припреме, политичке, војничке и материјалне, тако да је марш извршен потпуно по плану и без посебних тешкоћа. Пре напуштања Алексинца са целокупним борачким саставом одржане су конференције ради упознавања са новим задацима. Уз то су одржани и састанци основних организација КПЈ и СКОЈ-а.

Тридесет првог јануара, одмах по доласку у Косовску Митровицу, бригада је добила неколико дана одмора. За то време штаб 24. дивизије и штабови 11. и 17. бригаде су се детаљније упознавали са ситуацијом на терену, јачином, наоружањем квалитетима и тактиком побуњеничких снага и са рејонима у којима се највише изражавала њихова активност, као и са снагама НОВЈ које се ангажују у предстојећој операцији и са могућим задацима јединица 24. дивизије.

Првих дана фебруара у Косовској Митровици одржана је и партијска конференција 17. бригаде посвећена новим задацима јединице. Конференцију је водио секретар бригадног комитета КПЈ Славко Поповић, а на њој су учествовали и говорили партијски руководиоци 24. дивизије Момир Лекић Моша, нови командант 24. дивизије потпуковник Дако Пуач

¹⁵⁴ С. Ђаковић, *Сукоби на Косову*, стр. 252.

¹⁵⁵ Исто, стр. 482.

и представници Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију. Конференција је указала на потребу и обавезу правилног понашања и хуманих војничких односа јединица, бораца и старешина према припадницима балистичких јединица који буду заробљени, а нарочито према народу који се кретао са балистима. Често су то биле комплетне породице које су напуштале домове и прикључиле се балистима. Од јединица и бораца захтевано је да се заробљени балисти спроводе у одређене логоре, а фамилије упућују или спроводе њиховим кућама.

»За време извођења акције на шиптарске банде«, уз остало стоји у извештају штаба 17. српске бригаде од 15. фебруара 1945. »поступак бораца и руководиоца наше Бригаде био је исправан. Становништво, које је затечено код својих кућа, није узнемиравано, према овима борци и руководиоци из наше Бригаде били су коректни. Шиптари, које смо затекли код својих кућа, у својим изјавама осуђивали су поступак Шабана Палуже и других вођа шиптарске банде...

Рањеним Шиптарима из одреда Шабана Палуже, који су били заробљени, од стране наших јединица, или као рањени пронађени у кућама, указивали смо помоћ, превели их и оставили у селу на даљу негу становништву».¹⁵⁶

ПРВЕ БОРБЕ ПРОТИВ ПОБУЊЕНИХ БАЛИСТА

Почетком фебруара 1945. јединице 11. и 17. бригаде 24. дивизије које су оперисале на Косову добиле су као први задатак од Оперативног штаба НОВ и ПО Космета да очисте троугао северозападно од Косовске Митровице који захватају комуникације Косовска Митровица — Нови Пазар и Косовска Митровица — Пећ, првенствено део сектора између путева Косовска Митровица — Ракош и Косовска Митровица — Нови Пазар — планина Мокра гора — кота 1.065.¹⁵⁷

Неки детаљи из организације ове акције виде се из заповести штаба 24. дивизије¹⁵⁸ коју је 5. фебруара у Косовској Митровици добила 17. бригада и у којој се, уз остало, каже:

»11. бригада 6. фебруара извршиће покрет са три батаљона у села и Бањску, Јошевик и најближа села око пута К.

¹⁵⁶ Архив VII, кут. 1080, бр. рег. 11-3/19.

¹⁵⁷ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 11-1/2.

¹⁵⁸ Исто, кут. 1411, бр. рег. 8-1/4.

Митровица — н. Пазар. На одређена места треба да стигне до 16 часова истог дана. Један батаљон са минобацачем сместиће се у селу Шипоље, које се налазио на 4 км југо-западно од Косовске Митровице и биће дивизијска резерва до даљег наређења.

7. фебруара у 4 часа бригада ће извршити покрет из поменутих села и то правцем: долином Бањске реке, преко коте 641, преко Шипова, коте 1.338, села Златаре, Буба, Чешановица, Булрате и Тушића.

У тим селима бригада ће се средити и преноћити и идућег дана 8. фебруара у 5 часова, пошто ухвати везу са јединицама 17. бригаде у селу Газиводе, кренуће у више колона на југ преко Ибра. Десна колона избиће до села Бање, Оклаци, Брањак, Чечево, Калудра. Лева колона, везујући се са јединицама 17. бригаде у селу Газиводе, ићиће преко села Кобачи, кота 916, Г. Јасеновика, Јабукe до села Црепуље. У Калудри и Црепуљама бригада ће заноћити. 9. фебруара са тих полазних положаја да избије на пут Митровица — Пећ у више колона. Десна колона проћиће кроз село Сушицу и избити на пут код жанд. станице, која се налази на путу. Лева колона кренуће на југ и избити на пут К. Митровица — Пећ код села Рудника.

17. бригада са два батаљона и Штабом бригаде извршиће покрет 6. фебруара у села Кориље, Жирковац, Жеравница. Један батаљон који ће наступати долином Ибра сместиће се у село Кошутово. Један батаљон који ће бити у дивизијској резерви са једним бацачем мина сместиће се у село Жабаре.

7. фебруара у 6 часова кренуће у две колоне и то: једна преко Бановог Дола, долином Козаревске реке, села Козарева, Падине, Лучка Река. Ова колона упутиће мање колоне северно преко села Локве, Липовице, Ловца и спустити се у Падину и даље до Лучке Реке, где улази у састав своје главнине. Исто тако упутити мању колону преко Дољана, кота 920, кота 956, долином Речице, која избија у село Кобиљу главу. Један батаљон заноћиће у Лучкој Реци и Врби, а други у Падини. Друга колона — један батаљон — кретаће се долином Ибра дајући десно и лево побочнице до села Враге, где ће и заноћити.

8. фебруара бригада ће у више колона прећи преко Ибра хватајући везу са јединицама 11. бригаде у селу Газиводе. Десном колоном кретати се паралелно са јединицама 11.

бригаде и избити до села Г. и Д. Превлаке. Лева колона, укључиво село Враге, преко коте 936 до села Коловрта. 17. бригаде ће зановити на линији Г. и Д. Превлака — Г. Стрмац — Коловрт.

9. фебруара у 6 часова продужиће покрет: десна колона правцем Г. Превлака — Рушица пл. Радишево — Бабин гроб и избиће на жанд. станицу која се налази источно од села Рудника. Лева колона од Коловрта кретаће се преко коте 940, Доњи Стрмац, долином реке Клине и избити на раскрсницу код села Д. Клине.

Обе бригаде када избију на пут Митровица — Пећ сместиће се у села поред друма, где су им колоне избиле, и добиће даља наређења.

За све време чишћења развити иницијативу код руководиоца, да се не ограничавају само на одређени сектор, већ ако настану повољни моменти, прогонити непријатеља и ван граница одређених заповешћу.

Код наступања колона користити трагове, које је непријатељ оставио у снегу а у случају да нека колона прими борбу, одмах, друга (суседна) колона да прилазе у помоћ, опкољавајући непријатеља и на тај начин га уништавају, користећи тешко оружје. Не журити да се терен пређе и да се у времену одређеном заповешћу стигне на одређену линију, већ настојати да се непријатељ уништи, уколико се буде појављивао и давао отпор. У свему се придржавати усменог наређења овог штаба издатог на састанку.

3) У току чишћења везу одржавати међусобно куририма, које никад не слати појединачно, већ у јачини десетине.

4) Уговорени знаци ракетама биће следећи:

бела ракета — додир са непријатељем,

' зелена ракета означаваће висину наших положаја,

црвена ракета — слободан терен - положај.

Све ракете испаливати под углом од 75 степени у правцу наступања.

Везу са Штабом дивизије, који ће се налазити у К. Митровици, одржавати радио-везом и куририма.

5) Дивизијском резервом командоваће капетан Радивоје Лазаревић, заменик команданта 17. бригаде, који ће успоставити везу са Штабом дивизије и релеје са батаљоном, који наступа долином Ибра.

6) Санитет: Рањенике евакуисати долином Ибра до болнице Звечан.

Референт санитета са хируршком екипом налазиће се код батаљона 17. бригаде, који ће наступити долином Ибра. Исти батаљон доделиће једну чету референту санитета, који ће спроводити и осигуравати рањенике до болнице.

7) *Исхрана*, Интендантура дивизије са интендантима бригада припремиће суву храну за два дана борцима. Сува храна би се сводила на то, да сваки борац добије по 2 хлеба, а мању количину шећера, чаја и др. варива понети на товарним коњима, како би комора била што покретљивија. Недостатак исхране попунити на терену.

8) Курсеви. Подофицерске курсеве сместити у касарнама у К. Митровици и они ће одмах продужити са радом по предвиђеном плану.

По завршеној акцији штабови бригада, поред тога што ће сваког дана достављати извештаје Штабу дивизије, доставиће по избијању на путу К. Митровица — Пећ извештај о току целокупне акције и недостатцима код бораца и руководиоца«.

У току извршења задатака по овој заповести из штаба дивизије су упућивана допунска обавештења о ситуацији и наређења за даљи рад. У једном од њих издатом 7. фебруара штаб 24. дивизије скренуо је пажњу штабовима 11, 17. бригаде и дивизијској резерви:

»Данас смо добили извештаје о кретању непријатеља на овој територији. Непријатељ који је био опкољен у Дреници у јачини од око 5000 људи, данас је око њих обруч био много смањен. Непријатељ је био свега у три села: Резало, Полуџа и Трежика. Северно-западно од села Резало, мањи непријатељски делови успели су се пробити кроз обруч у правцу севера и мисли се, да ће према Руднику на наш сектор. Такође се претпоставља, да се на нашем сектору северно од Ракоша, у селу Укча, налази централна команда свих банди, а да се такође с њима налазе и два Енглеза са радио станицом. Снаге које стежу обруч на сектор Дренице извештавају, да се под њиховим притиском поједине мање групе предају. Морал код непријатеља је врло слаб. Од правца села Истока и Мојстира крећу јединице Црногорске бригаде, тако да је са те стране осигурано. С обзиром да је од наше стране јак притисак у Дреници и да непријатељ, који се пробија из обруча бежи ка северу, а уколико би дознао наш наилазак са севера, претпоставља се да би могао запосести планинске масиве изнад села

Укче и околних села у којима се налази да би одбранио та села, наше јединице морају усиљеним маршем од Ибра, чврсто повезане, да избију 8. фебруара до 20 часова у висини села Г. Стрмце, Црепуља и западно од коте 1.179, Враже Главe, кота 1595 и северно од коте 1815 зв. Орујница.

Десно крило 11. бригаде мора ићи напред неколико километара и не дозволити да се непријатељ провуче у планину Мокра Гора.

Водите строго рачуна о вези тј. о повезаности колона и стрељачког строја, да не би непријатељ успео да се негде пробије или остану незапажене неке мање групе. Чим се избије на ове положаје, брзо средити јединице и кренути у правцу Укча — Ракош — Рудник. Настојте да 9. фебруара пред зору изиђете на висове изнад самих ових села.

Уколико би се примила борба на линији изнад села Рудника, Радушeва и Црепуље хитно нас известите, како би ми могли са дивизијском резервом ударити непријатеља са леђа.

Дивизијска резерва мора стално бити у приправности и имати суву храну за два дана.¹⁵⁹

У складу са овим задацима до краја дана 8. фебруара батаљони 17. бригаде су извршили марш и достигли линију села Горњи Стрмац — Црепуље и ту заноћили. У току минула два дана нису имали контакт са непријатељем.

У току ноћи између 8. и 9. фебруара у штаб бригаде је стигло ново наређење из штаба 24. дивизије. Док су 11. и 17. бригада претраживале терен Старог Колашина и спуштале се плански ка путу Косовска Митровица — Пећ, оријентирано на сектор село Рудник — село Ракош, јужно од њих, на простору Дренице, водиле су се тешке борбе против неколико хиљада одметника. Од 4. до 8. фебруара косметовске бригаде НОВЈ су водиле оштре борбе против балиста у троуглу села Глоговац — пруга Приштина — Пећ — село Сићево — Србица — Глоговац. Овде се повремено налазило и око 4.000 одметника. Под притиском косметовских јединица један део одметника се повукао на исток према планини Чичевци, а један део на север, преко пута Косовска Митровица — Пећ.

Исте ноћи у штаб 17. бригаде је стигло ново наређење штаба 24. дивизије.¹⁶⁰ Ево како су према том наређењу били постављени задаци 11. и 17. бригади:

Архив VII, кут. 1411, бр. рег. 11-9/1
™ Архив VII, кут. 1279, бр. рег. 4/1.

»Данас смо дибили извештај, да се непријатељ, који је био блокиран у Дреници пробио у правцу севера, у јачини од око 2.000, — а са њима има доста жена и деце, и сада се налази у селима северно од пута Митровица - Ракош, Суво Грло, Бања, Радушјево, Кототре и Кућица. У Радушјеву се налази штаб са заставом. О овоме смо известили депешом 11. бригаду, која ће то наређење пренети штабу 17. бригаде. Наше снаге, које су учествовале у блокади у Дреници, крећу за непријатељем ка северу, а већ има наших снага у Руднику. Бокељска бригада креће од села Истока према Ракошу и Укчи. Наша артиљерија тућиће са раскршћа путева код села Клина непријатеља у селима у којима се налази.

Батаљон 17. бригаде, који је био у дивизијској резерви шаљемо хитно, да га штаб 17. бригаде употреби у међупростору 11. и 17. бригаде, како би појачао наш стрељачки строј, да се непријатељ не пробије.

Батаљон 11. бригаде остаје и даље у Жабарима, одакле ће давати јаче патроле уз Ибар према селу Жуичи, а другу patrolу на Грмово брдо кота 782. Једну patrolу путем према селу Клина — у правцу села Градевац.

Хируршка екипа са својим обезбеђењем сместиће се у селу Жуићи и остати до даљег наређења. Нека упућује patrolе и одржава везу са 17. бригадом и релејном станицом у селу Кошутову.

Обе бригаде нека усиљеним маршем избију на ивице села у којима се налази непријатељ, да запоседну све коте, да их непријатељ не би преухитрио и запосео коте. Претпоставља се да ће сутра отпочети борба између нас и непријатеља. Према томе припремите се добро за улазак у села и непријатељу намећите фронталну борбу и не дозвољавајте да се поједине наше групе истичу и на тај начин непријатељу створе могућност продора између наших јединица, већ наступајте добро повезани. Користите добро бацаче и села у којима се непријатељ налази, туците бацачима.

17. бригада нека се једном малом колоном спушта према Клини и Кућницама и уништава непријатеља на том делу, а у главном обратити пажњу према Радичеву и Котори. Претпоставља се, да ће се непријатељ пробијати према наступању 11. бригаде, тј. према северу, 11. бригада нека добро контролише сав терен.

Руководиоце и борце треба редовно обавештавати о ситуацији на терену, односно стању у коме се непријатељ налази, истичући нашу супериорност, коју треба искористити за уништење деморалисаног и растројеног непријатеља».

У зору 9. фебруара, после ноћног одмора на достигнутој линији, у ретким селима и разбацаним засеоцима, батаљони 17. бригаде су наставили са извршењем задатака. У рашчлањеним порецима и са већим бројем истурених извиђачких патрола они су се спустили ка линији села Градевци — Доњи Стрмац — Крлигате - Радишево. Постављени циљ је био: у току дана спустити се на пут Косовска Митровица — Пећ на одсеку од села Клине до села Рудника, уништавајући успут одметничке групе на том простору. Десно, ка линији Рудник — Ракош, наступале су се јединице 11. српске бригаде. Батаљон 11. бригаде упућен из дивизијске резерве, продирао је у правцу Радишева и даље низ Радишевску реку ка поменутом путу, налазиће се тако на споју 11. и 17. бригаде. Ангажовање овог батаљона је омогућило јединицама 17. бригаде да сузе свој одсек наступања у захвату реке Клине, правцем Доњи Стрмац — Горња Клина — Србица и да избију на пут Косовска Митровица — Пећ пре подне на одсеку села Трнавци — Средња Клина.

Одметничке групе које су се у току ноћи уочи 9. фебруара налазиле северно од овог пута биле су на време обавештене о присуству јединица НОВЈ северно и западно од њих. Западно од 11. бригаде, од правца Истока ка селу Ракошу, врло рано је отпочео покрет 1. бокелске бригаде, који није био усклађен са покретима 11. бригаде, што су одметници искористили да се пувуку ка југу и југоистоку, не прихватајући борбу западно од Рудника.

Тог дана, 9. фебруара, до првих борби јединица 17. бригаде дошло је у рејону села Градеваца, Трнавца и Горње Клине. Истовремено је са североистока, правцем села Горње Жабаре — Коприва — Градевци и у захвату пута Косовска Митровица — Рудник, ангажована дивизијска резерва, под командом Радивоја Лазаревића, у којој се налазио и један батаљон 17. бригаде. Пред добро смишљеним нападом из више праваца, енергично вођеним и подржаваним артиљеријском и минобацачком ватром — непријатељ није пружио јачи отпор и пошто је претрпео озбиљне губитке, брзо је одступио на југоисток, ка планини Чичевици. О томе је штаб 24. дивизије известио Главни штаб НОВ и ПО Србије:

»Наше јединице које су се спуштале са севера ка комуникацији Косовска Митровица — Пећ и код с. Горње Клине дошле су у додир са непријатељем 9. фебруара 1945. године. Непријатељ је после краће борбе побегао ка планини Чичавици и задржао се у селима: Кожинце, Красмировце и Градице, на челу са својим вођом Шабаном Полужом у јачини од око 5-600.

Тога дана наше јединице су заробиле 60 Шиптара, од којих је 10 било са оружјем. Сви су они предани Команди подручја у Косовској Митровици».¹⁶¹

А у извештају Оперативном штабу НОВ и ПО за Косово и Метохију који је штаб 24. дивизије¹⁶² упутио 11. фебруара 1945. се каже:

»Сектор чишћења кога смо добили, ми смо у предвиђеном року по нашој заповести прешли. Цео терен смо прешли и нигде нисмо наишли на непријатеља. Тек 9—II наишли смо на непријатељске групе југозападно од Митровице код села Градавице и Доњег Жабара. Приликом чишћења тог терена убијено је 9 Шиптара, а заробљено око 60 и 10 пушака. Заробљенике смо предали Команди Подручја у Митровици.

Наше јединице извештавају да су целим тереном којим су пролазиле, наишле на врло добар пријем и од српског и шиптарског народа. У свим селима постоје Н.О. одбори, који су постављени од наше власти т.ј. избором народа. Сами одбори излазили су у сусрет нашим јединицама добро, тако да је један одбор чак и предао 5—6 пушака.

Непријатељ који се пробио из Дренице преко комуникације Митровица — Пећ на наш сектор грешком Бокелске бригаде, која није знала за наше наступање са севера, наишла је северно од комуникације према Митровици, успео се право-времено провући и пробити преко цесте према Чичевици, тако да су наше јединице наишле у празна села.

Мишљења смо да је потребно обавестити све јединице које учествују у заједничким операцијама о правцима наступања и секторима појединих јединица, да не би долазило до сличних грешака.

Извештај наших јединица које су ишле на терен јесте добар. На том терену народ је уз нас доста добро расположен и одушевљен, тако да правилним политичким радом на том

¹⁶¹ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 11-1/2.

¹⁶² Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 3/2.

терену не би никада избиле ни најмање групе које би отказале послушност, нити има изгледа да би дошло до неких нежељених инцидената. То је мишљење наших другова који су гледали како народ и народне власти примају нашу војску.

Сада се наше јединице налазе у југозападним селима од Митровице».

У овој тродневној акцији 11. и 17. бригаде 24. дивизије је постигнут основни циљ: разбијеном непријатељу онемогућено је да се пробије из Дренице на север преко комуникације Косовска Митровица — Пећ. Том приликом непријатељу су нанесени додатни губици, а одметничке групе су набачене на простор планине Чичевице, где су се могле лакше контролисати и изложити бржем уништењу.

ОПКОЉАВАЊЕ БАЛИСТИЧКИХ ОДМЕТНИКА НА ПЛАНИНИ ЧИЧЕВИЦИ

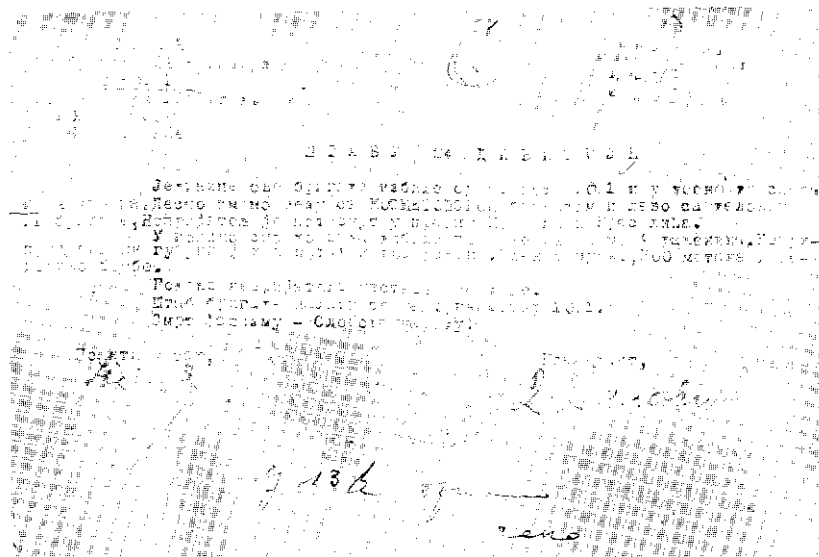
У току 10. и 11. фебруара извршено је груписање 11. и 17. бригаде у селима североисточно од Чичевице, између Вучитрна и Косовске Митровице. Рано изјутра 12. фебруара штаб 24. дивизије издао је наређење за покретање бригада и запоседање села и терена, који ће послужити као полазни положај за акцију чишћења планине Чичевице од одметника.¹⁶³ У наређењу стоји:

»Непријатељске групе налазе се на Чичевици, а јачина њихова колика је не знамо. Наша дивизија добила је задатак да у току данашњег дана запоседне североисточна села око Чичевице. У вези с тим

НАРЕЂУЈЕМО:

11. бригада, запосешће друм и села Ошљане, Балинце, Тарацу, Окраштицу и Пантина. Штаб бригаде сместиће се на комуникацију Вучитрн - Митровица, негде око жељезничке станице Вучитрн тј. у близини телефона где нађе за сходно. Распоредите јединице по селима по властитом нахођењу. Чврсто везу одржавати у селу Љубовици са косметским јединицама. Јединице које се буду налазиле у селу Тараца, одржаваће везу са 17. бригадом у селу Неваљанима и слати патроле према селу Дубовац на југозападној страни Чичевице. Једи-

¹⁷³ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 14/1.

Извештај Штаба 17. бригаде Штабу 24. дивизије од 14. фебруара 1945.

нице које се буду налазиле у селу Друму, слаће патроле према селу Врбици и Пирчи.

17. бригада запосешће села југозападно од Вучитрна: Шалце, Коло, Ресник, Врница, Брусник, Неваљане и Букош. Везу ће одржавати са 11. бригадом у селу Тараца. Јединице које се буду налазиле у селу Шалцима слаће патроле у село Дрваре, јер се тамо налазе вероватно неке наше јединице. Штаб бригаде сместиће се нагде око Вучитрна на комуникацији око железничке станице Дрваре у близини телефона или уколико нема телефона онда по свом нахођењу».

Међутим, кратко време после овог наређења истог дана, издато је ново које у целини гласи:¹⁶⁴

»У вези новонастале ситуације, наређење које смо вам данас послали мења се у следећем:

17. бригада држи сва села која смо јој доделили с тим што ће још запосести село Дрваре и контролисати село Тараца.

¹⁷³ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 14/1.

11. бригада, запосешће села југоисточно од 17. бригаде и то: Бенисте, Бенчук, Топол Михалић, Прилужје, Главотину, Бивољак, Стреоце, Жиљиводе, Хамудије, Сибовац, Лесковчић и Шипитулу. То су села на источној страни Чичевице.

11. бригада настојаће да још у току данашњег дана стигне на одређена места. Штабови бригада биће у средини својих јединица на комуникацији и везати се телефонски са нама.

Штаб Дивизије преместиће се сутра у Вучитрн, пре подне.

17. бригада одржаће везу десно са црногорским јединицама, које ће се налазити у селима која је држала досада наша 11. бригада.

11. бригада одржаће везу лево са бригадом Народне одбране, на прузи која води према Пећи код села Грабоваца.

Задатак наших јединица на овом терену је да блокирамо североисточне падине Чичевице и да не дозволимо непријатељу пролаз преко комуникације према Подујеву. Ономогућићемо непријатеља на тај начин што ће јединице које су запоселе села испод саме планине бити чврсто повезане и контролисати сваки и најмањи пролаз. Строго водити рачуна да блокада око Чичевице буде стална».

Десно од 17. бригаде затварале су све правце и наступале ка Чичевици црногорске јединице: 1. бокељска и 6. црногорска бригада.

Напад је почео 13. фебруара у 5.30 часова са обе бригаде у више колона. Непријатељ је пружао жилав отпор на коти 1072 и на каменом гребену. Потпомогнуте тешким оруђем и суседним јединицама у 10.30 часова јединице 11. и 17. бригаде овладале су гребеном Чичевице. Непријатељ се са Чичевице повукао у села Градицу, Крмировце и Кожице, где се забарикадирао у куће и наставио да пружа жилав отпор.¹⁶⁵

Идућег дана рано ујутру напад је настављен. У извештају штаба 17. бригаде¹⁶⁶ од 15. фебруара 1945. борбе овог дана су овако приказане:

»Наша бригада отпочела је акцију 14. овог месеца у 7 часова против арнаутских снага, које су се налазиле на планини Чичевици са три своја батаљона, док је четврти дала у дивизијску резерву. Распоред наших јединица и полазни положаји за напад, као и правци наступања били су следећи:

1. Трећи батаљон са полазних положаја кренуо је у напад у 6 часова од села Кола у правцу коте 851. Одмах при

¹⁶⁵ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 8-1/2.

¹⁶⁶ Архив VII, кут. 1180, бр. рег. 11-2/19.

Извештај штаба 17. бригаде Штабу 24. дивизије од 15. фебруара 1945.

кретању са полазних положаја сукобио се са непријатељем на врло блиском удаљењу, који се био спустио и маскирао са грањем од дрвећа, тако да је непријатељ поред пушчане ватре могао интервенисати ручним бомбама. Наши борци пошто су одговорили жестоком ватром појурили су напред непријатеља и потиснули са ових положаја. Пошто је савладан први непријатељски отпор, Трећи батаљон је по плану продирао даље тако, да је већ у 10 часова избио на коту 851. Пошто је непријатељ одступио пред њим, батаљон је наставио гоњење држећи десно стално везу са Четвртом косметском бригадом у правцу села Кожице и Красимировца. Због напредовања Четврте Косметовске бригаде, батаљон се оријентисао полулево гонећи непријатеља и не дозвољавајући му да организује отпор у селу Красмировцу, тако да је село Красмировци пало без борбе. На положајима код села Красмировца батаљон је заноћио 14. фебруара и сутрадан извршио претрес терена на додељеном му сектору у правцу села Кола.

2. Први батаљон са полазних положаја кренуо је у 6 часова од села Шалце у правцу коте 854. Непријатељ га је сла-

бом ватром дочекао, док је непријатељска организована ватра уследила тек када је батаљон избио у непосредну близину планинског венца. На ове положаје на планинском венцу батаљон је успео да допре у 10 часова. Тако је непријатељ одступао неорганизовано, те је батаљон енергично наставио гоњење непријатеља, не дајући му да се прибере и прикупи за отпор. У том гоњењу непријатеља, батаљон је успео да допре већ у 15 часова на положаје између села Красмировца и Градице. За све време овога напредовања одржавао је везу са Трећим батаљоном, који се налазио на левом крилу наше бригаде. По заузећу положаја на планинском гребену, батаљон се рокирао и оријентисао више полулево због наглог напредовања нашег Трећег батаљона, а уједно да се омогући Четвртој Косметовској бригади да се развије за борбу. На положајима између села Красмировца и Градице батаљон је заноћио у борбеном распореду, дајући две чете из свог састава за блокаду и ликвидацију непријатељских снага у селу Градици из кога је непријатељ давао јак отпор.

Једном четом обезбедио је сектор свога распореда на планинском гребену планине Чичевице.

3. Четврти батаљон био је прилично удаљен од полазних положаја за напад. Стога је са полазног положаја од групе кућа, које се налазе између села Шалце и Бенчука кренуо у напад мало касније од прва два батаљона тако да је предузео напад у 7 часова у правцу тригонометријске тачке 1091. У своје напредовању сукобио се са непријатељем, који је давао слабији отпор у подножју тригонометријске тачке 1091. Својим енергичним наступањем успео је да савлада отпор непријатеља, дејствујући из минобацача и већ у 10 часова заузео је главно непријатељско упориште триг. тачку 1091. Са ових положаја наставио је гоњење непријатеља у правцу села Градице и у овом свом гоњењу потпомагао је десно крило јединица 11. бригаде. У том гоњењу непријатеља већ у 16 часова Четврти батаљон је допро до села Градице и делимично ушао у прве куће из којих је непријатељ давао најјачи отпор, помажући се кућама од тврдог материјала, ради чега се повукао на периферију поменутог села, дејствујући минобацачем на непријатељско упориште. У међувремену наступила је и ноћ тако, да је батаљон у борбеном распореду, потпомогнут са две чете Првог батаљона блокирао са североисточ-

не стране село Градицу, док су са јужне стране држале блокаду јединице 11. бригаде, а са западне стране Косметовске јединице. Јединице 11. бригаде својом неопрезношћу омогућиле су непријатељу, да их делимично изненади, да пробије њихов борбени распоред и да се без губитака извуче из блокаде. По извлачењу непријатеља јединице Четвртог батаљона у истом распореду сачекале су свануће 15. фебруара, док су се јединице 11. бригаде, које су биле лево од њега рокирале у лево тако, да је била искључена свака веза са њима у току ноћи.

4. Јачина непријатеља на нашем сектору била је до 200 људи, док се може рачунати да је целокупна непријатељска снага, која је оперисала на овом сектору била око 500 људи. Непријатељ је био наоружан пушкама и лаким аутоматским оружјем. Морал непријатељски био је врло слаб.

Правац непријатељског повлачења из села Градице у току дана био је Градица — Годанци, а у току ноћи непријатељске снаге, које су биле у блокади у селу Градици извукле су се преко коте 1072 у правцу Дрвара и даље преко реке Ситнице у правцу села Пестова.

5. У овим операцијама све су јединице наше бригаде почев од руководиоца до последњег борца показале пуну пожртвованост, енергију и борбеност нарочито при заузимању утврђених положаја и гоњењу непријатеља. У овом погледу нарочито се истакао Четврти батаљон, а пример личне храбрости показали су неколико другова из Дисциплинске чете, од којих је један иако ненаоружан голим рукама ухватио за цев непријатељске пушке и том приликом био рањен, ипак је успео да непријатеља са отетом пушком ликвидира.

Док смо ми енергично водили борбу и гонили непријатеља, дотле је Пета Косметовска бригада, која је нападала са западне стране пошла у напад и озбиљно се ангажовала у борби тек око 14 часова, тј. када су наше јединице биле допрле у свом напредовању до ивице села: Красалић — Кожица — Красмировци и Градица, омогућавајући на тај начин непријатељу широк маневарски простор и дајући му могућности да не буде у току дана ликвидиран.

6. Непријатељски губици на правцу нашег напредовања износе: мртвих 22, рањених 2 и заробљених 20 Шиптара.

7. Наши губици: 8 рањених и два мртва и један немачки машингевер.

8. Плен: 1 шарац, 1 бреда, 1 руски машингевер, 21 пушка, 2.050 метака и 7 ручних бомби.

Рањеним Шиптарима из одреда Шабана Полуже, који су били заробљени од стране наших јединица, или као рањени пронађени у кућама указивали смо помоћ, превили их и оставили у селу на даљу негу становништву. За време ове акције имали смо два оваква случаја¹⁶⁷.

Неки детаљи из борбе и пробоја непријатеља из блокираног села Градице виде се и из другог извештаја штаба 17. бригаде од 15. фебруара:

»Село Градица држано је у блокади ноћу између 14. и 15. са јужне и западне стране Косметовским јединицама, са северне стране јединицама наше Бригаде а са источне стране јединицама XI бригаде. Обруч око села био је чврсто повезан и над самим селом, али око неко доба ноћи јединице XI бригаде из непознатих разлога напустиле су део, односно сектор који су држале у блокади, шиптарске су банде ово искористиле и пробиле се према сектору XI бригаде — преко планине Чичевице у правцу истока.

При извођењу акције наше јединице заробиле су 10 бандита, један од ових покушао је бекство па је у бежању убијен. Међу заробљеницима има и један рањеник (Шиптар), који је на саслушању признао да је учествовао у борби против нас. Овоме рањенику указана је помоћ — превијен је и упућен нашој хируршкој екипи на даљи поступак«.

А у другом извештају истог дана је забележено, уз остало, и ово:

»Пре један сат једна тројка нашег 4. батаљона ухватила је на источном делу планине Чичевице — изнад села Шалца 9 Шиптара са четири пушке који су лежали у једном потоку. Поменути су на саслушању изјавили да су били у одреду Шабана Полуже и да су се синоћ кроз блокаду пробиле и са одредом се кретали до реке Ситнице у правцу Вучитрна, одакле су се вратили и прикрили у планини Чичевици где их је пронашла наша тројка.

За одред Шабана кажу да је прешао реку Ситницу негде према Вучитрну и отишао у том правцу.

¹⁶⁷ Архив VII, кут. 1080, бр. рег. 11-4/19.

¹⁶⁸ Архив VII, кут. 1080, бр. рег. 10/19.

Јачина њихова према причању заробљеника је око 700 наоружаних бандита.

Поред ових у планини Чичевици има још Шиптарских банди разбијених у мањим групицама.¹⁶⁹

Према процени штаба 17. бригада, непријатељ је у току акције на Чичевици имао 29 погинулих, три рањена и 41 заробљеног. Седамнаеста бригада имала је три погинула и девет рањених. У извештају штаба 24. дивизије даје се овакав закључак о овим дејствима:

»У овим операцијама све наше јединице показале су се доста борбене при заузимању појединих отпорних тачака. Једино што нам је подбацио 1. батаљон 11. бригаде, који је пропустио непријатеља да се на његовом сектору пробије. Највећа грешка је што се борци у блокади нису утврдили и нису имали унапред постављен план ватре својих оруђа, већ их је непријатељ у свом налету чисто прегазео, тако да је та чета имала 2 мртва и 13 рањених.

Поступак са народом наши борци и руководиоци били су пример косовским јединицама. Рањене Шиптаре које смо имали и које смо налазили по кућама превијали смо и остављали код шиптарског народа. Шиптари које смо затекли код својих кућа у својим изјавама осуђивали су Шабана Полужу и друге вође шиптарских банди«.

У време борби на терену Чичевице владала је велика хладноћа, а дубоки снег је ометао и успоравао кретање у борбу јединице. Заједно са одметницима из села су бежали и многи мештани који нису учествовали у борби, али су се бојали одмазде којом су их балисти плашили. Међутим, због великог мраза, посебно ноћу, мештани нису могли да издрже па су почели да напуштају балисте и да се враћају својим кућама, поготову када су се уверили да их јединице НОВЈ ничим не угрожавају.

После акције на планини Чичевици јединице 17. бригаде наставиле су да гоне непријатеља преко реке Ситнице у правцу североистока и севера ка селу Бајгори. У рејону овога села непријатељ је наишао на јединице 46. дивизије НОВЈ, био разбијен и враћен на око 6 км североисточно од Вучитрна, у рејон села Гојбуља, Мироча, Караче, Шљивовице и Скровне

Архив VII, кут. 1080, бр. рег. 11-1/19
Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 8-1/2.

БОРБА СА БАЛИСТИЧКИМ ОДМЕТНИЦИМА У РЕЈОНУ СЕЛА ГОЈБУЉЕ И МИРОЧА

Штаб 24. дивизије је 16. фебруара наредио да 11. и 17. бригада одмах пређу на десну обалу Стинице. У том наређењу, уз остало, стоји:

»У вези новонастале ситуације ... 17. бригада извршиће покрет у села: Недаковац, Маврић, Пестово, Ново Село—Ропицу.

Покрет завршити у току дана тако да јединице у сам мрак буду на својим местима. У току ноћи контролисати све мостове од Милошева до Вучитрна, 11. бригада од Милошева до Велике Реке, а 17. бригада од Велике Реке до Вучитрна...

... Претресите села у којима се сада налазите, а исто и села у која будете стигли, јер у овим селима има још оружја и муниције које није предато нашим властима«.¹⁷¹

Одмах по пријему овог наређења јединице 17. бригаде су извршиле покрет и поставиле се на одређену просторију, где су и заноћиле. Марш и смештај јединица су извршени без додира са непријатељем.

Истог дана штаб 17. бригаде је обавестио штаб 24. дивизије:

»У вези вашег наређења учинили смо покрет на просторију додељену нам вашим наређењем од данас.

Штаб бригаде налази се у селу Пестову у кући Бајрама Адема«.¹⁷²

Рано изјутра 17. фебруара штаб 24. дивизије је издао заповест, у чијем се уводном делу каже:

»Непријатељ који је успео да се пробије са Чичевице преко Ситнице према североистоку, по обавештењу 46. дивизије налази се у Бајгори, Барама, Качандолу, у јачини око 1.500.

Наша дивизија добила је задатак од Оперативног штаба Космета, да крене у правцу непријатеља и да помогне ликвидацију непријатеља са јединицама 46. дивизије и Црногорским бригадама«.

У вези с тако постављеним задатком Штаб дивизије је наредио:

»11. бригада кренуће са својих положаја правцем: Пестова-Ропица — Самодрежа — Цецилија — Слаковце — Рачка

¹⁷¹ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 13/1.

¹⁷² Архив VII, кут. 1080, бр. рег. 13/19.

до села Курилова. Када дође до села Курилова избациће патроле према коти 1.191 иза села Весаконца. Везу држати са штабом дивизије и штабом 17. бригаде који ће се налазити у селу Бошљану — западно од Курилова. У Весеконцу вероватно има јединица 46. дивизије, са којима одмах ухватити везу.

17. бригада креће правцем: Вучитрн - Ново Село — Гојбуља — Мироче — Шљивовица — Скровна — Бошљане — Гумниште. Запосести село Гумниште и Бољшане. Из Бошљана хватати везу са 11. бригадом у Курилову. У селу Гумништу вероватно ће ухватити везу са јединицама 46. дивизије.

Штаб дивизије, интендантура, хируршка екипа, чета за везу и извиђачка чета ићиће за 17. бригадом.

Коморе штабова бригада и дивизија кренуће правцем: Милошево — Подујево, где ће сачекати даље наређење... Јединице морају стићи на одређена места до 16 часова.¹⁷³

Тачно на време, како је и било предвиђено, почео је покрет бригаде. У току кретања јединице су се сврстале у једну колону овим редом: 3, 2. и 1. батаљон, пратећа чета и на зачељу 4. батаљон. Овакав маршевски поредак морао се формирати до изласка из Вучитрна према селу Гојбуљи. На једној раскрсници улица у северном делу Вучитрна била је одређена контролна тачка на којој су се у почетку проласка јединица налазили командант и начелник штаба 17. бригаде.

Док су јединице пролазиле кроз контролну тачку и формирале маршевски поредак, у штаб 24. дивизије у Вучитрну хитно су позвани командант, политички комесар, начелник штаба, помоћник политичког комесара и обавештајни официр 17. бригаде. Тамо им је речено да се на правцу кретања јединица бригаде, источно од села Гојбуље, Мироча и Карача, у планинском пределу званом Била, налази већа група балистичких одметника, вероватно јачине од неколико стотина, а можда и више. Командант дивизије је после тога издао наређење да се издата заповест штаба дивизије за марш 11. и 17. бригаде мења утолико што ће 17. бригада одмах, из покрета, и на сваки начин пре пада мрака, предузети окружење и затим уништење ових одметничких снага. Једанаестој бригади је издато наређење да са истока затвори простор на којем су се налазили одметници.

¹⁷³ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 14/1.

Предео Била је једаи од последњих огранака Копаноника, који се источно од Гојбуље, преко неколико још нижих узвишења, спушта у косовску равницу. Са севера и запада одвојен је од осталих копаноничких обронака Гојбуљском реком. Купастог је облика, са највећим врхом тригонометром 925. Према истоку је повезан доста високим превојем са Скочанском чуком (триг. 1052). Предео је делимично пошумљен, местимично са стрмим падинама и тешко проходан, надвишава околну земљиште те тако пружа врло повољне услове за осматрање и организацију вишеслојне ватре у свим правцима.

Према југу, североисточно од Гојбуље, пошумљеност се смањује и прелази у потпуно откривено земљиште, које се преко једне плиће удолине пење ка југу према онижем гребену, који се препречио од Гојбуље на исток према коти 776. Јужне падине овог гребена мештани називају Горељак. У наступању из правца југа и југозапада мора се савладати падина и гребен Горељак и долина ка северу у правцу Биле.

Цео простор Биле је величине око 4—5 км у правцу север — југ и 3—4 км у правцу запад — исток.

Штаб 17. бригаде је сустигао зачелне јединице бригаде на путу Вучитрн — Гојбуља. Биле су застале на краћем одмору. Друге јединице су већ биле прошле Гојбуљу и село Мироче. Командант бригаде је наредио да све јединице застану и прекину марш до даљег наређења, а штабови батаљона да се одмах прикупе у школи у Гојбуљи. У школи где је на брзину смештен штаб бригаде батаљони су упознати са новонасталом ситуацијом и издати су им задаци.

У почетку су за окружење противника ангажована три батаљона, и то: 1. батаљон да блокира одсек из правца југа, 2. батаљон из правца запада а 4. батаљон из правца северозапада. Пратећа чета је распоређена на североисточној периферији села Гојбуље, а 3. батаљон је задржан у резерви.

По подне је 4. батаљон упућен да затвори обруч са севера, а на његово место је постављен 3. батаљон. Тако је извршена блокада простора Биле са свих страна, сем североистока из правца Скочанске чуке, иза које су се налазиле јединице 11. бригаде.

Прераним ангажовањем 3. батаљона командовање бригаде је остало без резерве којом би, у случају потребе, могло да интервенише у току извођења борбених дејстава.

Вероватно је разлог била иогрешна процена непријатеља. Наиме, мислило се да је противник слабији него што је стварно био, да резерва није ни неопходна, да је најважније затворити обруч око непријатеља и да ће сваки батаљон бити довољан да се самостално обрачуна са непријатељским снагама које би се нашле у његовом рејону дејства.

Најактивнији напад извео је 2. батаљон из правца југозапада, преко гребена северно од Горељака. Трпећи осетне губитке од аутоматске ватре непријатеља, батаљон је успео да савлада брисани простор гребена и удолине северно од њега. Пратећа чета бригаде била је активна, али није успела да открије и неутралише непријатељска митраљеска гнезда на јужним падинама Биле. Пред сам мрак, када се обруч око непријатеља почео опасно да сужава и да се прострељује његов борбени поредак из више праваца, непријатељ је главним снагама и свом жестином напао лево крило 2. батаљона, на којем се налазила 1. чета. Ова чета је претрпела тешке губитке: рањен је командир чете Миодраг Поповић Мија и још десетак бораца, а десетак је погинуло. Због ових губитака 2. батаљон је био принуђен да се рокира улево и повуче на десну обалу Гојбуљске реке. У међувремену се спустила и ноћ, што је непријатељ искористио да се пробije на споју између 2. и 1. батаљона и да побегне у правцу Новог Села и Пестова, где је прешао Ситницу и изгубио се у правцу Чичевице.

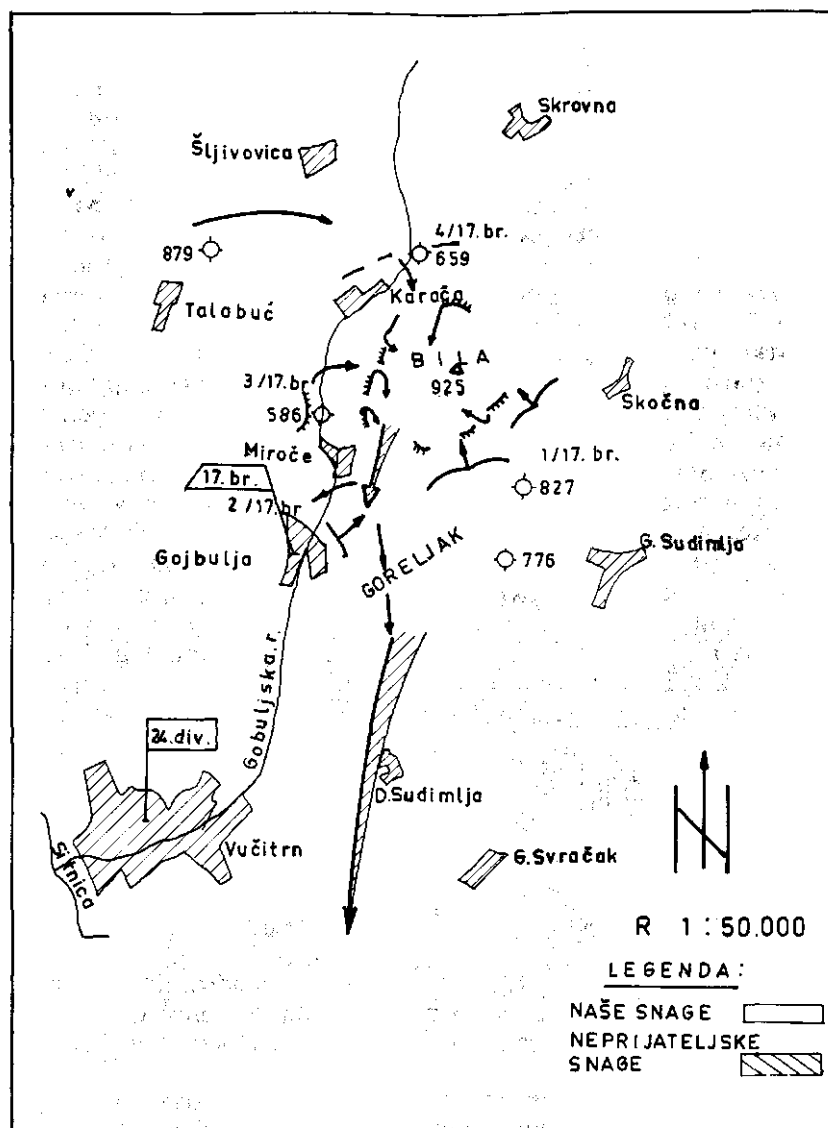
Сутрадан, 18. фебруара, у 12 часова, штаб 17. бригаде је упутио извештај штабу 24. дивизије, у коме стоји:

»Наша бригада, са своја три батаљона, извршила је распоред од коте 776 па преко села Гојбуље, коте 586, коте 879, закључно са котом 659, с тим што је у првом моменту свој Четврти, односно Трећи батаљон, задржала у Бригадној резерви.

Четврти батаљон, који се налазио на левом крилу нашег распореда, извршио је покрет раније од осталих батаљона преко коте 879 ка коти 659, блокирајући непријатеља са северне стране.

Десно крило наших снага сачињавао је 1. батаљон који се, са источне и западне стране брда, западно од коте 827, развио за напад у правцу планинског венца Била.

Средишњи део нашег сектора за напад предузео је наш 2. батаљон у правцу гшанинског венца Била, док је са својом једном четом држао положај на коти 586.

Барба 17. бригаде са балистичким одметницима у рејону с. Гојбуља - с. Мироче 17. 2. 1945.

У таквом распореду наше јединице предузеле су напад. Главне непријатељске снаге налазиле су се на правцу напада нашег 2. батаљона на планинском гребену Била и положајима у његовом подножју.

Непријатељ је био блокиран, обруч око непријатеља се сужавао. Да би сачекао ноћ, непријатељ се свом жестином бацио на лево крило 2. батаљона. У том нападу командир чете пада тешко рањен, чета се деморалише, непријатељ то искориштава и врши још јачи притисак. Чета под тим околностима одступа са доста губитака. Лево крило батаљона наступа и поред непријатељске огорчене ватре и ватре минобацача. Мрак постепено почиње да се спушта. Други батаљон, који је имао доста губитака, прикупља се и поседа положаје уз косу лево од Гојбуљске реке.

Резерва - 3. батаљон — већ је био посео положај пре него што је непријатељ извршио напад на 2. батаљон. Значи, у моменту одступања чете 2. батаљона нисмо располагали са резервом да би интервенисали при попуштању 2. батаљона, што је била погрешка.

Предузели смо да у моменту пада мрака организујемо блокаду непријатеља. Али свом снагом непријатељ врши пробој нашег распореда и између 1. и 2. батаљона пробија се и бежи у правцу Новог Села и села Пестова за прелаз преко реке Ситнице».⁷⁴

У току борбе против одметника 17. фебруара бригада је претрпела губитке од 13 рањених и 12 погинулих бораца и руководиоца. Непријатељу су нанесени знатно већи губици (47 погинулих и 13 заробљених рањеника). Највеће губитке одметници су претрпели од минобацача док су се још налазили прикупљени по групама око ватри. Касније се испоставило да је у овој борби учествовало неколико стотина, до хиљада окорелих одметника, који су успели да се извуку из ранијих борби на Чичевици.¹⁷⁵

Општи закључак је био да на испресецаном и пошумљеном терену јединице бригаде морају међусобно да одржавају чвршћу и непосредну везу, тим пре што су основни састав побуњеничких јединица чинили мештани околних села, који су одлично познавали терен.

Према сачуваној ратној медицинској документацији 24. дивизије од 14. до 18. фебруара 1945. само кроз дивизијске

⁷⁴ Архив VII, кут. 1080, бр. рег. 15/19.
С. *Ђаковић*, Сукоби на Косову, стр. 255.

медицинске установе пружена је хируршка помоћ за 26 рањеника 17. бригаде, и то: Вери Чукаловић из 3. чете 2. батаљона, Александру Станковићу из 1. чете 2. батаљона, Радивоју Рајковићу из дисциплинске чете, Жики Ђорђевићу. Чедомиру Илићу из 3. чете 1. батаљона, Крсти Цветковићу из дисциплинске чете, Миодрагу Поповићу из 1. чете 1. батаљона, Милану Марковићу из 1. чете 4. батаљона, Милану Јовановићу из 2. чете 2. батаљона, Александру Станковићу из 1. чете 3. батаљона, Милану Маринковићу из 1. чете 4. батаљона, Чедомиру Илићу из 3. чете 1. батаљона, Видосаву Станићу из 3. чете 3. батаљона, Драгославу Ивановићу из 1. чете 2. батаљона, Рафалу Грујићу, Станимировић Живојину, Миливоју Живковићу, Радосаву Планићу, Драгутину Обрадовићу, Ђорђе Планићу, Радомиру Стоиљковићу, Момчилу Ристићу из 2. чете 4. батаљона, Петронију Живковићу, Трајку Петковићу из 3. чете 2. батаљона и Радивоју Рајковићу из Пратеће чете 2. батаљона.¹⁷⁶

Имена погинулих бораца нисмо могли прикупити. Младен Миладиновић, тадашњи политички комесар 2. батаљона 17. бригаде, сећа се да је по наређењу команданта 17. бригаде Душана Ђаловића, организовао сахрану 12 погинулих бораца 17. бригаде код цркве у Вучитрну. Уз помоћ команде места у Вучитрну уз ангажовање мештана из суседних села прикупљени су изгинули и рањени одметници.

После ове борбе и дејства у првој половини фебруара у Дреници и на Чичевици одметничке снаге су биле разбијене на мање групе, са којима су се појединачно обрачунавале мање тактичке јединице.

»Оперативни штаб НОВЈ за Косово и Метохију у фебруару 1945. године издао је проглас у коме се одметници позивају на предају. У прогласу су дата објашњења и услови предаје. Наглашено је да за боравак у одметништву нико неће одговорати. За свој рад у току рата одговараће редовним цивилним судовима. Тај позив Оперативног штаба повећао је и убрзао диференцијацију међу њима. Као крајњи рок за предају одређен је 10. март 1945. године.«¹⁷⁷

¹⁷⁶ Институт за војномедицинске науке, информације и документације — Архив санитетске службе: »Ратна медицинска документација 24. дивизије«, кут. 55.

¹⁷⁷ С. Ђаковић *Сукоби на Косову*, стр. 255.

После тога дошло је до масовне предаје одметника. Само јединицама 46. и 52. дивизије предало се преко хиљаду заведених људи, који су се услед страха задржали код балиста.

Изгинуле су и неке од главних одметничких вођа. Адем Воца је погинуо 11. фебруара 1945. у селу Пантини.

»Последњи сукоб са балистичким одметником Шабаном Полужом био је 21. фебруара 1945. године. Јединице 4. косметовске бригаде опколиле су Шабана у селу Трстенику у Дреници. Са Шабаном Полужом било је 60 балиста. Борба је трајала 24 часа. У тој борби је погинуо Шабан Полужа са још 29 балиста. Борци 4. косметовске бригаде запленили су од балиста тада два тешка митраљеза, 3 пушкомитраљеза, један бацач. Том приликом био је тешко рањен командант 52. дивизије, Петар Брајовић«.

Борбе са мањим групама балистичких одметника наста-виће се целе те године, па и идуће, али ће их све више водити јединице безбедности и народне одбране, а све ће мање бити потребно да се ангажују регуларне војне јединице.

ПОВРАТАК БРИГАДЕ СА КОСОВА У РАСИНУ И ТОПОЛИЦУ

После једног дана одмора у Вучитрну, 18. фебруара из Оперативног штаба Космета је добивено наређење да 24. дивизија, са обе бригаде - 11. и 17. — изврши покрет преко Копаоника и успут, са више колона претресе цео терен.

О томе је штаб 24. дивизије, својим извештајем оп. бр. 26 од 1. 3. 1945. године обавестио Главни штаб НОВ и ПО Србије:

»19. фебруара у 6 часова наше јединице су кренуле са полазних положаја и то:

17. бригада је наступала правцем: Вучитрн — Гојбуља — Караче — Шљивица — Баре — Сељанце — Борчане — Јелакце — Блажево.

11. бригада правцем: село Самодрежа — Цецилија — Курилво - Бајгора - Оштро Копље — триг. 1.789. Ржана - уз Моргулску реку — село Мрче - Луковска Бања - Шалица и Магово«.

¹⁷⁸ Исто, стр. 256.

¹⁷⁹ Исто, стр. 255.

¹⁸⁰ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 11-1/2.

Седамнаеста бригада је стигла у рејон Блажево на Коиаонику 24. фебруара до 15 часова, о чему је истог дана у 16 часова поднет извештај штабу 24. дивизије:

»Јединице ове бригаде својим предњим деловима стигли су данас до 15 часова у висини одређених положаја и то: први батаљон у село Ђерекаре где се разместио на преноћиште; други батаљон у село Бозољин где се разместио за преноћиште; трећи батаљон у село Белом Пољу где се разместио за преноћиште и четврти батаљон у селу Домишевина где се разместио за преноћиште; трећи батаљон у село Белом Пољу где се разместио за преноћиште и четврти батаљон у селу Домишевина где се разместио за преноћиште.

Штаб бригаде сместио се у селу Блажево у кућу код Ковачевић Обрада.

У овом наступном маршу од Вучитрна до ових положаја на којима су сада смештени батаљони, сваки батаљон вршио је наступни марш мање више самостално по инструкцијама и плану који је добио од штаба ове бригаде и то: трећи батаљон који је имао на себи поред општег задатка и задатак претходнице за штаб дивизије, кретао се са два члана овог штаба и 20. фебруара преноћио у селу Сељанце; 21. у селу Борчане; 22. у селу Јелакце; 23. у село Витоу, а 24. у Белом Пољу. Други батаљон у свом наступном маршу по издатој заповести овог штаба преноћио је 20. фебруара у селу Дедињу; 21. у селу Сочаница; 22. у селу Кијевчићу; 23. у селу Миоковићима и 24. преноћиће у селу Бозољу.

Четврти батаљон са којим се кретао штаб бригаде и део бригадне болнице преноћио је 20. фебруара у село Маџера; 21. у селу Сочанима; 22. у Граничанима; 23. у Стануловићима и 24. преноћиће у селу Домишевина.

Први батаљон који је донекле вршио улогу претходнице свих јединица бригаде преноћио је 20. фебруара у селу Мала Река; 21. у Мошницама; 22. у Копарићу; 23. у Планинцима и 24. преноћиће у селу Ђерекарима.

У свом наступном маршу јединице нису имале додира са непријатељем, изузев обавештајне десетине другог батаљона, која је при пролазу 22. овог месеца кроз село Кијевчић приметила једну четничку тројку у близини села, на коју је припуцала а која се одмах разбегла у непознатом правцу не одговарајући ватром на нашу обавештајну десетину.

Према подацима које смо прикупили у покрету из села на правцу нашег кретања има свега 6 одметника који се налазе у шуми.

У свим селима на правцу кретања наших јединица постоје Н.О.О који су нам добро изашли у сусрет приликом смештаја јединица за преноћиште и прикупљању људске и сточне хране.

Приликом марша премрзлих и болесних војника у нашим јединицама није било. Малаксалих коња такође није било, сем што је један коњ теже повређен приликом спуштања низ замрзле козје стазе, кога смо предали на лечење Н.О.О у Сочаници уз прописан реверс.

Морал свих наших јединица приликом извршења овог марша био је на достојној висини и поред доста скучених смештајних прилика за преноћиште, и поред хладног времена које је пратило све јединице на овом маршу, а уз то неподељност путева често пута и најужих козјих стаза које су биле на појединим местима од леда непролазне, тако да смо при спуштању товарних грла низ залеђене козје стазе морали и војничка ћебад простирати, али у свим овим приликама борци су показали пуно заузимљивости, пуно воље и пожртвова-

НА ЗАДАТКУ КОНТРОЛЕ ПРОСТОРА ИЗМЕЂУ ЈАСТРЕПЦА И КОПАОНИКА

Из рејона села Блажева 17. бригада се пребацила у Брус. По доласку на сектор Бруса добила је заповест штаба 24. дивизије којом се предвиђало чишћење простора у захвату Копаоника и Бруса од заосталих четничких банди.

У заповести штаба дивизије од 26. фебруара 1945, поред осталог, стоји:

»У задњих месец дана, напуштањем од стране наших јединица срезова Копаоничког, Жупског и Јастребачког, непријатељске-четничке групе почеле су са мањим активностима на тим теренима, убијањем неколико одборника и тучом.

На целом сектору Копаоничког, Жупског и Јастребачког среза налази се укупно 60 наоружаних бандита под командом Мирка Томашевића, који се крећу у мањим групама и ометају правилно функционисање народне власти у појединим

¹⁷³ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 14/1.

селима. Највећу моралну и материјалну подршку имају код народа у селима: јужно од Разбојне — Батоте и Жуње а тако исто од комуникације Разбојна — Брус на северу у селима Стројковцима и др. низ реку Расину.

Мање групице се пребацују преко комуникације на југозападне и северозападне падине Јастребца. Такође мање групице пребацују се западно од Александровца према селу Плочи и Гоч планини.

У селима где се највише крећу и имају најјачу моралну подршку Н.О. одбори су веома слаби, а у појединим селима одржавају везу са бандитима, као што је случај у Жупи у селу Доброљупцима, Ботуњи, Злегињу, а у срезу Копаоничком у селима: Батоти, Жареву и Липовцу.

Партизанске страже на овом терену доста су добре и активне и од њих се могу добити обавештења и извесна подршка«.

Даље је у заповести 17. бригади наређено:

»17. бригада запосешће села јужно од комуникације Разбојна — Брус — Велика Грабовница — Крива Река па све до самих северо-источних обронака Копаоника и села североисточно од комуникације Блаце — Разбојна, на југозападним падинама Јастребца. Запоседање села и чишћење терена око села важи исто као и за сектор 11. бригаде, с тим, што ће се највећа пажња обратити селима Мареву, Батотама и Липовцу, док око Блажева и Мерћеза само контролисати, пошто на тим секторима није било скоро никаквих група.

3) Овако запоседнута села држаће се 5 до 10 дана, што зависи од саме ситуације и од успеха чишћења, после чега ће се бригаде, кад за то добију посебно наређење од штаба дивизије, повући на одређена места, где ће продужити са наставом. Треба настојати, да се за што краће време униште све групице, на овом терену, и да се почне са наставом.¹⁸²

Према ситуацији датај у овој заповести могло се очекивати да ће управо у рејону шире одговорности 17. бригаде бити највише одметничких група и заосталих четничких банди у зони Копаоника и Јастребца. Неки догађаји убрзо ће потврдити овакве процене.

Пред пратећом опасношћу пробоја Сремског фронта и велике офанзиве јединице НОВЈ за коначно ослобођење земље, Немци су предузимали све што им је стајало на

¹⁷³ Архив VII, кут. 1079, бр. рег. 14/1.

располагању да смање притисак јединица НОВЈ на фронт, да развију диверзантску активност и у најдубљој позадини наших снага како би нас принудили да што више јединица одвојимо за борбу против ових група. Такве мере Немци нису предузимали само пред повлачењем својих снага са Косова и Метохије већ и у другим крајевима, користећи у томе у највећој мери најзагриженије издајнике.

»Када се видела победа НОВЈ и када су се њене јединице спремале за ослобођење Београда, Димитрије Љотић, познат пре рата као руководилац фашистичке организације 'Збор', латио се специјалног задатка. Владу Ленцу, свом познатом сараднику, поверио је задатак да прикупи опробане кадрове 'Збора', који су у току рата Немцима били десна рука, и да их пошаље на специјалан курс. Влада Ленц се прихватио задатка и октобра 1944. године из свих љотићевих пукова одабрао омладинце добровољце, чији је наводно био задатак да пођу у Црну Гору и да раде као инструктори међу четницима Павла Ђуришића. Овом позиву одазвало се 60 људи. Групе су се прикупиле у Београду, али нису биле упућене у Црну Гору већ за Аустрију. Ова група је одведена у специјални логор 'Кајзервалг' близу Граца. У том логору био је организован војно-терористички курс који је трајао три месеца. То је група која се спремала за диверзије на територији коју су ослободили партизани. На курсу су се свестрано спремали диверзанти, руковање оружјем и диверзантским оруђем, борбом под отежаним условима, ноћ — невреме, непозната околина. Диверзанти су били обучени да буду спретни падобранци.

После завршетка курса, направљен је план за њихово пребацивање у рејон Копаоника. Предвиђено је да се група пребаци десантирањем.¹⁸³

»И већ 3. марта 1945. у близини села Блажева и Брзећа, на Копаонику, падобранима се спустила група од 14 припадника Српског добровољачког корпуса, који су немачким авионима пребачени из Аустрије с циљем да врше диверзије и атентате на чланове КПЈ и одборнике«.¹⁸⁴

Следећа група је десантирана ноћу уочи 24. марта близу Подујева. Из немачког авиона спустило се 14 диверзантских

¹⁸³ Секула Јоксимовић, према томе како је цитиран у књизи С. Ђаковић *Сукоби на Косову*, стр. 258.

¹⁸⁴ *Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945*, Београд, 1964, стр. 1089.

падобранаца. У борби с месним партизанским стражама и органима Озне (ОЗН — Одељење за заштиту народа) два падобранца су погинула, један је заробљен, а остали су се повукли на Копаоник.¹⁸⁵

Све се ово дешавало у ширем рејону у којем су извршавале задатке чишћења и јединице 17. бригаде, у тесној сарадњи са органима Озне, органима НОО, сеоским стражама и јединицама Народне одбране, чије су се јединице у то време формирале на том терену.

Како је бригада извршавала ове задатке најбоље се види из Операцијског дневника и извештаја које је у то време слао штаб бригаде претпостављеном командовању. Ево неких примера за карактеристичне дане:

»10. март 1945. — батаљони су смештени сваки на свом сектору и вршили службу обезбеђења и претреса терена. Трећи батаљон је ухватио 12 обвезника који избегавају војну обавезу. У току дана јединице ове бригаде нису имале додира са непријатељем. Обезбеђење је давала свака јединица за себе самоиницијативно.

11. марта 1945. — батаљони су смештени сваки на свом сектору и вршили службу обезбеђења и претреса терена. Други батаљон је ухватио 15 обвезника који избегавају војну обавезу...

12. марта 1945. — према наређењу Штаба 24. дивизије Стр. пов. бр. 19. од 9. марта 1945. све јединице предузеле су покрет правцем и то:

Штаб бригаде са помоћним деловима из његовог састава правцем Брус — Белољин, где је преноћио.

Први батаљон у три колоне:

а) левом колоном у чији су састав ушла сва гломазнија преносна и превозна средства правцем Дренова — Липовац — Магово — Мерћез у циљу чишћења и претресања терена;

б) средњом колоном правцем Дренова — Липовац — Доњи Левићи — Мала Река — Мерћез у циљу неутралисања и

¹⁸⁵ Исто, стр. 1090. О томе у књизи *Сукоби на Косову* на страни 259. пише: »Друга група није могла да се спусти 20. марта 1945. године на истом подручју Копаоника, због лошег времена. После неколико дана, тј. у ноћи 23/24. марта 1945. године уследило је ново полетање авиона из Аустрије, у којем је била група, чији је састав чинило 14 Срба и неколико Бугара. Група се спустила на југоисточне падине Копаоника западно од Подујева око 6 км., у рејону с. Брадаша и засеока Велика Река. Осим тога, поред људи исте ноћи је било спуштено и 7 сандука оружја и друге опреме који су комплетно били заробљени од јединица Југословенске армије«.

најмање непријатељске акције и реакције на правцу извршења покрета;

в) десна колона правцем Дренова — Шошићи — Горњи Левићи — Блажево — Јуково — Мерћез са задатком чишћења и претресања терена.

Све три колоне саставиле су се у Мерћезу и ту се разместили за преноћиште.

Други батаљон извршио је покрет са дотадашњих положаја у две колоне и то:

а) лева колона правцем Кочина - Брус — Разбојна — Блаце;

б) десна колона правцем Кочина — Липовац — Батоте — Музаћ — Цукела — Блаце.

Цео 2. батаљон стигао је и разместио се у Блацу.

Трећи батаљон извршио је покрет у 6 часова правцем Сивићи — Разбојна — Златаре — Купци — Крушевац где се укрцао у возове и превезао од Крушевца за Алексинац. У Алексинцу су се споразумно са 4. батаљоном разместили све јединице.

Четврти батаљон извршио је покрет правцем Попова — Блаце — Белољин где се укрцао у воз и превезао у Алексинац. У Алексинцу је извршио размештај јединица...

13. март 1945. — Штаб бригаде са помоћним деловима његовог састава у 7 часова извршио је покрет из Белољина за Прокупље, где се разместио.

Први батаљон са свим својим јединицама извршио је покрет у 7 часова правцем Мерћез — Куршумлија где се разместио.

Други батаљон је са свим својим јединицама размештен у Блаце.

Трећи батаљон стигао је у Алексинац.

Четврти батаљон размештен је у Алексинцу.

Интендантура и болница смештени су у Прокупљу.

Обезбеђење је давала свака јединица за себе самоиницијативно.

14. март 1945. — Трећи батаљон извршио је покрет правцем Алексинац — Соко Бања где се разместио.

Допунски батаљон извршио је покрет правцем Блаце — Мала Плана и разместио се.

Остале јединице налазе се у местима по распореду из предходног дана.

15. март 1945. — Јединице се налазе и то:

Штаб бригаде, један део интендантуре и бригадна болница у Прокупљу, 1. батаљон у Куршумлији, 2. батаљон у Блацу, 3. батаљон у Соко Бањи, 4. батаљон у Алексинцу, Допунски батаљон у Малој Плани, Дисциплинска чета у Малој Плани, а други део Интендантуре у Доњој Топоници.

Рад војнички и политички отпочео је по распореду рада, достављеном од Штаба 24. дивизије 14. јануара 1945. године.

17. март 1945. — све јединице налазиле су се на местима по распореду из пређашњих дана.

Други батаљон је вршио претрес и чишћење терена: Музић — Рашице — Кашевар — Цукела — Чунгуле. У 17 часова вратио се батаљон у Блаце.

Рад на војничком и политичком сектору обавио се по распореду рада.

21. март 1945. — све јединице Бригаде налазе се на местима по распореду из пређашњег дана. Рад на војничком и политичком сектору, обавио се по распореду рада.

Први батаљон је вршио претрес и чишћење терена правцем Куршумлија - Велики лаз — Горња Мехуљана — Перуника — Поповци и у 19 часова вратио се у Куршумлију.

Код осталих јединица појачана служба извиђања на терену.

22. март 1945. — све јединице Бригаде налазе се на местима по распореду из пређашњег дана. Рад на војничком и политичком сектору обавио се по распореду рада.

Први батаљон вршио је претрес терена и чишћење у правцу Кљановца и у 19 часова вратио се у Куршумлију.

23. март 1945. — све јединице Бригаде налазе се на местима по распореду из пређашњег дана.

Први батаљон извршио је претрес и чишћење терена на деловима Народне одбране Куршумлије, правцем Рача — Соколовица и у 19 часова вратио се у Куршумлију.

Рад на војничком и политичком сектору обавио се по распореду рада. Код осталих јединица појачана служба извиђања на терену.

24. март 1945. — све јединице Бригаде налазе се на местима по распореду из пређашњег дана. Први батаљон са две чете вршио је претрес и чишћење терена у околини Куршумлије и вратио се у 19 часова.

Рад на војничком и политичком сектору обавио се по распореду рада».¹⁸⁶

У извештају штабу 24. дивизије од 31. марта 1945, оп. број 685, штаб 17. бригаде је извештавао:

»У времену од 26. до 31. марта ове године делови наших батаљона вршили су претрес и чишћење терена на сектору Горње Косаонице и на југозападним падинама планине Јастрепца у циљу хватања растурих четничких банди и то:

26. марта 1945. - делови 1. батаљона чистили су терен у селу Зебици и Механе, а 2. батаљон са једном својом четом вршио је извиђање и претрес терена са потерним одредима у околини Блаца. Остале јединице појачале су извиђачку делатност на терену.

27. марта 1945. — 1. батаљон са једном четом вршио је извиђање на сектору Горње Косаонице, а остале јединице узеле су учешће на прослави 27. марта и манифестацијама.

28. марта 1945. — 1. батаљон са једном четом вршио је претрес терена и извиђање на сектору Горње Косаонице, а 2. батаљон са једном четом вршио је претрес терена од села Сибнице до Разбојне, спречавајући пребацивање и сваку везу банди са Копаоника ка Јастрепцу; код осталих јединица појачана је извиђачка делатност.

29. марта 1945. — 1. батаљон са једном четом вршио је претрес терена и извиђање у селима Мачја Стена, Трпеза и Трн, 2. батаљон вршио је претрес са потерним одељењима на правцу Блаце — Равне, 3. батаљон извршио је покрет у 6 часова правцем Соко Бања — Алексинац, где се разместио, а 4. батаљон извршио је покрет у 6 часова правцем Алексинац — Житковац — Ниш — Прокупље — Плочник — железницом а одатле пешке колоном до села Барбаровца где се разместио.

30. марта 1945. — 1. батаљон вршио је претрес терена и извиђање са једном четом на сектору Горње Косаонице, а 2. батаљон вршио је претрес терена и извиђање са потерним одредом на југозападним падинама планине Јастрепца и у близини Бруса; у селу Сагоњеву ухваћен је један четник а један је побегао рањен у пушкарању са нашим јединицама. Остале јединице појачале су извиђачку делатност на терену».¹⁸⁷

У току априла, маја и прве половине јуна 1945. године 17. бригада је наставила са чишћењем терена у захвату

¹⁸⁶ Архив VII, кут. 1080, бр. рег. 17-1/19.

¹⁸⁷ Архив VII, кут. 1080, бр. рег. 18/19.

планине Копаоника и Јастрепца. Крајем априла и у мају већи део бригаде се пребацује у источну Србију.

У акцијама чишћења терена од заосталих четничко-љотићевских банди бригада постиже добре резултате, али има и губитака. Тако, на пример, 1. априла 2. батаљон је југозападно од Јастрепца, у селу Батоама, блокирао једну земуницу. У борби против четника погинула су два и заробљена два четника. Истог дана 1. батаљон је вршио претрес терена у Горњој Косаници.

У току претреса терена у рејону Копаоника 5. априла ухваћена су три четника, а 11. априла један. Шеснаестог априла растерана је група од 5—10 четника, а 17. априла 1. батаљон је ухватио једног четника.

Према извештају штаба 17. бригаде од 25. априла 1. батаљон је убио четири четника а два заробио. Истог дана једна патрола 4. батаљона 17. бригаде, јачине два борца, упала је у четничку заседу. Ухваћене борце четници су заклали код села Гргура (између Блаца и Куршумлије).

Штаб 17. бригаде остао је у Прокупљу до краја прве половине маја 1945, а затим је премештен у Сокобању. У то време 1. батаљон се налазио у Сврљигу, 2. батаљон у Белој Паланци, 3. батаљон у Књажевцу и 4. батаљон у Пироту.

За разлику од ранијег борачког састава бригаде, у пролеће 1945. прилично је промењен национални састав. У бригаду је дошао већи број новомобилисаних бораца-војника Шиптара. Таквих је само у 3. батаљону било око 90. Били су распоређени по четама и касније су се успешно ангажовали против заосталих четничко-балистичких банди. Са њима је по четама спровођено интензивно идеолошко-политичко образовање и васпитање. Чак су и поједине пароле за разне свечаности писане на албанском језику. И то је дало резултате.

*

На основу одлуке о сазивању оснивачког конгреса Комунистичке партије Србије, већ крајем 1944. и почетком 1945. отпочеле су изборне припреме на терену и у јединицама Главног штаба НОВ и ПО Србије. По утврђеним критеријумима 17. бригада требало је да изабере једног делегата за овај конгрес. Бригадна конференција КПЈ одржана је у Алексинцу јануара 1945. а за делегата су предложена три кандидата: Радивоје Лазаревић Глумац, Светислав Петровић Пики, коме-

сар 2. батаљона, и Обрад Кујовић, заменик команданта 2. батаљона. За делегата је изабран Обрад Кујовић, који је у међувремену, 8. марта 1945. постављен за команданта 3. батаљона 17. бригаде. Изборној партијској конференцији је присуствовао и Момир Лекић Моша, секретар Комитета КПЈ 24. дивизије.

Оснивачки конгрес КП Србије одржан је од 8. до 12. маја 1945. у Београду, на Коларчевом народном универзитету, а на њему је учествовао и изабрани делегат 17. српске ударне бригаде.

Основе за културно-просветну делатност у бригади ударене су приликом њене поуне у селу Мијајлици, септембра 1944. Раније није било нити објективних нити субјективних услова за такав рад. Јединица је била оптерећена непрекидним борбама и заморним маршевима. У Мијајлици је формирана културно-просветна екипа при штабу бригаде и створени су минимални технички услови за њен рад (набављена оскудна литература, инструменти, писаћа машина, папир и сл.). У почетку екипа је имала неколико чланова. На положају испред Лесковца је добила неколико свирача — Рома из Печењевца са инструментима. Касније је нарасла на око 20 чланова, стално ангажованих, а толико је још повремено ангажовала из јединица када се припремала већа приредба. До доласка бригаде у Ниш, почетком новембра 1944, екипом је руководила Ана Љешевић, гимназијалка из Прокупља. Временом, поред оркестра и хора, екипа је развила драмску и рецитаторску секцију и отпочела са публицистичком делатношћу у јединицама.

Успеле приредбе екипа је дала у Крушевцу, заједно са Русима, и у Народном позоришту у Нишу, после повратка бригаде са Косова у новембру 1944. Од тог времена све чешће су даване приредбе по јединицама а целокупна културно-просветна делатност добија нови полет: формирају се културно-просветни одбори по батаљонима и четама и они постају носиоци тог посла. У одбор су улазили комесари батаљона (чета), руководиоци СКОЈ-а одговарајуће јединице и по један члан из сваке чете или вода. Одбори су организовали одржавање пригодних предавања, приредби, рад на описмењавању, издавање зидних новина и билтена по јединицама писање парола, декорисање и сл.

Посебно место је имала иублицистичка делатност. Из ове делатности није сачувано много материјала, а из онога чиме се располаже може се видети да су се први билтени појавили тек половином марта 1945, и то у неким батаљонима, док за бригаду као целину није покретан.

Издавани су следећи периодични билтени: »Млади пишу«, лист омладине 2. батаљона 17. бригаде, штампан на шапирографу, и »Ми наступамо«, лист 3. батаљона 17. бригаде, умножаван на шапирографу, а уредник му је био Урош Никач. Издато је девет бројева ова два листа.¹⁸

*

Седамнаестог јуна 1945. све јединице 17. бригаде су прикупљене у Куршумлији, спремне за поновни одлазак на Косово.

Следећег дана бригада је била »у покрету правцем Куршумлија — Подујево — Вучитрн«. Овога пута према Косову је маршовала комплетна 24. дивизија, са 11, 13. и 17. бригадом и већим бројем самосталних батаљона и других дивизијских делова. Покрет је вршен по плану Генералштаба Југословенске армије за предислокацију и реорганизацију јединица. На Косову су у састав 24. дивизије ушле и 1. бокелска и 6. црногорска бригада. Штаб 24. дивизије и штаб 17. бригаде су били у Призрену.

У јулу 1945. донета је одлука да се расформирају 11. и 17. бригада, с тим да се од њиховог састава попуне остале јединице 24. дивизије, а један део, по групама, четама или батаљонима да се упуте за попуну других јединица 5. армије, чије је седиште било у Скопљу а јединице распоређене по Македонији, Космету и делу јужне Србије. Процес расформирања 17. бригаде и упућивања њених јединица трајао је све до септембра 1945. За то време неке јединице бригаде су наставиле оружане акције против одметничких банди. Према неким проценама Оперативног штаба за Космет из јула 1945, тада је на Космету било још око 680—830 наоружаних одметника.

До краја септембра 1945. и последњи борци и старешине 17. бригаде су прешли у друге јединице, чиме је бригада потпуно расформирана и престала да постоји, а командант 17. бригаде Душан Ђаловић је предао штамбиле и архиву бригаде

¹⁸⁸ Библиографија издањау НОР-у 1941-1945, Београд 1964, стр. 210. и 214.

24. дивизији у Призрену, а затим по наређењу овог штаба, однео и предао у Министарство народне одбране у Београду. Један број старешина је упућен на школовање по разним училиштима и школама ЈА које су отпочеле са радом те јесени. Остали су распоређени на друге дужности.

Тако се, после нешто више од петнаест месеци, завршио борбени пут 17. српске бригаде 24. дивизије НОВЈ (ЈА). Њене борбене традиције наставила је да негује и чува прво једна јединица ЈА у Смедеревској Паланци, а затим у Крагујевцу.

Била је то добра и успешна јединица. Никада није била разбијена, а борила се против надмоћнијих непријатељских снага. Као целина бригада никада није претрпела пораз, знала је да надмаши своје губитке, да прикупи снаге и да победи и онда када јој је било најтеже. У току своје борбене активности успела је да води 28 бригадних борби и да непријатељу нанесе осетне губитке: убије 643, рани 336 и зароби 782 непријатељска војника и старешина. Запленила је велике количине ратног материјала и опреме.

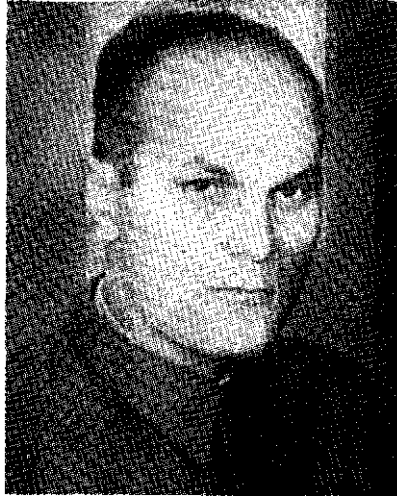
Према сачуваној евиденцији, која се и поред великих настојања није могла комплетирати, у истом периоду бригада је претрпела следеће губитке: 101 погинуо, 176 рањених и 8 несталих бораца и руководилаца, или укупно 284 стално и привремено избачена из борбеног строја бригаде, што је износило од 25—27% од средњег текућег састава, или нешто мање од 10% од укупног броја бораца и старешина који су у току рата прошли кроз бригаду, а који се процењују на око 3.000 људи.

За ратне заслуге 17. бригада је одликована Орденом заслуге за народ са златним венцем и Орденом за војне заслуге са златним венцем. Добила је и своју ратну заставу. За *УДАРНУ* јединицу НОВЈ проглашена је непосредно после ослобођења Крушевца 19. 10. 1944.

Старањем Војног музеја уређена је бригадна соба у гарнизону у Смедеревској Паланци. Слична соба се отвара и у Проломској Бањи заузимањем општинског одбора СУБНОР-а. Куршумлије и Народног музеја из Прокупља и предусретљивошћу угоститељског предузећа »Планица« из Куршумлије. Они су се ангажовали и на уређењу спомен-чесми 17. бригаде у Куршумлијској и Проломској Бањи. Заузимањем, организације СУБНОР-а у Лебану је подигнут споменик са спомен-чесмом на Ђорђевином риду код села Гргуровца, где је 17. бригада однела велику победу над Бугарима.

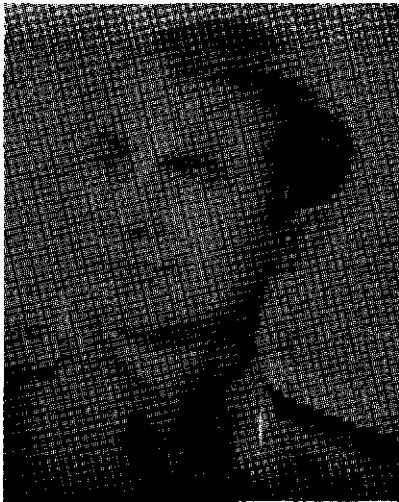

Мушовић Милош, први командант 17. српске ударне бригаде

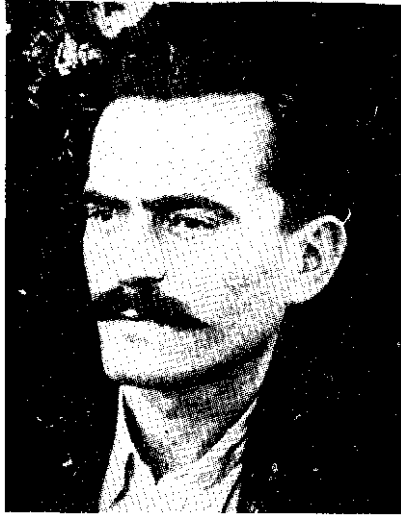
Прелић Др. Милан, први комесар 17. српске удар. бригаде

Петровић Живорад «Жика Брица» секретар среског комитета за Пасјачки срез у време формирања и други по реду помоћник комесара 17. бригаде

Божовић Душан «Дука», први помоћник комесара 17. бригаде

*Несторовић Љубинко »Озрен«,
• други по реду комесар 17. бри-
гаде*

*Лекић Момир »Моша« четврти
по реду помоћник комесара 17.
бригаде од почетка августа до
децембра 1944 године*

*Лазаревић Радивоје, начелник
штаба 17. бригаде од почетка
јуна до децембра 1944 године*

*Станковић Драгића, комесар ба-
таљона у 17. бригади*

*Пред одлазак на формирање 17. бригаде (Миладиновић, Спасић
и Аризановић)*

*Петровић Светислав »Пики«
комесар чете, затим батаљона
бригаде*

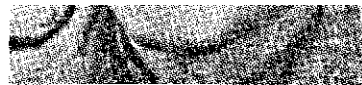
*Милосављевић Љуба, командир
чете у 17. бригади*

*Кувелић, борац 17. бригаде од
њеног формирања*

*Ковачевић Коста, погинуо ок-
тобра 1944. испред Крушевца
као заменик команданта бата-
љона V 17. бригади*

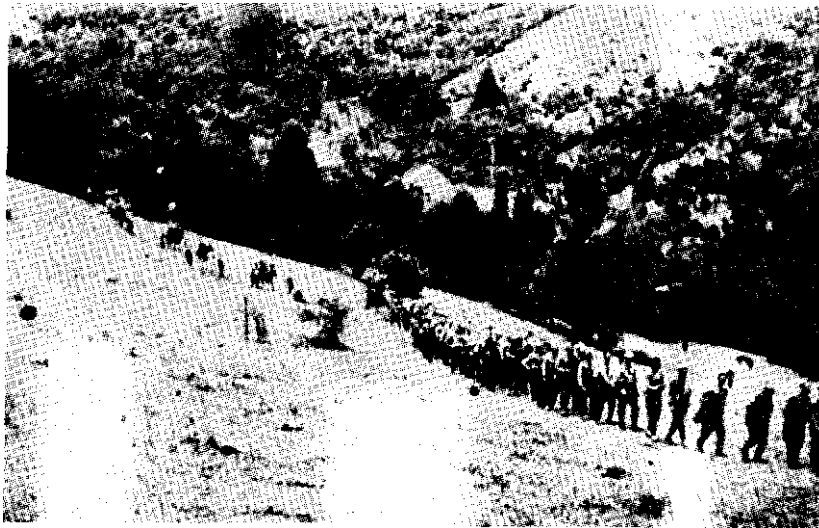

Ранчић Вукоје, интендант 17. бригаде од њеног формирања

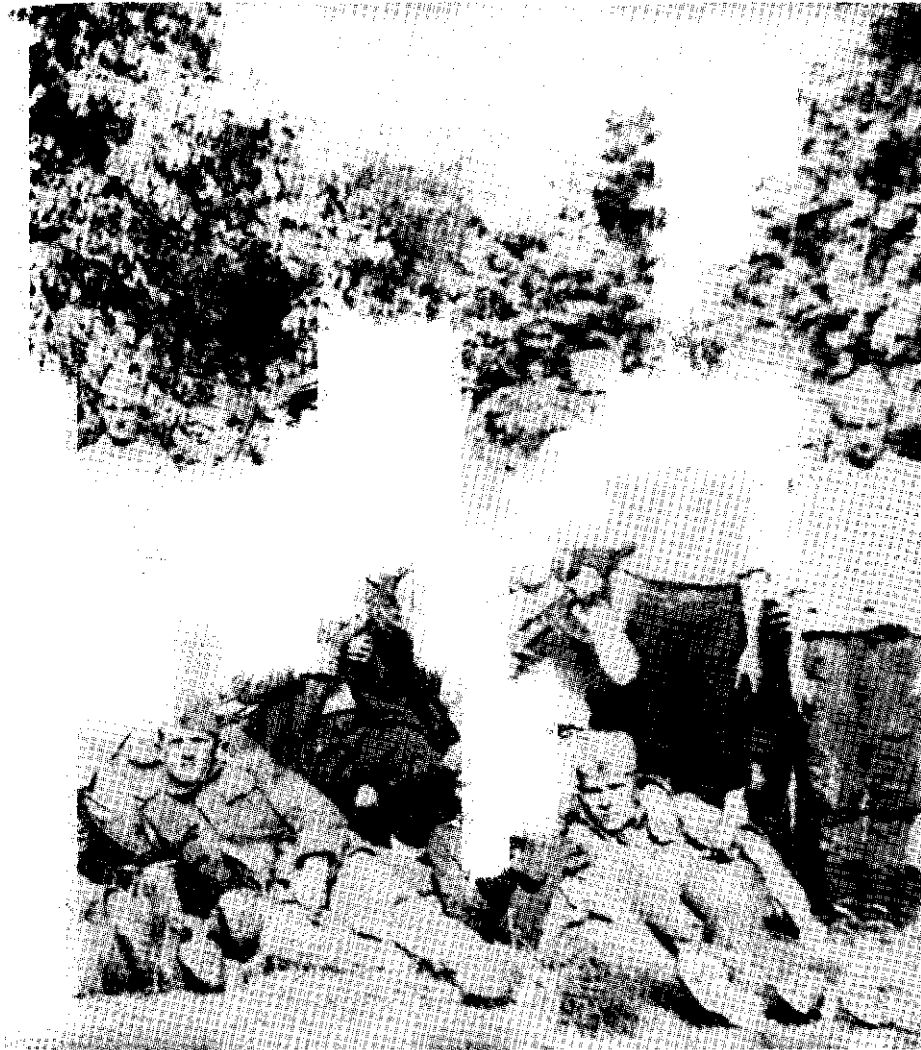
Стаменковић Милета »Миле Прекадинац« командант 1. батаљона 17. бригаде од њеног формирања

Колона 1. батаљона 17. бригаде у рејону Баволове вароши у Косаници јуна 1944.

*Група бораца 17. бригаде са Ацом Павловићем
командантом батаљона*

Група бораца 17. бригаде у Косаници јуна 1944 г.

Група руководица 17. српске ударне бригаде 24. дивизије

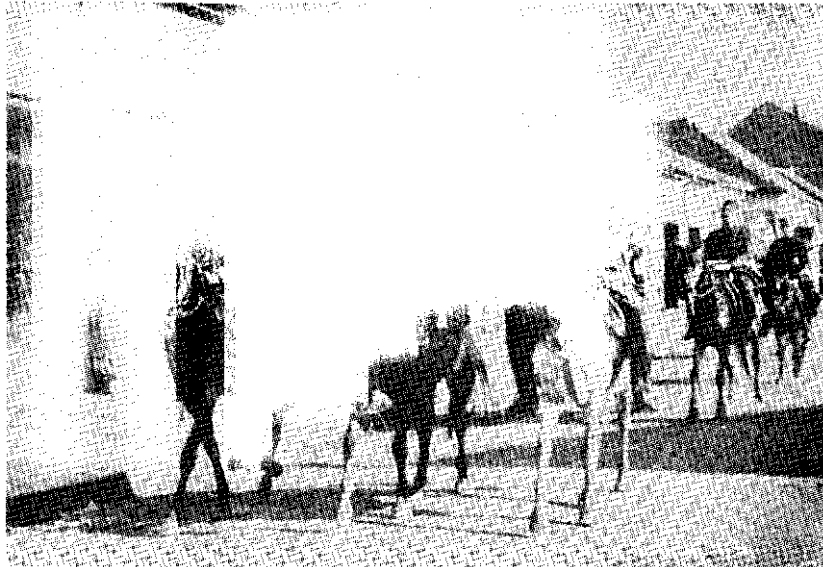

Група бораца 17 ордена са Љубицом Пфајфер

Делегати за I конгрес УСОС-а

Улазак у Крушевац октобра 1944. (Павловић, Лацмановић, Лазаревић и Мирослав Мирковић)

Група руководилица баталјона 17. бригаде (Рајчевић, Божовић)

Штаб 17. бригаде са руководиоцима из батаљона

Благојевић Љуба, Новаковић Јела и Кујевић Обрад

Чело колоне на прилазу ослобођеном Алексићу

Павковић Петар, командант батаља у 17. бригади

Јанковић Латинка, борац 17. бригаде

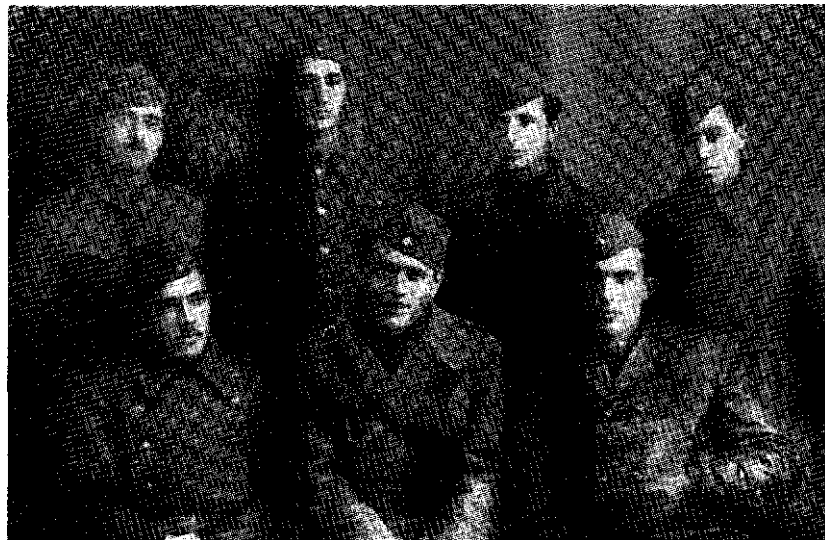
Марковић Раде, други по реду командант 17. бригаде, Беговић Ми.шп. трећи ко.иесар бригаде и Радивоје Лазаревић

*Баловић Душан и Беговић Ђира, последњи командант и комесар
17. српске ударне бригаде и начелник штаба Р. Лазаревић*

*Део штаба 3. батаљона 17. бригаде (Д. Стоиљковић, О. Кујовић,
М. Станковић, Булизибарић)*

Група бораца и руководиоца 17. бригаде (Миладиновић, Павковић, Маринковић, Божовић Никола и Мрдаковић Милорад)

Пфајфер Љубица и Мировић Мирослав, Гарић Радош и С. Петровић

*Јовановић Радивоје и Павковић Петар
Мировић Љубица и Перовић Драгица*

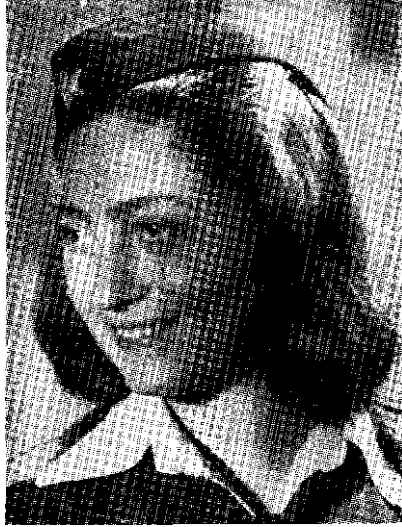

*Марковић Раде, други по реду командант и Беговић Милан,
трећи комесар 17. бригаде*

Веселиновић Драги, Ранчић Вукоје и Ранђић Љубинка

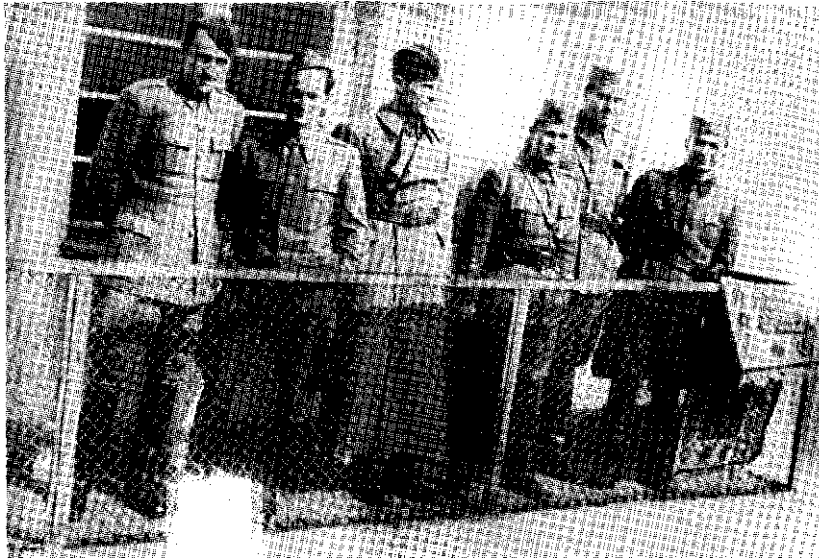
Носик Оља, борац 17. бригаде

*Митић Радован, с. Бошњаци,
борац 17. бригаде*

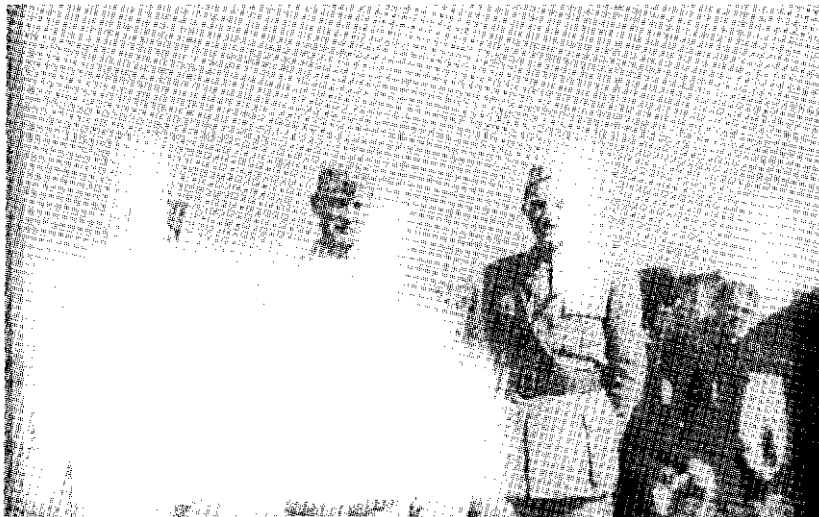
Две неидентификоване партизанке из 17. бригаде

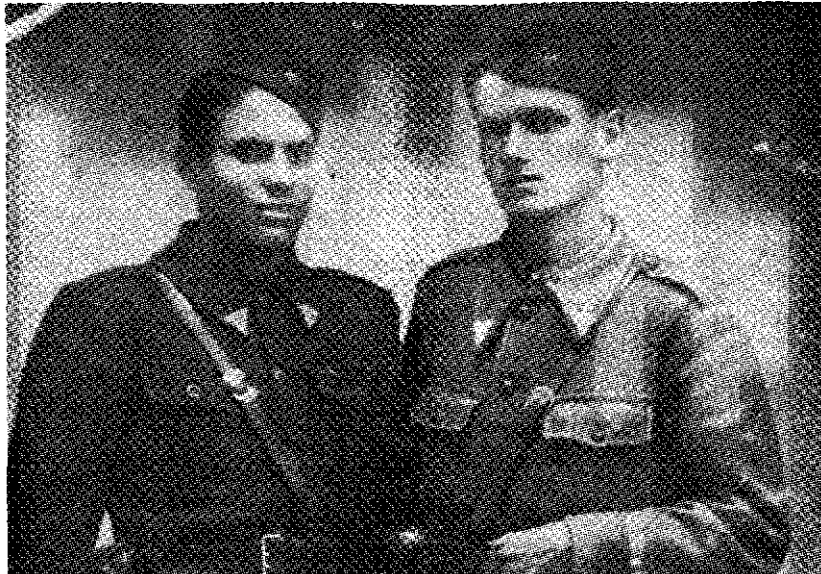

Група члаиова итиба 24. дивизије

Поповић Славко, последњи пом. Комесара 17. бригаде, Перовић Љубинко, командант батаљона и Миладиновић Младен, комесар батаљона у 17. бригади

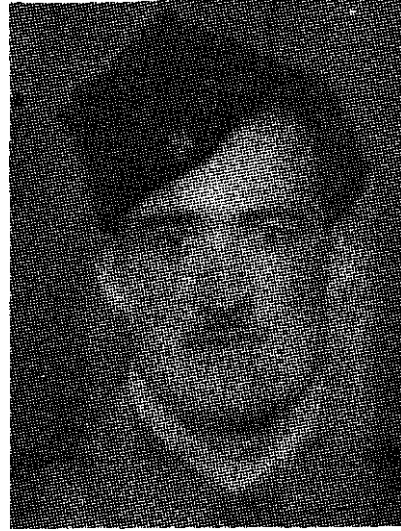
Миладиновић Младен и Ђирковић

Рајчевић Милош и Миленковић Предраз, борци 17. бригаде

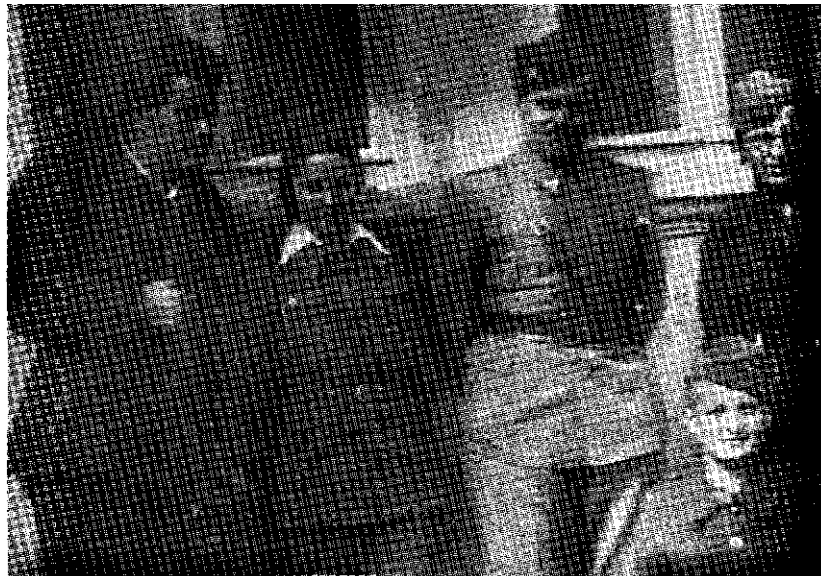

*Цетковић Владимир, борац 17.
бригаде*

Стефановић Војислав

Љубица Мировић, Радивоје Лазаревић и Гарић Радми

Николић Стојан

*Ранчић Вукоје, први интендант
17. бригаде*

11,1 прослави годишњице 17. бригаде у с. Механе 2. 6. 1947 г.

СПИСАК БОРАЦА 17. СРПСКЕ БРИГАДЕ
24. ДИВИЗИЈЕ НОВЈ КОЈИ СУ
ПРЕЖИВЕЛИ РАТ

А

- АЛБИЈАНИЋ Михајло**, рођен у Гајтану, Лебане, Србија, борац 17. бригаде постао у току 1944. године.
- АЛБИЈАНИЋ Петар**, рођен у Гајтану, Лебане, Србија, борац 17. бригаде постао у току 1944. године, заставник.
- АЛЕКСИЋ Николе Драгутин**, рођен 6. X 1922. у Рафуну, Лебане, Србија, земљорадник, ступио у бригаду 13. XI 1944. године, борац.
- АЛЕМПИЈЕВИЋ В. Младен**, рођен у Бублици, Прокупље.
- АНДРИЈАШЕВИЋ Јован**, рођен у Превоју, Куршумлија, земљорадник, борац 17. бригаде од јуна 1944. године.
- АНЂЕЛКОВИЋ Стојана Благоје**, рођен 9. II 1919. године у Пароштици, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 20. IX 1944, борац.
- АНЂЕЛКОВИЋ Радојка Милутин**, рођен 25. I 1926 у Славнику, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду од оснивања, водник.
- АНЂЕЛКОВИЋ Јаћима Станко**, рођен 6. IX 1916. у Клајићу, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду августа 1944, рањен новембра 1944. код Мердара.
- АНЂЕЛКОВИЋ Љубомира Стојан**, рођен 14. V 1922. у Клајићу, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. IX 1944. Умро 5. XI 1979. године.
- АНЂЕЛКОВИЋ Влајка Светислав**, рођен 18. I 1921. у Клајићу, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 26. VII 1944, борац.
- АНТАНАСИЈЕВИЋ Благоје**, водник 1. вода, 1. чете, 3. батаљона, 17. бригаде.

АНТАНАСКОВИЋ В. Живко, рођен 1922, у 17. бригади од децембра 1944, санитарски референт минобацачке чете 2. батаљона 17. бригаде.

АНТОНИЈЕВИЋ Стојанка, санитарски референт и секретар СКОЈ-а 3. чете 3. батаљона 17. бригаде.

АНТОНОВИЋ Крстивоје из Чуковца.

АТАНАСКОВИЋ М. Светомир, рођен у Бублици, Прокупље.

АТАНАСКОВИЋ С. Станко, рођену Бублици, борац 17. бригаде.

АРАНЂЕЛОВИЋ Светислава Александар, рођен 22. I 1922. у Прекадину, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 4. IX 1944. године.

АРАНЂЕЛОВИЋ Светислава Борисав, рођен 10. X 1920. у Прекадину, Прокупље, Србија, Србин, кројач, ступио у 17. бригаду од формирања, био комесар 3. чете 3. батаљона.

АРАНЂЕЛОВИЋ Лазар, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члана СКОЈ-а, у бригади од јуна 1944. године.

АРАНЂЕЛОВИЋ Властимир из Прекадина.

АРИТОНОВИЋ Спаса Живојин, рођен у Куршумлији, ступио у 17. бригаду септембра 1944. године.

АРСИЋ Чедомира Драган из Кастрата, борац 17. бригаде од октобра 1944. године

АРСИЋ Чедомира Драгомир, из Куршумлије, ступио у 17. бригаду у новембру 1944. године.

АРСИЋ Милана Драгомир, из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

АРСОРВИЋ Мемета Миле, рођен 1927. у Печењевцу, Лесковац, Србин-Ром, музикант, ступио у 17. бригаду 5. IX 1944. године.

АВРАМОВИЋ Драгутина Тихомир, рођен 3. IX 1917. у Липовици, Лесковац, Србија, Србин, ватрогасац, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године, борац

Б

БАБИЋ Стевана Коста, рођен 22. III 1913. у Миљковицима, Прокупље, у 17. бригади од дана њеног формирања.

БАДЊАР Анђа, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде постала у 1944. години.

БАДЊАР Рајко, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде из 1944. године.

- БАДЊАР Станојка**, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде постала у 1944. години.
- БАЈИЋ Душан**, носилац Споменице 1941, прошао кроз 17. бригаду у току 1944. године.
- БАЈИЋ Милена**, рођсна у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- БАЈИЋ Милица**, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- БАЈИЋ Рада**, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- БАЈИЋ Радош**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године, заставник.
- БАЈОВИЋ Љубомир**, десетар у 1. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- БАЛИЋ Душан**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде, касније потпоручник.
- БАЛИЋ Милојка**, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде из 1944. године, заставник.
- БАНКЕРОВИЋ Светислава Златоје**, рођен 28. VI 1925. у Прокупљу, ступио у 17. бригаду 2. IX 1944. године.
- БАНКОВИЋ Јевте Љубисав**, рођен 1911. у Смрдану, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 2. чету 2. батаљона 17. бригаде од формирања бригаде, борац.
- БАНКОВИЋ Ветозара Владимир**, рођен 1. I 1917. у Славнику, Бојник, у 17. бригади од дана њеног формирања, био комесар чете у 2. батаљону.
- БАРАЦ Душан Дуја** из Власова, борац 17. бригаде.
- БЕГОВИЋ Ћира**, рођен 12. IV 1917. у Коњарнику, Житорађа, комесар 17. бригаде од краја децембра 1944. до њеног расформирања у јулу 1945. године. Погинуо као пилот 14. јуна 1949. у Скопљу.
- БЕГОВИЋ Николе Милан**, рођен 25. X 1916. у Коњарнику, Житорађа, комесар 17. бригаде од октобра до децембра 1944. године.
- БЕЛОИЦА Ристе Драгослав** из Кастрата, у 17. бригади од октобра 1944. године.
- БЕЛОИЦА Мила Душан** из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- БЕЛОВИЋ Павла Вучко**, рођен 27. IV 1912. у Прекадину, Прокупље, Србија, Србин, службеник, ступио у 17. бригаду крајем септембра 1944. године, водник.

БЈЕЛИЦА (?) родом из Новог Ђуревца, Прокупље, комесар батаљона.

БЈЕЛИЦА Милош из Новог Ђуревца, Прокупље, заменик комесара батаљона.

БЈЕЛОВИЋ Дамњан Дачо из Видоваче, командир чете у 17. бригади.

БЛАГОЈЕВИЋ Стевана Константин, рођен 6. VI 1910. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, кројач, ступио у 17. бригаду од формирања, био водник и заменик командира чете.

БЛАГОЈЕВИЋ Данила Марко, рођен 28. III 1927. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду од формирања, био комесар чете.

БЛАГОЈЕВИЋ Стевана Видоје, рођен у Магашу, Бојник, Србија, Србин, у 17. бригади од формирања, водник.

БЛЕЧИЋ Милева, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

БОГАВАЦ Миодраг, рођен у Горњој Топоници, Прокупље, ступио у 17. бригаду почетком септембра 1944. године.

БОГДАНОВИЋ М. Божидар, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.

БОГДАНОВИЋ С. Милисав, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.

БОГДАНОВИЋ Ристе Захарија, рођен 15. VI 1910. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, грађевинар-циглар, ступио у 17. бригаду од формирања, из рата изашао као заставник, командир митраљеске чете 2. батаљона.

БОЈАТМилијана Цула, рођена у Гајтану, Лебане, била у 17. бригади у току 1944. године.

БОЈОВИЋ Богољуб из Товрљана, борац 17. бригаде.

БОСАНАЦ Бранко, борац 17. бригаде.

БОЖИНИЋ Петар Живојин, рођен 29. VI 1912. у Реткоцеру, Медвеђа, ступио у 17. бригаду јуна 1944. године, начелник штаба 17. бригаде од пролећа 1945. после одласка из бригаде Радивоја Лазаревића.

БОЖОВИЋ Богдан, рођен у Гајтану, Лебане, прошао кроз 17. бригаду, а затим био при штабу 24. дивизије.

БОЖОВИЋ Душан Дука, рођен 23. III 1913. у Равном Шорту, Куршумлија, Србија, Србин, приликом формирања 17. бригаде постављен за помоћника комесара бригаде. У току јула 1944. године отишао из бригаде на рад у Срески комитет КПЈ за Косаницу.

БОЖОВИЋ Видака Никола Вук, рођен 16. VIII 1920. у Равном Шорту, Куршумлија, ступио у 17. бригаду од формирања, у бригади био потпоручник, командир чете.

БОЖОВИЋ Видака Милош, рођен 17. VII 1924. у Равном Шорту, Куршумлија, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду јула 1944, касније из бригаде прешао у Народну милицију.

БОЖОВИЋ Радомир, рођен у Превоју, Куршумлија, борац 17. бригаде од прве половине јуна 1944. године.

БРАДИЋ Радиша, рођен у Власову, Прокупље, борац 17. бригаде од јуна 1944. године.

БРАЈКОВИЋ М. Рајко, рођен 1925, у 17. бригади од 13. IX 1944. године, санитарски референт 2. батаљона 17. бригаде.

БУКЕЈЛИЋ Војо, родом са Косова, био начелник штаба 17. бригаде.

•Ч--

ц

ЦЕНИЋ С. Боривоје, рођен 16. III 1922. у Бошњацима, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 1. IX 1944. године, умро 1982. године.

ЦЕНИЋ Петра Ђорђе, рођен 18. III 1906. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године, старији водник.

ЦЕНИЋ Станка Новица, рођен 27. IV 1926. у Жикову, Лесковац, Србија, Србин, железничар, ступио у 17. бригаду 3. IX 1944. године.

ЦЕНИЋ Петра Станко, рођен 18. VIII 1923. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године.

ЦЕНИЋ Петраћија Тихомир, рођен 1922. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду приликом формирања, у рату био заставник, умро марта 1982. као резервни мајор.

ЦЕНИЋ Драгутина Трајко, рођен 22. IX 1906. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године, водник.

ЦОЛИЋ Славка Драгољуб, рођен 24. XII 1912. у Бошњацима, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 16. X 1944.

ЦОЛИЋ Павла Живојин, рођен 8. X 1908. у Бошњацима, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 16. IX 1944. године.

ЦВЕЈИЋ Миленције, рођен 1911, борац 17. бригаде од 13. VII 1944. заменик интенданта 2. батаљона, 17. бригаде.

- ЦВЕТАНОВИЋ Миодраг**, економ 1. чете, 2. батаљона, 17. бригаде.
- ЦВЕТАНОВИЋ Јована Светислав**, рођен 1924. у Печењевцима, Лесковац, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 4. IX 1944. године.
- ЦВЕТКОВИЋ Марјана Цветко** из Тмаве, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- ЦВЕТКОВИЋ М. Чедомир**, рођен 1923, у 17. бригади од 3. IX 1944, командир одељења минобацачке чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ЦВЕТКОВИЋ Божидара Добросав**, рођен 1924. у Печењевцима, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од краја августа 1944. године.
- ЦВЕТКОВИЋ Константина Драгољуб**, рођен 22. I 1923. у Липовици, Лесковац, Србија, Србин, ауто-механичар, ступио у 17. бригаду 1. VIII 1944. водник.
- ЦВЕТКОВИЋ Мартина Драгосија** из Тмаве, борац 17. бригаде од октобра 1944.
- ЦВЕТКОВИЋ Живојина Мирослав**, рођен 27. X 1924. у Ђеновцу, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 9. IX 1944. године.
- ЦВЕТКОВИЋ Јована Никола**, рођен 1922. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду приликом формирања.
- ЦВЕТКОВИЋ Петронија Стојадин**, рођен 15. X 1927. у Дрводељи, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду од дана формирања.
- ЦВЕТКОВИЋ Стојадин** из Белановца, Лесковац, борац 17. бригаде.
- ЦВЕТКОВИЋ С. Стојко**, рођен 1924, у 17. бригади од 13. IX 1944, референт санитета противтенковске чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ЦВЕТКОВИЋ Б. Тихомир**, рођен 1925, борац 17. бригаде од 1. VIII 1944, комесар транспортне чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ЦВЕТКОВИЋ Мих. Владимир**, рођен 16. V 1922. у Бошњацима, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 2. XI 1944. године.
- ЦВЕТКОВИЋ Вакушин**, делегат 3. вода 1. чете 2. батаљона 17. бригаде

ч

- ЧЕЈОВИЋ Настадина Стеван**, рођен 22. X 1922. у Дубници, Подужево, борац 17. бригаде од 15. VI 1944. године.

ЧЛОВИЋ Светислава Радосав, из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

Ћ

ЂАЛОВИЋ Петка Душан, рођен 17. III 1906. у селу Туларе, Медвеђа, Србија, ступио у 17. бригаду крајем септембра 1944. на дужност заменика команданта бригаде. Од почетка јануара 1945. па до расформирања 17. бригаде налазио се на дужности команданта бригаде.

ЂУРЧИЋ Јовише Ђорђе, рођен 22. IV 1923. у селу Обртнице, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде од јуна 1944, а последња дужност у овој бригади била му је командир чете у 3. батаљону.

ЂУРЧИЋ Сретена Јаков, рођен 22. II 1924. у селу Обртнице, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде од дана њеног формирања. Последња дужност у 17. бригади комесар чете у 2. батаљону.

ЂУРЧИЋ Радомир, рођен у Пролому, Куршумлија, Србија, борац 17. бригаде.

Д

ДАЦИЋ Михајло, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године, потпоручник.

ДАЦИЋ Милош, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ДАМЊАНАЦ Јела, болничарка у 1. чети 2. батаљона 17. бригаде.

ДАМЊАНОВИЋ Данило, рођен у Товрљану, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде.

ДЕДИЋ Драгутина Владислав Владо, борац и неустрашиви курир од формирања 17. бригаде, рођен 1926. у Горњем Статовцу, Прокупље. Умро после рата као капетан ЈНА.

ДЕНЧИЋ Јосифа Боровоје, рођен 3. VI 1920. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944, борац.

ДЕНЧИЋ Влајка Ђура, рођен 1923. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. IX 1944, борац.

ДЕНЧИЋ Јована Милутин, рођен 1924. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. IX 1944, водник.

ДЕНЧИЋ Р. Раићел, рођен 1916, у 17. бригади од 20. IX 1944, командир одељења у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.

ДЕНЧИЋ Славка Станко, рођен 9. VIII 1920. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944.

- ДЕНЧИЋ Милана Велимир**, рођен 22. IV 1920. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године.
- ДЕЉАНИН Никите Богомир** из Г. Микуљана, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ДЕЉАНИН Јука Милан** из Г. Микуљана, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ДЕЉАНИН Миленција Радован** из Г. Микуљана, борац 17. бригаде од новембра 1944.
- ДЕЉАНИН Радивоја Тихомир**, из Г. Микуљана, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ДЕНИЋ Драгутина Благоје**, рођен 23. III 1920. у Липовици, Лесковац, земљорадник, ступио у 17. бригаду 27. VIII 1944, борац.
- ДЕНИЋ Љубомира Гвозден**, рођен 25. V 1919. у Прокупљу, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду приликом формирања 2. VI 1944, рањен у ногу, командир одељења.
- ДИКИЋ Димитрија Атанас**, рођен 12. XII 1920. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања, а касније прешао у милицију.
- ДИМИЋ Драгутина Љубомир**, рођен 25. VIII 1910. у Каштовару, Лесковац, Србија, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ Славка Лука**, рођен 21. X 1914. у селу Винарце, Лесковац, Србија, борац 17. бригаде од 1. IX 1944. године.
- ДИНИЋ Славка Димитрије**, рођен 1926. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду од њеног формирања, био командир одељења у чину водника.
- ДИНИЋ Живојина Драгољуб Мића**, рођен 25. X 1922. у Доњој Речици, Прокупље, комесар 4. батаљона 17. бригаде.
- ДИНИЋ Ранђела Јован (Јанко, Јоне)**, рођен 8. XI 1918. године у Међи, Лесковац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од почетка септембра 1944. године.
- ДИНИЋ Ј. Милош**, рођен 1914, у 17. бригади од 20. X 1944, командир вода у транспортној чети 2. батаљона, 17. бригаде.
- ДИНИЋ Митра Тихомир**, рођен 28. VI 1924. у Клајићу код Лебана, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 14. VIII 1944, борац, умро 1980. године.
- ДОДИЋ Крсто**, командир приштапске чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ДОДИЋ Никодија Велимир**, рођен 3. III 1924. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944, борац.

- ДОДИЋ К. Чедомир**, рођен 1922, у 17. бригади од 1. VIII 1944. помоћник комесара 1. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ДОДРИЧАНИН Марко**, рођен у селу Дежишке, Куршумлија, ступио у 17. бригаду јуна 1944. године. У току офанзиве јуни-јули-август 1944. у 17. бригади био са три сина и једном ћерком, борцима.
- ДОСТАНИЋ Милана др Радослав**, рођен 8. IX 1897. у Ћуприји, Србија, Србин, лекар, ступио у НОБ априла 1944, у 17. бригади од септембра 1944. године.
- ДРАГАНОВИЋ Ратко**, заменик командира приштапске чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ДРАГИЋ Вукосав Малиша**, рођен у Гајтану, Лебане, носилац »Партизанске споменице 1941«, помоћник комесара 17. бригаде од краја јула до краја августа 1944. године.
- ДРАГОВИЋ Ђорђе**, заменик командира 3. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ДУЊИЋ Момчило**, родом из села Пролома, Куршумлија, рођен 1927., борац 17. бригаде од јуна 1944., касније прешао у 2. пролетерску бригаду.

Ђ

- БЕРМАНОВИЋ Петра Стојан**, рођен 1912. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. IX 1944, водник.
- БОКИЋ Боровоје.**
- БОКИЋ Николе Јосиф**, рођен 8. X 1923. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944, умро 1980.
- БОКИЋ Јована Михајло**, рођен 30. XII 1920. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944, борац.
- БОКИЋ Милица**, рођена у Горњој Топоници (или Гојиновцу — Шишмановцу) борац 17. бригаде од дана њеног формирања. У првој половини јула 1944. године члан бригадног комитета СКОЈ-а 17. бригаде.
- БОКИЋ Милоје.**
- БОКИЋ Стојадина Миломир**, рођен 7. IX 1921. у Горњој Топоници, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања. Био заменик комесара 2. чете 3. батаљона 17. бригаде.
- БОКИЋ Милутин**, рођен у Шишмановцу, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- БОКИЋ Гојча Страхиња**, рођен 20. III 1907. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. борац.

- БОКИЋ Стојадина Витомир**, рођен 28. III 1925. у Горњој Топоници, Прокупље, Србија, Србин, опанчар, ступио у 17. бригаду августа 1944. У бригади био руководиолац СКОЈ-а и комесар чете.
- БОЈИЋ Добривоје**, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, члан СКОЈ-а од јуна 1944.
- БОРЂЕВИЋ Божидар** из Прокупља, ступио у бригаду приликом њеног формирања. Члан СКОЈ-а у 17. бригади од јуна 1944. године.
- БОРЂЕВИЋ Душан**, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- БОРЂЕВИЋ Љ. Чедомир**, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.
- БОРЂЕВИЋ С. Драгољуб**, рођен 1911, у 17. бригади од 20. XI 1944, економ митраљеске чете 2. батаљона 17. бригаде.
- БОРЂЕВИЋ Милана Јеремија** из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- БОРЂЕВИЋ П. Јевросима**, рођена 1928, борац 17. бригаде од августа 1944, референт санитета 1. чете 2. батаљона.
- БОРЂЕВИЋ Тодора Љубомир**, рођен 20. I 1921. у селу Живкова (Дупљане), Лесковац, Србин, борац пратеће чете 3. батаљона 17. бригаде од 1. IX 1944. године.
- БОРЂЕВИЋ Влајка Љубомир**, рођен 29. II 1912. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године.
- БОРЂЕВИЋ Вукојице Милован**, из Мачковца, Куршумлија, Србија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- БОРЂЕВИЋ Д. Милован**, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.
- БОРЂЕВИЋ Миодраг**, болничару 2. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- БОРЂЕВИЋ Ђорђа др Радосав**, рођен 15. III 1924. у Кастрату, Куршумлија, ступио у 17. бригаду 15. IX 1944. Био комесар чете у 1. батаљону.
- БОРЂЕВИЋ Ристе Сибин**, рођен 1908. у Липовици, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 8. IX 1944, борац.
- БОРЂЕВИЋ П. Станиша**, рођен у Бублици, Прокупље, борац.
- БОРЂЕВИЋ П. Станоје**, рођен у Бублици, Прокупље, борац.
- БОРЂЕВИЋ Василија Стеван**, рођен 14. IX 1927. у Лесковцу, ступио у 17. бригаду 17. IX 1944, секретар батаљонског комитета СКОЈ-а 2. батаљона и бригадног комитета СКОЈ-а.

- БОРЂЕВИЋ Јована Светислав**, рођен 1923. у Бошњацима, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 14. X 1944.
- БОРЂЕВИЋ А. Тихомир**, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.
- БОРЂЕВИЋ Драгутина Тихомир**, рођен 17. IV 1925. у Печењевцу, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 1. батаљона 17. бригаде, од 25. јуна 1944. године, рањен 28. октобра 1944. године.
- БОРЂЕВИЋ Илије Тихомир**, рођен 1908. у Липовици, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 3. чету 3. батаљона 17. бригаде 29. VIII 1944. Умро 1982. године.
- БОРЂЕВИЋ М. Војин**, рођен 7. XII 1925. у Куманову, Македонија. У 17. бригади од 16. IX 1944. године.
- БОРЂЕВИЋ Тихомир**, родом из Прокупља, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- БОРЂЕВИЋ Владана Војислав Пики**, рођен 27. IV 1927 у селу Власе, Врање, ступио у 17. бригаду 21. VIII 1944. године.
- БУРОВИЋ Младена Војислав**, рођен 9. XII 1925. у Приштини, Косово, ступио у 17. бригаду 19. IX 1944. Био секретар батаљонског комитета СКОЈ-а.
- БОРЂЕВИЋ Милана Војислав**, рођен 19. V 1906. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године.
- БУКИЋ Милан**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- БУКИЋ Милинка** из Доње Коњуше, борац 17. бригаде.
- БУКИЋ Миломир**, борац 17. бригаде од дана њеног формирања и члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- БУНИЋ Ђ. Бурица**, рођен 1925, борац 17. бригаде од 1. VIII 1944, санитарски референт митраљеске чете 2. батаљона.
- БУРИЦ Аца**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а, у бригади од јуна 1944. године.
- БУРИЋ Ј. Божидар**, рођен 1927. године, у 17. бригади од 17. IX 1944. године, санитарски референт транспортне чете 2. батаљона 17. бригаде.
- БУРИЋ Миливоје**, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- БУРИЋ Михајла Добривоје**, рођен 31. X 1926, радник, Прокупље, Србија, ступио у 17. бригаду приликом формирања, старији водник, заменик командира митраљеске чете 2. батаљона 17. бригаде.
- БУРИЋ Данило** из Смрдана, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде.

БУРИЋ Стевана Миливоје из Мале Косанице, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

БУРОВИЋ Филип, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

БУРОВИЋ П. Илија, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године, капетан.

БУРОВИЋ М. Јован, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године, заставник.

БУРОВИЋ Миладин, рођен у Гајтану, Лебане, носилац »Партизанске споменице 1941«, борио се у 17. бригади у току 1944. године.

БУРОВИЋ Ф. Милица, рођена у Гајтану, Лебане, борила се у 17. бригади у току 1944. године.

БУРОВИЋ Милисава Милија, рођен 6. IV 1925. у селу Самоково код Куршумлије, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 3. IX 1944, остао у ЈНА, пензионисани мајор.

БУРОВИЋ Новак Ново, рођен у Гајтану, Лебане, носилац »Споменице 1941«, борио се у 17. бригади у току 1944. године.

БУРОВИЋ Радивоје, рођен у Гајтану, Лебане, борио се у 17. бригади у току 1944. године.

БУРОВИЋ Ружица Рула, била борац 17. бригаде у току 1944. године, касније већник АСНОС-а.

БУРОВИЋ М. Рада Станојка, рођена у Гајтану, Лебане, борила се у 17. бригади у току 1944. године.

БУРОВИЋ Зеко, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

БУРКОВИЋ А. Радман, рођен 1924, у 17. бригади од 13. IX 1944, командир одељења у митраљеској чети 2. батаљона. \ ;

I • ф

• • • " !> " ! • ! } .

• • .

ФИЛИПОВИЋ Стојана Душан, рођен 9. V 1924. у селу Ждеглово, Лебане, Србија, Србин, радник-земљорадник, ступио у 17. бригаду 1. IX 1944. године.

ФИЛИПОВИЋ Цветка Милан, рођен 1912. у Негосављу, Лебане, Медвеђа, Србија, Србин, земљорадник, у 17. бригади од 10. IX 1944. године.

ФИЛИПОВИЋ Милана Радољуб из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ФИЛИПОВИЋ Светислав, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду почетком септембра 1944. године.

Г

- ГАЈИЋ Мирослава Драгутин**, рођен у Врелу, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ГАЈИЋ Радована Мирослав**, рођен у Врелу, Куршумлија. борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ГАЈНИЋ Радош**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- ГАРИЋ Мирка Радош**, рођен 19. VII 1925. у Мердару, Куршумлија, борац 17. бригаде од дана њеног оснивања, био обавештајни официр 17. бригаде после Аце Павловића.
- ГАВРИЛОВИЋ Милоја Никола**, рођен 11. II 1923. у Липовици, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 2. чете 2. батаљона 17. бригаде од I. VIII 1944. године.
- ГАВРИЛОВИЋ Добросава Радомир**, рођену Кастрату, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ГАВРИЛОВИЋ Радосава Владимир**, рођен у Кастрату, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- ГЛИГОРИЈЕВИЋ Миодраг**, санитарски референт 2. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ГЛИГОРИЈЕВИЋ Александра Ратко**, рођен 28. II 1914. у Славнику, Бојник, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, био на дужностима интенданта батаљона и командира пратеће чете 17. бригаде.
- ГРАСИЋ Станимира Божидар**, рођен 20. III 1929. у Крушевцу, Србија, Србин, занатлија, ступио у 17. бригаду 16. XI 1944. борац.
- ГРУЈИЋ Благоје**, рођен 3. V 1914. у Пароштици код Лебана, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 14. VIII 1944, борац.
- ГРУЈИЋ Миленције Милоје**, рођен 15. VI 1911. у селу Доње Коњувце, Бојник, Србија, Србин, бивши граничар, носилац »Партизанске споменице 1941«, у 17. бригади био од августа 1944. на разним дужностима до заменика команданта батаљона.
- ГРУЈИЋ В. Славмир**, рођен 1918, у 17. бригади од 2. XI 1944. командир одељења у минобацачкој чети 2. батаљона.
- ГРЧИЋ Саватија Љубисав**, рођен у Кастрату, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- ГВОЗДЕНОВИЋ М. Владислав**, рођен 1918, ступио у 17. бригаду 25. I 1945, командир одељења, економ транспортне чете 17. бригаде.

Х

ХОСИК Оља, отац Рус, мајка родом из Брестовца код Лесковца (Туковца), саинтетски референт батаљона у току борби за Лесковац.

И

ИБРАИМОВИЋ Цема Бора, рођен у Међи код Лесковца, Србија, без сталног занимања, Ром, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, борац, умро 15. VII 1964. од последица рата.

ИБРАИМОВИЋ Селима Јасар, рођен 1912. у Међи, Лесковац, Србија, Ром, радник, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, борац.

ИГЊАТОВИЋ Драгутин Александар, рођен 19. IV 1920. у Прокупљу, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

ИГЊАТОВИЋ Александар, рођен у Прекадину, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

ИГЊАТОВИЋ Спасоје, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

ИГРУТИНОВИЋ Војислава Вукашин, из Високе, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

ИЛИЋ Божидар, из Миљковице, Прокупље, борац 17. бригаде.

ИЛИЋ С. Димитрије, рођен 1924. у селу Рафуна, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 19. I 1944, борац.

ИЛИЋ Сима Драгољуб из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ИЛИЋ Станка Јован, рођен 9. X 1923. у Клајићу, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 14. VI 1944. године.

ИЛИЋ Крстомир, из Прекадина, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

ИЛИЋ Уроша Милутин, рођен 1925. у селу Рафуни код Лебана, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. IX 1944. борац.

ИЛИЋ Г. Младен, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.

ИЛИЋ Светолика Недељко из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

- ИЛИЋ Мирка Никола** из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ИЛИЋ Петроније**, заменик командира митраљеске чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ИЛИЋ Јована Прокон**, рођен 1912. у селу Доње Врановце, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. IX 1944. године.
- ИЛИЋ Миладина Радомир** из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ИЛИЋ Светозара Радован** из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ИЛИЋ Косте Стојадин**, рођен 1909. у селу Рафуна код Лебана, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 13. IX 1944. године.
- ИЛИЋ Бошка Стојан**, рођен 4. X 1924. у селу Бувци, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 4. XI 1944. године.
- ИЛИЋ Љ. Урош**, рођен 1927, у 17. бригади од дана њеног формирања, у НОБ-у од 22. I 1943, командир одељења у 2. чети, 2. батаљона.
- ИЛИЋ Миладина Велимир**, рођен 2. XI 1924. у Рујковцу, Лебане (Медвеђа), Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 28. VIII 1944. године.
- ИЛИЋ Војислав** из Прекадина, Прокупље, борац 17. бригаде.
- ИСКРЕНОВИЋ П. Димитрије**, рођен у Бублици, борац 17. бригаде.
- ИВАНОВИЋ Крсте Андрија** из Високе, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ИВАНОВИЋ Дамњан**, рођен у Горњој Топоници, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- ИВАНОВИЋ Милутина Добривоје**, рођен 4. I 1922. у Липовици, Лесковац, Србија, Србин, радник, у 17. бригади од 24. VIII 1944. године.
- ИВКОВИЋ Драгољуба Драгутин**, рођен 1921. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од формирања.
- ИВАНОВИЋ И. Драгослав**, рођен 1917, у 17. бригади од 10. X 1944, командир одељења у 1. чети 2. батаљона.
- ИВАНОВИЋ М. Милан**, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.
- ИВАНОВИЋ Светислава Павле** из Жегрове, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

ИВАНОВИЋ Милана Обрад, рођен 1. I 1920. у Прокупљу, Србија, Србин, радник, борац 17. бригаде од августа 1944, водник.

ИВАНОВИЋ А. Радомир, рођен 1924, у 17. бригади од 12. XI 1944, командир одељења у транспортној чети 2. батаљона.

• ' ; J

ЈАЊИМОВИЋ Сибин, рођен у Шишмановцу, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

ЈАНЧИЋ Миодраг, болничар у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.

ЈАНЧИЋ Стеван, рођен у Превоју, Куршумлија, ступио у 17. бригаду у јуну 1944. године.

ЈАНИЋИЈЕВИЋ Крстивоје из Шишмановца, Прокупље, борац 17. бригаде.

ЈАНИЋИЈЕВИЋ Милинко, рођен у Шишмановцу, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

ЈАНИЋИЈЕВИЋ Радисав, рођен у Шишмановцу, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

ЈАНИЋИЈЕВИЋ Ђорђа Сибин, рођен 12. VII 1923. у Шишмановцу, Прокупље, ступио у 17. бригаду од дана њеног оснивања, био интендант 1. батаљона, а касније шифрант 17. бригаде.

ЈАНКОВИЋ Милана Јосиф, рођен 18. II 1921. у Кутлешу, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду септембра 1944. године, борац.

ЈАНКОВИЋ Ђорђа Крста, рођен 1914. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, у 17. бригади од формирања.

ЈАНКОВИЋ Латинка, један од санитарских референата 2. батаљона 17. бригаде.

ЈАНКОВИЋ Мирослав, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

ЈАНКОВИЋ Еврема Славко, рођен 1920. у Липовици, Лесковац, Србија, Србин, занатлија-поткивач, у 17. бригади од јула 1944. године.

ЈАНКОВИЋ Витомир, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а од јуна 1944. године.

ЈАЊИЋ Милана Добривоје, рођен 15. VIII 1922. у Липовици, Лесковац, Србија, Србин, водоинсталатер, ступио у 17. бригаду 1. VIII 1944. године, био делегат вода.

ЈЕЛИЋ Милица, рођена у Гајтану, Лебане, била борац 17. бригаде у току 1944. године.

- ЈОЦИЋ Драга**, рођена у Прекадину, Прокупље, борац 17. бригаде од дана њеног формирања.
- ЈОЦИЋ Милош**, из Доње Коњуше, Прокупље, борац 17. бригаде.
- ЈОЦИЋ Радун**, из Доње Коњуше, борац 17. бригаде.
- ЈОЦИЋ Сава**, из Прекадина, Прокупље, борац 17. бригаде.
- ЈОЦИЋ Глигорија Стојан**, рођен 24. IV 1924. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од формирања.
- ЈОЦИЋ Јанка Радослав**, из Маричића, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ЈОКСИМОВИЋ Милоје**, из Доње Топонице, Прокупље, борац 17. бригаде.
- ЈОКАНОВИЋ Саво**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ЈОСИПОВИЋ Александра Миодраг**, рођен 27. VII 1924. у Прокупљу, Србија, Србин, радник, ступио у 17. бригаду приликом формирања, где је био руководиоцац СКОЈ-а и десетар чете.
- ЈОСИПОВИЋ Луке Петар**, из Кртока, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- ЈОВАНОВИЋ С. Александар**, рођен у Бублици, борац 17. бригаде.
- ЈОВАНОВИЋ Анђелија**, санитарски референт 1. чете 2. батаљона, 17. бригаде.
- ЈОВАНОВИЋ Јоксима Будимир**, рођен 17. III 1924. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду приликом формирања, водник.
- ЈОВАНОВИЋ М. Будимир**, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.
- ЈОВАНОВИЋ Драгомир**, заменик командира 2. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ЈОВАНОВИЋ Милорада Драгиша**, рођен 5. IV 1924. у Пестишу, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду приликом формирања, рањен децембра 1944, водник.
- ЈОВАНОВИЋ М. Драгомир**, рођен у Бублици, борац 17. бригаде.
- ЈОВАНОВИЋ В. Душан**, рођен 1926. у 17. бригади од 15. IX 1944, командир одељења у 2. чети 2. батаљона.
- ЈОВАНОВИЋ Латинка**, санитарски референт 2. батаљона 17. бригаде.
- ЈОВАНОВИЋ Радула Милоје**, рођен 9. IX 1919. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду при формирању, касније у бригади био командир чете.

- ЈОВАНОВИЋ Милована Љубисав**, рођен 1915. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду при формирању.
- ЈОВАНОВИЋ Александра Мирко**, рођен 27. XII 1919. у Турековцу, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. септембра 1944. године.
- ЈОВАНОВИЋ Ратко**, десетар у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- ЈОВАНОВИЋ А. Мирко**, рођен 1919, у 17. бригади од 14. IX 1944, командир одељења у 1. чети 2. батаљона.
- ЈОВАНОВИЋ А. Славољуб**, рођен 1923, у 17. бригади од 16. IX 1944, командир одељења 3. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ЈОВАНОВИЋ Раде**, командир вода у 2. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- ЈОВАНОВИЋ Душана Милорад Сујо**, рођен 15. V 1924. у селу Каре, Житорађа, ступио у 17. бригаду током 1944. године.
- ЈОВАНОВИЋ Милорада Радивоје**, рођен 29. VII 1920. у селу Каре, Житорађа, Србија, дувански техничар, ступио у 17. бригаду од формирања, био помоћник комесара чете и батаљона.
- ЈОВАНОВИЋ Живка Хранислав**, рођен у Гојиновцу, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од формирања.
- ЈОВАНОВИЋ Младена Радивоје**, рођен 19. XII 1919. у Липовици, Лесковац, Србија, Србин, занатлија, ступио у 17. бригаду 27. VIII 1944. године.
- ЈОВАНОВИЋ Милана Ратомир**, рођен 15. X 1914. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VI 1944. године.
- ЈОВАНОВИЋ Милована Станимир**, рођен 8. V 1925. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, радник, ступио у 17. бригаду од дана формирања.
- ЈОВАНОВИЋ Јевта Станислав**, рођен 17. IX 1928. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, у 17. бригади од формирања.
- ЈОВАНОВИЋ Никифора Стојан**, рођен 19. III 1923. у Липовици, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године.
- ЈОВАНОВИЋ Радула Војислав**, рођен 20. IV 1920. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, радник, у 17. бригади од формирања.
- ЈОВАНОВИЋ Радојица Војислав**, рођен 1916. у Магашу, Бојник, у 17. бригади од дана њеног формирања.
- ЈОВАНОВИЋ Симеона Владимир** из Високе, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ЈОВАНОВИЋ Ђ. Животије**, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.

- ЈОВИЋ Боро**, из Ћуковца, Прокупље, борац 17. бригаде од формирања.
- ЈОВИЋ Младена Душан**, рођен априла 1914. у Међи, Лесковац, радник циглар, Србин, ступио у 17. бригаду при формирању, старији водник.
- ЈОВИЋ Стојана Христифор**, рођен 14. XII 1925. у селу Шарлинце, Лесковац, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 8. VIII 1944. године.
- ЈОВИЋ Трајка Ђура**, рођен 14. IV 1914. у Пертагу, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године.
- ЈОВИЋ Добрије Коста** из Љуше, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ЈОВИЋ Миодраг**, рођен 1921. године у Међи, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од формирања.
- ЈОВИЋ Милоја Новица**, рођен 18. VIII 1924. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, борац 17. бригаде од њеног формирања касније прешао у милицију, водник.
- ЈОВИЋ Милана Сотир**, рођен 29. VIII 1920. у Црцавцу, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- ЈОВИЋ Милана Тихомир**, рођен 28. VI 1923. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, борац 17. бригаде од њеног оснивања.
- ЈОВИЋ Цветка Властимир**, рођен 11. II 1927. у селу Међа, Лесковац, Србија, Србин, борац 17. бригаде од формирања до расформирања.
- ЈОВИЋ Димитрија Војислав**, рођен 1910. у Каштовару, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.
- ЈОВИЋ Михајло**, рођен у Гајтану, Лебане, носилац »Партизанске споменице 1941«, борио се у 17. бригади у току 1944. године.
- ЈОВОВИЋ Марко**, рођен у Гајтану, Лебане, носилац »Партизанске споменице 1941«, борио се у 17. бригади у току 1944. године.
- ЈОВОВИЋ Миладин**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ЈОВОВИЋ Перован**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ЈОВОВИЋ Станислава**, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ЈОВОВИЋ Велика**, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ЈОВОВИЋ Живојин**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ЈУШКОВИЋ Милош Вучко, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

К

КАЛИЧАНИН Грујица, рођен у селу Доње Коњуже, Прокупље, борац 17. бригаде од дана њеног формирања.

КАПЕТАНОВИЋ Михајила Александар, рођен 22. I 1923. у Прекадину, Прокупље, борац 17. бригаде од њеног формирања, комесар чете.

КАРАЦИЋ Стана, болничарка 2. чете 2. батаљона 17. бригаде.

КАВИКИЋ Митра Радован, рођен 14. V 1925. у селу Газдаре, Медвеђа, Србија, Србин, ступио у 17. бригаду 15. IX 1944. године.

КЕЦОЈЕВИЋ Душан из Подујева, борац 17. бригаде.

КЕЦОЈЕВИЋ Миладин, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

КЕНИГ Рудолфа др Иван, рођен 20. IX 1923. у Београду, у 17. бригади од јануара 1945, помоћник санитетског референта бригаде.

КИКОВИЋ Стојан, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

КИТАНОВИЋ Спасоје, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

КИТАНОВИЋ Светозара Станоје, рођен 9. II 1920. у Прекадину, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

КИТАНОВИЋ Вукоје, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

КОЦИЋ Паликрона Миодраг, рођен 15. XI 1915. у Прокупљу, Србија, Србин, радник обућар, ступио у 17. бригаду од њеног формирања.

КОМАРИНА Божидара Момир, рођен 23. III 1921. у Гоиновцу, Прокупље, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања.

КОПРИВИЦА Гаја Стојан, рођен 5. III 1920. у Видовачи, Прокупље, Србија, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, а касније у истој бригади био командир чете.

КОСАНОВИЋ Јосипа Даринка, рођена 11. XI 1910. у Јасенику, Огулин, Хрватска, борац санитетски референт бригаде у току 1944. године.

- КОСТАДИНОВИЋ Ж. Радослав**, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.
- КОВАЧЕВИЋ Александар Гаљан**, рођен 1898. у Горњем Статовцу, Прокупље, заједно са ћерком борио се у 17. бригади у току топличко-јабланичке операције, јула 1944. године. Његов син Љубомир, носилац »Партизанске споменице 1941«, истовремено се борио у 6. српској бригади.
- КОВАЧЕВИЋ П. Боровоје**, комесар 2. батаљона у јулу 1945. када је расформирана 17. бригада.
- КОВА ЧЕВИЋ Алексе Мирко**, рођен 5. III 1923. у Губетину, Прокупље, ступио у 17. бригаду од дана њеног формирања.
- КОВАЧЕВИЋ Ђурђина Ђурђа**, кћи Александра, рођена код Дојрана, Македонија, као избеглица прво живела у Горњем Статовцу, затим у Гајтану, Лебана, борац 17. бригаде у току 1944. године од почетка јула месеца.
- КОВАЧЕВИЋ Радоје** из Губетина, Прокупље, борац 17. бригаде.
- КОВИНИЋ Лубомир**, рођен 1923, у 17. бригади од 16. IX 1944, командир одељења у 3. чети 2. батаљона.
- КОВИНИЋ М. Милоје**, рођен 1921. у 17. бригади од 15. VIII 1944, командир вода у митраљеској чети 2. батаљона.
- КРАСИЋ Димитрије**, десетар 2. чете 2. батаљона, 17. бригаде.
- КРАСИЋ Николе Радивоје**, из села Марковића, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- КРИВОКАПИЋ Милоша Миладин**, из Селишта, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- КРСТИЋ Јована Аба**, из Прокупља, борац 17. бригаде.
- КРСТИЋ Миливоје**, из Смрдана, Прокупље, борац 17. бригаде.
- КРСТИЋ Миливоје**, рођен у Смрдану, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- КРСТИЋ Цветка Миодраг**, рођен 4. VI 1926. у селу Јасенице, Житорађа, борац 17. бригаде од 6. IX 1944, заменик комесара чете.
- КРСТИЋ Радосав**, рођен у Сламаноцу, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- КРСТИЋ Нађа Сибин**, рођен 10. II 1925. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања.
- КРСТИЋ Ц. Станоје**, рођен 1926, у 17. бригади од 7. IX 1944, командир одељења у минобацачкој чети 2. батаљона.
- КРСТИЋ Бошка Видосав**, рођен 15. VI 1913 у Доњој Топоници, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник, у 17. бригади од 1. IX 1944. године.

КУЈОВИЋ Божо, рођен у Гајтану, Лебана, борац 17. бригаде у току 1944. године.

КУЈОВИЋ Вукоја Обрад, рођен 28. XII 1922. у Матарови, Куршумлија, Србија, Србин, ђак, борац 17. бригаде од 10. VI 1944. прошао све дужности у бригади од десетара до команданта батаљона.

КУВЕЉИЋ Драгиша, рођен у Губетину, Прокупље, курир штаба 17. бригаде од дана њеног формирања.

КУШТРИМОВИЋ М. Добривоје, рођен 1919, у 17. бригади од 14. X 1944. године, командир одељења у 2. чети 2. батаљона.

КУШТРИМОВИЋ Станка Миле, рођен у Доњој Коњуши, Прокупље, Србија, Србин, борац 17. бригаде од њеног формирања. Рањен у рејону Лебана у току извођења топличко-јабланичке операције, јула 1944. године, а по завршетку офанзиве евакуисан авионом у савезничку болницу у Италији.

Л

ЛАКИЋЕВИЋ П. Војин, рођен 1919, у 17. бригади од 15. IX 1944, командир 3. чете 2. батаљона 17. бригаде.

ЛАЗИЋ Атанаса Драгомир, рођен 1925. у селу Шарлинце, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања.

ЛАЗАРЕВИЋ И. Александар, рођен 1903. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања.

ЛАЗАРЕВИЋ С. Хранислав, рођен у селу Бублице, Прокупље, борац 17. бригаде.

ЛАЗАРЕВИЋ Ристе Миливоје из Куршумлије, борац од јула 1943. борац и руководиоца 17. бригаде.

ЛАЗАРЕВИЋ Мирослав, десетар у 1. чети 2. батаљона 17. бригаде.

ЛАЗАРЕВИЋ Ристе Радивоје, рођен 15. III 1917. у селу Спанце, Куршумлија, Србија, Србин, пољопривредни техничар, резервни официр, ступио у 17. бригаду 6. јуна 1944. на дужност начелника штаба бригаде.

ЛАЗАРЕВИЋ Стојан, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, 2. јуна 1944. године.

ЛАЗАРЕВИЋ С. Влајко, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.

ЛАВИЋ Богољуб, десетар у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.

ЛІЕКИЋ Новице Момир Моша, рођен 25. XI 1912. у Богутовцу, Краљево, ступио у 17. бригаду августа 1944. на дужност помоћника комесара 17. бригаде. Носилац »Партизанске споменице 1941«.

ЛІУКИЋ Бранко, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

ЛУКИЋ Раде, борац 17. бригаде од дана њеног формирања а члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

Љ

ЉЕШЕВИЋ Божидара Ана, рођена 6. IV 1924. у Штипу, Македонија, борац 17. бригаде од 6. IX 1944, референт у културно-просветној екипи.

М

МАКСИМОВИЋ Стојана Миодраг, рођен у Трбуњу, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

МАКСИМОВИЋ Василија Радосав, из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

МАКСИМОВИЋ Радуле, рођен у селу Спанце, Куршумлија, борац 17. бригаде од њеног формирања.

МАКСИМОВИЋ Вукалица, из Перкадина, борац 17. бригаде.

МАКСИМОВИЋ Вукомир, рођен у Прекадину, Прокупље, борац 17. бригаде од дана њеног формирања.

МАРИНКОВИЋ Милан, рођен у Горњој Топоници, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

МАРИНКОВИЋ Милан, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

МАРИНКОВИЋ Милош, рођен у Горњој Топоници, Прокупље, борац 17. бригаде од формирања.

МАРИНКОВИЋ Сарафина Радисав, рођен 20. VIII 1922. у Горњој Топоници, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, у бригади био командир чете и обавештајни официр.

МАРЈАНОВИЋ Душана Тихомир, рођен 14. I 1916. у Липовици, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 27. VIII 1944. године.

МАРЈАНОВИЋ Љ. Ратомир, рођен 1914, ступио у 17. бригаду 6. IX 1944. године, ађутант 2. батаљона 17. бригаде.

- МАРЈАНОВИЋ Стевана Трајко**, рођен 10. X 1920. у Турековцу, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. IX 1944. године.
- МАРКОВИЋ Борисава Драгољуб**, из села Љуше, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МАРКОВИЋ Душан**, први командир пратеће чете 17. бригаде.
- МАРКОВИЋ Љубинко**, из Горње Коњуше, Прокупље, борац 17. бригаде.
- МАРКОВИЋ Радоја Милутин**, рођен 16. VII 1928. у селу Маћедонце, Медвеђа, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од јула 1944. године.
- МАРКОВИЋ Трајка Стојан**, рођен 15. IV 1926. у Белом Поточу, Вучје, Лесковац, Србија, борац 17. бригаде од јуна 1944. године.
- МАРКОВИЋ Стојана Живојин**, рођен 6. V 1927. у Вучју, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од септембра 1944. године.
- МАРТИНОВИЋ Драгомира Драгиша**, рођен 7. IX 1927. у Дединцима, Куршумлија, борац 17. бригаде 3. X 1944, делегат вода.
- МАРУШИЋ Марка Вељко**, рођен 5. VIII 1926. у селу Дабојевићи, Даниловград, Црна Гора, у 17. бригади од њеног формирања.
- МАСЛАКОВИЋ Владо**, рођен у селу Пестишу, Прокупље, заменик командира 4. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- МАСЛАРЕВИЋ Радоје Пујо**, рођен у Рачи код Куршумлије, борац 17. бригаде од јуна 1944. године.
- МАТИЋ Душана Драгомир**, рођен 6. I 1919. у Прокупљу, Србија, Србин, радник, ступио у 17. бригаду приликом формирања.
- МАТКОВИЋ М. Илија**, рођен 1924, ступио у 17. бригаду 5. VII 1944. командир одељења митраљеске чете 2. батаљона.
- МАТОВИЋ Марко**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- МИХАЈЛОВИЋ Богољуб**, рођен у селу Кончић, Прокупље, борац 17. бригаде.
- МИХАЈЛОВИЋ Богосав**, рођен 27. I 1909. у Доњој Топоници, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 1. IX 1944. године. Био на дужности командира вода.
- МИХАЈЛОВИЋ Сава Бошко**, рођен 15. III 1910 у Каштовару, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.
- МИХАЈЛОВИЋ Јордана Ђорђе**, рођен 12. IV 1909. у Пертату, Лебане, у 17. бригади од 15. VIII 1944. године.

- МИЈАЉЕВИЋ Филип**, заменик команданта 2. батаљона 17. бригаде.
- МИХАЈЛОВИЋ Мирка Чедомир**, рођен 1906. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године.
- МИХАЈЛОВИЋ Сава Илија**, рођен 10. V 1910. у селу Дејан, Власотинце, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.
- МИХАЈЛОВИЋ Стојмена Јоксим**, рођен 1915. у Липовици, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 8. IX 1944. године.
- МИХАЈЛОВИЋ Михајло**, борац 17. бригаде. :
- МИХАЈЛОВИЋ М. Милисав**.
- МИХАЈЛОВИЋ Тодора Мирослав**, рођен 22. X 1920. у Прокупљу, Србија, Србин, кројачки радник, борац 17. бригаде од њеног формирања.
- МИХАЈЛОВИЋ Б. Радосав**, рођен 1924, у 17. бригади од 10. X 1944. године, командир одељења у 2. чети 2. батаљона.
- МИЈАЛОВИЋ Александра Богосав**, из Дубраве, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МИХАЈЛОВИЋ Чедомира Ранђел**, рођен 16. XI 1926. у Прокупљу, Србија, Србин, занатски радник, борац 17. бригаде од 1. IX 1944. године.
- МИХАЈЛОВИЋ Драгутина Светозар**, рођен 28. VIII 1908. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, у 17. бригади од 15. VIII 1944. године.
- МИХАЈЛОВИЋ Глигорија Тодор**, рођен 24. I 1921. у Клајићу, Лебане, Србија, Србин, земљорадник поткивач, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- МИЋУНОВИЋ Ђорђа Бранислав**, рођен 30. VIII 1922. у Речи, Куршумлија, ступио у 17. бригаду 5. VI 1944, комесар чете у 2. батаљону.
- МИЈАЈЛОВИЋ Мијајла Јован**, рођен у Дединцу, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МИЈАЈЛОВИЋ Чедомира Милован**, из Дубраве, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године
- МИЈАЛКОВИЋ Анђелка Будимир**, рођен 10. VIII 1919. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 8. VI 1944, касније командир чете у бригади.
- МИЈАЛКОВИЋ Ђорђе**, десетар у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- МИКИЋ Александра Никола**, рођен 22. II 1926. у селу Шарлинце, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 6. јуна 1944. године, командир десетине, водник.

- МИЛАДИНОВИЋ Борисава Јован**, рођен 26. V 1926. у Прокупљу, Србија, Србин, ученик, борац 17. бригаде од 18. VIII 1944, делегат вода.
- МИЛАДИНОВИЋ Милорада Младен**, рођен 22. III 1922. у Орловићу, Приштина, у 17. бригади од њеног формирања, био помоћник комесара батаљона, борац од 10. IX 1943. године.
- МИЛАДИНОВИЋ Константина Огњен**, рођен 25. XII 1924. у Добротиху, Прокупље, Србија, Србин, члан СКОЈ-а од 1942, у 17. бригади од њеног формирања. Рано отишао из бригаде због рањавања.
- МИЛАДИНОВИЋ Витомир**, из Чуковца, Прокупље, борац 17. бригаде.
- МИЛАНОВИЋ М. Стојадин**.
- МИЛАНОВИЋ Марка Љубисав**, рођен 1926. у селу Рафуна, Лебане, Србија, Србин, зрмљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- МИЛАНОВИЋ Вукајла Милан**, рођен у Марковићу, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МИЛАНОВИЋ Михајла Радивоје**, рођен у Тмави, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944, десетар 3. чете 2. батаљона.
- МИЛАНОВИЋ Михајла Радосав**, из Тмаве, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- МИЛАНКОВИЋ Јанка Видосав**, рођен у Врелу, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МИЛАНОВИЋ Крсмана Велисав**, из Рудара, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МИЛЕНКОВИЋ Младена Борислав**, рођен 30. VI 1910. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- МИЛЕНКОВИЋ Бранислав**, рођен у Крушевцу, ступио у 17. бригаду у октобру 1944. године.
- МИЛЕНКОВИЋ М. Чедомир**.
- МИЛЕНКОВИЋ С. Драгољуб**.
- МИЛЕНКОВИЋ Душана Ђорђе**, рођен 23. VI 1923. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од формирања.
- МИЛЕНКОВИЋ Марка Љубисав**, рођен 1926. у Рафуни, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 13. XI 1944. године.
- МИЛЕНКОВИЋ Миле**, рођен у Смрдану, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- МИЛЕНКОВИЋ Ђорђа Младен**, земљорадник, рођен 5. II 1915. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.

- МИЛЕНКОВИЋ Нићифор**, из Чуковца, Прокупље, борац 17. бригаде.
- МИЛЕНКОВИЋ Владислава Предраг**, рођен 17. III 1928. у Горњем Статовцу, Прокупље, Србија, Србин, ђак, борац 17. српске бригаде од 2. јуна 1944, руководилац СКОЈ-а бригаде од почетка августа 1944. године.
- МИЛЕНКОВИЋ Наума Радомир**, рођен у Богудевцу, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- МИЛЕНКОВИЋ Радисав**.
- МИЛЕНКОВИЋ Ј. Сидор**.
- МИЛЕНКОВИЋ Ј. Станиша**.
- МИЛЕНКОВИЋ А. Стојадин**, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.
- МИЛЕНКОВИЋ Станка Стеван**, рођен 1910. у Стубли, Бојник, ступио у 17. бригаду у току 1944. године.
- МИЛЕНКОВИЋ Николе Стојан**, рођен у 1920. у Пертату, Лебана, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- МИЛЕНКОВИЋ П. Светомир**.
- МИЛЕНКОВИЋ Р. Војислав**.
- МИЛИЋ Живојин**, борац 17. бригаде од дана њеног формирања и члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- МИЛИЧЕВИЋ Милића Миомир**, рођен у селу Љуша, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МИЛИЋЕВИЋ Прокопија Милић**, рођен 28. XI 1923. у Доњој Коњуши, Прокупље, Србија, Србин, радник, носилац »Партизанске споменице 1941«, борац 17. бригаде од њеног формирања. Рађаван у руку.
- МИЛЕНТИЈЕВИЋ Антонија Радош**, из Куршумлије, борац 17. бригаде од формирања.
- МИЛОЈЕВИЋ Милана Никодије**, рођен 1919. у Липовици код Лебана, Србија, Србин, земљорадник борац 17. бригаде од 8. IX 1944. године.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ Радоја Чедомир**, рођен у Тмави, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ В. Драгиша**, рођен 1911, ступио у 17. бригаду 15. X 1944, командир вода у 2. чети 2. батаљона.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ Драгана Драгољуб**, рођен у Куршумлији, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ Велисав Драгутин**, из Богудевца, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ Љубинко**, рођен у Горњој Топоници, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Кранислав, командир вода у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Миливоје, рођен у Горњој Топоници, борац 17. бригаде од септембра 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Радослава Миодраг, из Богујевца, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Радивоје, из Горње Топонице, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Радивоје, из Пестижа, Прокупље, борац 17. бригаде.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Богдана Станмир, из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Д. Светислав, рођен 1922, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944, командир одељења у 1. чети 2. батаљона.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Видоје, рођен у Јабучеву, Прокупље, командир чете у 17. бригади од дана њеног формирања.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Властимир, из Јабучева, Прокупље, борац 17. бригаде.

МИЛОШЕВИЋ В. Божић, рођен 1913. ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, економ 3. чете 2. батаљона.

МИЛОШЕВИЋ Богољуб, рођен у Доњој Топоници, Прокупље, борац 17. бригаде.

МИЛОСАВЉЕВИЋ Живојин.

МИЛОШЕВИЋ С. Богољуб, рођен 1925, ступио у 17. бригаду 12. VII 1944, командир одељења у 2. чети 2. батаљона.

МИЛОШЕВИЋ Драгољуб, борац 17. бригаде од дана њеног формирања и члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ Љубисав из Београда, борац 17. бригаде.

МИЛОШЕВИЋ Илија, борац 17. бригаде од дана њеног формирања и члан СКОЈ-а бригаде од јуна 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ Петронија Јордан, рођен 8. X 1925. у Прекадину, Прокупље, Србија, Србин, столарски радник, борац 17. бригаде од 19. VI 1944. године.

МИЛОШЕВИЋ Влајка Јордан, рођен 10. V 1922. у Доњој Топоници, Прокупље, Србија, ковач, борац 17. бригаде од формирања.

МИЛОШЕВИЋ Миодраг, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

МИЛОШЕВИЋ Радисав, руководиоца СКОЈ-а 2. батаљона 17. бригаде.

МИЛОШЕВИЋ Крмана Василије рођен у Дединцу, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

- МИЛОШЕВИЋ Милана Живко**, рођен 2. II 1925. у Каштовару, Лековац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 25. VII 1944. године.
- МИЛОШЕВИЋ Стојадин**, рођен 2. VIII 1923. у Магашу, Бојник, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VI 1944. године.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ Милана Драгић**, рођен 6. II 1926. у Трбуњу, Блаце, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 29. IX 1944.
- МИЛУТИНОВИЋ Михајла Михајло**, рођен 13. III 1925. у селу Растовници, Прокупље, у 17. бригади од њеног формирања, био командир минерског вода 17. бригаде.
- МИЉКОВИЋ Д. Благоје**, рођен у Међи, код Лесковца, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од формирања.
- МИЉКОВИЋ Радивоја Боривоје**, из Горње Микуљане, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МИЉКОВИЋ Крсте Драгомир**, рођен 1914. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- МИЉКОВИЋ Горче Чедомир**, рођен 10. VIII 1905. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944.
- МИЉКОВИЋ Милош**, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, члан СКОЈ-а од јуна 1944. године.
- МИЉКОВИЋ Крсте Предраг**, рођен 21. IV 1923. у Мојсињу, Чачак, ступио у 17. бригаду јуна 1944. године.
- МИЉКОВИЋ Радован**, командир 3. вода 1. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- МИЉКОВИЋ Ђ. Стојан**, рођен 1924. у Међи, Лесковац, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања.
- МИЉКОВИЋ Јована Трајко**, рођен 1910 у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- МИЉКОВИЋ Живка Витомир** из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- МИРОВИЋ Љубица**, рођена у Коњарнику, Прокупље, борац 17. бригаде од дана њеног формирања.
- МИРОВИЋ Мирослав**, рођен у Подујеву, борац 17. бригаде од јуна 1944. године, командант батаљона.
- МИТИЋ Л. Александар**, рођен 1924, ступио у 17. бригаду 6. IX 1944, командир извиђачког вода 2. батаљона.

- МИТИЋ Луке Александар**, рођен 8. X 1924. у Турековцу, Лековац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 10. IX 1944. године.
- МИТИЋ Младена Добривоје**, рођен 1923. у Липовици, Лековац, Србија, Србин, ступио у 17. бригаду 1. VIII 1944. године.
- МИТИЋ Живадина Драгољуб**, рођен 19. VI 1925. у Каштовару, Лековац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од почетка септембра 1944. године.
- МИТИЋ Стојадина Милинко**, рођен 1. II 1922. у Горњој Топоници, Прокупље, Србија, Србин, радник, непрекидно у 17. бригади од њеног формирања до расформирања. Био командир чете, потпуковник у пензији.
- МИТИЋ Душан**, рођен у Горњој Топоници, Прокупље, борац 17. бригаде од почетка септембра 1944, заменик командира чете.
- МИТИЋ В. Милоје**, рођен 1922, ступио у 17. бригаду 16. X 1944. године, командир вода 3. чете 2. батаљона.
- МИТИЋ Јована Мирко**, рођен 22. IV 1905. у Теновцу, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 9. IX 1944. године.
- МИТИЋ Трајка Петар**, рођен 12. VI 1914. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године.
- МИТИЋ Васиљка Радован**, рођен 6. XI 1921. у селу Бошњаце, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 16. IX 1944. године.
- МИТИЋ Д. Славко**, рођен 1911, ступио у 17. бригаду 23. IX 1944, командир вода у 1. чети 2. батаљона.
- МИТИЋ А. Станко**, рођен 1917. у неком селу код Лебана, Србија, Србин, земљорадник, у 17. бригади од 15. IX 1944. године.
- МИТИЋ Гојка Трајко**, рођен 1904. у Пертату, Лебане, Србија, Србин, земљорадник, у 17. бригади од 15. VIII 1944. године.
- МИТИЋ Војкан** из Ниша, борац 17. бригаде.
- МИТРОВИЋ Васиљка Димитрије**, рођен 27. IX 1913. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, у 17. бригади од 15. VIII 1944. године.
- МИТИЋ Сима**, десетар у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- МИТРОВИЋ Драгомира Драго**, рођен у Дединцу, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МИТРОВИЋ М. Драгослав**.
- МИТРОВИЋ Стојана Глигорије**, рођен 1905. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.

- МИТРОВИЋ Велимира Стојан**, рођен новембра 1923. у Липовици, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 8. IX 1944. године.
- МИТРОВИЋ Николе Василије**, рођен 1907. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- МЛАДЕНОВИЋ Милана Александар**, рођен 1926. у Пертату, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- МЛАДЕНОВИЋ Милана Душан**, рођен 27. IX 1919. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- МЛАДЕНОВИЋ Миладин**, интендант 2. батаљона 17. бригаде.
- МЛАДЕНОВИЋ Милуна Јездимир** из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- МЛАДЕНОВИЋ Миладин Мига**, из Шишмановца, Прокупље, борац 17. бригаде.
- МЛАДЕНОВИЋ Радић Гољо**, рођен у Гајтану, Лебане, носилац Споменице 1941, борио се у 17. бригади у току 1944. године
- МЛАДЕНОВИЋ Витомир**, члан СКОЈ-а и борац 17. бригаде од дана њеног формирања.
- МРДАКОВИЋ Јордан** из Ргаја, Прокупље, у 17. бригади од почетка, комесар чете.
- МРДАКОВИЋ Аврама Милорад**, рођен у Ргају, Прокупље, дошао у 17. бригаду из среског комитета СКОЈ-а и до децембра 1944. био комесар батаљона.
- МРДАКОВИЋ Вујадин**, рођен у Ргају, Прокупље, борац 17. бригаде од њеног формирања и омладински руководиоца батаљона.
- МРДАКОВИЋ Обрен**, рођен у Ргају, Прокупље, борац 17. бригаде од њеног формирања, а касније и командир чете.
- МРКАЈИЋ Драго** из Балчака, Прокупље, борац 17. бригаде.
- МОМЧИЛОВИЋ Ђ. Лазар**, рођен 1925, у 17. бригади од 23. VIII 1944, командир одељења у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- МУШОВИЋ Новица Милош**, рођен 21. XI 1913. у селу Превиш, Шавник, Црна Гора, командант 17. бригаде од њеног оснивања до половине септембра 1944. године.
- МУШОВИЋ Лаза Војин**, рођен 7. III 1917. у селу Никовиће, Шавник, Црна Гора, у 17. бригади од дана њеног формирања, био командир чете и заменик команданта батаљона у 17. бригади.

Н

- НАГУЛИЋ С. Слободан**, рођен 1912, ступио у 17. бригаду 9. IX 1944, командир вода у противтенковској чети 2. батаљона.

НЕДЕЉКОВИЋ Милана Боровоје, рођен 1914. у Кутини, Лесковац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од септембра 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Миленција Велибор, из Коњуве, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

НЕДЕЉКОВИЋ Милинко, из Г. Топонице, Прокупље, командир чете у 17. бригади.

НЕДЕЉКОВИЋ В. Ратомир, рођен 1919, ступио у 17. бригаду 4. X 1944, командир приштапских делова 2. батаљона.

НЕДЕЉКОВИЋ Сотира Василије, рођен 29. VII 1924. у селу Плавце, Бојник, Србија, радник, борац 17. бригаде од њеног формирања.

НЕДЕЉКОВИЋ О. Велимир, рођен 1920, у 17. бригади од њеног формирања, у НОБ од 15. IV 1944, заменик командира минобачке чете у 2. батаљону.

НЕДЕЉКОВИЋ Велибор, десетар у 2. чети 2. батаљона 17. бригаде.

НЕСТОРОВИЋ Василија Љубинко Озрен, рођен 3. VI 1915, студент агримије, носилав »Партизанске споменице 1941«, од краја јуна 1944. комесар 17. бригаде до краја септембра исте године.

НЕСТОРОВИЋ П. Милосав, рођен 1920. у селу Санце, Србица, Косово, у 17. бригади од 7. IX 1944. године, командир одељења у 1. чети 2. батаљона.

НЕШИЋ Александра Стојадин, рођен 1922. у Липовици, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од 8. IX 1944. године.

НЕШОВИЋ Драган, из Гојиновца, Прокупље, борац 17. бригаде.

НИКАЦ Сава др Урош, рођен 18. IV 1923. у селу Родиње, Вирпазар, Црна Гора, ступио у 17. бригаду 29. IX 1944, радио у агитпропу бригаде.

НИКЧЕВИЋ Б. Јелена, рођена 1926, ступила у 17. бригаду 20. X 1944, санитарски референт 3. чете 2. батаљона.

НИКОЛИЋ Димитрија Арсеније, рођен децембра 1923. у селу Клајић, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 14. VIII 1944. године.

НИШКИЋ Мирка Бранко, рођен 15. VII 1925. у Трњану, Лесковац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 9. X 1944. године.

НИКОЛИЋ Драган, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

НИКОЛИЋ Драгутина Душан, рођен 19. XI 1928. у селу Печењевце, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 6. IX 1944. године.

НИКОЛИЋ Димитрија Љубомир, рођен 20. II 1918. у Клајићу, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од 29. VIII 1944. године.

НОВАКОВИЋ Сретена Миладин, из Дединца, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

НИКОЛИЋ Милан, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

НИКОЛИЋ Миленко, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

НИКОЛИЋ Д. Милоје.

НИКОЛИЋ Стаменка Радомир, из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

НИКОЛИЋ Стаменка Радомир, из Куршумлијске Бање, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

НИКОЛИЋ Крсте Стојан, рођен 14. VI 1926. у селу Бошњаце, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. IX 1944. године.

НИКОЛИЋ Николе Стојан из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

НИКОЛИЋ М. Станислав, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.

НИКОЛИЋ С. Стојадин.

НИКОЛИЋ Светозара Велимир, рођен 1923. у селу Бошњаце, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 23. IX 1944. године.

НИКОЛИЋ Трајка Велимир, рођен 17. V 1925. у Клајићу, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 14. VIII 1944. године.

НИКОЛИЋ Драгутина Властимир, рођен 1924. у Печењевцу, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 4. IX 1944. године.

НИКОЛИЋ Светислав, рођен у селу Мрљак, Прокупље, борац 17. бригаде.

НИСКИЋ Мирка Бранислав, рођен 12. VIII 1925. у Доњем Трњану, Лесковац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 9. X 1944. године.

НИШОВИЋ Миломира Славомир, рођен 17. X 1925. у Губетину, Прокупље, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања, водник.

НОВЧИЋ Предраг, делегат вода 2. чете 2. батаљона 17. бригаде.

О

ОБРАДОВИЋ Божидара Живан из Марковића, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ОДАЛОВИЋ Славко, родом са Косова, борац и руководиолац у 17. бригади од јуна 1944. године.

ОГЊАНОВИЋ О. Благомир, рођен 1923, у 17. бригади од 25. IX 1944. године, командир одељења у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.

П

ПАНТЕЛЕЈИЋ Р. Боривоје, командир одељења у 2. чети 2. батаљона, у 17. бригади до 29. X 1944, рођен 1912. године.

ПАНТЕЛИЋ Р. Светолик, рођен 1919, у 17. бригади од 30. X 1944. командир одељења у 3. чети 2. батаљона.

ПАНЧИЋ В. Драгољуб, рођен 1921, у 17. бригади од 5. VIII 1944, помоћник комесара 3. чете 2. батаљона.

ПАНИЋ М. Божидар, рођен 1917, у 17. бригади од 16. X 1944. године, заменик командира 3. чете 2. батаљона.

ПАНТИЋ Павла Душан, из Тмаве, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ПАНТИЋ Павла Јефтимије, из Тмаве, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ПАНТОВИЋ Панта Драгиша, из Дединца, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

ПАНТОВИЋ Ђуре Владислав, из Дединца, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

ПАОВИЋ Никола, рођен у Гајтану, Лебане, носилац »Партизанске споменице 1941«, борио се у 17. бригади у току 1944. године.

ПАОВИЋ Раде, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ПАУНОВИЋ Ј. Александар.

ПАУНОВИЋ Р. Александар.

ПА УНОВИЋ Миодраг, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

ПАУНОВИЋ Р. Сима.

ПАУНОВИЋ С. Станимир. ,

ПАУНОВИЋ С. Витомир.

ПАВИЋЕВИЋ Вукоја Милорад, из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ПАВИЋЕВИЋ Радосава Милутин, из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ПАВИЋЕВИЋ Вељка Радојица, рођен 27. I 1922. у селу Обртинце, Прокупље, у 17. бригади од њеног формирања на дужности делегата вода и помоћника комесара чете.

ПАВИЋЕВИЋ Вукоја Радослав, из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ПАВИЋЕВИЋ Данила Ратомир, из Дубраве, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

ПАВКОВИЋ Пера, са Баније, командант батаљона у 17. бригади.

ПАВЛОВИЋ-МУЈОВИЋ Батрић, рођен 1903. у Гајтану, Лебане, носилац је »Партизанске споменице 1941«, у 17. бригади командант батаљона.

ПАВЛОВИЋ Б. Бранислав, рођен 1921, у 17. бригади од 10. X 1944. године, командир противтенковске чете 2. батаљона.

ПАВЛОВИЋ Петра Чедомир, рођен 30. IV 1921. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од **15. VIII 1944. гоцише**.

ПАВЛОВИЋ Ранђела Миодраг, рођен 1919. у Међи, Лесковац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, 2. VI 1944. године.

ПАВЛОВИЋ Никола, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ПАВЛОВИЋ Вељко, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ПЕЋАРАНИН Драгомир Милорац, из Раче, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ПЕЈИЋ Стојадин, десетар у 1. чети 2. батаљона 17. бригаде.

ПЕКОВИЋ Љуба, са Белог Камена, Прокупље, командант батаљона у 17. бригади.

ПЕРИЋ М. Бора.

ПЕРИЋ Светозара Драги, из Белог Поља, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ПЕРИЋ Драгољуб, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

ПЕРИЋ Ненад, из Батузнице, борац 17. бригаде.

ПЕРИЋ Владимира Радослав, из Кртока. Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ПЕРИЋ Војислав, командир вода 1. чете 2. батаљона 17. бригаде.

ПЕРИЋ П. Војислав, рођен 15. VI 1908. у селу Бувце, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 17. VIII 1944. године.

- ПЕРИШИЋ Лазара Ђорђе Ђока**, рођен 12. III 1915. у Белом Камену, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник. Носилац је »Партизанске споменице 1941«, ступио у 17. бригаду приликом формирања и на почетку постављен за команданта 2. батаљона. Рањен на Дрводељи јула 1944. године.
- ПЕРОВИЋ Драгомир**, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- ПЕРОВИЋ Илија**, из Добротица, Прокупље, командир чете у 17. бригади.
- ПЕРОВИЋ Стевана Љубинко**, рођен 14. V 1914. у селу Бучинце, Прокупље, Србија, Србин, земљорадник, дошао у 17. бригаду приликом њеног формирања и од почетка био заменик команданта батаљона, а од јула 1944. командант батаљона све до расформирања бригаде. Рањаван више пута.
- ПЕРОВИЋ Милана Миљурко**, из Високе, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- ПЕРОВИЋ О. Раде**, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.
- ПЕРОВИЋ-ИВАПОВИЋ Милан.**
- ПЕТРОВИЋ Стојана Благоје**, рођен 15. III 1925. у Вучју, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 28. X 1944. године.
- ПЕТРОВИЋ Благоја Добросав**, рођен 1. II 1923. у Међи, Лесковац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања.
- ПЕТРОВИЋ Драган**, са Белог Камена, Прокупље, борац 17. бригаде.
- ПЕТРОВИЋ Ђура**, економ 3. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ПЕТРОВИЋ Милинко**, родом из Гајтана, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ПЕТРОВИЋ Ц. Милутин**, рођен 1914, у 17. бригади од 7. IX 1944, економ минобацачке чете 2. батаљона.
- ПЕТРОВИЋ Тодора Радомир**, из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ПЕТРОВИЋ Душана Светислав Пики**, рођен 28. V 1919. у Прокупљу, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, био комесар чете и затим комесар 2. батаљона.
- ПЕТРОВИЋ Миленко**, десетар 3. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- ПЕТРОВИЋ Милутина Радован**, рођен 31. III 1912. у селу Бошњаце, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 28. VIII 1944. године.
- ПЕТРОВИЋ Лепоја Стојан**, рођен 15. I 1915. у Стубли, Бојник, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.

- ПЕТРОВИЋ Владимира Живорад Жика Брица**, рођен 28. IV 1922. у Лесковцу, ступио у 17. бригаду крајем јуна 1944. на дужност помоћника комесара 17. бригаде.
- ПЕТКОВИЋ Драгутин**, борац 17. бригаде.
- ПЕТКОВИЋ Мирко** из Прокупља, борац 17. бригаде.
- ПЕТКОВИЋ С. Славко**, рођен 20. VII 1922. у Лугару, Лебане, Србија, земљорадник, ступио у 17. бригаду 22. IX 1944. године.
- ПЕТКОВИЋ Драгутина Славко**, рођен 2. VII 1924. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, ступио у 17. бригаду 15. VIII 1944. године.
- ПЕТКОВИЋ Љубомира Вукадин**, из Дубраве, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- ПЕШИЋ М. Бранко**, рођен 1926. године, у 17. бригади од 1. VIII 1944, био помоћник комесара чете у 2. батаљону.
- ПЕШИЋ Александра Никола**, рођен 6. XII 1922. у Кљајићу, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
- ПЕШИЋ Богосава Никола** из Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- ПЕШИЋ-ИЛИЋ Ранђела Трајан**, рођен 1914. у Вучју, Лесковац, борац 17. бригаде од 28. X 1944. године.
- ПФАЈФЕР Љубица**, ученица гимназије, рођена у Прокупљу, борац 17. бригаде од јуна 1944. године.
- ПИЦАН Душанка**, болничарка у 2. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- ПИПОВИЋ Милинко**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- ПИТУЛИЋ Рака**, рођен у Доњој Коњуши, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања. Пре тога био борац Пасјачког батаљона »Ратко Павловић Тићко«.
- ПОПАДИЋ Радован**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ПОПОВИЋ Ц. Борисав**, рођен 1927, референт санитета 2. чете 2. батаљона, у 17. бригади од 18. X 1944. године.
- ПОПОВИЋ Драгиша**, рођен у Дединцу, Куршумлија, борац 17. бригаде.
- ПОПОВИЋ Александра Јован**, рођен 14. IX 1924. у Рафуни, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 1. VIII 1944. године.
- ПОПОВИЋ Новице Јован**, из Тмаве, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- ПОПОВИЋ Рада Миодраг**, рођен 2. I 1926. у Подујеву, Косово, ђак, ступио у 17. бригаду јуна 1944. Био командир чете.

ПОПОВИЋ Ружа, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ПОПОВИЋ Боре Славко, рођен 17. 1 1925. у Прекодолцу, Владичин Хан, ступио у 17. бригаду у децембру 1944. на дужност заменика комесара бригаде.

ПОПОВИЋ Тихомир, десетар.

ПОПОВИЋ Зорка Зора, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ПРЕЛИЋ Драгомир, из села Губетина, борац 17. бригаде.

ПРЕЛИЋ Михајла Љубинко, рођен 30. IV 1924. у Губетину, Прокупље, у 17. бригади од дана њеног формирања, био помоћник комесара 3. чете 3. батаљона 17. бригаде, касније помоћник комесара 2. батаљона 17. бригаде.

ПРЕЛИЋ др Милан, рођен у Губетину, Прокупље, први комесар 17. бригаде.

ПУМПАЛОВИЋ Јована Стеван, из Мале Косанице, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

Р

РАЦКОВИЋ Радовановић Вера, рођена 11. VI 1927. у Прилепу, лекар, члан СКОЈ-а у Крушевцу од 1942, ступила у 17. бригаду јуна 1944. године.

РАДЕНКОВИЋ Вукана, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

РАДЕВИЋ Радоша Драгиша, рођен 8. IX 1917. у Јабучеву, Прокупље, Србија, столар, у 17. бригади од дана њеног формирања на дужности комесара 2. батаљона.

РАДИСАВЉЕВИЋ Бурђа Љубисав, из Богујевца, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

РАДИВОЈЕВИЋ Милана Александар, рођен 28. IV 1924. у Магашу, Бојник, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, умро 1983. године.

РАДИВОЈЕВИЋ Т. Богомир, рођен 1918, у 17. бригади од 5. X 1944, командир одељења у противтенковској чети 2. батаљона 17. бригаде.

РАДОЈЕВИЋ Богосав, рођен у Превоју, Куршумлија, ступио у 17. бригаду јуна 1944. године.

РАДИВОЈЕВИЋ Т. Драгослав, рођен 1924. у 17. бригади од дана њеног формирања, комесар противтенковске чете 2. батаљона 17. бригаде.

- РАДОЈЕВИЋ Грана**, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- РАДОЈЕВИЋ Миладин**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- РАДОЈЕВИЋ Сретен**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- РАДОЊИЋ Владимир Александар**, рођен 4. VII 1924. у Горњој Топоници, Прокупље, Србија, поткивач, у 17. бригади од њеног оснивања, умро 20. I 1980. године.
- РАДОЊИЋ Будимир**, из Горње Топонице, заменик командира чете у 17. бригади.
- РАДОЊИЋ Љубомир**, рођен у Горњој Топоници, Прокупље, ступио у 17. бригаду почетком септембра 1944. године.
- РАДОЊИЋ Владимира Милан**, рођен 13. III 1922. у Горњој Топоници, Прокупље, борац 17. бригаде од августа 1944. године.
- РАДОЊИЋ Петар**, рођен у Горњој Топоници, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- РАДОСАВЉЕВИЋ Радоша Милош**, из Свињишта, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- РАДОЊИЋ Радовња**, рођен у Горњој Топоници, Прокупље, ступио у 17. бригаду почетком септембра 1944. године.
- РАДОВАНОВИЋ Јована Душан**, рођен 5. VI 1926. у Пепељевцу, Куршумлија, Србија, борац 17. бригаде од 1. XII 1944. Остао као активни старешина ЈНА, капетан I класе у пензији.
- РАДОВАНОВИЋ Милисав Стојанка**, из Куршумлије, учесник НОР од јула 1941. године, руководиоца у 17. бригади.
- РАДОВИЋ Драгутин**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- РАДОВИЋ Радована Вучета**, рођен 15. II 1927. у Власову, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде од формирања.
- РАДУЛОВИЋ Коса**, рођена у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- РАДУЛОВИЋ Миле**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. заставник.
- РАЈЧЕВИЋ Богдана Миливоје**, рођен 15. III 1913. у Горњем Статовцу, Прокупље, у 17. бригади од оснивања као командир чете, а касније командант 4. батаљона.
- РАЈЧЕВИЋ Богдана Милош**, рођен 1926. у Горњем Статовцу, Прокупље, борац 17. бригаде од дана њеног формирања (глуво-нем).

РАЈКОВИЋ Гвозден, борац 17. бригаде од њеног формирања.

РАКИЋ Јанићија Драгутин, из еела Пљакова, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

РАКИЋ Николе Душан, из Пљакова, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

РАКИЋ Цветка Филип, из Пљакова, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

РАКИЋ Миодраг, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

РАКИЋ Гвоздена Радисав, рођен 16. III 1928. у Доњој Коњуши, Прокупље, ученик, борац 17. бригаде од њеног оснивања.

РАЛОВИЋ Милина Живојин, из Дединца, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

РАМИЋ Реџепа Дене Груја, рођен 1917. у Турековцу, Лесковац, Ром, земљорадник, беземљаш, борац 17. бригаде од 23. IX 1944. године.

РАНЧИЋ Александар, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду почетком септембра 1944. године.

РАНЧИЋ Љубомира Вукоје, рођен 22. VII 1916. у Прекадину, Прокупље, борац и интендант 17. бригаде од дана њеног формирања.

РАНЂИЋ АЛИЈАГИЋ Божа Љубинка, рођена 8. XI 1922. у Горњој Коњуши, Прокупље, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, санитарски референт 3. батаљона.

РАНЂЕЛОВИЋ Александар, делегат у 3. чети 2. батаљона, 17. бригаде.

РАШКОВИЋ Момира Радослав, из Свињишта, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

РИСТИЋ Борђа Драгиша, рођен 23. VII 1926. у Прекадину, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, дошао из Миљаковице.

РИСТИЋ Младена Борђе, рођен 25. II 1925. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.

РИСТИЋ И. Милан, рођен 1918, у 17. бригади од 30. XI 1944, командир вода у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.

РИСТИЋ Миливоје, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

РИСТИЋ Светислав, борац 17. бригаде.

РИСТИЋ Алимпија Вукоје, из Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

РАДУЛОВИЋ Милица, ступила у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
РАДУЛОВИЋ Радисав, рођен у Злати, Прокупље, борац, пушкомитраљезац 17. бригаде.

С

САКОВИЋ Васа, рођен у Равном Шорту, Куршумлија, борац 17. бригаде од јуна 1944. године.
САВИЋ Ц. Божидар, рођен у Бублици, Прокупље, борац 17. бригаде.
САВИЋ Јована Добривоје, рођен 26. VI 1923. у Брестовцу, Лесковац, Србин, боцац 17. бригаде од 28. VIII 1944. године.
САВИЋ Добривоје, помоћник комесара 1. чете, 2. батаљона 17. бригаде.
САВИЋ Љубомира Драгослав, из Мачковца код Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
САВИЋ Ј. Драгомир, рођен 1923, ступио у 17. бригаду 1. IX 1944. године, командир вода 1. чете 2. батаљона.
САВИЋ Петра Јевросима, рођена 27. II 1928. у Липовици, Лесковац, Србија, борац 17. бригаде од 9. IX 1944. године.
САВИЋ Миљивоје, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
САВИЋ Милене Милосав, из села Љуше, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
САВИЋ Александра Раде, рођен 15. XI 1917. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.
САВИЋ Радомир, руководиоца СКОЈ-а 1. чете 2. батаљона, 17. бригаде.
САВИЋ Ј. Сава.
САВИЋЈ. Сибин.
САВИЋ Ј. Станислав.
САВИЋ Добривоја Воислав, рођен 27. VIII 1921. у Липовици, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 20. VIII 1944. године.
СЕКУЛИЋ Стевана Љубисав, рођен у Магашу, Бојник, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VI 1944. године.
СЕКУЛИЋ Драгутина Радомир, рођен 1914. у Магашу, Бојник, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VI 1944. године.
СЕКУЛОВИЋ Дикосава, рођена 14. II 1921. у Подујеву, Косово, борац 17. бригаде од 5. VII 1944. године, санитарски референт батаљона.
СЕКУЛОВИЋ Алексе Душанка Дуња, рођена 28. VIII 1926. у Бериљу, Прокупље, борац 17. бригаде од августа 1944. године.

- СЕКУЛОВИЋ Михајло**, рођен 1915. у Подујеву, Коеово, борац 17. бригаде од 10. VI 1944. године.
- СЕКУЛОВИЋ Вида Милован**, рођен 15. II 1923. у Подујеву, Косово, борац 17. бригаде од 10. VI 1944. године.
- СЕКУЛОВИЋ Владимир**, рођен 1916. у Подујеву, Косово, борац 17. бригаде од 19. VI 1944. године.
- СИМИЋ Димитрија Сима**, рођен 29. VI 1920. у Свињарици, Лебане, Србија, радник кројач. Носилац је »Партизанске споменице 1941«. У 17. бригади од оснивања, на дужности помоћника комесара батаљона.
- СИМИЋ Владимира Славомир**, из Дубраве, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- СИМОНОВИЋ Славка Милисав**, из Жегрове, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- СИМОНОВИЋ Симона Радивоје**, из Жегрове, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- СЛАВКОВИЋ Момира Љубо**, из Раче, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- СОКОЛОВИЋ Драгољуба Светолик**, рођен 1923. у Каштовару, Лесковац, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.
- СОКОЛОВИЋ Миливоја Живадин**, рођен 6. VIII 1923. у Каштовару, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.
- СПАЛОВИЋ Јеротија Витомир**, из Дединца, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.
- СПАСИЋ Љубисав**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- СПАСИЋ Љубомир**, командир вода у 2. чети 2. батаљона, 17. бригаде.
- СПАСИЋ С. Светислав**, рођен у Поростици, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од 9. VIII 1944. године.
- СПАСИЋ Стојадина Васиљко**, рођен 25. IX 1924. у Липовици, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, а пре тога био борац Кукавичког партизанског одреда.
- СПИРИЋ Саватија Владимир**, рођен 15. III 1921. у Белошошу, Прокупље, Србија, пољопривредни техничар, борац 17. бригаде од 12. IX 1944. године, водник.
- СТАЈИЋ Ђорђа Саво**, рођен 11. I 1923. у Клајићу, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 8. IX 1944. године.
- СТАМЕНКОВИЋ Бранислав**, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

- СТАМЕНКОВИЋ ЦВЕТКОВИЋ Јања Станко**, рођен 18. V 1905. у Пертату, Лесковац, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. Умро 1965. године.
- СТАМЕНКОВИЋ Јован**, помоћник комесара 2. чете 2. батаљона 17. бригаде.
- СТАМЕНКОВИЋ Милинко**, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- СТАМЕНКОВИЋ Сибин**, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду почетком септембра 1944. године.
- СТАМЕНКОВИЋ Влајка Станиша**, рођен 24. XI 1923. у Печењевцу, Лесковац, борац 17. бригаде од 28. VIII 1944. године.
- СТАМЕНКОВИЋ Тонче Светислав**, рођен 1920. у Клајићу, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од 14. VIII 1944. Умро 1982.
- СТАНАЈКОВИЋ Маринка Стојадин**, рођен 26. X 1923. у Дрводељи, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 2. VIII 1944. године.
- СТАНЧИЋ Јефта**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- СТАНКОВИЋ Светозара Богосав**, рођен 19. VI 1909. у Доњој Топоници, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде од 1. IX 1944. године.
- СТАНКОВИЋ Драгутина Божидар**, рођен 28. IV 1925. у Лебану, Србија, борац 17. бригаде од 1. IX 1944. године.
- СТАНКОВИЋ Бранко**, из Ћуковца, Прокупље, борац 17. бригаде.
- СТАНКОВИЋ Косте Бранко**, рођен 4. VIII 1922. године у селу Капљух, Босански Петровац, ступио у 17. бригаду августа 1944. комесар 4. батаљона.
- СТАНКОВИЋ Саве Добривоје**, рођен 17. VI 1921. у Доњем Синковцу, Лесковац, Србија, борац 17. бригаде од 20. VIII 1944. године.
- СТАНКОВИЋ Драгиша**, рођен у Шишмановцу, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- СТАНКОВИЋ Драгиша**, рођен у Шишмановцу, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, касније у истој бригади био комесар батаљона.
- СТАНКОВИЋ Спире Драгољуб**, рођен 2. III 1923. у Каштовару, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.
- СТАНКОВИЋ Милан**, борац 2. батаљона 17. бригаде.
- СТАНКОВИЋ Милан**, борац 17. бригаде од 12. IX 1944. године.
- СТАНКОВИЋ Милан** из Чуковца, Прокупље, борац 17. бригаде.

- СТАНКОВИЋ Миле Ерић**, био ађутант у штабу 17. бригаде.
- СТАНКОВИЋ Јосифа Милорад**, рођен 1909. у Шарлинцу, Лесковац, Србија, ступио у 17. бригаду 10. VII 1944, био заробљен.
- СТАНКОВИЋ Милош**, из Шишмановца, Прокупље, борац 17. бригаде.
- СТАНКОВИЋ Милош**, рођен у Шишмановцу, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- СТАНКОВИЋ Мите Милан**, рођен 27. XI 1929. у Пороштици, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног оснивања.
- СТАНКОВИЋ Алексе Петар**, рођен 27. VI 1920. у Смрдану, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде од формирања, био до октобра 1944. интендант батаљона, носилац »Партизанске споменице 1941«.
- СТАНКОВИЋ Радисава Радмир**, рођен 19. VIII 1919. у Доњој Топоници, Прокупље, Србија, колар, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, био економ чете у 3. батаљону.
- СТАНКОВИЋ Димитрија Стамен**, рођен 17. IX 1900. у Магашу, Бојник, Србија, борац 17. бригаде од њеног формирања.
- СТАНКОВИЋ Трајко**, десетар у 2. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- СТАНКОВИЋ Владимира Славко**, рођен 23. VIII 1923. у селу Липовици, Лесковац, Србија, кројач, борац 17. бригаде од 27. VIII 1944. године.
- СТАНКОВИЋ Божидара Владислав**, рођен 1914. у селу Бошњаце, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. IX 1944. године.
- СТАНКОВИЋ Борисава Војислав**, рођен 20. III 1926. у селу Белановце, Лесковац, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, носилац »Партизанске споменице 1941«.
- СТАНКОВИЋ Жика**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а 17. бригаде од јуна 1944. године.
- СТАНОЈЕВИЋ Раиђела Драгутин**, рођен 15. IV 1912. у Каштовару, Лесковац, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.
- СТАНОЈЕВИЋ Миодраг Фирга**, ученик гимназије, рођен у Прокупљу, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године, касније руководилац СКОЈ-а у батаљону.
- СТАНОЈЕВИЋ Д. Никола**, рођен 1916. у селу Рафуна, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од 13. XI 1944. године.
- СТАНОЈЕВИЋ Драгољуба Спасоје**, рођен 9. III 1917. у Доњој Топоници, Прокупље, трговачки радник, борац 17. бригаде од

њеног оенивања, касније на дужности обавештајног официера батаљона.

СТАНОЈЕВИЋ Стојан, марвени референт 2. батаљона 17. бригаде.

СТАНОЈЕВИЋ Милана Звонимир, рођен 3. IV 1922. у Каштовару, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 1. IX 1944. године.

СТЕФАНОВИЋ Даница, заменик санитарског референта 2. батаљона 17. бригаде.

СТЕФАНОВИЋ Драгутина Димитрије Мија, рођен 22. X 1923. у Белановцу, Лесковац, борац 17. бригаде од почетка септембра 1944, Србин, трговачки помоћник, био помоћник комесара чете и помоћник комесара 3. батаљона 17. бригаде.

СТЕФАНОВИЋ Драгослав, рођен у Горњој Топоници, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

СТЕФАНОВИЋ Јована Надежда Лепша, рођена 19. VIII 1928. у Лесковцу, Српкиња, радница, борац 17. бригаде од почетка септембра 1944. године, а касније санитарски референт 3. батаљона 17. бригаде.

СТЕВАНОВИЋ Душана Јордан, рођен 15. XII 1916. у селу Бошњаце, Лебане, земљорадник, борац 17. бригаде од 10. X 1944. године.

СТЕВАНОВИЋ Јована Симеон, из Врела, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

СТЕВАНОВИЋ Луке Спаса, рођен 1. V 1922. у Клајићу, Лебане, Србија, поткивач, борац 17. бригаде од 1. VII 1944, касније у бригади био на дужности заменика командира чете.

СТЕФАНОВИЋ Василија Војислав, рођен 10. III 1920. у Магашу, Бојник, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, рањен 25. VII 1944. код Радевачке чесме.

СТЕВИЋ Алексе Душан, рођен 15. III 1912. у Плавцу, Бојник, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, рањен октобра 1944. код Подујева на Косову.

СТИПИЋ Алексе Душан, рођен 12. III 1912. у Плавцу, Бојник, борац 17. бригаде од дана њеног формирања.

СТОЈИЉКОВИЋ Драгутина Благоје, рођен 3. III 1920. у Липовици, Лесковац, борац 17. бригаде од 1. VIII 1944. године.

СТОЈИЉКОВИЋ Јосифа Благоје, рођен 1908. у селу Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године, умро 1981. године.

СТОЈИЉКОВИЋ Бранко, из Шишмановца, Прокупље, борац 17. бригаде.

- СТОЈИЉКОВИЋ Душан**, рођен у Шишмановцу, Прокупље, борац 17. бригаде од дана њеног формирања.
- СТОЈИЉКОВИЋ Драгутина Душан**, рођен 25. V 1920. у Доњој Топоници, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде од 1. IX 1944. године, водник.
- СТОЈИЉКОВИЋ Ђорђе Ђока**, рођен у Прекадину, Прокупље, ступио у 17. бригаду почетком септембра 1944. године.
- СТОЈИЉКОВИЋ Милана Милисав**, рођен 19. IV 1913. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 1944. године.
- СТОЈИЉКОВИЋ Чедомира Миодраг**, рођен 19. III 1926. у Доњој Топоници, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде од 1. IX 1944. године, водник.
- СТОЈИЉКОВИЋ А. Мирослав**, рођен 1922, у 17. бригади од дана њеног формирања, командир вода у транспортној чети 2. батаљона.
- СТОЈИЉКОВИЋ Љубомира Радослав**, рођен 27. IX 1925. у Доњој Топоници, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде од 1. IX 1944. године.
- СТОЈИЉКОВИЋ Стамена**, рођена у Шишмановцу, Прокупље, ступила у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- СТОЈИЉКОВИЋ Ђорђа Стојан**, рођен 1906. у Пертату, Лебане, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944, умро 1980. године.
- СТОЈИЉКОВИЋ Драгутина Видосав**, рођен 15. III 1912. у Пертату, Лебане, ковач, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944, водник.
- СТОЈИЉКОВИЋ Д. Видосав**, рођен 1912, ступио у 17. бригаду 20. IX 1944, командир вода 3. чете 2. батаљона.
- СТОЈИЉКОВИЋ Александра Владимир**, рођен 15. VII 1910. у селу Црквице, Бојник, борац 17. бригаде од њеног оснивања.
- СТОЈКОВИЋ Цветко**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- СТОЈКОВИЋ Милоша Добривоје**, рођен 25. V 1924. у Власини, Сурдулица, борац 17. бригаде од септембра 1944. године.
- СТОЈКОВИЋ Милисав Хранислав**, рођен 11. VIII 1921. у Прекадину, Прокупље, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, био заменик комесара чете и заменик интенданта бригаде.
- СТОЈКОВИЋ Милутина Драгомир**, рођен 1925. у Липовици, Лесковац, Србија, борац 17. бригаде од 27. VIII 1944. Умро 1978.
- СТОЈКОВИЋ Јова**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а бригаде од јуна 1944. године.

- СТОЈКОВИЋ Јанићија Стојан**, рођен 14. II 1926. у Чокоту, Ниш, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 20. IX 1944. године.
- СТОЈКОВИЋ Витомир**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- СТОЈКОВИЋ Зарије**, борац 17. бригаде од њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- СТОЈАНОВИЋ С. Алекса**, рођен 1920, ступио у 17. бригаду 1. VIII 1944, био комесар митраљеске чете 2. батаљона 17. бригаде.
- СТОЈАНОВИЋ Живојина Александар**, рођен 1924. у селу Чокоту, Ниш, Србија, борац 17. бригаде од 20. IX 1944. године.
- СТОЈАНОВИЋ Трајка Антанас**, рођен у селу Рафуна, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од 13. VIII 1944. године.
- СТОЈАНОВИЋ Тодора Богдан**, рођен 20. XII 1919. у Међи, Лесковац, Србија, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, рањен код Оргулице јула 1944. године. Умро 1956. од последица рањавања у рату.
- СТОЈАНОВИЋ Т. Борисав**, рођен децембра 1919. у Међи, Лесковац, Србија, цигларски радник, борац 17. бригаде од дана њеног формирања.
- СТОЈАНОВИЋ Јованче Драгослав**, рођен 15. II 1921. у Доњој Топоници, Прокупље, борац 17. бригаде од 1. IX 1944. године.
- СТОЈАНОВИЋ Милтена Душан**, рођен 5. II 1912. у Каштовцу, Лесковац, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.
- СТОЈАНОВИЋ Гоце**, из Доње Топонице, борац-извиђач 17. бригаде.
- СТОЈАНОВИЋ Тасе Градимир**, рођен 12. VI 1909. у Лебану, Србија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.
- СТОЈАНОВИЋ Хранислав**, из Прекадина, Прокупље, командир чете у 17. бригади.
- СТОЈАНОВИЋ Станислава Илија**, рођен 15. VII 1926. у Дрводељи, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 1. XI 1944. године.
- СТОЈАНОВИЋ Спасе Крста**, рођен 10. VIII 1924. у Међи, Лесковац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, водник.
- СТОЈАНОВИЋ Ђорђа Љубомир**, рођен 2. XI 1910. у Липовици, Лесковац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 29. VIII 1944. године.
- СТОЈАНОВИЋ Михајла Љубомир**, рођен 16. X 1923. у селу Винарце, Лесковац, борац 17. бригаде од септембра 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Антанаса Милан, рођен 15. XII 1924. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Миливоја Милорад, рођен октобра 1917. у селу Међи, Лесковац, борац 17. бригаде од дана њеног формирања.

СТОЈАНОВИЋ Милутин ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Р. Нада, рођена 1921. у 17. бригади од 10. X 1944, санитарски референт противтенковске чете 2. батаљона 17. бригаде.

СТОЈАНОВИЋ Мирка Радомир, рођен 27. I 1925. у селу Буколораму, Прокупље, борац 17. бригаде од њеног оснивања.

СТОЈАНОВИЋ Тасе Радован, рођен 1912. у Лебану, Србија, борац 17. бригаде од септембра 1944, умро 1976. године.

СТОЈАНОВИЋ Мирка Сава, рођен 14. I 1926. у селу Рафуна, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 10. IX 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Миладина Светозар, рођен 11. V 1919. у Магашу, Бојник, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања.

СТОЈАНОВИЋ Вукоје, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

СТОЈАНОВИЋ Вукоје Вуле из Прекадина, Прокупље, борац 17. бригаде.

СТОЈАНОВИЋ Сава, борац 17. бригаде.

СТОЈАНОВИЋ Милутина Видосав, борац 1926. у Прекадину, Прокупље, Србија, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.

СТРУГАРЕВИЋ Богосава Милутин, из Кастрата, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

СТРУГАРЕВИЋ Радивоја Стојан, из Кастрата, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

СТОЈМЕНОВИЋ Михајла Мијомир, рођен 1927. у селу Рафуна, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године, водник.

СТОШИЋ Драгутина Радивоје, рођен 25. V 1925. у Клајићу, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 8. IX 1944, рањен новембра 1944. године.

• , , - Ш

ШАКИЋ Милоша др Миодраг, рођен 30. XI 1925. у селу Туларе, Медвеђа, борац 17. бригаде од августа 1944, комесар чете.

ШАРАЦ Бајо, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ШЋЕПАНОВИЋ Мара, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ШЋЕПАНОВИЋ Милосав, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ШЋЕПАНОВИЋ Милош, рођен у Гајтану, Лебане, борац у 17. бригади од јула 1944, био командир чете у бригади.

ШЋЕПАНОВИЋ Милован, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ШЋЕПАНОВИЋ Расо, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ШУКОВИЋ Миладин, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године, командир чете у бригади.

ШУКОВИЋ Милован, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

• Т —

ТАНАСКОВИЋ Марјана Илија, рођен 29. VII 1926. у Грабовици, Куршумлија, Србија, борац 17. бригаде од 16. X 1944. године, водник.

ТАСИЋ Димитрија Влајко, рођен у Орљану, Дољевац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од септембра 1944. године.

ТАСИЋ Станоја Вукадин, рођен 27. II 1927. у селу Рафуна, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 13. IX 1944. године, водник.

ТЕПАВАЦ Милан (?), командир пратеће чете 17. бригаде у октобру 1944. године.

ТЕПАВАЦ (?), сестра командира пратеће чете, члан Културно-просветне екипе 17. бригаде.

ТМУШИЋ Јован Јоја, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ТМУШИЋ Мијат Пуђо, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ТМУШИЋ Живојин, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ТОДОРОВИЋ Драгиша, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ТОДОРОВИЋ Раде, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ТОДОРОВИЋ Вукоја Мирослав, рођен 2. X 1922. у Гојиноvcу, Прокупље, Србија, борац од маја 1942, у 17. бригади од дана њеног формирања. Био командир чете. Мајор ЈНА у пензији.

ТОДОРОВИЋ Живојин, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ТОМАНОВИЋ Љубомира Божидар, рођен 18. X 1925. у Бериљу, Прокупље, ступио у 17. бригаду јуна 1944. године.

ТОМАНОВИЋ Лазар, рођен у Бериљу, Прокупље, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, рањен у борби са четницима на путу за формирање 17. бригаде, у рејону села Бачија, Соколовице.

ТОМОВИЋ Милутин, из Раче, заселак Пећанари, борац 17. бригаде од јуна 1944. године.

ТОМОВИЋ (Милутинова супруга) из Раче, Пећанари, борац 17. бригаде од јуна 1944. године.

ТОНИЋ Д. Боривоје, рођен 1926, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, у НОБ од 6. IV 1944, командир вода 2. чете 2. батаљона.

ТОСКИЋ С. Аранђел, рођен 1914, ступио у 17. бригаду 15. I 1945, економ противтенковске чете 2. батаљона.

ТОШИЋ Драгутина Светозар, рођен 27. XII 1923. у Пертату, Лебане, Србија, радник, борац 17. бригаде од 6. IX 1944. године.

ТОШИЋ Љубомира Обрад, рођен 1924. у селу Бошњаци, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 10. IX 1944, рањен на Оштром Копљу октобра 1944. Умро од задобијених рана 16. III 1945. године.

ТРАЈКОВИЋ Добривоје, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

ТРАЈКОВИЋ Петра Урош, рођен 1. X 1926. у селу Радевци, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 9. IX 1944. године.

ТРБОВИЋ Савка, родом са Косова, борац 17. бригаде од јуна 1944. године, касније била комесар чете у бригади.

ТУРКОВИЋ Петар, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.

ТУРКОВИЋ Светислав, рођен у Гајтану, борац 17. бригаде у току 1944. године.

У

УКИЋ Бошка Александар, рођен 10. XI 1923. у Шарлинцу, Лесковац, Србија, Ром, музичар, борац 17. бригаде од дана њеног формирања. Умро 1980. године.

ЖСКОКОВИЋ Јована Сретен, рођен 15. I 1926. у селу Газдаре, Медвеђа, борац 17. бригаде од 5. IX 1944, командир одељења у 3. батаљону.

В

ВЕЛИЧКОВИЋ Милана Александар, рођен 1912. у Клајићу, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944, водник.

ВЕЉКОВИЋ Милана Миливоје, рођен 3. VI 1924. у Каштовару, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.

ВЕСЕЛИНОВИЋ Петра Ставра, рођен 1915. у Клајићу, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од 14. VIII 1944. године.

ВИДАКОВИЋ Косте Ђоко, рођен 20. IV 1913. у Пестишу, Прокупље, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 27. VI 1944. Касније радио у органима народне власти.

ВИДОЈЕВИЋ А. Видоје, рођен 1914, у 17. бригаду ступио приликом њеног формирања, у НОБ од 6. V 1944, интендант 2. батаљона.

ВЛАДИСАВЉЕВИЋ Видосава Драгомир, из Белог Поља код Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ВЛАДИСАВЉЕВИЋ Душана Милан, из Белог Поља код Куршумлије, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ВОЛИНОВИЋ Таска Видоје, рођен 26. VII 1909. у Клајићу, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 20. VIII 1944, водник.

ВРАНИЋ Јеврема Милован, рођен 17. VIII 1917. у Дединцу, Куршумлија, борац 17. бригаде од 1. IX 1944, бодник 2. чете 2. батаљона.

ВУЧЕТИЋ Јанка Добросав, из Љуше код Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

ВУЧНИЋ Петра Вука, из Мале Косанице, Куршумлија, борац 17. бригаде од октобра 1944. године.

ВУЧКОВИЋ М. Драгомир, рођен 1920, у 17. бригади од 10. VI 1944. године, командир вода у минобацачкој чети 2. батаљона.

ВУЧКОВИЋ Изњата Војислав, рођен 6. IX 1922. у Славнику, Бојник, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од њеног формирања, водник.

ВУЈИЧИЋ Радомир, делегат у 1. чети 2. батаљона 17. бригаде.

ВУКАДИНОВИЋ Милорад, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.

ВУКАДИНОВИЋ М. Радивоје, рођен 1912, у 17. бригади од 30. X 1944, економ 2. чете 2. батаљона.

ВУКАНОВИЋ Љубица Чарна, родом из Црне Горе, рођака генерала Радована Вукановића, санитарски референт 17. бригаде, носилац »Партизанске споменице 1941«, дошла из пролетерских јединица преко Барија - Италија.

ВУКАШИНОВИЋ Л. Стојан, рођен 1916, у НОБ од 6. V 1944, у 17. бригади од њеног формирања, командир 2. чете 2. батаљона.

ВУКИЋ Милић, рођен у Шишмановцу, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.

ВУКИЋ Цветка Сибин, рођен 1926. у Лукомиру, Житорађа, Србија, борац 17. бригаде од 13. VIII 1944, старији водник.

ВУКОСАВЉЕВИЋ Милутина Милован, из Љуше код Куршумлије, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

ВУКАШИНОВИЋ Благоје, из Прекадина, Прокупље, био на дужности заменика комесара батаљона у 17. бригади.

ВУКУМИРОВИЋ Милан, борац 17. бригаде.

ВУЛОВИЋ Милан, делегат у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.

3

ЗДРАВКОВИЋ Душана Александар, рођен 2. VI 1931. у Печењевцу, Лесковац, Србин, из радничке породице, борац 17. бригаде од септембра 1944. године.

ЗДРАВКОВИЋ Јоргаћа Божидар, рођен 19. IX 1907. у селу Каштовар, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 3. IX 1944. године.

ЗДРАВКОВИЋ Бранка Драгољуб, рођен 22. XI 1927. у Печењевцу, Лесковац, Србин, земљорадник, борац 17. бригаде од 9. VI 1944. године.

ЗДРАВКОВИЋ Благоја Ђорђе, рођен 18. V 1905. у Пертату, Лебане, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. године.

ЗДРАВКОВИЋ Крсте Најдан, рођен 12. IV 1928. у Орану, Бојник, Србија, борац-курир 17. бригаде од дана њеног формирања, водник, после рата прешао у милицију.

ЗДРАВКОВИЋ Гвоздена Тихомир, из Дубраве, Куршумлија, борац 17. бригаде од новембра 1944. године.

ЗДРАВКОВИЋ Вукомир, помоћник интенданта 2. батаљона 17. бригаде за наоружање.

ЗЕКИЋ Рамелата, рођен 15. VI 1909. у Печењевцу, Лесковац, Ром, радник, борац 17. бригаде од 15. IX 1944. године.

- ЗЕКИЋ Раме Влајко**, рођен 1912. у Печењевцу, Лесковац, Ром, радник, борац 17. бригаде од 15. VII 1944. године.
- ЗЛАТКОВИЋ Младена Андрија**, рођен 1927. у селу Рафуна, Лебане, Србија, борац 17. бригаде од 13. IX 1944. године.
- ЗЛАТКОВИЋ Бранислав**, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања, члан СКОЈ-а у бригади од јуна 1944. године.
- ЗЛАТКОВИЋ Александра Михајло**, рођен 12. XI 1921. у Плавцу, Бојник, Србија, борац 17. бригаде од њеног формирања.
- ЗЛАТКОВИЋ Младена Милан**, рођен 1919. у селу Рафуна, Лесковац, Србија, земљорадник, борац 17. бригаде од 13. IX 1944. године. Умро 1970. године.

Ж

- ЖАРКОВИЋ Божо**, родом са Косова (Косовска Митровица), прво-борац, дошао у 17. бригаду у августу 1944. за комесара батаљона из болнице у Барију - Италија, односно из неке пролетерске јединице. Убрзо отишао за комесара неке новоформиране бригаде.
- ЖИВАНОВИЋ Раде**, рођен у Доњој Топоници, Прокупље, ступио у 17. бригаду приликом њеног формирања.
- ЖИВИЋ Т. Драгослав**, рођен 1921. године, у 17. бригади од 6. X 1944. године, заменик командира чете 2. батаљона.
- ЖИВИЋ Душана Коста**, рођен 16. IX 1927. у Пепељевцу, Куршумлија, ступио у 17. бригаду 25. X 1944. године.
- ЖИВКОВИЋ Надежда**, болничарка у 3. чети 2. батаљона 17. бригаде.
- ЖИВКОВИЋ Милана Станоје**, рођен 28. III 1922. у Доњој Топоници, Прокупље, Србија, земљорадник, борац пушкомитраљезац, у 17. бригади од 6. јуна 1944. године. Касније прешао у 2. пролетерску дивизију.
- ЖУГИЋ Бајо** рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ЖУГИЋ Добривоје**, рођен у Гајтану, Лебане, борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ЖУГИЋ Радован**, рођен у Гајтану, Лебане, био борац 17. бригаде у току 1944. године.
- ЖУГИЋ Лазара Живојин**, рођен 1926. у Горњем Статовцу, Прокупље, борац 17. бригаде од оснивања. После завршетка топличко-јабланичке операције прешао на рад у Главни штаб НОВ и ПО Србије.

СПИСАК ПОГИНУЛИХ БОРАЦА 17. СРПСКЕ НОУ БРИГАДЕ

- АЛЕКСИЋ Живка Бранко**, борац 17. бригаде од њеног формирања, рођен у Прекадину, Прокупље, погинуо октобра 1944. год. у околини Крушевца.
- БАБОВИЋ Радивоје**, погинуо 15. VII 1944. год. у Љуса - Куршумлија^а.
- БЛАГОЈЕВИЋ Данила Марко**, борац 17. бригаде од њеног формирања, рођен 28. III 1927. у Магашу, Бојник, Србија, погинуо октобра 1944. год. у борби са Немцима на Јастрепцу.
- ЦВЕТКОВИЋ Новица**, рођен у Разбојну, Блаце, погинуо фебруара 1945. год. у Вучитрну.
- ЧОЛИЋ Рајко**, рођен у Турском Мердару, Подујево, погинуо јула 1944. год. у Самокову, Куршумлија.
- ДИМИТРИЈЕВИЋ Јефта**, рођен у Миланову, Лесковац, погинуо 9. VIII 1944. год.
- БОЛИЋ М. Милан**, рођен 1920. год. у Пертату, Лебане, погинуо новембра 1944. год. на Косову.
- БОРЂЕВИЋ Љубомира Чедомир**, рођен 1924. год. у Пертату, Лебане, погинуо 17. II 1945. у Гојбуљи, на Косову.
- БОРЂЕВИЋ Илије Петар**, рођен 1926. год. у Бошњацу, Лебане, погинуо у пролеће 1945. год. код Вучитрна.
- ГОЛУБОВИЋ Мира Милисав**, рођен 1925. год. у Реткоцеру, Лебане, погинуо 26. II 1945. год.
- ИЛИЋ Стојана Димитрије**, рођен 1926. год. у Бувцу, Лебане, погинуо новембра 1944. год. на Косову.
- ИЛИЋ Стојана Димитрије**, рођен 1925. год. у Рафуну, Лебане, погинуо фебруара 1945. год. на Чичавици, Косово.
- ИЛИЋ Павла Најдан**, рођен 1926. год. у Газдару, Лебане, погинуо октобра 1944. на Крајкој Чуки, Косово.
- ИВАНОВИЋ Ђорђа Тихомир**, рођен 1928. год. у Газдару, Лебане, погинуо новембра 1944. год. на Косову.

- ЈАНИЧИЋ Стеван**, рођен у Превоју, Куршумлија, погинуо у јесен 1944. год. код Равног Корта, Куршумлија.
- ЈОКАНОВИЋ Сава**, рођен у Гајтану, Лебане, погинуо јула 1944. год. на Оруглици.
- ЈОВАНОВИЋ Милована Љубисав**, борац бригаде 17. од њеног формирања, рођен 1915. год. у Магачу, Бојник, Србија, погинуо на Лабу код Подујева у првој половини новембра 1944. год.
- ЈОВИЋ Светозара Драгутин**, рођен 1923. год. у Међи, Лесковац, погинуо половином фебруара 1945. год. у Чичавици, Косово.
- ЈУШКОВИЋ Владимира Милош**, рођен 1911. год. у Гајтану, Лебане, погинуо јула 1944. год. у Гргурувцу.
- КАРАЦИЋ Новице Милош**, рођен у Г. Статовцу, Прокупље, погинуо 25. VII 1944. год. у Дрводељу, Лебане.
- КОЦИЋ Благоје**, рођен у Миланову, Лесковац, погинуо октобра 1944. год. на Јастрепцу.
- КОВАЧЕВИЋ Коста**, рођен у Орловићу, Приштина, погинуо септембра 1944. год. на Јастрепцу, В. Шиљеговац.
- ЛАЗАРЕВИЋ Милана Војислав**, рођен 1918. год. у Међи, Лесковац, борац 17. бригаде од оснивања, погинуо новембра 1944. год. у околини Крушевца.
- МАРИНКОВИЋ Миливоја Будимир**, рођен 1923. год. у Газдару, Лебане, погинуо октобра 1944. на Косову.
- МАРИНКОВИЋ Миладина Милан**, рођен у Прекадину, Прокупље, погинуо 27. VII 1944. год. у Гргурувцу.
- МИЛЕНКОВИЋ Ристе Голуб**, рођен 1925. год. у Пустом Шилу, Лебане, погинуо априла 1945. год. у Топлици.
- МИЛОШЕВИЋ Милована Виодраг**, борац 17. бригаде од дана њеног формирања, рођен 1923. год. у Прекадину, Прокупље, погинуо 6. VIII 1944. год. у Врабци, Медвеђа.
- МИЛУТИНОВИЋ Младен**, рођен у Миланову, Лесковац, погинуо октобра 1944. год. у Лесковцу.
- МИТРОВИЋ Стојан**, рођен у Миланову, Лесковац, погинуо октобра 1944. год. на Косову.
- МЛАДЕНОВИЋ Милана Александар**, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. год. рођен 1926. год. у Пертате, Лебане, погинуо 10. II 1944. год. у Чичевици, Косово.
- НИКОЛИЋ Љ. Алекса**, рођен 1924. год. у Рајковцу, Лебане, погинуо новембра 1944. год. у Преполцу, Косово.
- НИКОЛИЋ Александра Бранко**, рођен 1927. год. у Магашу, Бојник, погинуо октобра 1944. год. у борби против Немаца у Јастрепцу.

НИКОЛИЋ М. Добривоје, рођен 1924. год. у Петријљу, Лебане, погинуо новембра 1944. год. у Оштром Копљу.

НИКОЛИЋ М. Милован, рођен 1920. год. у Рујковцу, Лебане, погинуо новембра 1944. год. на Косову.

ПАУНОВИЋ Ристе Александар, рођен 1906. год. у Бублици, Прокупље, погинуо 14. XI 1944. год. на Косову.

ПАВЛОВИЋ М. Станоје, рођен 1923. год. у Пертату, Лебане, погинуо новембра 1944. год. на Косову.

ПЕКОВИЋ М. Никола, рођен 1914. год. у Мркоњу, Лебане, погинуо октобра 1944. год. у месту Поростица, Косово.

ПЕТРОВИЋ Ј. Драгаче, рођен у Добрејанце, Врање, погинуо 19. XI 1944. год. на Косову.

ПЕТРУШИЋ Јован - Мушкан, рођен у Гајтану, Лебане, погинуо јула 1944. год. у Гргуревцима.

ПЕШИЋ Максима Стојан, рођен 1918. год. у Клаићу, Лебане, погинуо априла 1944. год. на Копаонику.

ПОПАДИЋ Радован, рођен у Гајтану, Лебане, погинуо јула 1944. год. у Оруглици.

ПОПОВИЋ С. Јован, рођен 1908. год. у Рујковцу, Лебане, погинуо новембра 1944. год. у Преполцу, Косово.

ПРОТИЋ Мима, рођен у Прокупљу, погинуо 29. VII 1944. год. у Гргуровцу, Лебане.

РАДОСАВЉЕВИЋ ..., рођен у Добром Долу, Косаница, Куршумлија, погинуо 29. јула 1944. год. у Гргуровцу, Лебане, Србија.

РАДОЈЕВИЋ Б. Радисав, рођен у Гајтану, Лебане, погинуо октобра 1944. год. у Крушевцу.

РАДОВИЋ (Милосав?), из Пиве, погинуо 6. VIII 1944. у Врапцу, Лебане.

РАИМОВИЋ Ј. Раско, рођен 1923. год. у Врановце, Лебане, погинуо септембра 1944. год. у Лесковцу.

РИСТИЋ М. Душан, рођен 1910. год. у Бошњацима, Лебане, погинуо октобра 1944. год. у Подујеву, Косово.

РИСТИЋ Стојана Светозар, рођен 1922. год. у Бувцу, Лебане, погинуо 13. IX 1944. год. у Лесковцу.

СИМИЋ Петка Ђорђе, рођен 1916. год. у Орану, Бојник, погинуо новембра 1944. год.

СТАНКОВИЋ Радована Јосиф, рођен 1923. год. у Бувцу, Лебане, погинуо септембра 1944. год. код Горње Стопање, Лесковац.

СТАНКОВИЋ П. Младен, рођен 1909. год. у Бошњацима, Лебане, погинуо октобра 1944. год. на Косову.

- СТЕВАНИЋ Милан**, рођен у Миљковици, Прокупље, погинуо 25. VII 1944. у Дрводељу, Лебане.
- СТОЈАНОВИЋ Профира Антанас**, борац 17. бригаде од 15. VIII 1944. год. рођен 1906. год. у Пергату, Лебане, погинуо децембра 1944. год. у борби са четницима у Топлици на Копаонику.
- СТОЈАНОВИЋ Миладина Светозар**, борац 17. бригаде од њеног формирања, рођен 11. I 1919. год. у Магашу, Бојник, погинуо крајем јула 1944. год. на Оруглици, Лебане у борби са Бугарима.
- СТОЈАНОВИЋ М. Светозар**, рођси 1921. год. у Бошњацима, Лебане, погинуо октобра 1944. на Косову.
- СТОЈАНОВИЋ Светозар**, рођен у Брестовцу, погинуо 29. VII 1944. год. у Гргуровцу, Лебане.
- СТОЈКОВИЋ Лазар**, рођен у Церници, Лесковац, погинуо 27. IX 1944. год. у Лесковцу.
- СТОШИЋ Радована Јосиф**, рођен 1922. год. у Бувцу, погинуо 13. IX 1944. у Лесковцу.
- ТМУШИЋ Мијат Пуђа**, рођен у Гајтану, Лебане, погинуо јула 1944. год. у Оруглици, Лебане.
- ТОДОРОВИЋ Драгољуб**, рођен у Гојиновцу, Прокупље, погинуо 25. VII 1944. год. у Дрводељу, Лебане.
- ТОМОВИЋ Милутин**, рођен у Рачи, Куршумлија, погинуо у јесен на Равном Шорту, Куршумлија.
- ТАСИЋ Љубомира Обрад**, борац 17. бригаде од 10. IX 1944. год. рођен 1924. год. у Бошњацима, Лебане, тешко рањен новембра год. испод Оштрог Копља, умро 16. III 1945. од задобијених рана.
- ВЕЉКОВИЋ Димитрије Илија**, рођен у Чекмину, Лесковац, погинуо септембра 1944. год. у Лесковцу.
- ВОЈВОДИЋ Милутин**, рођен 1924. год. у Н. Момчилову, Житорађа, погинуо 6. VIII 1944. год. у Врапцу, Лебане.
- ВУЧКОВИЋ С. Чедомир**, рођен у Бубаревцу, Лесковац, погинуо фебруара 1944. у Вучитрну, Косово.
- ЗДРАВКОВИЋ Владимира Влада**, рођен у Гајтану, Лебане, погинуо октобра 1944. год. код Вучитрна (Бајгоре).
- ЗЛАТКОВИЋ Б. Милутин**, рођен 1921. год. у Лапотинце, Лесковац, погинуо новембра 1944. год. у Оштром Копљу, Косово.
- ЖИВКОВИЋ Д. Славко**, рођен у Розгојну, Лесковац, погинуо 1945. на Копаонику.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. — *Архив Војно-историјског института* — Београд: к—1040, док. 46/3 и 47/3; к. 1078, док. 1/1 и 2/1, к. 1079, док. 3/2, 6/1, 7/1, 8-1/2, 8-1/4, 11-1/2, 11-2/19, 10/2, 13/1, 14/1, 15/1;
Кутија 1080, док. 2/27, 10/19, 11-1/19, 11-4/19, 13/19, 15/19, 17/19, 18/19, 20-32/19, 32/19.
Кутија 1089, док. 3/17, кутија 181, док. 10/5, к. 2, док. 2/5—6. к. 1279, док. 4/1, к. 1411, рег. 11-2/1, к. 1414, рег. 2-12/7, пос. док. 6234 и 6235.
2. — Архив Србије: ПКС—637, ПК КПЈ за Србију, сигнатура ПКС-587 и 701.
3. - Архив ЦК КПЈ, сигн. Србија П/УП, 35.
4. - Архив ЦК СК Србије, арх. бр. 5565, ОКЛ. 85.
5. - Материјали ПК СКС за Космет бр. 09-484 и 09-482.
6. — Зборници докумената НОР народа Југославије, ТОМ—I, књиге бр. 9, 11, 12, 13, 14, 15 и 19, ТОМ-ХП, књига 4.
»Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1045. године«, издање Војноисторијског института—Београд 1964. г.
7. — Институт за војно медицинске науке, информацију и документацију. Архив Санитетске службе—Ратна медицинска документација 24. српске дивизије, кут. 55.
8. — Војна енциклопедија, књиге 2, 4, 6 и 8, издање 1960 г. ВИЗ.
9. — Књиге:
— »Хронологија нишког региона 1919—1945. г. од Драгољуба Мирчегића, издање »Градине« — Ниш 1984. г.
— »Јужна Србија« од Миливоја Перовића, издање Нолит — Просвета, Београд 1961. г.
— »Три добра села« (Хроника Прекадина, Гојиновца и Шишатовца) од Слободана Несторовића, издање »Графика«, Прокупље 1961. г.
— »Устаничка Топлица и погибија Видојевачке четек« од Радомира Мрдаковића.

- »Партизани Пусте реке и Јабланице« од Александра Живковића, издање Народне Армије — Београд 1982, библиотека »Записи о ратним страдањима«, књига 55;
- »Белешке уз ратовање« од Коче Поповића, издање ВИЗ 1988. г.
- »Битка за Србију« од Петра Вишњића, издање Београдске књиге 1984. г.
- »22. дивизија НОВЈ« од Ж. Николића, ВИЗ 1972.
- »Руковање НОБ и Револуцијом у Србији 1941 — 1945« издање ВИНЦ—Београд 1988. г.
- Јабланица и Пуста река у НОБ, од Бошка Крстића, Бојни зборник 1979. г.
- »Револуционарни омладински покрет лесковачког краја« 1941 — 1945 од Хранислава Ракића, Лесковац 1979. г.
- »Четврта пролетерска црногорска бригада« Блажо С. Јанковић, ВИЗ-1975. г.
- »Партизански одреди — Копаонички, Шаљски, Ибарски«, издање 1972. г.
- »Сукоби на Косову« од Др. Спасоја Ђаковића, издање »Народне књиге« 1984. г.
- 10. — Часописи, штампа:
 - Војно историјски гласник бр. 6/1955, 1/1956, 5/1956, 3/1957, 2/1970 и 1/1980 г.
 - »Лесковачки зборник« — XXV и XXVI,
 - »Народна армија« од б. 2. 1986. г.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
УМЕСТО УВОДА	9
Глава I - ФОРМИРАЊЕ 17. СРПСКЕ БРИГАДЕ	25
Непосредне припреме за формирање бригаде	25
Покушај непријатеља да онемогући формирање 17. бригаде	33
У првом заједничком строју	35
Глава II - ДЕЈСТВА 17. БРИГАДЕ НА ТЕРИТОРИЈИ КО-	
САНИЦЕ, ТОПЛИЦЕ И ПУСТЕ РЕКЕ	43
Сусрет са 21. дивизијом у Косаници и заједничка дејства	43
Самостална дејства 17. бригаде у Косаници	50
Одбијање бугарско-белогардејског напада на територији Пусте Реке	52
Седамнаеста бригада у гоњењу Бугара и белогардејаца	61
Повратак у Косаницу	67
Прилив бораца из Косанице и попуна руководиоцима	74
Окупљање патриотских снага у Косаници	81
Бригада — истурени одред према демаркационој линији са Косовом	83
Глава III - ДЕЈСТВА БРИГАДЕ У ТОПЛИЧКО-ЈАБЛА-	
НИЧКОЈ ОПЕРАЦИЈИ	87
Узнемиравања и везивања за себе непријатељских снага у Куршумлији	87
Усиљени марш према Копаонику	90
Продор 21. дивизије у Жупу и Расину и обезбеђујућа дејства 17. бригаде	99
Садејство јединицама 25. дивизије	105
Борбе у Топлици	113
Одступање на десну обалу Јабланице	118
На положају Дрводеља — Тупале — Тупалски вис	121
На оругличком положају	129
У противнападу на правцу Гагинце — Мелово	132
На главном правцу пробоја из окружења	138

Борба код Гргуловца и на Ђорђијином риду	147
У међуречју Јабланице и Ветернице	161
Дејства у Горњој Јабланици (4 — 6. августа 1944. г.)	164
Повратак у Јабланицу и Пусту Реку	176
Глава IV - У ОСЛОБОЂЕЊУ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ	184
На положају према Лесковцу	191
У Расини и Жупи	202
Седамнаеста бригада у нишкој операцији и ослобођењу Крушевца	209
Глава V - У КОСОВСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ	227
Борбе 2. батаљона 29. и 30. октобра 1944. г.	237
Борбе главнине Бригаде	242
На простору Ниш—Алексинач	248
Глава VI - У БОРБИ ПРОТИВ БАЛИСТИЧКИХ ПОБУЊЕНИКА	251
Прве борбе против побуњених балиста	254
Опкољавање балистичких одметника на планини Чичевици	262
Борба са балистичким одметницима у рејону села Гојбуља и Мироча	270
Повратак бригаде са Косова у Расину и Топлицу	277
На задатку контроле простора између Јастрепаца и Копаоника	279
Прилози	
Списак бораца 17. српске бригаде 24. дивизије НОВЈ који су преживели рат	317
Списак погинулих бораца 17. српске ударне бригаде	370
Извори и литература	374

Технички уредник
Славољуб Кујунџић

Корице
Милојко Милинковић

Језички редактор
Гордана Миошић, професор

Коректор
Јакоб А. Марија

Технички секретар
Слободанка ПАНТЕЛИЋ

Скице припремио
Зоран Јовановић, дипл, инж.

Штампа
Војна штампарија
Београд
Генерала Жданова 40б

12c1ayac1
У0Ш012ВАУАСК1 2АУОБ

Населпк
ВОКВЕ ЗТАШС, рикоупк

»РАНТ12АК8КА КШ1СА«
га Т02Ш 2АБ02ВА
ЈАЕ08ЕАУ ЗККИбШК

КАТИА РКОБГ.03Т ^АКОБА I КАКОВШ6Т1
ЈиСОБ1АУ1ЈЕ

КШ1СА ОУЕбТА РЕБЕ8ЕТ ЗЕБМА

МОМООКАИЈЕ
ЈЕШШСА КОУ I РО ЈОСОБ1,АУ1ЈЕ
К1Ч1СА 08АМОЕ8ЕТ ПЕУЕТА

ОКЕВ.1УАСК1 ОБВОК

КАНМ1ЈА КАБЕШС, §е.пегал-рикоупк, прес!зе(Ј-пк, сланоу1: А1Л
5ТЈКК1ЈА, К18ТО МН1Ш БА1ЛЕУ1С, §епвга1-рикоушк,
БАКО РИАС §епегал-рикоУШк, 21КА 8ТОЈ81С §епегал-ро!рикоу-
п!к, ЕАВ1ЈАК ТКС-О §епегал-ро!рико^шк, УЕЕЈКО М1ЕАБ1КО-
У1С §епегалро!рикоутк, ЈОСО ТАКАВ1С, §епегал-ро!рикоупк,
МЕТОБ1ЈЕ КОТЕУ8К1 2епегал-ро!рикоупк, АУСИЗТ УКТАК
§епегалро!рикоупк, 8УЕТ02АК ОКО §епегал-тајог, М16О Ј^Е-
КОУ1С рик0УШ-к, АНМЕТ ВОШ.АС1С рикоушк, У1КТОК КИСАЛ^Т
рикоупк

СГ.АУШ ТЈКЕБШК
КАБОМ1К РЕТКОУ1С, рико^тк

ТЈКЕОШК
МОМСЋО КАБЕМ, ро!рикоупк

РКЕУОВ1ЕАС
М1НАЈ1.0 М1НЕ1ЛС, рикоушк